

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TURKISH STUDIES

International Dedicated For The Language, Literature and History of Turkish or Turkic

TURKISH STUDIES

İKTİSAT-FİNANS-SİYASET ECONOMICS-FINANCE-POLITICS

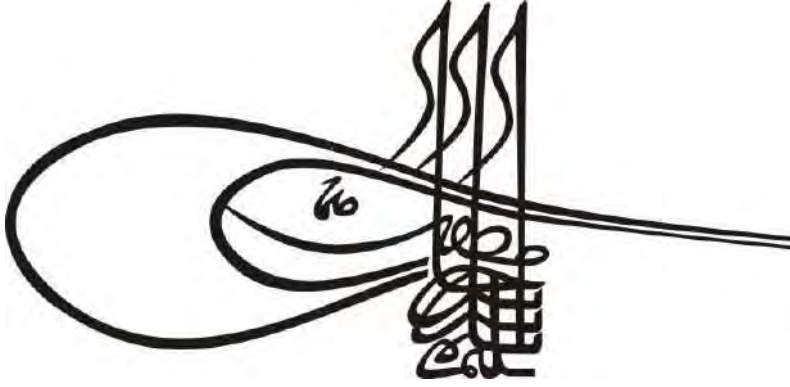

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

İKTİSAT, FİNANS VE SİYASET ECONOMICS, FINANCE AND POLITICS

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.turkishstudies.net'e aittir.

Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Dergide yer alan yazıların dijital baskı, grafik tasarım, DOI numaralarının alınması ve uluslararası indekslere tanıtılması gibi işlemler ASOS Eğitim Bilişim Danışmanlık şirketi tarafından ücret karşılığında yapılmaktadır. Dergide basım kararı alınan yazıların sahipleri yazılarının tasarım, yayın ve indeks masraflarını ASOS Eğitim Bilişim Danışmanlık şirketi öderler.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), J-GATE, Indeks Copernicus, Indeks Islamicus, PhilPapers, Research Bible ve ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 12/24

Sahibi*Prof. Dr. Yavuz ÜNAL**Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM***Yayınevi / Publishing House***ASOS Eğitim Bilişim Danışmanlık***Editor***Sibel ÜST***Alan Editörü***İbrahim Halil SUGÖZÜ***Editör Yardımcıları/Assistant Editors***Abdullah AYDIN - Bilal SOLAK**Mehmet Fatih ÖZTEK - Muhammet KABAK**Murat YILDIZ - Oktay KIZILKAYA***Yayın Kurulu/Editorial Board**

Prof. Dr. Adem ESEN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet DİKEN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ŞAHİN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Aykut BEDÜK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Baki YILMAZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Çağatay ÜNÜSAN	Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN	Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun SOYDAL	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hayriye ATİK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi Bahadır AKIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut ÖZDEMİR	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ	Karamanoğlu Mehmetbey Ü.
Prof. Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Ü.
Prof. Dr. Mehmet Suphi ÖZÇOMAK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer ZERENLER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÇEMREK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Necmi UYANIK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Nezir KÖSE	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Onur ÖZVERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi

Turkish Studies

Prof. Dr. Ömer YILMAZ
Prof. Dr. Önder KUTLU
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR
Prof. Dr. Süleyman YÜKCÜ
Prof. Dr. Şaban Halis ÇALIŞ
Prof. Dr. Şevki ÖZBİLEN
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ
Prof. Dr. Veysel EREN
Prof. Dr. Yakup BULUT
Prof. Dr. Yunus CERAN
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR
Doç. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN
Doç. Dr. Birol MERCAN
Doç. Dr. Burcu ÖZCAN
Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL
Doç. Dr. Esra Banu SİPAHİ
Doç. Dr. Fatih MANGIR
Doç. Dr. Gökhan TUNCEL
Doç. Dr. Hacer TUĞBA EROĞLU
Doç. Dr. Hülya Eşki UĞUZ
Doç. Dr. Hüseyin ÇETİN
Doç. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ
Doç. Dr. İsmail SEVİNÇ
Doç. Dr. M. Fatih Bilal ALODALI
Doç. Dr. Mahmut Hakkı AKIN
Doç. Dr. Mehmet Emin ALTUNDEMİR
Doç. Dr. Mehmet GÖKÜŞ
Doç. Dr. Mehmet MUCUK
Doç. Dr. Melek ACAR
Doç. Dr. Mete Cüneyt OKYAR
Doç. Dr. Metin AKSOY
Doç. Dr. Muhammet BEZİRCİ
Doç. Dr. Murat ÇETİNKAYA
Doç. Dr. Mustafa Atilla ARICIOĞLU
Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU
Doç. Dr. Ramazan YANIK
Doç. Dr. Saadettin PAKSOY
Doç. Dr. Seçkin GÖNEN
Doç. Dr. Suat Hayri ŞENTÜRK
Doç. Dr. Volkan ALPTEKİN
Doç. Dr. Vural ÇAĞLIYAN
Doç. Dr. Yeter DEMİR USLU
Doç. Dr. Zekeriya MIZIRAK

Atatürk Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Şırnak Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Şırnak Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Şırnak Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Medipol Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Turkish Studies

Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir DEVELİ	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN	Mustafa Kemal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdülgani BOZKURT	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DOĞAN	Kayseri Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali AKGÜN	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Arif Behiç ÖZCAN	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aydan YÜCELER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bilal SOLAK	Türkiye Manas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Burcu DOĞANALP	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Burcu GÜVENEK	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent DARICI	Karamanoğlu Mehmetbey Ü.
Yrd. Doç. Dr. Demet Şefika MANGIR	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Durdu Mehmet BİÇKES	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Yrd. Doç. Dr. Ender GÜLER	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erdal BAYRAKÇI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erhan ÖRSELLİ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erman AKILLI	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Esen ŞAHİN	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Esra KABAKLARLI	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fazlı DOĞAN	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ferdi BİŞKİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gülbahar BOYACI ÜÇLER	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim AYDIN	Batman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Harun KILIÇASLAN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hayriye SAĞIR	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Işıl ARPACI	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Erem ŞAHİN	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim HÜSEYİNİ	Şırnak Üniversitesi
Assist. Prof. Dr. Jennifer Ward-Batts	Wayne State University
Yrd. Doç. Dr. Kenan GÖÇER	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Ozan SARAY	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih ÖZTEK	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Vahit EREN	Gaziantep Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Melike ATAY POLAT	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Metin ÇELİK	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muhammet DÜŞÜKCAN	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat YILDIZ	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Musa Said DÖVEN	Osmangazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Cüneyt ÖZŞAHİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa GERÇEKER	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Halit KORKUSUZ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tahir DEMİRSEL	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Turkish Studies

Yrd. Doç. Dr. Ömer DORU	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sedat ÇELİK	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selman DURAN	Medipol Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Suna AKTEN ÇÜRÜK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Süreyya ECE	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şerife ÖZŞAHİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yunus AÇCI	İskenderun Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yusuf SAYIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Aziz BELLİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü.
Dr. Bekir GÜNDOĞMUŞ	Şırnak Üniversitesi
Dr. Kürşat KAN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Muhammet KABAK	Şırnak Üniversitesi

Danışma Kurulu/Board of Advisory

Prof. Dr. Abdülkadir BULUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AY	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YATKIN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Arif ERSOY	İstanbul Sabahattin Zaim Ü.
Prof. Dr. Birol AKGÜN	Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.
Prof. Dr. Doğan UYSAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hayriye ATİK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Osman OKKA	Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Oya AKGÖNENÇ MUĞİSUDDİN	Ufuk Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ALTINOK	Gazi Üniversitesi

Genel Koordinatör/General Coordinator

Yavuz ÜNAL

Dış Temsilciler Koordinatörü/General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Dış Temsilciler/Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDAMOEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDÛ
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/24

Kazakhstan	Gülnar KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek AL�MOV
Azerbaijan	Vusale MUSALI
Uzbekistan	Cabbar İ�ANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEM�RTA�
Poland	�zt�rk EM�RO�LU

Hakemler/Referees

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Asım YED�YILDIZ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin AYHAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Davut KILIÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Eren Y�R�D�R	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet K��ER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Metin İ�IK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÇEMREK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat ZAMAN	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. ��kr� BALCI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel EREN	Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulvahap AKINCI	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent KARA	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan Turan DEM�REL	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih MANGIR	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Fuat USTAKARA	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. H. Tu�ba EROĞLU	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan G�LL�PUNAR	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya E�K� U�UZ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin AL	Bankacılık Düzenleme ve Den. K.
Doç. Dr. Hüseyin �ET�N	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ	�ırnak Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail SEV�N�	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal AYDIN	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Kubilay ÖZYER	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Hakkı AKIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Metin AKSOY	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Fatih Bilal ALODALI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem ES	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Murat �ET�NKAYA	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan YANIK	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar ÖZTÜRK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat ÇALIŞKAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan ALPTEK�N	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Zübeyir TURAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN	Mustafa Kemal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali AK��N	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ceyda YERDELEN KAYGIN	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. �etin TAN	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih Mehmet UĞURLU	Fırat Üniversitesi

Turkish Studies

Yrd. Doç. Dr. Göksel GÖKER
Yrd. Doç. Dr. İbrahim HÜSEYİNİ
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şahin GÖK
Yrd. Doç. Dr. Melike ATAY POLAT
Yrd. Doç. Dr. Mihriban CİNDİLOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Muhammet DÜŞÜKCAN
Yrd. Doç. Dr. Murat YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Cüneyt ÖZŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa GERÇEKER
Yrd. Doç. Dr. Salih BİRİNCİ
Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Şevket Kamil AKAR
Yrd. Doç. Dr. Yusuf SAYIN

Dr. Aziz BELLİ

Fırat Üniversitesi
Şırnak Üniversitesi
Gebze Teknik Üniversitesi
Şırnak Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü.

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Bünyamin AYHAN
Prof. Dr. Mehmet KÖÇER
Prof. Dr. Metin IŞIK
Prof. Dr. Murat ÇEMREK
Prof. Dr. Serhat ZAMAN
Prof. Dr. Şükrü BALCI
Prof. Dr. Veysel EREN

Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL
Doç. Dr. Fatih MANGIR
Doç. Dr. H. Tuğba EROĞLU
Doç. Dr. Hüseyin ÇETİN
Doç. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ
Doç. Dr. Metin AKSOY
Doç. Dr. Muhammet Fatih Bilal ALODALI
Doç. Dr. Ramazan YANIK
Doç. Dr. Serdar ÖZTÜRK
Doç. Dr. Vedat ÇALIŞKAN
Doç. Dr. Zübeyir TURAN

Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Ali AKGÜN
Yrd. Doç. Dr. Ceyda YERDELEN KAYGIN
Yrd. Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK
Yrd. Doç. Dr. İbrahim HÜSEYİNİ
Yrd. Doç. Dr. Muhammet DÜŞÜKCAN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa GERÇEKER
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Cüneyt ÖZŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Salih BİRİNCİ
Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Yusuf SAYIN

Dr. Aziz BELLİ

Selçuk Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi

Fırat Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Şırnak Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Mustafa Kemal Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Şırnak Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/24

Editörden...

Çok değerli bilim adamlarımız ve kıymetli okuyucularımız,

Turkish Studies, sosyal bilimlerin birçok alanında yayın yapmakla birlikte, **“İktisat, Finans ve Siyaset (Economics, Finance and Politics)”** adıyla da sayılar yayınlamaktadır. Bu sayılarda **iktisat, işletme, finans, siyaset bilimi, kamu yönetimi, yerel yönetimler, kentleşme, sosyal hizmetler, uluslararası ilişkiler, maliye, ekonometri, turizm, dış ticaret, tarım ekonomisi, endüstri mühendisliği, mühendislik ekonomisi** ve diğer iktisat, işletme ve siyasi ve idari bilimlerle ilgili konularda yapılan bilimsel çalışmalar yer almakta ve yılda dört sayı çıkarılması planlanmaktadır.

Turkish Studies uluslararası alan indeksli bir dergi olup 12 yıldır yayın yapmaktadır. **ISSN: 1308-2140** numarası ile yayın hayatına devam etmekte olan dergimiz, hem **elektronik** hem de **basılı** formata sahiptir. Turkish Studies, başta **ULAKBİM** olmak üzere **EBSCO**, Index Islamicus, Index Copernicus, Academic Research Journal, J-Gate, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, TEİ, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), arastirmax, Akademik Dizin, Google Academic gibi onlarca indeks ve veritabanı tarafından taranmaktadır. **“İktisat, Finans ve Siyaset (Economics, Finance and Politics)”** adıyla yayınladığımız bu sayılar da 12 yıllık yayın olma ve yukarıda sayılan tüm indekslerce taranma vasfını taşımaktadır.

Dergimizde değerlendirme süreci objektif ve tarafsız yürütülmekte olup hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemi kullanılmaktadır. Sürecin hızlı işlemesi sağlanmakta ve kabul edilen makalelere DOI numarası verilmektedir. Makalelerde hakemlik yapan akademisyenlerin isimleri, hem ilgili makalenin üzerinde hem de basılacak sayıda hakemler listesinde yer almaktadır. Dergi yayın kurulu ve danışma kurulu, alanında uzman çok değerli hocalarımızın destekleri ile oluşturulmuştur.

Dergimize kıymetli çalışmalarınızla katkı vermeniz, hem ülkemize ve milletimize hem de insanlığa faydalı olma adına bilim dünyasına katkıda bulunmamız açısından çok önemli olmakla birlikte daha nitelikli bir dergi haline gelme açısından bizleri ziyadesiyle memnun edecektir. Sayımızın hayırlara vesile olmasını temenni eder, siz değerli bilim adamlarına ve okurlarımıza ilginizden dolayı teşekkür ederiz.

Saygılarımızla.

Doç. Dr. İbrahim Halil Sugözü

Editör

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/24

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNİN OLASI DEMOKRATİK
VE EKONOMİK ETKİLERİ

*DEMOCRATIC AND ECONOMIC EFFECTS OF THE GOVERNMENT OF
THE PRESIDENCY GOVERNMENT*

Berat AKINCI

1-16

SİYASAL KAMPANYALARDA KULLANILAN İLETİŞİM ARAÇLARININ
SEÇMEN AÇISINDAN ÖNEMİ: 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ

HALKOYLAMASI BOLU ARAŞTIRMASI

*THE IMPROTANCE OF COMMUNICATION MEDIA FROM THE POINT OF
ELECTOR IN POLITICAL CAMPAIGNS: A RESEARH IN BOLU ABOUT 2017
REFERANDUM ON THE CONSTITUTIONAL MODIFICATION*

Kemal AVCI

Himmet HÜLÜR

17-32

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇEVRE GÜNDEMİNİN İNŞASI,
ÇEVRENİN BOYUTLARI VE ÇEVRE REJİMİ

*CONSTRUCTION OF ENVIRONMENTAL AGENDA, DIMENSIONS OF
ENVIRONMENT AND ENVIRONMENTAL REGIME IN INTERNATIONAL
RELATIONS*

Fazlı DOĞAN

Gül Seda ACET

33-54

15 TEMMUZ SONRASI TÜRKİYE – FRANSA İLİŞKİLERİ: DEĞİŞİM Mİ?
SÜREKLİLİK Mİ?

AFTER JULY 15 TURKEY FRANCE RELATIONS: CHANGE? CONTINUITY?

Şeyma EŞKİ ÇAYLAK

55-70

Turkish Studies

*International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/24*

THE IMPACT OF ECONOMIC CRISIS ON CONSUMER BEHAVIOR IN
KONYA
EKONOMİK KRİZİN KONYA'DA TÜKETİCİ DAVRANIŞINA ETKİLERİ
Hasan GEDİK
Bilge AFŞAR
71-82

YENİ YOKSULLUK KONSEPTİ İÇİN SÜRDÜRÜLEBİLİR SOSYAL
POLİTİKA ÖNLEM VE ÖNCELİKLERİ
*SUSTAINABLE SOCIAL POLICY MEASURES AND PRIORITIES FOR NEW
CONCEPT OF POVERTY*
Abdullah IŞIK
İsmail SEVİNÇ
83-96

BANKACILIKTA ŞUBELEŞME EĞİLİMİNİ ETKİLEYEN
MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: TÜRK MEVDUAT
BANKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
*DETERMINATION OF AFFECTING MACROECONOMIC FACTORS OF
BRANCHING TREND IN BANKING: A RESEARCH ON TURKISH DEPOSIT
BANKS*
Serpil KILIÇ DEPREN
Mustafa Tevfik KARTAL
97-120

TÜRKİYE'DE İNŞAAT SEKTÖRÜ VE BÖLGESEL EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: DÜZEY 2 BÖLGELERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ
*THE NEXUS BETWEEN CONSTRUCTION SECTOR AND REGIONAL
ECONOMIC GROWTH: AN ANALYSIS OF THE NUTS 2 REGIONS IN
TURKEY*
Zekeriya MIZIRAK
Mustafa GÖMLEKSİZ
121-146

KAPİTALİST SİSTEMİN KRİZ VE YÜKSELİŞLERİ: UZUN DALGALAR
TEORİSİ
*THE CRISIS AND EXPANSION OF THE CAPITALIST SYSTEM: LONG
WAVE THEORIES*
Yusuf Kemal ÖZTÜRK
İnan AKDAĞ
147-158

BATI TOROSLARDA YÖRÜK GÖÇ YOLLARININ TURİZM AMAÇLI
KULLANIMINA YÖNELİK PLANLAMA ÖNERİLERİ
*PLANNING SUGGESTIONS ON THE USE OF THE NOMADIC ROUTES OF
WESTERN TAURUS MOUNTAINS FOR TOURISTIC PURPOSES*

Cemali SARI
Mustafa ERTÜRK
159-178

LİSANS DÜZEYİNDE MUHASEBE DERSİ ALAN ÖĞRENCİLERİN DERS
ÇALIŞMA YAKLAŞIMLARININ FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN
İNCELENMESİ: TRA2 BÖLGESİ ÜNİVERSİTELERİNDE BİR UYGULAMA
*SURVEYING OF STUDY APPROACHES OF ACCOUNTING STUDENTS AT
THE UNDERGRADUATE LEVEL IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES:
AN APPLICATION AT THE UNIVERSITIES OF THE REGION TRA2*

Alper TAZEGÜL
Bekir GEREKAN
179-192

ULUSAL DIŞ POLİTİKALARIN AVRUPALILAŞMASI: KAVRAMSAL BİR
TARTIŞMA
*THE EUROPEANIZATION OF NATIONAL FOREIGN POLICIES: A
CONCEPTUAL DISCUSSION*

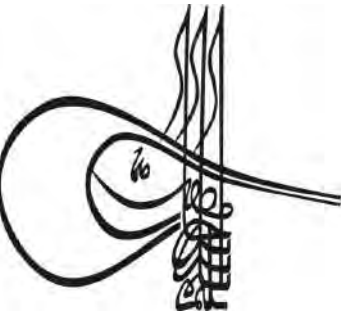
Ömer UĞUR
193-214

GÖÇMEN GÖNDERİLERİ VE REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ:
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE HOLLANDA HASTALIĞI ETKİSİ
ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ
*THE NEXUS BETWEEN REMITTANCES AND THE REAL EFFECTIVE
EXCHANGE RATE: AN EMPIRICAL ANALYSIS ON DUTCH DISEASE
EFFECT IN DEVELOPING COUNTRIES*

Gülbahar ÜÇLER
Şerife ÖZŞAHİN
215-240

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/24

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Veysel EREN –
Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN – Dr. Aziz BELLİ

This article was checked by iThenticate.

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNİN OLASI DEMOKRATİK VE EKONOMİK ETKİLERİ

Berat AKINCI*

ÖZET

Ülkemiz 1921 Anayasa'sının benimsemiş olduğu hükümet sisteminin dışında, yaklaşık bir asırdır parlamenter sistem deneyimine sahiptir. Bu uzun süre zarfında ülkemiz, sistemin yaratmış olduğu tıkanıkları çözme adına birçok hususu anayasalarında düzenlemiştir. Ancak gelenen noktada parlamenter hükümet sistemi, ülkemizde devletin temel erkleri arasında dönem dönem yaşanan krizlere kalıcı bir çözüm üretememiş, dolayısıyla da alternatif hükümet sistemlerinin uygulanması noktasındaki tartışmaları hep canlı tutmuştur. Bu bağlamda başkanlık-yarı başkanlık sistemi bilhassa son 20-25 yıllık süreçte pek çok siyasetçi ve akademisyen tarafından parlamenter sisteme alternatif olarak ileri sürülmektedir. Ülkemizde son çeyrek yüzyılda artış gösteren hükümet sistemi tartışmaları 2017 yılında yapılan referandum ile parlamenter sistemin yerini cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine bırakmıştır. Yeni sistemin temel referanslarına baktığımızda, başkanlık sistemi üzerinde yükselen muhteviyatıyla birlikte ülkemizin özgün şartlarını da yansıtan yeni bir hükümet modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin temel erklerinin birbirleriyle olan ilişkilerini tekrar ve yeniden tanımlayan yeni sistemin, bu denli geniş etki alanıyla ülkemizin birçok alanında değişim ve dönüşüm yaratacağı şüphesizdir. Mevcut parlamenter sistemin uygulamada yaratmış olduğu istikrarsızlıklar sonucunda demokratik değerlerin kurumsallaşamadığı ve beklenen ekonomik performansın sergilenemediği ülkemizde, yeni sistemin bu alanlarda nasıl bir etki yaratacağı merakla beklenmektedir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin güçlü yürütme öngörmüş olması, mevcut parlamenter sistemde yaşanan siyasi krizlerinin oluşmasını önleyerek geçmişte bu sebepten dolayı oluşan ve ülkenin ekonomik ve demokratik kazanımlarını heba eden çeşitli vesayet odaklarına da izin vermeyecek olması yerinde bir değişiklik olarak görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada yıllardır ülkemizde demokrasinin sürekliliği ve ekonomik performansın istenilen seviyede olmamasının sebebi olarak gösterilen parlamenter sistemin yerine, yeni hükümet

* Dr. Sağlık Bakanlığı Adana Kamu Hastaneler Birliği Genel Sekreterliği, El-mek: beratakinci@yahoo.com

sisteminin temel özelliklerinin ortaya konularak demokrasi ve ekonomi alanlarında nasıl bir etki yaratacağı analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hükümet sistemi, parlamenter sistem, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, hükümet sistemi değişikliğinin etkileri.

DEMOCRATIC AND ECONOMIC EFFECTS OF THE GOVERNMENT OF THE PRESIDENCY GOVERNMENT

ABSTRACT

Our country has the experience of a parliamentary system for almost a century, except for the government system in which the 1921 Constitution adopts. Over this long period, our country has organized many things in its constitution in order to solve the obstacles that the system has created. However, the parliamentary government system at the moment has not been able to produce a lasting solution to the crises experienced between the fundamental powers of the state in our country and thus the discussions on the application of alternative government systems have always been alive. In this context, the presidential-semi-presidential system has been proposed by many politicians and academics as an alternative to the parliamentary system, especially during the last 20-25 years. Government system debates, which have increased in the last quarter of a century in our country, have left the parliamentary system to the presidential government system with a referendum held in 2017. When we look at the basic references of the new system, we are confronted with a new model of government that reflects the original conditions of our country, along with the content of the rise over the presidential system. The new system, which redefines and redefines the relations of the fundamental powers of the State to each other, undoubtedly will create change and transformation in many areas of our country with such a wide scope of influence. It is anticipated that the new system will have an impact on these areas in our country where democratic values can not be institutionalized and the expected economic performance can not be exhibited as a result of the instabilities that the current parliamentary system has created in practice. It is seen as an appropriate change that the presidential government system has envisaged strong enforcement, that it will not allow political crises in the current parliamentary system to occur, and that it will not allow it to happen in the past, nor will it allow for various branches of tutelage that hurt the economic and democratic achievements of the country. In this context, it will be analyzed how the impact of democracy and economy on the democracy and economic performance of our country will be demonstrated in the context of the new system of government instead of the parliamentary system which has been shown for many years in our country.

STRUCTURED ABSTRACT

Our country has the experience of a parliamentary system for almost a century, except for the government system in which the 1921

Constitution adopts. Over this long period, our country has organized many things in its constitution in order to solve the obstacles that the system has created. However, the parliamentary government system at the moment has not been able to produce a lasting solution to the crises experienced between the fundamental powers of the state in our country and thus the discussions on the application of alternative government systems have always been alive. In this context, the presidential-semi-presidential system has been proposed by many politicians and academics as an alternative to the parliamentary system, especially during the last 20-25 years. Government system debates, which have increased in the last quarter of a century in our country, have left the parliamentary system to the presidential government system with a referendum held in 2017.

When we look at the basic references of the new system, we are confronted with a new model of government that reflects the original conditions of our country, along with the content of the rise over the presidential system. The new system, which redefines and redefines the relations of the fundamental powers of the State to each other, undoubtedly will create change and transformation in many areas of our country with such a wide scope of influence. It is anticipated that the new system will have an impact on these areas in our country where democratic values can not be institutionalized and the expected economic performance can not be exhibited as a result of the instabilities that the current parliamentary system has created in practice. It is seen as an appropriate change that the presidential government system has envisaged strong enforcement, that it will not allow political crises in the current parliamentary system to occur, and that it will not allow it to happen in the past, nor will it allow for various branches of tutelage that hurt the economic and democratic achievements of the country.

In this context, it will be analyzed how the impact of democracy and economy on the democracy and economic performance of our country will be demonstrated in the context of the new system of government instead of the parliamentary system which has been shown for many years in our country.

When we look at the content of the debate on the government system, especially in the last quarter of a century, the need for a strong executive comes first. Because the success of the executive, who is at the point of implementation of administrative decisions for the future of the country, is also important in terms of the prime of the country. Therefore, the instability that the existing government system created in practice prevented our country from reaching the desired spot in every area. So much so that the country has been unable to choose the president or prime minister at certain times. If this is the case, it is not possible to expect the system to stabilize every area. The system discussions that our country has experienced after the tensions that the current system created have ultimately embodied in the presidential system of government. The new system, which is discussed through the presidential system, forms a management model based on the division of the strong forces, which the executive is single and strong. Although the conceptual structure of the system rises on the presidential system, it gives the impression that the country's original history, political

conditions, social structure, economic and legal conditions are taken into consideration and rationalizes the aspects of the existing parliamentary system with the presidential system. (Beceran and Kalagan, 2007: 163-181).

Government system changes are expected to change many institutions, rules and habits in our country. Judging from this perspective, among the topics that are expected to be the most influential in the new government system change in our country, there have been criticisms over the years for the democratic theorization of our rules and institutions and the provision of continuity. The political stability created by the strengthening of the executive power of the Presidential government system will contribute to the empowerment of democracy by lifting various non-democratic practices which were created by system bottlenecks. Political stability will make every field feel itself and open the way for the institutions of politics to be at the point of solution of the problems. This will eliminate non-democratic discontinuities in which non-political means created medved fumes. The absence of democratic interruptions will ensure the internalization of democratic rules and bases and thus democratic consciousness. With this achievement, the state will have to face the nation with new steps that will increase the democratic consciousness of the fundamental powers that exist. Because the societal internalization of democratic gains will prevent the political powers from remaining indifferent to the democratic rights and demands that come from the bases.

The country economy is at the forefront of the areas that the new government system will probably positively impact. As is known, our country is the world's most advanced sixteenth economy. However, this is not a sufficient size for our country, which is growing and developing as a population. Given the proximity of our country to energy sources and the diversity of the market, it is not even within the Akbank government that the 2023 targets in the economy are not achieved. However, of course, this requires strong executive and political stability. The Presidential government system provides an environment where investors are extremely effective and competent at the point of improving investment environments that are vital to investors and creating economic security. Thanks to the new system, in which the political instability experienced in the parliamentary system has not been experienced and the election results have emerged as an absolute power, the investors will be able to see their fronts and thus the front of their investments will be opened. A strong executive is an indispensable point to enter among the top ten major economies that are among the achievements of all and the current government's 2023 objectives.

As a result, the potential impacts of the system change are discussed by all parties, and the possible system change is expected to change many related institutions, practices and habits. The executive action, which is carried out in a one-handed manner in the presidential government system, ensures that decisions are taken quickly. As the same hand follows the implementation of decisions made quickly, the place of decisions is also followed up. Therefore, with the consistency and effectiveness of the decisions made in the presidential system, the institutionalization of democracy and the improvement of economic

indicators will be possible. Presidential government system; instead of the parliamentary system which produces constant crises, obscures the political realm, causes political fragmentation and disunity, and hinders the gains of the country, it aims at eliminating the fragility of the political sphere and all kinds of tutelage centers. In addition, taking the legitimacy of two of the fundamental powers of the state, which prioritizes democratic participation and accountability in the new government system, will directly contribute to the consolidation of our country's democracy. With democratic gains, it is expected that the confidence and stability environment to be established throughout the country, the revival of economic life, and therefore the economic gains will be increased by opening up investments.

Keywords: Government system, parliamentary system, presidential system, effects of government system change.

1.Giriş

Bir ülkede uygulanmakta olan hükümet sistemi şüphesiz o ülkedeki devletin temel erkleri başta olmak üzere ekonomik ve demokratik yerleşiklerle de yakından ilgili olup, bu alanlarda o ülkenin göstereceği performans sisteminin sahadaki başarısı ile doğru orantılıdır. Bu yönüyle bakıldığında ülkemizde benimsenen parlamenter sistemin uygulamada yaratmış olduğu istikrarsızlıklar, birtakım yönetsel zafiyetleri ortaya çıkarmış ve sonuçta hayati konularda bile kararların alınamamasına veyahut geç alınmasına sebep olmuştur. Hatta bazı dönemlerde ülkenin yönetiminde söz sahibi olacak iktidarın oluşturulmasında bile sıkıntılar yaşanmıştır. Siyasi parçalanmışlıkların hat safhaya ulaştığı mevcut sistemde, bu denli bir ayrışma maalesef çeşitli askeri veya bürokratik vesayetlere kapı aralamış ve nihayetinde demokratik ve ekonomik kazanımlar kesintiye uğramıştır. Bu kesintiler, ülkemiz demokrasisinin ilerlemesini ve ekonomik performansını istenilen seviyede olmasını engellemiştir.

Yaşanan siyasi istikrarsızlıklar özellikle son çeyrek yüzyılda mevcut parlamenter sistemin değiştirilmesi noktasındaki tartışmaların da artmasına sebep olmuştur. Özellikle 2007 yılında yaşanan ve “367 Krizi” olarak da bilinen yargı kararıyla neredeyse ülkenin cumhurbaşkanını seçmek bile imkânsız bir hal almıştır. Bu krizin ardından yapılan anayasa değişikliği ile birlikte cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi mevcut sistemin artık parlamenter sistemin özelliklerini yansıtmadığı ve dolayısıyla yeniden bir sistem tasarımına gidilmesi gerektiği noktasındaki görüşlerin de sayısını artırmıştır. Bu bağlamda başlayan tartışmalar Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti)’nin ortaklaşa referandumu götürdüğü ve 16 Nisan halk oylamasıyla kabul edilen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle sonuçlanmıştır.

Dolayısıyla bu makalede öncelikle sistem değişikliğine yönelik tartışmalarda sık sık duyduğumuz hükümet sistemi kavramı açıklandıktan sonra, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin temel özellikleri ve referans kodları ortaya konulacaktır. Yeni sistemin ne olduğu ve devletin temel erkleri üzerinde nasıl bir değişim öngördüğü irdelendikten sonra, sistem değişikliğinin ülkemizin ekonomik ve demokratik değerleri üzerine olası etkileri ele alınacaktır. Şüphesiz yeni sistemin devletin bütün erkleri üzerinde etkileri olacağı bilinmekle birlikte, özellikle bu iki alanda göstereceği performans sistemin başarısı adına belirleyici olması açısından önem arz etmektedir.

2. Hükümet Sistemi Kavramı

Hükümet sistemi kavramı genelde siyasal sistem ile karıştırılan bir kavramdır. Oysaki siyasal sistem kavramı hükümet sistemi kavramına göre oldukça kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Öncelikle

siyasal sistem kavramının ne olduğunun açıklanmasında fayda bulunmaktadır. Bu bize kavramların yerli yerinde kullanılmasını ve böylelikle de hükümet sistemi üzerine yapılan tartışmaların sağlıklı bir mecrada yürütmesini kolaylaştıracaktır. Siyasal sistem kavramı içerisine hükümet sistemini de alan siyasi partiler, seçim sistemi, siyasi kültür, o ülkedeki tüm kurum, kural ve değerlerini barındıran çok geniş bir anlam ihtiva etmektedir. Aslında siyasal sistem; iktidarın ele geçirilmesi, kullanılması, denetimi ve paylaşımına ilişkin tüm kuralları bünyesinde toplamaktadır. Hükümet sistemi ise siyasal sisteme göre içeriği dar olmakla birlikte siyasal sistemin en değerli parçasıdır. Bu kadar önemli bir konuma sahip olan hükümet sistemi, devletin sahip olduğu temel güçlerin erklerin dağılımı ve düzenlenişi açısından uygulanan kural ve kurumlar dizgesinin bütünüdür (Akıncı, 2017a:18-21).

Devletin sahip olduğu temel erklerin birbirleriyle olan ilişkileri üzerinden tasnif edilen hükümet sistemlerinde genelde bütün ülkelerde yargı erkinin bağımsız olması beklenir. Bununla birlikte yasama ve yürütme erklerinin birbirlerine göre konumları hükümet sistemlerinin tipini belirleyen ana etmendir (Erat, 2015:325-355). Hükümet sistemleri tasnif edilirken temel erklerin yani yasama ile yürütmenin sert ve yumuşak ayrımına göre şekillenmiş ve bu bağlamda ortaya yumuşak kuvvetler ayrılığını temsil eden parlamenter sistem, sert ayrımına dayalı olarak da başkanlık sistemi ortaya çıkmıştır. Her iki sistemde de devletin temel erklerinin birbirlerine karşı ileri sürebileceği denge ve fren mekanizmaları bulunmaktadır. Zamanla sürekli gelişim ve değişim trendi içerisinde kendisini yenileyen bu sistemler, ihtiyaçlara göre yeni hukuki mekanizmalarla kendisini donatmıştır. Bununla yetinmeyen bazı ülkeler ise parlamenter sistem ile başkanlık sisteminin bir sentezi olan yarı başkanlık sistemini tasarlayarak yeni bir melez sistem geliştirmişlerdir. Bu sistemde de kuvvetlerin birbirlerine göre konumlandırmaları sistemin tipolojisinin belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Duverger, 1986:72-74; Parsak, 2012:1-23; Asilbay, 2013:247-264).

Kuvvetlerin kesin bir şekilde ayrıldığı hükümet sistemlerinde devletin sahip olduğu temel erkler, daha dikkatli bir ilişki içerisinde görevlerini icra etmesi gerekmektedir. Çünkü anayasal bağlamda tanımlanan görev tanımlarının sınırları nettir ve bütün erklerin buna uyması keyfiyetten değil bilakis zorunluluktandır. Bununla birlikte ilişkilerin daha yumuşak ve dengeli olduğu parlamenter sistemde ise erkler birbirlerinin hukuki varlığına dahi son verebilecek çeşitli araçlara sahiptir. Ancak bu araçların yapısı ve çeşitliliği her ülkede benzer düzenlemelere tabi değildir. Kuvvetlerin sert veya yumuşak ayrımı işbirliğinin ve iletişimin yoğunluğunun da belirleyicisidir (Tunç ve Yavuz, 2009:1-39; Hazır 1990: 148).

2.1 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Özellikleri

Yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrımı noktasında tanımlanan kuvvetler ayrılığı ilkesine göre gelişme kaydeden hükümet sistemleri tasnifinde kuvvetlerin yumuşak ayrımına dayalı parlamenter sistem yaklaşık bir asırdır ülkemizde uygulanmaktadır (Kılınç, 2016:447-510). Ancak özellikle çeyrek asırdır mevcut sistemin uygulamada karşılaştığı sistemsel sorunları çözemesi, değişen ve gelişen ülkemiz için yeni bir sistem tasarlanması gerektiği konusunda yoğun bir tartışma başlatmıştır. Özellikle 2007 yılında cumhurbaşkanı seçim sürecinde yaşanan sıkıntılar sonrasında cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kabul edilmiş ve mevcut sistemin bu süreden sonra parlamenter sisteminden ziyade yarı başkanlığa doğru evrildiği noktasında görüşlere perde aralamıştır. Artık bu noktadan sonra sistem üzerindeki tartışmaları ülkemizin mevcut koşulları ve gereksinimleri doğrultusunda yeni bir sistemle değiştirmenin zamanın geldiğini düşünen Ak Parti ve MHP, birlikte hazırladıkları cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini Nisan 2017 referandumu ile tabanlarına kabul ettirmiştir. Kabul edilen yeni hükümet sistemi 2019 yılı ilk genel seçimlerinde uygulanacak olup, bu süre zarfında geçiş için gerekli uyum yasalarının çıkartılması öngörülmüştür.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi son halini almadan önce bütün tartışmalar başkanlık sistemi üzerinden süregelmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi de başkanlık sistemi gibi

kuvvetler ayrılığı teorisinin sert tatbikine dayalı bir sistemdir (Kuzu, 2013:19-26). Bu haliyle yeni sistem mevcut uygulanan parlamenter sistem gibi tarihsel bir geçmişi olmayıp, yapısı ve muhteviyatıyla her yönüyle ülkemize özgü bir modeldir. Yeni sistemde temel erkler arasındaki ayırım çok keskindir. Ancak sistem kuvvetler arasında öyle bir denge mekanizması geliştirmiş ki, bütün erkler birbirini kontrol eder konumdadır. Dolayısıyla cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi yasama, yürütme ve yargı erklerine maksimum hareket esnekliği sağlarken, denge ve fren mekanizmalarıyla da etkin bir kontrol mekanizmasına sahip sistem olarak göze çarpmaktadır.

Yasama ve yürütme ilişkileri bağlamındaki geniş bir yelpazede sorunlara çözüm olması beklenen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, yürütme erkinin tek başlı olduğu ve doğrudan millet tarafından seçildiği bir sistemdir. Sert kuvvetler ayrılığı prensibine uygun olarak, yürütme organı yasama içerisinden seçilmemektedir. Dolayısıyla mevcut parlamenter sistemde, yasama içerisinden çıkan yürütmenin meclis aritmetiği ile oynanarak adeta yap-boz tahtasına çevrildiği dönemler sona ermektedir. Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesiyle birlikte, mevcut sistemde iki aşamalı bir şekilde oluşturulan yürütme erkinin meşruiyeti daha da artacaktır (Aydın ve Belli, 2015:88). Bununla birlikte yasama üyeleri yürütmenin oluşumu noktasında herhangi bir görevi olmadığından sadece yasama faaliyetlerinde bulunacak ve böylelikle de yasamanın da kalitesi artacaktır. Dolayısıyla cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, kuvvetler ayrılığı prensibinin tam olarak sağlanması noktasında önemli bir mesafe de kat edilmiş olunmaktadır (Akıncı, 2017b:73-75).

Cumhurbaşkanı hükümet sisteminin devletin temel erkleri arasında etkin ve sonuç almayı sağlayan denge ve denetim mekanizmalarıyla birlikte karakterize edilen bazı temel özellikleri vardır. Bu özellikleri sıralamak gerekirse (Bülbül, 2017:24-27; Yıldırım, 2017:147-181; Akıncı, 2017b:73-75):

- Devletin temel erklerinden olan yasama ve yürütme erklerinden her birisi seçimlerin yenilenmesi kararını verebilmektedir. Bu kararlar birlikte yasama ve yürütme erklerinin seçimleri birlikte aynı gün yapılmaktadır. Dolayısıyla olası kriz anlarında yasama ve yürütme erklerinden birisi seçimlerin yenilenmesi kararı vererek sistemin tıkanmasını önlemektedir.
- Devletin ve yürütmenin başı olarak cumhurbaşkanı yasamadan bağımsız olarak cumhurbaşkanı yardımcılarını, bakanları ve üst düzey bürokratları atayabilmektedir.
- Cumhurbaşkanının siyasal partisiyle olan organik bağı devam etmektedir.
- Yürütme erki tek başlı olup, yürütme erkinin görev ve yetkileri cumhurbaşkanı şahsında birleşmektedir.
- Yürütme erkine bütçe kanunu teklif etme yetkisi verilerek, bütçenin onaylanmaması durumunda bir önceki yılın bütçesiyle devam etmesi sağlanmaktadır. Bu yetki ile birlikte sistemde yaşanabilecek krizlerin önüne geçilebilmektedir.
- Yürütme erkinin hem cezai hem de siyasi sorumluluğu bulunmaktadır.
- Yasama faaliyetleri, yürütmeden bağımsız meclis tarafından yapılmaktadır. Böylelikle de yasama faaliyetlerinin kalitesi artmaktadır.
- Güçlü yürütme ile vesayet odaklarını (askeri, bürokrasi vb.) baskı altında tutarak, sivil ve siyasal alanı genişletmek suretiyle demokrasinin sürekliliği sağlanmaktadır.
- Yasama ve yürütme erklerinin seçimi, siyasi parçalanmışlıkların merkezde toplanmasını sağlayacak zorunlu bir birlikteliği öngörmektedir.

- Parlamenter sisteme özgü iktidarda kalış sürelerinin sınırının olmaması nedeniyle yaşanan muhalefet-iktidar gerginliği yumuşama eğilimine girmektedir.
- Dinamik ve dönüşümcü bir modeldir.
- Yürütme erkinin seçimi, seçilmiş temsilciler aracılığı ile değil doğrudan doğruya millet tarafından yapılmaktadır.
- Seçmen, yasama ve yürütme organlarını doğrudan seçtiği için daha güçlüdür.

Cumhurbaşkanı hükümet sistemi ülkemizde mevcut hükümet sisteminin uygulamada yaratmış olduğu siyasi istikrarsızlıkları önlemekle birlikte, nihayetinde hangi ülke olursa olsun benimsenen hükümet sisteminin her türlü şartlarda siyasal istikrarı sağlaması, sistemin başarısını ortaya koyması açısından hayati önem arz etmektedir. Cumhurbaşkanı hükümet sisteminde de özellikle ülkemizde uzun yıllardır uygulama imkânı bulduğumuz parlamenter sistem ile Amerikan tipi başkanlık sisteminin aksayan veya iyileştirilmesi gereken yönlerini rasyonel hale getirmeyi amaçladığı izlenimi vermektedir (Akıncı, 2017b:73-75).

3. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Olası Demokratik ve Ekonomik Etkileri

3.1. Sistem Değişikliğinin Demokratik Etkileri

Ülkemizde mevcut parlamenter sistemin yaratmış olduğu vesayet odakları başta siyasi kurumlar olmak üzere devletin sahip olduğu bütün erkler üzerinde demokrasi dışı uygulamaları ile sistemin demokratik değerlerden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Mevcut sistem belirli sürelerde vesayet savaşlarına kapı aralamış ve her seferinde statüko kendi geleceğini garanti altına alacak fiili bir durumu ülkemize hak görmüştür. Dolayısıyla hükümet sistemi değişikliğinin sebebi ne olursa olsun yeni önerilen sistemin halkın yönetime katılmasını özendirme, demokratik kural ve kurumların yerleşikliğini desteklemelidir. Bu bağlamda olası sistem değişikliğinin demokratik etkileri, sistemin ülkemizde istikrarı korumak ve geliştirmek adına kronikleşmiş demokrasi açlığımızı giderecek bir başarı ortaya koyması gerekmektedir.

3.1.1. Demokratik Katılma Etkisi

Yaklaşık bir asırdır mevcut sistemle yönetilen ülkemizde, sık sık siyasal ve toplumsal krizlerle karşı karşıya kalınmıştır. Yaşanılan bu krizler ülkemizde demokrasinin kurumsallaşmasını ve halkın demokratik katılımını maalesef olumsuz etkilemiştir. Geçen süre içerisinde siyasi kurumların toplumsal sorunlar bir yana kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan meselelere bile çare üretemez noktaya geldiği bilinmektedir. Devletin bu hali değişen ve gelişen dünyada iç ve dış meselelere hızlı ve etkili cevap verebilecek bir yapıdan oldukça uzaktır. Çünkü neredeyse her on yıl içerisinde vesayet odakları mevcut sistemin uygulamada yaratmış olduğu sıkıntıları kendilerine yeni bir sıçrama noktası olarak görmüş ve ülkenin bekası bir tarafa bırakılarak demokratik birikimleri hunharca yok etmiştir. Özellikle mevcut sistemde sorumsuz olan cumhurbaşkanlık makamına sistemin özüyle bağdaşmayacak yetkiler verilerek, yetki-sorumluluk denkleminde yaratılan demokrasi açığıyla sistemin bizatihi kendisinin sorgulanmasına sebep olmuşlardır. Nihayetinde mevcut sistem yaratmış olduğu çarpık yapısal sorunlarla devlet ve millet kaynaşmasını sağlayamamış ve siyasi kurumlara olan güven git gide azalmıştır. Bununla birlikte demokratik yönetim şekli olarak değerlendirilen parlamenter sistemde, meşruiyet kaynağı olan milletin iradesiyle yapılması gereken iktidar değişiklikleri baskı ve siyaset dışı odaklarca yapılmak istenmiştir. Halkın özgür iradesinin sandığa yansımadağı ve demokratik katılım kültürünün es geçildiği bu anlayış, toplumsal çeşitliliği garanti altına alacak ve demokratik katılımın merkezde yer aldığı bir yönetim yapısını da işler kılammıştır (Miş ve Duran, 2017:85-143).

Demokrasinin kurumsallaşması ve kök salması için iyi işleyen bir hükümet sisteminin varlığı önemli olmasına rağmen ülkelerin demokrasilerinin gelişmişlik düzeylerinin ölçülmesinde tek başına yeterli değildir. Siyasal sistem içerisinde yer alan bütün kurum ve kuralların birçoğu doğrudan ve dolaylı olarak demokrasiyi ve dolayısıyla da demokratik katılımı etkilemektedir. Eğer bir ülkede demokratik katılım yüksek seviyelere ulaşmış ise bundan siyasal sistemin katılımcı mekanizmalara sahip olduğunu ve yönetimi farklılıklara yayabildiğini anlamamız gerekmektedir. Çünkü böylesine bir sistemde bağımsız, özgür ve adil seçimler sonucunda, milletin iradesi iktidarla buluşur ve devlet millet kaynaşması gerçekleşir. Sonuç ne olursa olsun iktidarı milli iradenin sandığa yansmasıyla elde edenler; kendileri gibi düşünmeyenlere karşı da katılma hakkı tanıyarak, tartışma ve uzlaşma süreçlerini işletmesi ve böylelikle de katılımın tabana yayılmasını teşvik etmelidir. Bu durumda çoğunluk konumunda olanlar demokrasiye hatta “çoğunluğun diktatörlüğüne” dönüşmemesinin garantisi olarak “güçler ayrılığı” ilkesine sahip çıkmalıdır (Kamalak vd., 2015:127-148).

Bu haliyle mevcut parlamenter sisteme baktığımızda devletin temel erklerinden olan yasama erkinin sadece seçimle göreve geldiği görülmektedir. Bu bağlamda seçimle göreve gelen yasama organı içerisinde yürütme yani hükümet kurulmaktadır. Dolayısıyla yasama içerisinde çıkan bir hükümetin demokrasinin gereği olarak katılımı artıracak ve çoğunluğun diktatörlüğüne dönüşmesini engelleyecek kuvvetler ayrılığını tam olarak sağlamadığını söyleyebiliriz. Oysa cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, devletin üç temel erkten ikisi seçimle iş başı yapmaktadır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile parlamenter sistemi demokratik katılım açısından karşılaştırdığımızda, yeni sisteminin yasama ve yürütme erklerinin her ikisini de halkın seçmesinden ötürü daha katılımcı olduğunu söyleyebiliriz. Böylelikle millet, hem hükümet performansını hem de meclis performansını oylayabilmektedir. Parlamenter sistemde belirli zamanlarda yapılan seçimlerde genel merkezin belirlemiş olduğu adayların seçilmesi, millet iradesiyle bir noktada ters düşmektedir. Bununla birlikte yasama organını seçen milletin, hükümeti seçme hakkı ise yoktur. Parlamenter sistemde sıklıkla karşılaştığımız koalisyon hükümetlerinde ise, seçmenler irade dışı olarak istemedikleri bir partiyle iktidarı paylaşabilmektedir. Bu durumda partiler, başarısız geçen bir dönemin bütün suçunu diğer partilere yükleyebilmekte, millet kimden hesap soracağını bilememektedir. Parlamenter sistemin özü gereği yasama içerisinde seçilen hükümet ile cumhurbaşkanı yürütme erkinin görev ve yetkilerini birlikte kullanmaktadır. Bu bölümde hükümet sorumlu kanadı oluştururken, cumhurbaşkanının yürütme göreviyle ilgili herhangi bir sorumluluğu yoktur. Buna karşın cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, yürütme erkinin başı olan cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Önceden bilinebilirlik ilkesi gereği seçmen kimi cumhurbaşkanı olarak görmek istiyor ise o cumhurbaşkanına oyunu kullanmakta ve böylelikle de meşruiyetini millettten almaktadır. Ayrıca cumhurbaşkanının direk olarak halk tarafından seçilmesi, ona anayasada tanımlanamayan politik ve meşru bir güç kazandırmaktadır. Sistemin türü ne olursa olsun halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı toplumla bütünleşecek ve şahsında temsil edeceği toplumsal birlik ruhu sayesinde siyasal ve yönetsel etkinliği devam edecektir. Dolayısıyla cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi sayılan bu özelliklerini demokrasiden uzaklaşarak değil, bilakis demokratik katılım ve istikrarı sağlayarak yapmaktadır (Akıncı, 2017a:122-125).

3.1.2. Demokrasinin Sürekliliğine Etkisi

Üçüncü demokrasi dalgası ile birlikte bağımsızlığını yeni kazanan birçok devletin demokratik sistemleri tercih ettiği görülmektedir. Yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler, ülkelerini çağdaş ve müreffeh bir konuma getirebilmek amacıyla gelişmiş ve demokrasisini oturtmuş ülkeler gibi sistemlerini doğru temeller üzerine inşa etmeyi amaçlamışlardır. Böylelikle değişen ve gelişen dünyaya entegrasyon sorunu da çekmiş olmayacaklardı. Üçüncü demokrasi dalgasıyla birlikte demokratik yönetimler dünyada en yaygın tercih edilen rejimler haline gelmiştir. Bununla birlikte uzun süre demokratik rejimlerle yönetilen ülkelerde bile dönem dönem yaşanan siyasi krizler ve

istikrarsızlıklar yeni eklenen devletlerde görülen istikrarsızlıklarla birleşince demokrasinin sürekliliği noktasında da tartışmalara zemin hazırlamıştır. Bu tartışmalar hangi hükümet sisteminin demokrasinin sürekliliğini daha fazla sağladığı ve hangisinin krizlere daha dayanaklı olduğunu belirlemeye yöneliktir. Belirleme kriterleri olarak demokratik yönetimlerin ortak özelliklerini yansıtan eşitlik ve özgürlük, çoğulculuk, şeffaflık, açıklık, katılım, hesap verilebilirlik gibi ilkeler göz önüne alınmıştır. Başarılı olan yönetimler, bu ilkelerin sahada gerçekleşmesini de temin etmek zorunda olan sistemlere daha yakın durmuştur. Bu bağlamda benimsenen hükümet sistemlerinin belirtilen ilkeleri uygulama bakımından avantaj ve dezavantajlarının tespiti demokrasinin sürekliliğini sağlama adına da ayrıca önem teşkil etmektedir (Hekimoğlu, 2010:93-105).

Sistemin demokrasinin sürekliliğini sağlama noktasındaki başarısını ortaya koymadan önce demokrasinin sürekliliği kavramını açıklamakta fayda bulunmaktadır. Bu bağlamda demokrasinin sürekliliği ve istikrarı kavramı, ülkede uygulanmakta olan sistemin çok kapsamlı ve sık revizyonlar geçirmeksizin, büyük bir kalıcı güç ve yaşama yeteneği göstermiş olmasını ifade edilmektedir (Eckstein,1967:39-96). Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere sistemin istikrarı ve sürekliliği, sistemin kalıcılığı ve başarısı için belirleyici bir hal almaktadır. Yukarda da belirtilen ve tartışmalara konu olan siyasal istikrarsızlıklar ile hükümet sistemi arasında demokrasinin sürekliliği üzerine daha çok incelemelerin yapılmasına sebep olmuştur. 1967-1992 arasını kapsayan bir araştırmada 25 yıldan beri aralıksız demokrasiye sahip olma ve kısıtlı demokrasileri; katılım, rekabet ve sivil özgürlükler çerçevesinde ele alınarak bir çalışma yapılmış ve sonuçta istikrarlı demokrasiye sahip 31 ülkeden sadece ABD, Kosta Rika, Kolombiya ve Venezuela başkanlık sisteminin uygulandığı istikrarlı ülkeler olarak değerlendirilmiştir. Aynı süre içinde başkanlık demokrasilerinin 31'inden 7'si (% 22,6), 44 parlamenter sistemden 25'i (% 56,8), 4 melez sistemden 2'si (% 50) ve 3 yarı-başkanlık sisteminden 2'si (% 67) istikrarlıdır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar göstermektedir ki, parlamenter sistemin olduğu ülkelerde demokratik ilkelerin sürekliliği ve istikrarı, başkanlık sistemine göre daha fazla korunmaktadır (Mainwaring, 1993:198-228; Akıncı, 2017a:122-125).

Bu hususla ilgili Alfred Stepan ve Cindy Skach'ın OECD üyesi olmayan ve 1973-1989 yılları arasında en az bir yıl demokratik siyasal sistemi benimsemiş 53 ülkenin ele alındığı başka bir çalışma yapılmıştır. Hükümet sistemi olarak parlamenter sistemi benimseyen ülkelerin %18'i, başkanlık hükümeti sistemini uygulayan ülkelerin ise %40'ının bir askeri müdahaleye maruz kaldığı ortaya çıkmıştır (Erbudun, www.birada.com.tr, 2017). Shugart ve Carey'nin yaptığı başka bir çalışma sonuçlarına göre ise daha önceki yapılan araştırmalarda elde edilen verilerin tersine parlamenter sisteme sahip olan ülkelerin demokratik olarak başkanlık sistemine kıyasla daha başarısızdır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar demokratik sistemi çöküntüye uğrayan ülkelere 21'inin parlamenter sisteme, 12'sinin başkanlık sistemine ve 6'sının diğer sistemlere ait olduğu yönündedir. Bu çalışma sonucunda araştırmacılar, siyasi bunalımları çözme konusunda parlamenter sistemin abartıldığını ileri sürmüşlerdir (Oruçlu, 2008:78-82).

Ülkemizde hükümet sistemi tartışmalarında evveliyatında başkanlık sistemini üzerinden yürüdüğü ve nihayetinde cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi adıyla vücut bulduğu göz önüne alındığında başkanlık sisteminin demokrasinin sürekliliği üzerine göstermiş olduğu performans ülkemiz açısından da önem taşımaktadır. Çünkü yeni hükümet sistemi her ne kadar ülkemize özgü düzenlemeleri içerse de, nihayetinde yürütmenin tek başlı olduğu ve milletin direk oylarıyla iş başına geldiği başkanlık sisteminin muhteviyatından da beslenmektedir. Bu yönüyle başkanlık sistemini benimseyen ülkeler açısından örnek alınan ABD tipi başkanlık sistemi, uygulama noktasında ABD'de olduğu gibi başarılı bir şekilde tatbik imkânı bulamamıştır. Birkaç ülke örneğinin (Kosta Rika, Venezüella vb.) dışında demokrasi vaadiyle iktidara gelen başkanların bir süre sonra anti demokratik uygulamalar ile iktidarlarını kişiselleştirdikleri görülmüştür. Başkanlık sisteminin özelliği gereği yürütme erkinin güçlü kılınması istenmekle birlikte, çeşitli denge mekanizmaları ile

kontrol altına alınmasını da öngörmektedir. Ancak başkanlık sistemini benimseyen çoğu ülkelerde ABD’de olduğu gibi denge ve fren sistemi tanımlanmadığı gibi bu ülkelerde oturmuş bağımsız bir hukuk sistemi de bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu denli güçlü yetkilerle yürütmenin başına geçen başkanın kişisel iktidara kayma ihtimali parlamentarizme kıyasla çok daha yüksek olabilmektedir. Bununla birlikte darbe ve kişisel iktidarın yaşandığı Latin Amerika ülkelerinde, parlamenter sisteme sahip olanlar da bulunmaktadır. Ancak bazı ülkelerde hükümet sistemleri ne olursa olsun, yönetim bir süre sonra demokratik yollardan uzaklaşmaktadır (Akıncı, 2017a:122-125).

Ülkemizde uygulanacak olan cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, başkanlık sisteminin uygulamada yaratmış olduğu ve yukarıda anılan sorunlara karşı yeni çözümler ürettiği görülmektedir. Özellikle yasama ve yürütme erklerinden herhangi birisi sistemden kaynaklanan bir sıkıntı halinde seçim kararı alarak sorunun meşruiyetin kaynağı olan milletçe çözülmesini isteyebilmektedir. Yine yeni sistemde özellikle başkanlık sisteminde görülen ve yürütmenin elini kolunu bağlayan bütçe krizlerinde, cumhurbaşkanının yürütmenin başı olarak bir önceki yılın bütçesini uygulama imkânı getirilmiştir. Böylelikle yasama organının bütçeyi yetiştirememesi durumunda yürütme erkinin elinin rahatlaması öngörülmüştür. Cumhurbaşkanı hükümet sisteminin bu ve buna benzer önlemler alarak, parlamenter sistem ile başkanlık sisteminin ülkemize özel rasyonel hale getirilmeye çalışıldığı görülmektedir (Akıncı, 2017a:122-125).

Sonuç itibarıyla 16 Nisan’da oylanarak kabul edilen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, başkanlık sistemi ile mevcut parlamenter sistemde görülen aksaklıkların giderilmesi ve uygulamada daha iyi bir performans ortaya konması amaçlanarak tasarlanmıştır. Özellikle başkanlık sisteminde yasama ve yürütme erkleri arasında görülen ve bazen sistemin tıkanmasına kadar giden sorunların ele alınarak çözüm ortaya konulduğu görülmektedir. Ancak sistemin sorunsuz çalışıp çalışmadığını görmek için ilk genel seçimler olan 2019’dan sonrasını beklememiz gerekecektir.

3.2. Ekonomik Etkileri

3.2.1. Ekonomik Kalkınmaya Etkisi

Hangi ülke olursa olsun siyasi istikrarın sürdürülebilir olduğu ve demokratik ilkelerin kökleştiği durumlarda ekonomik gelişmeler de haliyle olumlu bir seyir izlemektedir. Ancak var olan yönetimin ekonomik kalkınmayı hızlandıracak ve süreci olumlu yönde etkileyecek bir dizi önlemleri de beraberinde alması gerekmektedir. Çünkü içinde bulunduğumuz zamanda hiçbir ülke kendi kabuğuna çekilerek kalkınmayı gerçekleştiremez. Maalesef var olan ekonomik düzen böylesine bir kalkınmayı içine kapanık bir şekilde başarmayı mümkün kılmamaktadır. Örneğin Çin devleti yıllardır uyguladığı içe kapalı ekonomik yapısıyla bir gelişme kaydedemezken, ne zaman dış dünyayla olan entegrasyonu sağladı o zaman yüksek büyüme ve kalkınma oranlarına ulaşmıştır. Bu yüzden ekonomi ile yönetsel sistem arasında çok sıkı bir bağ bulunmaktadır. Çünkü ekonominin gidişatına yön verecek olan yönetsel kararlardır. Tam bu noktada sistem tercihinin kalkınmayla olan ilişkisi istikrar ve uzun dönem hedeflerle ilişkilidir diyebiliriz.

Parlamenter sistemin benimsendiği ülkemizi bu bağlamda değerlendirecek olursak, maalesef iyi bir tabloyla karşı karşıya olduğumuzu söyleyemeyiz. Çünkü mevcut sistemde yaşanan siyasi krizler ve belirsizlikler ekonomik gelişmenin ve kalkınmanın da yeterli düzeyde gerçekleşmesini engellemiştir. Özellikle çok sık yaşanan hükümet krizleri ve değişimler neredeyse kısa vadeli projelerin bile gerçekleştirilmesine imkan vermemiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi ekonominin yönünü politik kararlar belirlemektedir. Ülkemizde ise sık sık iktidar ortakları arasında yaşanan görüş ayrılıkları ekonominin yönünün belirlenmesi bir yana yatırımlara karar verilmesi aşamasında bile sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Görüş birliğinin olmadığı bu dönemlerde ekonomik göstergeler açısından hükümetin verimsiz bir dönem geçirdiği zamanlar olarak tarihe geçmiştir. Oysaki ülkemizin farklı bölgesel gelişmişlik düzeyleri de göz önüne alındığında ekonomik

kalkınmayı hızlandıracak ve bütün ülkeye eşit bir şekilde dağılımını sağlayacak görüş ayrılıklarının olmadığı tek başlı bir yürütmenin varlığı önemlidir. Çünkü gelişmiş ülkeler ile olan aramızdaki ekonomik açıklığı ancak hızlı, etkili ve yerinde kararlar verebilen ve aldığı bu kararları uygulayabilecek güçlü bir yürütmeyle kapatabiliriz. Tek başlı ve sorunsuz bir yürütme, kararların da tek yerden alınıp sonuçlarının takip edildiği etkin bir konumda olacaktır. Böylesine bir yönetim yapısı ülke kaynaklarının adil dağıtılması ve siyasette bölgesel dengelerin dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Hali hazırda ülkemizin bu tarz bir yönetim anlayışına sahip olduğu göz önüne alındığında, yürütme erkinin tek bir kişide olduğu cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde doğal olarak ekonomik kararların etkinliği noktasında da kendisini hissettirecektir. Çünkü karar mekanizmalarının tek olduğu yeni sistemde kimse görev ve sorumluluktan kaçamayacaktır. Bu noktada mevcut parlamenter sistemde gördüğümüz koalisyon hükümetleri ve görüş ayrılıkları yaşanmayacak ve ekonomik göstergeler gibi ülkenin gidişatı ile ilgili olumsuzlukların faturası siyasi olarak da sorumlu olan cumhurbaşkanına kesilecektir. Dolayısıyla parlamenter sistemde halkın kimden hesap soracağını belli olmadığı yönetsel yapıda yok olacaktır (Oruçlu, 2008:82-84).

Ekonomik kalkınmanın hayati önem arz ettiği günümüzde yatırımcılar için uygun koşulların oluşturulması gerekmektedir. Ak parti hükümeti ekonomik anlamda son 15 yılda kazanılan başarıların devam ettirilmesi için belirsizlik ortamının olmadığı, istikrarın ve reformların kesintiye uğramadığı cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ülkemiz için uygun sonuçlar doğuracağı noktasında görüş bildirmektedir. Buna koşut olarak istikrar sayesinde ülkemizin küresel krize rağmen büyümeye istihdam yaratmaya devam ettiğini ve bunun da temelinde yatırımcılara güven veren politikalar olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla ülkemiz için olmazsa olmaz siyasi ve yönetimdeki istikrarı sistem açısından garanti eden yeni sisteminin üzerinde durulmasıdır. Bu sistem ise kuvvetler ayrılığını net bir şekilde ortaya koyan ve güçlü bir yürütme öngören cumhurbaşkanlığı hükümet sistemidir (Yılmaz, <http://www.askon.org.tr>, 2016).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde iktidarın kim olduğunun akşamına belli olduğu ve böylelikle yatırımcılar için gelecek planlamalarını yapmalarında son derece önemli olan siyasi belirsizlikleri yok edeceği beklenmektedir. Çünkü siyasi belirsizliklerin olduğu bir ortamda yatırımcılar önünü görememektedir. Gelecek planlamasını yapamayan yatırımcılar yatırımlarını daha sağlıklı ve güven içerisinde yapabileceği başka alanlara ve başka ülkelere kaydırabilecektir. Oysaki ülkemiz açısından yerli ve yabancı sermayenin önemi herkes tarafından bilinmektedir. Ekonomide işlerin yolunda gitmesi demek işsizliğin azaldığı, fiyat istikrarının sağlandığı, enflasyonun kontrol altına alındığı ve vatandaşın bire bir hissedeceği ekonomik kazanımların olması anlamına gelmektedir. Ülkemizin ekonomik kalkınma anlamında hedeflerine ulaşması için, yürütme erkinin istikrarını sağlayan ve yönetsel açıklıkları kapatacak yeni sistemin başarısı hayati önem arz etmektedir (Karagöl, www.yenisafak.com.tr, 2016).

3.2.2 Ülkemizin 2023 Ekonomik Hedeflerine Etkisi

Bir ülkenin siyasi istikrar anlamında göstereceği performans ekonomik göstergelerle yakından ilişkilidir. Ancak siyasi istikrarsızlıkların sebep olduğu ve yakın zamanda yaşadığımız 2001 ekonomik krizi gibi yönetsel kavgalar ülkemizin yatırım geçmişinin başarılı bir şekilde sonuçlanmasını engellemiştir. Şüphesiz bu durumun en önemli sebepleri arasında devletin temel erkleri arasındaki yetki karmaşası yatmaktadır. Yürütmenin çift başlı olduğu mevcut parlamenter sistemde cumhurbaşkanı ile başbakan arasında yaşanan ve 2001 ekonomik krizi olarak bilinen anlaşmazlık ülkenin bütün ekonomik göstergelerini alaşağı etmiştir. Bununla birlikte son 15 yıl içerisinde tek başına güçlü bir hükümetin iş başında olduğu ülkemizde, sağlıktan ulaşma her alanda ciddi bir değişim ve dönüşüm sürecinin yaşandığı bir döneme girilmiştir. Söz konusu bu değişim ve dönüşümün başarılı olmasında şüphesiz tek başına iktidar olan hükümetin varlığı yadsınamaz. Etkili ve seri bir şekilde alınmakta ve uygulanmakta olan ekonomik kararlar mevcut parlamenter sistemde

de ekonomik başarının yakalanabileceği noktasında bir ümit doğurmuştur. Ancak ülkemizdeki siyasal iktidarların çok sık değiştiği ve etkisiz hükümetlerin boy gösterdiği geçmişi göz önüne alındığında, bu durumun ila nihai devam edeceği belli değildir (Karagöl, <http://www.yenisafak.com>, 2016).

Bununla birlikte cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde hangi parti olursa olsun mutlak çoğunluğu sağlamak zorundadır. Mutlak çoğunluğu arkasına alan cumhurbaşkanı güçlü bir meşruiyetle birlikte tek elden yürüteceği ekonomiyi 2023 hedeflerine ulaştırabilmesi daha kolay olacaktır. Seçilen cumhurbaşkanının siyasal sorumluluğu da göz önüne alındığında dünyanın ilk 10 ekonomisi arasına girmeyi hedefleyen ülkemizin, bu hedefine ulaşabilmesi için yatırımcıların yarısını görebildiği ve hükümet istikrarsızlıklarının olmadığı bir yönetim sistemiyle yönetilmesi zaruri bir hal almıştır. Aksi takdirde ülkemizin 2023 hedeflerine ulaşması ve bu bağlamda yüksek gelirli ekonomiler arasına girmesi zaman alacaktır. Özellikle ekonomik anlamda ülkemizin yüksek oranda büyüme gösterdiği dönemlere baktığımızda, tek başına iktidar olan hükümetlerin görevde olduğu zamanları görmekteyiz. Bunların dışında koalisyon hükümetleri ve askeri darbe dönemlerinde ise ülke ekonomisi ya küçülmüş yada istenilen seviyede büyümemiştir. Dolayısıyla ülkemizin her alanda göstermiş olduğu sıçramayı, güçlü bir yürütme sayesinde ekonomik anlamda da dinamizme kavuşturacak yeni bir hükümet sistemine geçilmesi yerinde olacaktır (Akıncı, 2017a:122-125).

SONUÇ

Özellikle son çeyrek yüzyılda artış gösteren hükümet sistemi tartışmalarının içeriğine baktığımızda güçlü bir yürütmeye olan ihtiyaç ilk sıralarda gelmektedir. Çünkü ülkenin geleceğine yönelik yönetsel kararların uygulama noktasında olan yürütme erkinin başarısı ülkenin bekası açısından da önem arz etmektedir. Dolayısıyla mevcut hükümet sisteminin uygulamada yaratmış olduğu istikrarsızlıklar maalesef ülkemizin her alanda istenilen noktaya gelmesini engellemiştir. Öyle ki ülke belirli dönemlerde cumhurbaşkanını veya başbakanı seçemez bir noktaya gelmiştir. Hal böyleyken sistemin her alanda istikrar sağlamasını beklemek pek mümkün değildir. Ülkemizin mevcut sistemin yaratmış olduğu gerilimler sonrasında yaşadığı sistem tartışmaları nihayetinde cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde somutlaşmıştır. Önceleri başkanlık sistemi üzerinden tartışılan yeni sistem, yürütmenin tek başlı ve güçlü olduğu sert kuvvetler ayrılığına dayalı bir yönetim modeli oluşturmaktadır. Her ne kadar sistemin kavramsal yapısı başkanlık sistemi üzerine yükselse de ülkemizin özgün tarihi, siyasi şartları, toplumsal yapısı, ekonomik ve hukuki durumları da göz önüne alınarak, başkanlık sistemiyle mevcut parlamenter sistemin aksayan yönlerini rasyonel hale getirdiği izlenimi vermektedir. (Beceren ve Kalağan, 2007:163-181).

Hükümet sistemi değişikliğinin ülkemizde birçok kurum, kural ve alışkanlığı değiştirmesi beklenmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkemizdeki yeni hükümet sistemi değişikliğinde en çok etkilemesi beklenen başlıklar arasında yıllardır kural ve kurumlarımızın demokratik kuramsallaşmasının ve sürekliliğinin sağlanması noktasındaki eleştiriler yer almaktadır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi yürütme erkinin güçlendirilmesi sayesinde yaratmış olduğu siyasi istikrar sistem tıkanmalarının yaratmış olduğu çeşitli demokrasi dışı uygulamaları ortadan kaldırarak demokrasinin güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Siyasi istikrar her alanda kendisini hissettirecek ve siyaset kurumlarının sorunların çözümü noktasında alternatifsiz olmasının da önünü açacaktır. Bu da siyaset dışı yollardan medet umanların yaratmış olduğu demokrasi dışı kesintileri bertaraf edecektir. Demokratik kesintilerin olmaması demokratik kural ve kaidelerin içselleştirilmesini ve böylelikle de demokratik bilincin oluşmasını sağlayacaktır. Edinilen bu kazanımla birlikte devletin temel erkleri var olan demokratik bilinci artıracak yeni adımlarla milletin karşısına çıkmaları gerekecektir. Çünkü demokratik kazanımların toplumca içselleştirilmesi

tabandan gelen demokratik hak ve taleplere karşı siyasi iktidarların kayıtsız kalmasını engelleyecektir.

Yeni hükümet sisteminin belki de olumlu yönde etkileyeceği alanların başında ülke ekonomisi gelmektedir. Bilindiği gibi ülkemiz dünyanın en gelişmiş on altıncı ekonomisidir. Ancak bu durum nüfus olarak sürekli artan, gelişen ve hedefleri olan ülkemiz için yeterli bir büyüklük değildir. Ülkemizin enerji kaynaklarına olan yakınlığı ve pazar çeşitliliği göz önüne alındığında Ak Parti hükümetinin ortaya koymuş olduğu ekonomide 2023 hedeflerine ulaşılmaması içten bile değildir. Ancak bunun için elbette güçlü bir yürütme ve siyasi istikrar gerekmektedir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi yatırımcılar için hayati önemde olan yatırım ortamlarının iyileştirilmesi ve ekonomik güvencelerin oluşturulması noktasında yürütme erkinin son derece etkili ve yetkili olduğu bir ortam sunmaktadır. Parlamenter sistemde yaşanan siyasi istikrarsızlıkların yaşanmadığı ve seçim sonuçlarından mutlak bir iktidarın çıktığı yeni sistem sayesinde yatırımcılar önlerini görebilecek ve böylelikle de yatırımların önü açılmış olacaktır. Bütün bu kazanımlar ve mevcut hükümetin oluşturmuş olduğu 2023 hedefleri arasında yer alan ilk on büyük ekonomi arasına girmek için, güçlü bir yürütme olmazsa olmaz noktadır.

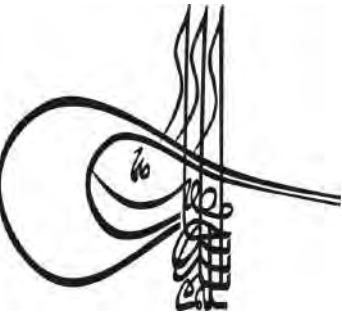
Sonuç itibarıyla sistem değişikliğinin olası etkileri tüm taraflarca tartışılmakta ve olası sistem değişikliğinin ilgili pek çok kurum, uygulama ve alışkanlığı da değiştirmesi beklenmektedir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde tek elden yürütülen yürütme faaliyetleri kararların hızlı bir şekilde alınmasını sağlamaktadır. Hızlı bir şekilde alınan kararların uygulanmasını da aynı el takip edeceğinden, kararların yerindeliği de takip edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde verilen kararların tutarlı ve etkinliğinin yüksek olmasıyla, demokrasinin kurumsallaşması ve ekonomik göstergelerin iyileşmesi olanaklı olacaktır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi; sürekli kriz üreten, siyasal alanı muğlaklaştıran, siyasi parçalanmışlıkları ve ayrılıkları ile ülke kazanımlarının heba edilmesine sebep olan parlamenter sistemin yerine güçlü yürütme ile siyasi alanın kırılganlıklarını ve her türlü vesayet odaklarının tamamen ortadan kaldırılmasını hedefleyen bir yapı ortaya koymaktadır. Ayrıca yeni hükümet sisteminde demokratik katılım ve hesap verilebilirliği önceleyen devletin temel erklerinden ikisinin meşruiyetini direk halktan alması, ülkemiz demokrasisinin pekişmesine de katkı sağlayacaktır. Demokratik kazanımlarla birlikte ülke genelinde tesis edilecek güven ve istikrar ortamı, ekonomik hayatın canlanmasını ve dolayısıyla da yatırımların önünün açılarak ekonomik kazanımları artırması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akinci, Berat (2017a) Türkiye’de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hatay, 2017.
- Akinci, Berat (2017b). Yasama ve Yürütme İlişkileri Açısından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Başkanlık Sisteminin Karşılaştırılması, 3. Stratejik Kamu Yönetimi Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, Bildiri Özetleri Kitabı, İstanbul.
- Alaca, Fatma (2012). Başkanlık Ve Yarı Başkanlık Sisteminin Türkiye’de Uygulanabilirliği, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Asilbay, İ. Halil (2013). Parlamenter Sistem Ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, TBB Dergisi, 2013 (104), 247-264.

- Aydın, Abdullah, Belli Aziz (2015). “Cumhurbaşkanlığı ve Meşruiyet Tartışmaları”, Türkiye Seçim Sistemindeki Değişim Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Medya, (Ed. Faruk Temel, Onur Önürmen), Nobel Yayınevi, Ankara.
- Beceren, Ertan ve Kalağan, Gökhan (2007). “Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemi: Türkiye’de Uygulanabilirliği Tartışmaları”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 11, ss. 163-181.
- Bezci, Bünyamin (2005). Demokrasi ve Başkanlık Sistemi, Muğla Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi (3: 2), s.77-91.
- Bülbül, Kudret (2017). Etkin İstikrarlı Güçlü Bir Türkiye İçin Cumhurbaşkanlığı Sistemi, Tezkire Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- Duverger, Maurice (1986). Siyasal Rejimler, Çeviren Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Eckstein, Herry (1967). Bir İstikrarlı Demokrasi Teorisi, Çeviren: Ergun Özbudun, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, s.39-96.
- Erat, Veysel (2015). Türkiye’de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkileri, Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt: 13, Sayı: 25, s.325-355.
- Hazır, Hayati (1990). *Anayasa Hukuku*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, No:83
- Hekimoğlu, H. Birsen (2010) Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Kamu Yönetimi Lisans Programı Ders Kitabı, İstanbul.
- İşler, Emrullah (2016) (<http://www.milliyet.com.tr/eski-basbakan-yardimcisi-isler-baskanlik-ankara-yerelhaber-1048568/>) (Erişim Tarihi: 01.03.2016)
- Kamalak, İhsan, Gül, Hüseyin ve Gül Sallan, S. (2015). “Demokrasi, Siyasal Rejim ve Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi”, Toplam ve Demokrasi, 9 (19-20), Ocak-Aralık, s.127-148.
- Karagöl, Ertan T. (2016). Anayasa Değişikliği Yeni Sistem İçin Bir Fırsat, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/erdaltanaskaragol/anayasa-degisikligi-yeni-ekonomik-sistem-icin-bir-firsat-2035632>, (Erişim Tarihi, 07.07.2017).
- Kılınç, Doğan (2016). Türkiye’de Bitmeyen Tartışma: Hükümet Sistemi Üzerine Değerlendirmeler, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. Xx, Y. 2016, Sa. 1, 447-510.
- Korkmaz, Tuğrul (2016). Hükümet Sistemleri Ve Türkiye Üzerine Bir Analiz, Akademik Hassasiyetler Dergisi, Sayı:6, s.43-57.
- Kuzu, Burhan (2013). Neden Başkanlık Hükümeti, Yeni Türkiye, 51, 2013, s.39-44.
- Küçükoba, Gamze (2014). Başkanlık Sistemi ve Türkiye’ye Uygunluğu Sorunsalı, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Küçükoba, Gamze (2015).Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Tarihçesi ve Başkanlık Sisteminin İçeriği, <http://www.kenandabirkuyu.org/turkiye-de-baskanlik-sistemi-tartismalarinin-tarihcesi-ve-baskanlik-sisteminin-icerigi>, (Erişim Tarihi: 26.06.2017).
- Maingwaring, Scott (1993). Presidentialism, Multipartism, and Democracy: The Difficult Combination, <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0010414093026002003>, (Erişim Tarihi:30.06.2017).

- Miş, Nebi ve Duran, Burhanettin (2017). Türkiye’de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi, SETA Kitapları 19, 2. Baskı, Ankara.
- Onar, Erdal (2005). Türkiye’nin Başkanlık ya da Yarı Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmesi mi?. T. Ergül (Der). *Başkanlık Sistemi*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını:77, Ankara.
- Oruçlu, Avni (2008). “Başkanlık Sisteminin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Özbudun, Ergün (2017). Hükümet Sistemleri Tartışmaları, <http://www.birarada.org/tr/22645/Prof-Dr-Ergun-Ozbudun-Huk-met-Sistemi-Tartismalari>, (Erişim Tarihi, 06.07.2017).
- Parsak, Mehmet (2012). Parlamenter /Başkanlık/Yarı Başkanlık Hükümet Sistemlerine Genel Bir Bakış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Hükümet Sistemi, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, 1:1-20.
- Sartori, Giovanni (1997). Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği, Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme, (çev: Ergun Özbudun), Ankara: Yetkin Yayınları
- Yaman, Abdulsemet (2014). Başkanlık Sistemi, Uygulamaları Ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 24, Sayı: 1, s. 83-98.
- Yavuz, Bülent, Bilir, Faruk ve Tunç, Hasan (2009). Türk Anayasa Hukuku. Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Yıldırım, Hurşit (2017). Parlamenter Sistem Krizleri ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Pozitif Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Yılmaz, Cevdet (2016) http://www.askon.org.tr/page/kalkinma-bakani-sn-cevdet-yilmaz-baskanlik-sistemi-istikrar-icin-onemli_2429, (Erişim Tarihi:30.06.2017).
- Yücel, Bülent (2003). “Yarı-Başkanlık Sisteminin Hükümet Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Fransa Modeli ve Komünizm Sonrası Polonya” *AÜHF Dergisi* 52 – 04, Ankara
- Yüksel, Saadet (2015). Hükümet Sistemi Değişikliği Tartışmalarına Dair Anayasal Değerlendirme: Başkanlık Sistemindeki ve Parlamenter Sistemdeki Kurumsal Değişkenler, İÜHF, Cilt: LXXIII, Sayı:2, s. 135-170.

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Bünyamin AYHAN –
Prof. Dr. Metin IŞIK – Prof. Dr. Şükrü BALCI

This article was checked by iThenticate.

SIYASAL KAMPANYALARDA KULLANILAN İLETİŞİM ARAÇLARININ SEÇMEN AÇISINDAN ÖNEMİ: 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ HALKOYLAMASI BOLU ARAŞTIRMASI*

Kemal AVCI** - Himmet HÜLÜR***

ÖZET

Bu çalışma, 16 Nisan 2017 tarihinde Türkiye’de yapılan Anayasa değişikliğine istinaden yapılan halkoylamasında kullanılan iletişim araçları üzerinde odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, daha özel olarak, seçmenlerin kampanyada verilmek istenen siyasal mesajları hangi iletişim araçlarına öncelik vererek alımladığını ortaya koymaktır. Diğer bir ifade ile halkoylaması kampanyasında seçmen en çok hangi iletişim aracına önem vermiştir. Bunun için kampanya sürecinde 15 Mart ve 15 Nisan 2017 tarihleri arasında Bolu-Merkez’de tesadüfi yöntemle seçilen 462 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin istatistiksel analizleriyle araştırmanın amacına uygun bir dizi bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgiler faktör analizine tabi tutulmuştur. Yapılan analiz sonucunda altı faktör elde edilmiştir. Faktörlere temsil ettikleri bilgi içeriğine uygun olarak; Genel İletişim Faktörü, Siyasal Reklam Faktörü, Siyasal Güvenlik Faktörü, Siyasal İletişim Faktörü, Siyasal Bağlılık Faktörü ve Sosyal Medya Faktörü olarak adlandırılmıştır. Araştırmada bu faktörler ile demografik özellikler arasında ilişki sorgulaması yapılmıştır. Araştırmaya bu yönüyle siyasal kampanya faaliyetlerinde bulunacaklara ve bu alanda çalışacak bilim insanına ışık tutması açısından önemlidir. Seçmenin kampanya aracı olarak hâlâ televizyonu birinci sırada takip ettiği, televizyon yayınları arasında da sırasıyla haber programlarını ve tartışma programlarını takip ettiği tespit edilmiştir. Araştırmada, internet ve sosyal medyanın bir iletişim aracı olarak televizyondan sonra ön plana çıktığı görülmüştür. Ayrıca araştırmada, siyasal görüşünü ve kararını açıklamayan bireylerin sayısının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada Türkiye’de günümüze kadar yapılan halkoylamalarına da yer verilerek halkoylamalarının sonuçları hakkında bilgi verilmiştir.

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi-Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, El-mek: kemalavci@ibu.edu.tr

*** Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo-Televizyon-Sinema Bölümü, El-mek: himmethulur@ibu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Siyasal Kampanyalar, Seçmen, Siyasal İletişim, İletişim Araçları

THE IMPROTANCE OF COMMUNICATION MEDIA FROM THE POINT OF ELECTOR IN POLITICAL CAMPAIGNS: A RESEARH IN BOLU ABOUT 2017 REFERANDUM ON THE CONSTITUTIONAL MODIFICATION

ABSTRACT

The study is focused on the means of communications used in 16 April 2017 referendum on the constitutional change in Turkey. More specifically it aims to reveal through which communication media the elector received the political messages during the referendum campaign. That is, it tries to reveal which communication media the electors gave priority in the referendum campaign. For this, between 15 March and 15 April 2017 the survey was applied to 462 participants selected on the basis of simple random sampling in Bolu city center. The data obtained was used for statistical analyses. This information was subjected to factor analysis. Six factors were obtained as the result of the analysis. In accordance with the information content they represent, factors are called as; Overall Communication Factor, Political Advertisement Factor, Political Security Factor, Political Communication Factor, Political Loyalty Factor and Social Media Factor. In the study, the relationship between the factors and demographic characteristics was questioned. In terms of this aspect, research is important in guiding the people who will be involved in political campaign activities and the scientists who will work in this area. It is found that the elector prefer watching television more than using the other communication media. In order of priorities, among the television programs the electors mostly watch news programs and then come discussion programs. In the research it is also seen that as important communication media, internet and social media come after television. Also it is determined that the numbers of individuals who don't clarify their political view are considerably high. In the survey, referandums which were held in Turkey until today were also covered and the results of these referendums were expressed.

STRUCTURED ABSTRACT

This study deals with the importance of communication media used in the campaign of 2017 Turkish constitutional referendum. It tries to reveal the communication media to which the voters give priority in seeking to acquire the political message by political organizations in the campaign. In other words, it aims to determine the communication media to which the voters attach more importance. For this, surveys were conducted with a sample of 462 persons selected by random sampling in Bolu city center. A factor analysis was applied on the data gathered. It is found that the voters follow mostly television among the communication media, then come news programs and discussion programs respectively. It is seen that internet and social media come after the television. In

addition, the study reveals that the number of individuals not explaining their political views and decisions were very high.

It is clear that the use of modern applications of political communication in the election campaigns is successful in persuading voters (Özkan, 2015: 25). This success is dependent on the communication media used and the attractive, clear messages among many political messages conveyed by these media and on the concrete situations. The voters that are located at the center of the representative democracy, has increased their power compared to the past in using democratic government right by the help of frequent, intensive and cheap use of communication media. The communication media have been developed rapidly on the basis of technological advance. As a result, political communication today has acquired an interactive character. Now as a response to the messages of political parties, voters have an opportunity to speak simultaneously by participating in the political process.

The referendum as the subject of study is a democratic method through which the ultimate decision is left to the people in a serious issue concerning the general public. The application of this method involves a campaign process as the other political elections. Thus, referendum campaigns are directed through using certain tools by certain persons and political organizations having political goals.

In Turkey from the passage to multiparty system to 2017 (including 2017 referendum) totally seven referendum were conducted. These are 1961 and 1982 constitutional referendum and 1987, 1988, 2007, 2010 and 2017 constitutional change referendum. Among these referendums only the 1988 referendum proposal about local election was rejected by 65 % and the other were accepted. By virtue of their consequences these referendums have an important place in the Turkish political life.

When looking at the data obtained from the research; it is observed that there is a clear change in the political attitudes and behaviors of the voters. In particular, voters between the ages of 18- 25 have been determined to be indecisive, not expressing political opinion, and avoiding loyalty to a party and a leader. In this context, 39.4 percent of the participants stated that they did not have any political ideology. In the survey it's been understood that 41.3 percent of voters' "yes / no" decision was influenced by the identity of the president. In the survey it's observed that 22.9 percent of voters hidden their decisions about voting. As a result, it was determined that 49.8% of the respondents said "yes" and 32.7% said "no", while 17.5% declared "unstable". It is assumed that this 17.5 percent will say "no" in the referendum due to the field observations and their statements of their previous votes. When these results are taken into consideration together with the results of the referendum, it can be said that the study is accurate.

The data obtained from the study were subjected to factor analysis and six different factors were generated. These are; Overall Communication Factor, Political Advertisement Factor, Political Security Factor, Political Communication Factor, Political Loyalty Factor and Social Media Factor. It was determined that there were significant differences between the genders in terms of political advertisement factor

and political loyalty factor in the research. According to this, it is seen that women are more sensitive to political advertisements than men, while men are more sensitive than women in terms of political loyalty. In other words, male voters tend to have more political commitment than women. In the survey, it was observed that a significant difference is occurred between the demographic characteristics of the participants such as education, occupation, monthly average income, marital status and age with some of the factors.

As a result, in this study, medium habits that voters were informed during the referendum campaign held in Turkey on 16 April 2017 and political attitudes and behaviors of the voters were tried to be revealed.

Keywords: Political Campaigns, Elector, Political Communication, Communication Media

Giriş

Demokratik rejim geleneğinde siyasal seçim kampanyalarının en önemli özelliği, siyasal yönetimin inşasında temel unsur olan seçmenin istediği karar doğrultusunda istenen siyasal iktidarın oluşmasına fırsat verilen meşru bir yol olmasıdır. Siyasal organizasyonlar açısından toplumun rızasını almak için periyodik bir fırsat olan siyasal kampanyalarda muhatap seçmen bireydir. Siyasal partiler seçmen bireyle ne kadar başarılı iletişim kurabilir, mesajlarını iletebilir ve ikna edebilirse o kadar başarılı olur. Bu başarıyı elde etmenin en önemli yolu; doğru tasarlanmış siyasal mesajı seçmen bireyin önem verdiği ve sıklıkla kullandığı doğru iletişim araçları üzerinden seçmene ulaştırmaktan geçmektedir. Çünkü profesyonel anlamda siyaset iletişim araçları üzerinden seçmenin anlayacağı uygun bir söylemle yürümektedir. Bu bakımdan seçmenin iletişim araçlarını kullanım alışkanlıkları siyasal kampanyalardaki başarının elde edilmesindeki önemli bir bilgidir.

Siyasal kampanyalar siyasal mesajların harmanlandığı ve bu mesajların seçmene verilmesi için en yoğun çabaların harcandığı organizasyonlardır. Bu organizasyonlar seçmenlerin beğenisini kazanacak şekilde düzenlenmek durumundadır. Dolayısıyla, siyasal kampanyalarda seçmenin istekleri ve ihtiyaçlarına odaklanmak gerekir (Polat, 2015: 50). Siyasal partilerin seçmeni tanıması son derece önemlidir. “Seçmenin enformasyon kaynaklarını ve kitle iletişim araçlarını kullanma alışkanlıkları” (Yaşın, 2006: 640) tespit edilmeli ve ona göre medya planlaması yapılmalıdır.

Seçim kampanyalarının başarılı olabilmesi için, Newman ve Perloff’un (2004: 24) belirttiği gibi, en fazla etkilemeyi hedeflenen seçmenin ihtiyaçlarını anlamaya çalışılmalıdır. Bunun yanında, Froehlich ve Rüdiger’in (2005: 24) ifadesiyle, siyasal partiler seçmen kitlenin kısa dönem değil, uzun dönem ihtiyaçlarını ve isteklerini göz önünde bulundurarak politik faaliyetlerini sürdürmelidir. Ayrıca, Seltzer ve Zhang’ın (2011: 42) vurguladıkları gibi, siyasal partiler iletişim stratejilerini uzun dönemde sonuç alacak şekilde planlamalıdır.

Kampanyalar seçmenin istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirildiği derecede halk nezdinde beğeni bulacaktır. Bu kampanyalarda içerik ne olursa olsun, temel amaç belirli bir konuda halkın onayını almaktır. Bu onayı almanın yolu ise seçimdir. Ayrıca, siyasal kampanyalar genelde halkoylaması (referandum) ve seçim kampanyaları olmak üzere iki ayrı kategoride oluşur (Aziz, 2014: 111). Özetle, siyasal kampanyalarda temel amaç; seçmenin anlayabileceği ve beğenebileceği iyi tasarlanmış mesajları uygun araç, yöntem ve tekniklerle seçmene ulaştırmaktır.

Demokratik toplumda birey dikkate alınması gereken bir öneme sahiptir, çünkü bireyin siyasal olayları etkileme ve değiştirme yeteneği bulunmaktadır (Saffer, Taylor ve Yang, 2013:3).

Seçmen birey; bilinen kitle iletişim araçlarının yanında yaklaşık son on yıla damgasını vuran akıllı telefon, internet ve sosyal medya gibi yeni nesil iletişim araçlarının yoğun ve yaygın kullanımı sayesinde, siyasal kampanyalarda tek yönlü propagandalarla kandırılabilir ve edilgen olmaktan çıkmış, çok çeşitli kaynaklardan anında sürekli akan bilgileri elde edebileceği imkânlar sayesinde etken konuma gelmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla seçmen birey elde ettiği iletişim araçlarının çeşitliliği sayesinde siyasal iktidarın inşasında eskisinden olduğundan daha aktif ve güçlü konuma gelmiştir. Artık siyasal iktidarın belirlenmesinde sadece siyasal partilerin tutum ve faaliyetleri değil, aynı zamanda seçmen tutum ve davranışı da önemli bir etkindir (Downs'dan aktaran Çinko, 2006: 104).

Siyasal iletişim disiplininin keşfedilmesiyle birlikte iletişimin siyasal mesajların taşıyıcısı olarak vazgeçilmez olduğu, siyasetin başarı ve kalitesinin iletişim araçlarının ve dolayısıyla siyasal mesajların kullanım becerisiyle koşut olduğu kabul edilebilir bir gerçektir. Buradan hareketle, siyasette iletişimin, iletişimde ise simgelerin kullanımının önemli olduğu söylenebilir. Bu anlamda, siyasal iletişimin başarısı, verilmek istenen mesajın ne kadar simgeleştirildiği ile ilgilidir. Yani siyasetin önemli bir gerçekliği, düşünce ve icraatları simgeleştirmektir. Bu simgeleştirme etkinliğinin sonucunda belirli bir siyasal imaj ve itibar ortaya çıkmaktadır. Günümüzde bu iki önemli siyasal nosyona parti lideri üzerinden ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu da görünürlük, dürüstlük algısı veya partiyi temsil etme düzeyi ile ilgilidir (Polat, 2015: 87). Siyasal kampanyalarda amaçlanan itibara ulaşmak için yeterince görünür olmak gerekir. Bu görünürlüğün seçmenin beğenisini kazanacak şekilde oluşturulması esastır. Bu bağlamda, siyasal kampanyalar vermek istedikleri mesajları temsil edebilecek görünürlük oluşturabildikleri kadar (Corthell, 2008: 7) başarılı sayılabilir, ancak Yıldız'ın (2002: 26) ifade ettiği gibi, görünür olmanın anlaşılır olmakla desteklenmesi gerekir.

Siyasal kampanyalar, katılan partilerin kendi programlarını seçmenlere tanıtması, seçmenin kararını etkilemesi açısından çok büyük bir öneme sahiptir (Tokgöz, 2010: 37). Bunun yanında, Valentini'nin (2013: 12) vurguladığı gibi, siyasal partilerin siyasal kampanyalarda başarılı bir sonuç almaları bakımından kendi programlarını tanıtmaları kadar, parti örgütünün ve liderinin saygınlığı ile birlikte stratejik iletişim ve ilişki yönetme kabiliyetleri de önemli rol oynar.

Siyasal Kampanyalar ve İletişim Araçları

Günümüz siyasal yaşamında iletişim araçları siyasal mesajları taşımanın yanında seçmeni siyasetin bir parçası yaparak teşvik edici bir anlayışı da inşa etmiştir (Balcı vd, 2013: 19). Hayatın her alanında olduğu gibi siyasal alandaki kampanyalarda da günün koşullarına ve seçmen bireyin iletişim aracı kullanım alışkanlıklarına uygun yeni iletişim araçları kullanmak kampanyanın etkinliğini arttırmaktadır. Bugün bu iletişim araçlarının başında televizyon, sosyal medya ve internet gelmektedir (Polat, 2015: 84). Bu araçların kullanımındaki başarı ise, hangi biçim ve yöntemlerin ne içerikle kullanılacağı ile doğru orantılıdır. Sözelimi; televizyon haberler programlarında haber konusu olarak gündeme gelme ile televizyonlarda tartışma programlarında yer almak başarıyı getirebilirken, yöntem ve içerikleri farklılık gösterebilmektedir. Bu anlamda WeaverDrew seçim kampanyalarında seçim haberlerinin kamuyu bilgilendirmede en uygun araç olduğunu belirtmektedirler. Zao ve Bleske'nin (1995: 79) araştırması da bilgilendirme sürecinde televizyondaki siyasal içerikli haberlerin etkisini siyasal reklamların etkisiyle karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.

Siyasal partilerin ve siyasal aktörlerin kampanya faaliyetlerinde siyasal reklamlardan daha çok haber medyasının etkili olduğu söylenebilir (Strömback ve Kioussis, 2013: 5). Bektaş (2002: 235-236) siyasal açıdan televizyonun ve özellikle televizyon haberciliğinin bireyler üzerindeki etkisini şöyle ifade etmektedir;

“Siyasal televizyonculuğun habercilik yanı diğer özelliklerinden daha ön plandadır. Çünkü televizyon izleyicileri hareketsiz olan bir araç olduğundan, öylesine bir siyaset oluşturur ki; bu siyaset bireyler için üretilmekle birlikte onları kendisinin parçası haline getirmez. Artık bireyler birbirlerini etkilemeye gayret etmezler fakat ekran tarafından kolektif biçimde etkilenmeye çalışırlar.”

Siyasal kampanya araçlarının tarihsel gelişimine baktığımızda ilk olarak el ilanının kullanıldığını görmekteyiz; yazılı medya alanında zaman içinde önemli adımlar atılmış ve daha sonra özellikle uydu yayını ile başlayan televizyon yayını ve en son bilişim teknolojilerindeki güncel gelişmeler siyasal kampanyaların karakterini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Günümüzde siyasal kampanyalar, internet ve sosyal ağların kullanımı ve çeşitli elektronik kampanya yapma becerileri yeni bir aşamaya geçmiştir (Burton ve Shea, 2010: 1-20). Özerkan ve İnceoğlu (1997:114); kitle iletişim araçlarının bu tarihsel gelişim seyri içinde televizyonun, siyasetçilerin imajlarını paylaşmaları açısından son derece etkili bir mecra olduğunu belirtirler. Genel olarak, adayların topluluk karşısında ya da sahnede oluşturamayacakları etkiyi televizyon sayesinde oluşturabileceklerini söylemek hiç de yanlış değildir. Başka bir ifade ile hitabet yeteneği görece zayıf olan adaylar imaj çalışmalarını televizyon vasıtasıyla destekleyebilirler. Örneğin, canlı yayınlarda ve mitinglerde çok etkileyici ve akıcı konuşamayan eski siyasetçi Mesut Yılmaz, özellikle kurgusal ve banttan yayınlarla etkili konuşmalar yaparak seçim kampanyalarını sürdürmüştür. Diğer taraftan, günümüzde banttan yayın yerine canlı yayınların kullanılmaya başlaması, siyasetçiler için avantaj olan televizyonu dezavantajlı hale getirmiştir (Askeroğlu, 2015: 203).

Özkan (2015:14) siyasal kampanyalarda seçmenin sağlıklı bir karar vermesi sürecinde en çok ihtiyaç duyduğu şeyin bilgi olduğunun altını çizmiştir. Bu açıdan, seçmenler bir karara ulaşmadan önce birbirinden farklı kaynaklardan aldıkları bilgilere dayalı olarak bu bilgileri değerlendirerek karar verirler. Ustuğ’a göre (200:17-25) günümüzde geçerli olan iletişim araçlarının bir gereği olarak giderek daha fazla profesyonelleşen siyasal kampanyaların temel amacı, seçmenin verilen mesajların farkına varması ve seçmenin oy vermesini sağlayacak şekilde onun ikna edilmesidir. İknanın gerçekleşmesinde en önemli rolü iletişim süreci ve bu süreçte verilen mesajların seçmeni etkileyciliği rol oynamaktadır. Mesajlar hedef kitleye belirli iletişim araçları vasıtasıyla ulaştırılmakta ve kitle iletişim araçlarının niteliği önemli ölçüde belirleyici hale gelmektedir.

Günümüzde siyasal kurumlar ile seçmen arasındaki karşılıklı iletişimi sağlama ve yönlendirme açısından gereksinim duyulan etkileyici iletişim biçimlerinin gerçekleştirilmesi profesyonel bir ilginin konusu haline gelmiştir. Yani siyasal kampanyalar siyasal kurumlardan çok onların hizmet aldıkları profesyoneller eliyle yapılmaktadır. Bu çerçevede siyasal kurumsallığın ve siyasal kimliğin inşasının yanında siyasal mesajın, siyasal imajın ve siyasal itibarın inşası ve sürdürülmesi profesyonelliğin önemini artırmıştır. Yeni iletişim araçlarının ve profesyonelliğin vazgeçilmez hale gelmesiyle birlikte siyasal kampanyalar da hızlı ve büyük bir değişime uğramıştır. Örneğin, yakın zamanlara kadar televizyon, gazete ve radyo gibi geleneksel kitle iletişim araçlarının kullanılmasıyla şekillenen seçim kampanyaları günümüzde internet ve sosyal medyanın kullanılmasıyla birlikte zaman ve mekan sınırlamasını daha fazla aşmaktadır. Seçim kampanyalarında internet ve sosyal medyanın kullanılması, karşılıklı ve iki yönlü bilgi akışına imkan vermiş, aynı zamanda kullanıcı türevli içeriğin ön plana çıkmasını sağlamıştır (Akyol 2015: 99).

Dijital ağlarla birlikte siyasal iletişim alanında iki yönlü ve simetrik ilişki biçimleri gelişme göstermiştir (Pavlik, 2007: 14). İki yönlü simetrik iletişim, “karşılıklı anlamayı artırır, anında geri dönüş (feedback) sağlar ve otantikliği, hesaplanabilirliği ve şeffaflığı pekiştirir” (Sheil, Violanti, Slusarski, 2011: 68). Williams ve arkadaşları (2007:3) sosyal medyanın gelişimiyle birlikte daha önce mevcut olmayan bir iletişim türünün ortaya çıktığını göstermişlerdir. Daha özel olarak, sosyal medya, siyasal adaylara kendilerini seçmene sunma imkanı vermesinin yanında seçmenlere de kendilerini

adaya sunma imkanı vermesiyle iki yönlü bir iletişim fırsatı yaratmıştır. Başka bir ifade ile, sosyal ağlar günümüzde kurumsal amaçlar ve toplumsal ilişkiler açısından kurucu hale gelmektedir. Sosyal ağlar bireylerin, örgütlerin veya herhangi bir oluşumun gereksinim duyduğu anlamlı sosyal ilişkilerini kurmaktadır. Burton ve Shea (2010: 159-160) stratejik iletişim açısından televizyonun en başarılı mesaj taşıyıcısı olduğunu ileri sürerler. Bu anlamda, özellikle görseller stratejik iletişimde çok etkili bir yere sahiptir. Onlara göre, Eisenhower televizyonu ilk defa siyasal iletişimde kullanmış (1952), Kennedy'nin görsellik ve diğer sunum türleri vasıtasıyla Nixon'a karşı üstün bir imaj yaratması kendisini başkanlığa taşımıştır (1968). Reagan'ın görseli (resim) televizyonda etkili bir şekilde kullanması ise ona başarı sağlamıştır. Hatta çok çarpıcı olarak, Reagan'ın yakın danışmanı "mesajlarında mesajını açıklayan bir görsel bulundurmadığın takdirde, mesajını etkili yapamazsın" görüşünü dile getirmişlerdir (Aktaranlar Burton ve Shea (2010: 159).

Burton ve Shea (2010: 159-160-168) siyasal iletişim kampanyalarında etkili olan öğeleri ortaya koyarlar. Onlar, paranın ve diğer imkânların yanında sırayla televizyon, radyo, yazılı medya ve yeni medyanın stratejik olarak kullanılmasının önemine işaret ederler ve ticari siyasal reklamlardan daha çok haber medyasında yer almaya ve orada kabul görmeye vurgu yaparlar. Burada altı çizilen bir konu, siyasal kampanyalarda kullanılan ve ön plana çıkan iletişim araçlarının her birinin kendine özgü avantajlarının ve dezavantajlarının bulunduğudır. Sözgelimi, son zamanlara kadar televizyon diğer iletişim araçlarına göre daha avantajlı olduğu halde, son yıllarda internet ve sosyal medya hızlı bir yükseliş göstererek en az televizyon kadar yaygın bir kullanıma ve avantaja sahip olmuştur.

Televizyon görsellikle sesi bir arada sunduğu için radyo ve yazılı medyadan daha yaygın bir etkiye sahiptir. Burton ve Shea (2010: 168) açısından televizyonun diğer iletişim araçlarına göre üstünlüğü ses ve görselliği bir arada sunmasındandır. Ancak televizyonun bu gücüne, iletişim ve özellikle internet teknolojisi sayesinde gelişen ve yaygın bir şekilde kullanılma imkanı olan sosyal medyanın rakip olmasından söz edilir olmuştur.

Referandum ve Plebisit

Demokratik yönetim sistemlerinin bir gereği olarak ortaya çıkan referandum, uygulanacak yasanın halkın oylarıyla belirlenmesidir. Bu doğrultuda referandum, parlamentoda kabul edilen yasa metninin halkın onayına sunulmasıyla gerçekleştirilmektedir. Referandum usulünde, yasama organı tarafından kabul edilen bir yasa metninin yürürlüğe girebilmesi için seçmenlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmesi gerekmektedir (Gözler, 1988: 3).

Siyasal sistemin işleyişi içinde gerek duyulduğunda başvurulacak demokratik bir yasama biçimi olan "halkoylaması/referandum" uygulamasının başka bir türü "plebisit"tir. Saha araştırmamızdaki siyasal kampanya örneği halkoylaması/referandum uygulamasında olduğu için bu kavramların burada açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Roskin ve arkadaşları (2013:120) referandumu, bir adaydan ziyade bir mesele üzerinde kitle oylamasına gidilmesi, bir doğrudan demokrasi biçimi olarak değerlendirmektedirler. Onlara göre (Roskin vd. 2013: 120) referandumların çok demokratik görünmesine rağmen referandumların destekçileri propaganda sürecinde meseleleri aşırı basitleştirebilir ve manipüle edebilir. Fransa cumhurbaşkanı Charles de Gualle kendi iktidarını kuvvetlendirmek ve geleneksel politikacıları etkisizleştirmek için referandumlara gitti. Pakistan 1999'da iktidarı bir askeri darbe ile ele geçiren bir general iktidarda kalışını 2002'de bir referandumla tasdik ettirerek meşrulaştırmaya çalıştı.

Referandum; halkın temsilcilerinin kabul ettikleri yasaların veya aldıkları kararların geçerli olması ve uygulanabilir hale gelmesi için son sözün halka bırakılması, yasanın halk tarafından kabul edilmesinden sonra yürürlüğe girmesine imkan veren bir uygulama olarak değerlendirilmektedir (Dursun, 2014: 193). Bu açıdan Dursun'a göre (2014: 193-194);

“Anayasaların yapılmasında, değiştirilmesinde veya bazı önemli kararların alınmasında yasama meclisinin kararı yeterli görülmeyip, bu konuda nihai kararı halkın vermesi düşüncesine dayanır. Halkoylaması veya referandum yoluyla vatandaşlar belli konularda karar verme yetkisini kendi ellerinde tutar ve iktidarın kullanılmasını temsilcilerle paylaşırlar. Yani belli konularda yetkiyi temsilcilere vermeyip doğrudan kendileri kullanır. Ve meclisler tarafından yapılan yasaların kendileri tarafından onaylanması yetkisini ellerinde tutarlar. Eğer belli yasaların yürürlüğe girmesi için referandum yoluyla halkın onayı gerekli ise zorunlu referandum, bir yasanın veya kararın halkoyuna götürülmesi iktidarların isteğine bırakılmışsa ihtiyari referandum söz konusudur demektir.”

Tablo: 1-Türkiye’de Halkoylamaları ve sonuçları:

	Halkoylamasının Tarihi	Halkoylamasının Konusu	Sonuç (%)
1	9 Temmuz 1961	1960 Askeri darbesinden sonra yapılan 1961 Anayasası Halk Oylaması	61,70 Evet
2	7 Kasım 1982	1980 Askeri darbesinden sonra yapılan 1982 Anayasası Halkoylaması	91,37 Evet
3	6 Eylül 1987	Siyasal Yasaklar Halk oylaması	50,16 Evet
4	25 Eylül 1988	Yerel Seçimler Halkoylaması	65 Hayır
5	21 Ekim 2007	Cumhurbaşkanlığı Süresi ile İlgili Anayasa Değişikliği Halkoylaması	68,95 Evet
6	12 Eylül 2010	26 maddelik Anayasa değişikliği içeren paket	58 Evet
7	16 Nisan 2017	18 maddelik bir değişiklik Anayasa Değişikliği içeren paket	51,41 Evet

Kaynak: Aysel Aziz, 2014: 155-160 ve Yüksek Seçim Kurulu

Yöntem

Araştırmanın Uygulanması ve Örneklem

16 Nisan 2017 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının ağırlıklı olarak idareyi kapsayan maddeleri ile ilgili değişiklikler yapılarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde oylanıp kabul edilmiş ve son söz vatandaşlara bırakılarak halkoylamasına gidilmiştir. Bu çalışmada, Halkoylaması kampanyası sırasında seçmenlerin hangi iletişim araçlarını yoğun olarak kullandıkları üzerinde durulmuştur. Araştırma Mart ve Nisan aylarında yapılmıştır. Araştırmada amaçlı rastlantısal örneklem yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak Bolu Merkezde 462 seçmenle görüşülmüştür.

Veri Toplama Araçları:

Araştırma verileri 39 madde ile oluşturulan bir anket formu ile toplanmıştır. Bu anket formu üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde seçmenin oy vermede bilgilendiği 28 adet soru bulunmaktadır. Bu sorular seçmenin oy vermede etki düzeylerini belirlemeye yönelik iletişim araçları alışkanlıkları ve diğer oy verme alışkanlıkları ile ilgilidir. Anketteki beş yargı, seçmenin

siyasal tutum, davranış ve alışkanlıklarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Anketin kalan altı maddesi ise katılanların demografik özelliklerini tespit etmeye yöneliktir.

Çalışmanın birinci bölümünde bulunan yargılar için; uygulanan yanıtlarda; 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır. Buna göre; 1 “hiç etkisi yok”, 2 “etkisiz”, 3 “biraz etkili”, 4 “etkili” ve 5 “çok etkili” şeklinde tanımlanmıştır.

Araştırma verilerinin Analizi ve Kullanılan Testler:

Araştırmadan elde edilen veriler istatistiki testler ile analiz edilmiştir. Çalışmada betimleyici istatistik, ortalama, faktör analizi, bağımsız örneklem T-Testi, tek yönlü varyans analizi ve Ki-Kare testi yapılmıştır.

Araştırma Bulguları

Betimleyici İstatistikler

Demografik Özellikler

Araştırmaya katılanların yüzde 38,1'i kadın, yüzde 61,9'u erkek ve yüzde 62,3'ü evli, yüzde 37,7'si bekar olarak gerçekleşmiştir. Araştırmada; katılanların yüzde 14,5'i 18-25, yüzde 19,9'u 26-33, yüzde 26,8'i 34-41, yüzde 19,3'ü 42-49, yüzde 12,1'i 50-57, yüzde 4,3'ü 58-65 ve yüzde 3'ü 65 yaş üstü aralığındadır. Katılanların 12,6'sı 1.000 tl'ye kadar, yüzde 32,3'ü 1.001-2.000 tl. arası, yüzde 36,8'i 2.001-3.000 tl arası, yüzde 11,7'si 3.001-4.000 tl arası, yüzde 2,6'sı 4.001-5.000 tl arası ve yüzde 4,1'i 5.000 tl aylık ortalama gelire sahiptir. Araştırmada; katılanların yüzde 0,6'sı okur-yazar değilken, yüzde 2,6'sı okur-yazar, yüzde 31,9'u ilköğretim, yüzde 30,5'i lise, yüzde 33,3'ü üniversite ve yüzde 1,1'i lisansüstü eğitime sahiptir. Katılanların mesleklerine bakıldığında ise; yüzde 16,9'u işçi, yüzde 8'i memur, yüzde 15,8'i esnaf, yüzde 12,3'ü serbest meslek, yüzde 13,6'sı emekli, yüzde 2,6'sı sanayici ve tüccar, yüzde 15,2'si ev kanımı, yüzde 10,4'ü öğrenci ve yüzde 5,2'si diğer mesleklerden olduğu görülmektedir.

Politik Tutumlarla İlgili Tespitler

Politik tutum ve davranışlarını ölçebilmek için katılanlara anket ölçeğinin ikinci bölümünde yöneltilen maddelerle ilgili olarak şu bilgiler elde edilmiştir; katılanlara “kendinizi siyasal olarak nasıl tanımlarsınız?” maddesi yöneltilmiş ve yüzde 17 sol, yüzde 43,5 sağ ve yüzde 39,4'ü hiçbir ideolojiye sahip olmadığını ifade etmiştir. “Oy verme kararınızı ne zaman belirlediniz?” maddesine; yüzde 74,9'u baştan belli, 8,2'si kampanya başlayınca, yüzde 5'i kampanya ortalarında, yüzde 1,3'ü son bir hafta kala, yüzde 10'6'sı sandık başında karar verdiğini belirtmiştir. Katılanlara “Evet/Hayır oyu vermeniz en önemli etmen nedir?” maddesi yöneltilmiş ve yüzde 41,3'ü cumhurbaşkanı faktörü, yüzde 5'i parti lideri faktörü, yüzde 10'u parti, yüzde 2,2'si medyanın etkisi, yüzde 5,8'i siyasal kampanya, yüzde 10,8'i başta Almanya ve Hollanda olmak üzere Avrupa'daki son Türkiye tavırları, yüzde 1,9'u aile ve yakın çevre ve yüzde 22,9'u diğer nedenlerin etkili olduğunu belirtmiştir. Katılanlara en son seçimlerde hangi partiye oy verdikleri sorulmuş ve yüzde 47,1'i AK Parti'ye, yüzde 18,4'ü CHP'ye, yüzde 18'i MHP'ye, yüzde 9,3'ü diğer partilere, yüzde 2,6'sı oy kullanmadığını, yüzde 2,2'si HDP'ye, yüzde 0,7'si BBP'ye ve yüzde 1,7'si boş oy kullandığını ifade etmiştir. Katılanlara halkoylamasındaki kararları da yöneltilmiş ve yüzde 49,8'i evet, yüzde 32,7'si hayır ve yüzde 17,5'i kararsız olduğunu ifade etmiştir.

Referandum Faktör Analizi

Çalışmada katılanların referandum kampanyası süresince evet/hayır tercihlerinin belirlenmesinde etki eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan faktör analizinde analize tabi tutulan maddeler ile ana grup arasında anlamlı bir farklılık ($p=,000$)

oluştugu görülmüştür (Tablo-3). Araştırmada oluşturulan anket ölçeğinin ilk bölümünde yer alan ve katılanların siyasal tutumlarının oluşmasında etkili olduğu düşünülen 28 madde verilerinin SPSS programı işlemlerine tabi tutulması sonucu altı ayrı faktöre ayrılabilceği sonucuna varılmıştır (Tablo-3). Yapılan analizde; Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçütü 0,898 olarak gerçekleşmiştir. Faktör analizi sonucunda elde edilen altı ayrı faktör toplam varyansın yüzde 67,251’ni açıklayıcıdır (Tablo-3). Araştırmada gerçekleşen KMO örneklem yeterliliğinin çok iyi olduğu ifade edilebilmektedir (Kalaycı, 2006: 322). Elde edilen bu veriler faktör analizi yapılmasında yüksek bir kabul gördüğünü göstermektedir. Diğer yandan açıklanan varyans oranının sosyal bilimler açısından oldukça başarılı değere sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmada faktörlere ayrılan 28 maddenin güven analizi yapılmış ve güvenilirlik değeri (α) 0,920 olarak gerçekleşmiştir. Bu değer ölçeğin güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir (Kayış, 2006: 405).

Tablo 2: Faktör Analizi Tablosu

	Maddeler	$\bar{X}$	SD	Faktör Yüğü
Faktör-1-Genel İletişim Faktörü				
1	Partililerin yerinde ziyaretleri	2,28	1,25	,811
2	Partililerin kahvehane ziyareti	2,10	1,19	,854
3	Kampanya sürecinde yayınlanan anket sonuçları	2,09	1,20	,729
4	Partililerin telefonla araması	2,01	1,17	,681
5	Partilerin kampanya büroları ve buralardaki faaliyetleri	2,34	1,29	,618
6	Kampanya mitingleri	2,66	1,36	,576
Faktör-2-Siyasal Reklam Faktörü				
1	Afişler	2,39	1,29	,825
2	Broşürler/el ilanları	2,38	1,29	,794
3	Kampanya hakkında yapılan açık hava reklamları	2,41	1,25	,772
4	Tanıtıcı hediyeler (Anahtarlık, Şapka, Tişört, Rozet, Atkı Çakmak)	2,32	1,34	,548
5	Kampanya hakkında televizyon reklamları	2,89	1,35	,539
6	Kampanyada kullanılan Seçim müzikleri	2,48	1,42	,501
7	Kampanya hakkında gazetelere verilen reklamlar	2,42	1,23	,436
Faktör-3-Siyasal Güvenlik Faktörü				
1	Ülke güvenliği	4,08	1,26	,883
2	Gelecekle ilgili düşüncelerim	4,18	1,21	,847
3	Terör	3,94	1,37	,881
4	15 Temmuz darbe girişimi	3,82	1,40	,607
Faktör-4-Siyasal İletişim Faktörü				
1	Kampanya ile ilgili televizyon haberleri	3,29	1,46	,803
2	Kampanya ile ilgili gazete haberleri	2,80	1,36	,779
3	Kampanya ile ilgili radyo haberleri	2,24	1,19	,707
4	Kampanya ile ilgili TV tartışma programları	3,25	1,42	,692
Faktör-5-Siyasal Bağlılık Faktörü				
1	Cumhurbaşkanına olan bağlılığım	3,19	1,61	,801
2	Parti liderime bağlılığım	3,29	2,05	,788
3	Partime bağlılığım	3,54	1,55	,635
4	Demokrasi düşüncem	4,20	1,18	,494
Faktör-6-Sosyal Medya Faktörü				
1	Kampanya hakkında yapılan sosyal medya haberleri	2,97	1,39	,805
2	Partilerin web sayfalarından yaptıkları bilgilendirmeler	2,41	1,27	,742
3	Kampanya hakkında yapılan internet/sosyal medya reklamları	2,70	1,34	,692

Tablo 3: Faktörler ve Güvenirlik Değerleri

Faktörler	Özdeğer	Açıklanan Varyans (%)	Güvenirlik (a)
1- Genel İletişim Faktörü	9,454	33,765	,748
2- Siyasal Reklam Faktörü	3,347	11,952	,730
3- Siyasal Güvenlik Faktörü	2,001	7,142	,795
4- Siyasal İletişim Faktörü	1,411	5,041	,755
5- Siyasal Bağlılık Faktörü	1,350	4,821	,765
6- Sosyal Medya Faktörü	1,268	4,528	,751
TOPLAM AÇIKLANAN VARYANS: % 67,251			
KMO Measure of sampling adequacy,898			
Bartlett's test of sphericity X²:7616,896 SD: 378 P=,000			
Güvenirlik (a)=,920			

Tablo 4: Faktör Ortalamaları

Faktörler	N	En düşük	En yüksek	Ortalama	S.S
1- Genel İletişim Faktörü	462	1	5	2,24	1,01
2- Siyasal Reklam Faktörü	462	1	5	2,47	0,99
3- Siyasal Güvenlik Faktörü	462	1	5	4,00	1,10
4- Siyasal İletişim Faktörü	462	1	5	2,90	1,09
5- Siyasal Bağlılık Faktörü	462	1	5	3,55	1,23
6- Sosyal Medya Faktörü	462	1	5	2,69	1,13

Araştırmada yer alan yargılara ait en yüksek faktör yükü (,883) “ülke güvenliği” yargısında gerçekleşirken; en düşük faktör yükü (,436) “kampanya hakkında gazetelere verilen reklamlar” yargısında gerçekleşmiştir.

Faktör gruplarının sınıflandırma ve değerlendirmesinde “ExtractionMethod: Principal Component Analysis. RotationMethod: Varimax” rotasyonlu tablo kullanılmıştır. Elde edilen verilere göre altı ayrı faktör oluşturulmuştur. Bunlardan ilkinde; Genel İletişim Faktörü, ikincisine; Siyasal Reklam Faktörü, üçüncüsüne; Siyasal Güvenlik Faktörü, dördüncüsüne; Siyasal İletişim Faktörü, beşincisine; Siyasal Bağlılık Faktörü ve altıncısına; Sosyal Medya Faktörü adı verilmiştir. Araştırmanın bundan sonraki değerlendirmesinde faktörler bu adları ile anılacaktır. Faktörler toplam varyansın % 67,251’ni açıklamaktadır.

Faktör Değerlendirmeleri

Faktör analizi sonucunda elde edilen faktörlerle ilgili bir değerlendirme yapıldığında, genel iletişim faktörü en yüksek özdeğer (9,454) ve toplam açıklanan varyansın (%67,251) % 33,765’ine sahipken, güvenirliği ((a),748’dir. Genel İletişim Faktörü seçmenin oy verme kararında etkili olduğu düşünülen altı itemdan oluşmaktadır. Bu faktörde, 2,10 ortalaması ile “Partililerin kahvehane ziyaretleri” yargısı en yüksek faktör yüküne (,854) sahiptir. En düşük faktör yükü (,576) ise 2,66 aritmetik ortalama ile “kampanya mitingleri” yargısında gerçekleşmiştir (Tablo 2).

Çalışmada ikinci faktör, “Siyasal reklam Faktörü” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör referandum kampanyası döneminde siyasal partiler tarafından yapılan siyasal reklam, promosyon araçları ve seçim müzikleri gibi seçmen tarafından algılanması, farkındalık ve etkilenebilmesi amacıyla yapılan kampanya etkinliklerini içeren yedi yargıdan oluşmaktadır. Toplam varyansın yüzde 11,952’sinin açıklandığı Siyasal Reklam Faktörünün özdeğeri 3,347 ve faktör güvenirliği α =,730’dur. Bu faktörde “Afişler” yargısı 2,30 ortalaması ile en yüksek faktör yüküne (,825)

sahiptir. Bu faktörde en düşük faktör yükü (,436) ise 2,42 aritmetik ortalama ile “Gazetelere verilen reklamlar ” yargısında gerçekleşmiştir (Tablo-2).

Referandum sürecinde seçmen üzerinde etkisi olduğu düşünülen “Siyasal Güvenlik Faktörü” üçüncü faktörü oluşturmaktadır. Bu faktör; toplam varyansın yüzde 7,142’sini açıklamakta ve öz değeri **2,001**, güvenilirliği ise $\alpha=,795$ ’dir. Faktörün en yüksek faktör yükü (,883) “Ülke Güvenliği” yargısında gerçekleşmiştir. Bu yargının aritmetik ortalaması 4,08dir. Bu faktörde 3,82 aritmetik ortalama ile en düşük güvenilirliğe $\alpha=,(607)$ “15 Temmuz Darbe Girişimi” yargısı sahiptir (Tablo-2).

Dördüncü olarak “Siyasal İletişim Faktörü” oluşturulmuştur. Bu faktör; siyasi partilerin referandum kampanyası sürecinde medyada yer alma durumlarını seçmenin nasıl algıladığını ölçmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu faktör dört yargıdan oluşmaktadır. Toplam varyansın yüzde 5,041’nin açıklandığı bu faktörün güvenilirliği ($\alpha=,755$) ve özdeğeri**1,411**’dir. Siyasal iletişim Faktörünün “Kampanya ile ilgili Televizyon Haberleri” yargısı en yüksek faktör yüküne (,803) ve 3,29 aritmetik ortalamaya sahiptir. Faktörde en düşük faktör yükü (,692) “Kampanya ile ilgili TV. Tartışma Programları” yargısındadır. Bu yargının aritmetik ortalaması 3,25’dir (Tablo-2).

Araştırmadan elde edilen veriler ışığında oluşturulan beşinci faktör “Siyasal Bağlılık Faktörü”dür. Bu faktör seçmenin siyasi yaşamdaki oy verme tutum ve davranışlarında çok etkili olduğu düşünülen siyasi bağlılıkları ölçmeyi amaçlamaktadır. Faktör toplam varyansın yüzde 4,821’ni açıklamakta ve öz değeri 1,350, güvenilirliği ise $\alpha=,765$ ’dir. Faktörün en yüksek faktör yükü (,801) “Cumhurbaşkanına Bağlılık” yargısında gerçekleşmiştir. Bu yargının aritmetik ortalaması 3,19’dur. Bu faktörde en yüksek aritmetik ortalama (4,20) “Demokrasi Düşüncesi” yargısında gerçekleşirken, yine en düşük güvenilirlik de ($\alpha=,494$) bu yargıda oluşmuştur (Tablo- 2).

Son olarak araştırmada “Sosyal Medya Faktörü” oluşturulmuştur. Bu faktör; siyasi partilerin referandum kampanyası sürecinde sosyal medyada yer alma durumlarını seçmenin nasıl algıladığını ölçmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu faktör üç yargıdan oluşmaktadır. Toplam varyansın yüzde 4528’nin açıklandığı bu faktörün güvenilirliği $\alpha=,751$ ve özdeğeri**1,268**’dir. Sosyal Medya Faktörünün “Sosyal Medya Yer alan Kampanya Haberleri” yargısı en yüksek faktör yüküne (,805) ve 2,97 aritmetik ortalamaya sahiptir. Faktörde en düşük faktör yükü (,692) “Kampanya hakkında yapılan İnternet/Sosyal Medya Reklamları” yargısındadır. Bu yargının aritmetik ortalaması 2,70’dir (Tablo-2).

Faktörler alt boyutlar ve Demografik Özellikler İlişkisi

Çalışmada katılanların cinsiyet, yaş, , gelir, eğitim, meslek ve medeni durumları gibi sosyo-demografik özelliklerinin elde edilen faktörlerle ilişkilerini ortaya çıkarmak amacıyla bir takım analizler yapılmıştır.

Araştırmaya katılanların cinsiyetleri ile faktörler arasında ilişkiler bir dizi değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Yapılan değerlendirmede neticesinde; Genel İletişim Faktörü ($t=517$ sd=460 $p=,606>0,05$), Siyasal Güvenlik Faktörü ($t=796$ sd=460 $p=427>0,05$), Siyasal İletişim Faktörü ($t=402$ sd=460 $p=688>0,05$) ve Sosyal Medya Faktörü ($t=351$ sd=460 $p=726>0,05$) açısından anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilirken, Siyasal Reklam Faktörü ($t=2299$ sd=460 $p=,022<,05$) ve Siyasal Bağlılık Faktörü ($t=3496$ sd=460 $p=,001<,05$) olduğundan bu iki faktör ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Siyasal Reklam faktörü açısından kadınların ortalaması ($x=2,60$) erkeklerin ortalamasına ($x=2,39$) göre daha yüksek gerçekleşmiştir. Diğer bir ifade ile referandum kampanyası sürecinde siyasi partilerin yapmış oldukları siyasi reklamlar erkek seçmenlere göre kadın seçmenler tarafından etkileyici veya farkındalık yaratıcı olduğu söylenebilmektedir.

Siyasal Bağlılık faktörü açısından erkek seçmenlerin ortalaması ($x=3,71$) kadınların ortalamasına ($x=3,30$) göre daha yüksek olmuştur. Bu duruma göre Türk seçmen yapısında erkek seçmenlerin siyasal bağlılığı kadın seçmenlere göre daha yüksektir. Yani erkek seçmenlerin ideolojik siyasal bağlılığının kadın seçmenlerden daha yüksek olduğu söylenebilir.

Katılanların meslekleri ile ilgili olarak Genel İletişim Faktörü ($p=,265$) ve Siyasal İletişim Faktörü ($p=,285$) olduğundan faktör ile meslek açısından anlamlı bir farklılık oluşmazken, Siyasal Reklam Faktörü ($p=,012$), Siyasal Güvenlik Faktörü ($p=,030$), Siyasal Bağlılık Faktörü ($p=,000$) ve Sosyal Medya Faktörü ($p=,001$) olduğundan bu faktörler ile katılanların meslekleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Katılanların eğitimleri düzeyleri ile Genel İletişim Faktörü ($p=,162$), Siyasal Güvenlik Faktörü ($p=,392$) ve Siyasal İletişim Faktörü ($p=,124$) arasında anlamlı bir farklılık oluşmazken, Siyasal Reklam Faktörü ($p=,033$), Siyasal Bağlılık Faktörü ($p=,049$) ve Sosyal Medya Faktörü ($p=,016$) açısından anlamlı bir farklılık oluşmuştur.

Katılanların aylık ortalama gelir düzeyleri ile Genel İletişim Faktörü ($p=,088$), Siyasal Reklam Faktörü ($p=,090$), Siyasal Güvenlik Faktörü ($p=,677$) ve Sosyal Medya Faktörü ($p=,300$) açısından anlamlı bir farklılık oluşmazken, Siyasal İletişim Faktörü ($p=,029$) Siyasal Bağlılık Faktörü ($p=,002$) ve) açısından anlamlı bir farklılık oluşmuştur.

Katılanların medeni durumları ile Genel İletişim Faktörü ($p=,238$), Siyasal Reklam Faktörü ($p=,488$), Siyasal Güvenlik Faktörü ($p=,131$), Siyasal İletişim Faktörü ($p=,824$) ve Siyasal Bağlılık Faktörü ($p=,273$) açısından anlamlı bir farklılık oluşmazken, Sosyal Medya Faktörü ($p=,000$) açısından anlamlı bir farklılık oluşmuştur.

Katılanların yaş ortalamaları ile Siyasal Reklam Faktörü ($p=,109$), Siyasal İletişim Faktörü ($p=,137$) ve Siyasal Bağlılık Faktörü ($p=,411$) açısından anlamlı bir farklılık oluşmazken, Genel İletişim Faktörü ($p=,015$), Sosyal Medya Faktörü ($p=,000$) ve Siyasal Güvenlik Faktörü ($p=,009$), açısından anlamlı bir farklılık oluşmuştur.

Sonuç

Seçim kampanyalarında çağdaş siyasal iletişim uygulamalarını kullanmanın seçmeni ikna etme konusundaki başarısı açıktır (Özkan, 2015: 25). Bu iletişim uygulamalarının başarısı da kullanılan iletişim araçlarına ve bu araçların taşıyacağı çok sayıda siyasal mesajın arasından sıradanlıktan kurtulup farklılaşarak ilgiyi artırıcı net mesajlar veren ve somut durumlara bağlıdır.

Temel felsefesi doğrudan demokrasi anlayışına dayanan temsili demokrasi geleneğinin merkezinde yer alan seçmen; iletişim araçlarının sık, yoğun ve uzuz kullanılabilirliği sayesinde demokratik yönetim hakkını kullanırken gücünü eskisine göre artırmıştır. İletişim araçlarındaki hızlı teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak siyasal iletişim günümüzde iki yönlü iletişime dayanan interaktif bir ortam olmuştur. Artık siyasal partilerin mesajlarına karşılık seçmenin de anında sürece katılarak söz söyleme hakkı doğmuştur.

Araştırmadan elde edilen verilere bakıldığında; seçmenin siyasal tutum ve davranışlarında bariz değişimler olduğu gözlenmiştir. Özellikle 18-25 yaş arası seçmenlerde kararsız kalma, siyasal görüşünü açığa vurmama, parti ve lider bağlılığından uzak olma gibi durumlar tespit edilmiştir. Bu bağlamda katılanlardan yüzde 39,4'ü herhangi bir siyasal ideolojiye sahip olmadığını beyan etmiştir. Araştırmada seçmenin “evet/hayır” kararında yüzde 41,3'nün cumhurbaşkanı kimliğinden etkilendiği ortaya çıkmıştır. Araştırmada seçmenin yüzde 22,9 gibi büyük bir kısmının oy verme kararını gizli tuttuğu görülmüştür. Sonuç olarak katılanlardan yüzde 49,8'nin halkoylamasında “evet”, yüzde 32,7'nin “hayır” oyu vereceği tespit edilirken, yüzde 17,5 gibi çok büyük bir oranın

“kararsız” olduğunu beyan etmiştir. Bu yüzde 17,5’lik oranın hem saha gözlemlerinde hem de daha önce hangi partiye oy verildiği ifadesine verilen cevaplardan halkoylamasına “hayır” diyeceği varsayılmıştır. Bu sonuçlar ışığında halkoylaması sonuçları da dikkate alındığında çalışmanın isabetli olduğu söylenebilir.

Çalışmadan elde edilen veriler faktör analizine tabi tutulmuş ve altı ayrı faktör oluşturulmuştur. Bunlar; Genel İletişim Faktörü, Siyasal Reklam Faktörü, Siyasal Güvenlik Faktörü, Siyasal İletişim Faktörü, Siyasal Bağlılık Faktörü ve Sosyal Medya Faktörüdür. Araştırmada siyasal reklam faktörü ve siyasal bağlılık faktörü açısından cinsiyetler arasında anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kadınların erkeklere nazaran siyasal reklamlara daha duyarlı oldukları, buna karşılık siyasal bağlılık faktörü açısından da erkeklerin kadınlara göre daha çok duyarlı oldukları görülmüştür. Yani erkek seçmenler kadınlara göre daha fazla siyasal bağlılık eğilimindedir. Araştırmada, katılanlardan eğitim, meslek, aylık ortalama gelir, medeni durum ve yaş gibi demografik özellikler ile faktörlerin bir kısmı arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Veri analizi sonuçları genel olarak dikkate alındığında; farklı program içerikleri itibariyle televizyonun yeni medya araçlarıyla karşılaştırıldığında siyasal kampanyalarda seçmen algısı açısından hâlâ en önemli iletişim aracı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, özellikle televizyon haber programlarının siyasal kampanyalarda seçmen açısından en ön sırada etkili olduğu görülmüştür. Televizyon haberlerinden sonra ise televizyon tartışma programlarının seçmen algısının oluşumunda ikinci sırada rol oynadığı tespit edilmiştir. Bunlardan sonra internet ve sosyal medyanın seçmen algısının oluşmasında önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

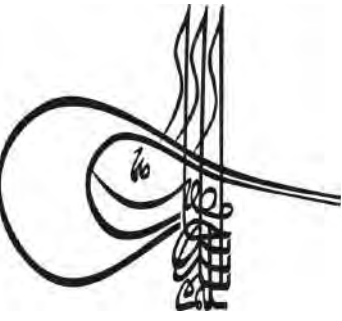
Sonuç olarak bu çalışmada Türkiye’de 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan halkoylaması kampanyası sürecinde seçmenlerin bilgilendikleri iletişim araçları alışkanlıkları ile siyasal tutum ve davranışları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bundan böyle bu alanda araştırma yapacak olan bilim insanlarının seçmenin ideolojilerden uzaklaşmasının ve siyasal kararlarını açıklamama nedenlerine zaman ayırmaları bu alana önemli katkılarda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Askeroğlu D., Emel, (2015). Seçim Kampanyaları ve İmaj Kullanımı. Gürdal Ülger (Ed.), *Propaganda: Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler* içinde, (s. 193-216). İstanbul, Beta.
- Akyol, Mevlüt, (2015). “Seçim Kampanyalarında Sosyal Medya Kullanımı: Facebook ve 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz-2015, sayı: 55, (s:98-114).
- Aziz, Aysel, (2014). *Siyasal İletişim*, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Balcı, Şükrü, Tarhan, Ahmet, Bal, Enes, (2013). *Medya ve Siyasal Katılım*. Konya, Literatürk-Akademia.
- Bektaş, Arsev, (2002). *Siyasal Propaganda (Tarihsel Evrimi ve Demokratik Toplumlardaki Uygulamaları)*. İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Burton, Micheal J. and SHEA, Daniel M, (2010). *Campaign Craft: The Strategies, Tactics and Art of Political Campaign Management*, 4. Edition. Prager.
- Corthell, A, (2008). Public Relations and Politics: “Background and Contemporary Practice. Public Relations Theory&Practice”, (JMC 68000). Public Relations Special Report, 10.13.2008.

- Çinko, Levent, (2006). “Seçmen Davranışları ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkilerin Teorik Temelleri ve Türkiye Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *SBF Dergisi*, sayı: 61. Cilt: 1, (s. 104-116).
- Froehlich, R.;Rüdiger, B. (2006) “Framing Political Public Relations: Measuring Success of Political Communication Strategies in Germany”. *Publicrelation Review*, 32: 18-25.
- Gözler, Kemal, (1988). “Halkoylamasının Değeri”, AÜHFD, CXL, s. 97-114.
- Kalaycı, Şeref, (2006). “Faktor Analizi”, (Ed.) Şeref Kalaycı, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kayış, Aliye, (2006). “Güvenilirlik Analizi”, (Ed.) Şeref Kalaycı, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Özerkan, Ş.;İnceoğlu, Y., (1997). *İletişim Etkileme Süreci*, İstanbul, Pan Yayıncılık.
- Newman, B. I.;Perloff, R. M, (2004) “Political Marketing: Theory, Research, and Applications”, (Ed.) By Lynda Lee Kaid, *Handbook of Political Communication Research*, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Özkan, Abdullah, (2015). Siyasal iletişim yönetimi: seçim kampanyası, siyasal reklam ve iletişim stratejileri. Abdullah Özkan (ed.), *Seçim Kampanyaları: Siyasetin İletişim Odağı* içinde, (s.7-28), Konya, Eğitim Yayınları.
- Pavlik, J. V., (2007) “Mapping the Consequences of Technology on Public Relations”. *Institute for Public Relations*. www.instituteforpr.org
- Polat, Cihat. (2015). *Siyasal Pazarlama ve İletişim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Roskın, Micheal G.;Cord, Robert L.; Medeiros, James A.; Jones, WalterS. (2013). *Siyaset Bilimi*. (çev. Atilla Yayla), Ankara, Adres Yayınları.
- Saffer, A. J.;Taylor, M.; YANG, A. (2013). “Political Public Relations in Advocacy: Building Online InfluenceandSocialCapital”. *Public RelationsJournal*, 7(4): 1-35.
- Seltzer, T.;Zhang, W., (2011). “Toward a Model of Political Organization-Public Relationships: Antecedent and Cultivation Strategy Influence on Citizens’ Relationships With Political Parties”. *Journal of Puublic Relations Research*, 23 (1): 24-45.
- Sheil, A.;Violanti, M. T.; Slusarski, K. (2011). “Explaining Attitudes Toward and Experiences With Social Media Among Public Information Officers Through Adaptive Structuration Theory”. *Communications of the IIMA*, 11(4): 51-72.
- Strömback, J.;Kioussis, S. (2013). “PoliticalPublicRelations: OldPractice, New Theory-Building”. *Public Relations Journal*, 7(4): 1-11
- Tokgöz, Oya, (2010), *Seçimler Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Uztuğ, Ferruh, (2000). *Siyasal Marka: Seçim Kampanyaları ve Aday İmajı*. Ankara, MediaCat Yayınları.
- Valentini, C, (2013). “Political Public Relations in the European Union: EU Reputation and Relationship Management Under Scrutiny”. *Public Relations Journal*, 7(4): 1-22.

-
- Williams, B. Christine; Gulati, Girish J, (2007). “*Social Networks in Political Campaigns: Facebook and The 2006 Midterm Elections*”. 2007 Annual Meeting of The American Political Science Association.
- Yaşın, Cem, (2006) “Siyasal Kampanya Yönetiminde Bütüncül Yaklaşım”. *Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15: 631-650.
- Yıldız, Nuran, (2002). *Türkiye’de Siyasetin Yeni Biçim: Lider, İmajlar ve Medya*. Ankara: Phoenix.
- Zhao, Xinshu; Bleske, Glen L., (1995) “Measurement Effects in Comparing Voter Learning from Television News and Campaign Advertisements”, *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 72 (1): 72-83.

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Murat ÇEMREK –
Yrd. Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK

This article was checked by iThenticate.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇEVRE GÜNDEMİNİN İNŞASI, ÇEVRENİN BOYUTLARI VE ÇEVRE REJİMİ

Fazlı DOĞAN* - Gül Seda ACET**

ÖZET

Bu çalışma; uluslararası ilişkilerde çevre gündemi, çevre bilincinin gelişimi ve çevre rejimlerinin başarısını tartışmakta ve büyük oranda durum tespit edici bir analiz sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, uluslararası ilişkilerin çevresel gündemi ele alınmaktadır. “Çevre” sepeti içine atılan güvenlikten biyoçeşitliliğe kadar birçok alt başlığın çevresel gündemin gelişmesine katkıda bulunduğu değerlendirilmektedir. İkinci bölümde, çevresel bilincin gelişimi bağlamında 1972 Stockholm ile başlayan ve 2015 Paris İklim Anlaşması’na kadar olan süreçte çevreyi korumaya yönelik uluslararası girişimler/sözleşmeler tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde ise, uluslararası ilişkilerin önemli bir sorunu/konusu haline gelen çevreye ilişkin uluslararası rejimlerin başarısı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, bazı konularda başarılı şekilde kurulan ve işleyen rejimlerin çevre konusunda aynı şekilde kurulamamış olduğu görülmektedir. Bu başarısızlıktaki en büyük etmen ise çevreyi en çok kirleten veya çevreye en fazla zararı veren aktörlerin korumaya dönük düzenlemelere taraf olsa bile aynı zamanda sorumluluk almaktan kaçan temel aktörler olmasıdır. Çevresel/doğal kaynaklara sahip olma ve onları aşırı kullanarak çevreye zarar verme noktasında aktörlerin aynı kapasitede olmaması da rejimlerin başarısını etkilemektedir. Karşılıklı bağımlılığın oranı da bu anlamda önemlidir. Karşılıklı bağımlılığın çok derin olduğu çevre konusunda da kolektif eylemlerde sorumluluktan kaçma davranışının zararları fazlası ile gözlenmektedir. Bu çalışmanın uluslararası ilişkilerde çevresel gündemin inşası, çevre bilincinin gelişimi ve uluslararası çevre rejiminin birlikte değerlendirilerek özellikle Türkçe literatüre katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Rejimi, Ortak Sorumluluk, Emisyon Azaltımı, İklim Değişikliği

* Yrd. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: fdogan@selcuk.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: seda.acet@gop.edu.tr

CONSTRUCTION OF ENVIRONMENTAL AGENDA, DIMENSIONS OF ENVIRONMENT AND ENVIRONMENTAL REGIME IN INTERNATIONAL RELATIONS

ABSTRACT

This study argues the environmental agenda, the development of environmental awareness, and the success of environmental regimes in international relations. In this context, the study consists of three parts. In the first chapter, the environmental agenda of international relations is discussed. It is evaluated that many sub-topics from environmental security to biodiversity contribute to the development of environmental agenda. In the second chapter, international initiatives/conventions for environmental protection are discussed in the context of the development of environmental awareness, in the process from Stockholm in 1972 and up to the Paris Climate Agreement in 2015. In the third chapter, the success of the international regimes related to the environment, which has become an important issue of international relations, is evaluated. In this respect, it appears that in some cases regimes have been successfully established and functioned but in issue of environment have not been established in the same way. The biggest factor in this failure is that the actors who the most polluter the environment, or the ones that cause the most damage to the environment, are the main actors to escape from taking responsibility at the same time, even if they are shareholders to the protective regulations. The fact that actors are also not at the same capacity at the point of having environmental/natural resources and overusing them, is affecting the success of the regimes. It is observed harms of buck-passing behaviors in collective actions in issue of environment in which interdependence is so profound. It is hoped that this study will provide significant contributions to Turkish literature.

STRUCTURED ABSTRACT

There is a growing interest in environmental issues in international relations. Environmental issues in international relations include food security, development and sustainable development, security, humanitarian security, access to clean drinking water, global warming, rain forests, biodiversity, extinction of genes or species, trade, protection of the seas, protection of glaciers, greenhouse gases, emissions reduction initiatives, efforts to establish international environmental regimes, and so on. Environmental awareness or consciousness began to emerge in the second half of the 19th century thanks to the efforts of academic communities, non-governmental organizations and environmental activists.

Although the environmental issues are contained in many facts, the attempts towards environmental protection are driven by some measurable material values. Technological developments (such as communication, satellites, documentaries, etc.) has led to the internationalization of the environmental consciousness. The environmental agenda initially emerged as an initiative of non-

governmental organizations (NGOs). In the same way, green parties, which are environmentally sensitive, have been effective in spreading environmental awareness at the global level.

The international organizations of the environment have in fact placed with non-governmental efforts, participation of scientists from different nations in the nineteenth century, much earlier than the UN system. The post-1970s has been a process of trying to respond to "environmental crisis" at the global scale (Gomes, 2012: 92), and the environment has been an important agenda often held in various international conferences, protocols and organizations (Driesen, 2006: 253). So much so that there are around 1000 multilateral and more than 1,300 bilateral environmental agreements from the 1970s to the present (Green and Colgan, 2013: 473).

In 1972, at the United Nations Conference on the Human Environment held in Stockholm, it was decided to establish an organ (UN Environment Program (UNEP)) within the UN that would address international environmental issues on a global scale. The Conference contains the topics of sustainability, conservation of wildlife and habitats, toxic substances, the pollution of the seas, population growth, nuclear weapons and ecological balance of the biosphere.

Numerous conferences had been held under the leadership of UNEP from 1972 to 1992 and thus, the environment has come to the fore as an agenda for solution. The Rio Declaration on Environment and Development, which was prepared at the end of the 1992 Rio Conference or the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), sought to determine the principles and rules of universal character for the environment (McMichael, 2009: 247-262; Pallemmaerts, 1993: 613). For this purpose, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) was signed at the end of the conference. Despite its shortcomings the UNFCCC is an important step forward in the spread of environmental awareness (Busch et al., 2005: 155).

When inadequacies of the UNFCCC emerged, the Kyoto Protocol, which was stronger in terms of combating climate change, was prepared. The Kyoto Protocol is important because it was the first international binding treaty to limit emissions for industrialized countries. One of the most important steps for the Paris Climate Treaty in 2015 is the Fifth Meeting of the Parties to the Kyoto Protocol, which took place in 2009 in Copenhagen named the World Sustainable Development Summit. The most important step in Copenhagen is the establishment of a roadmap for signing an agreement in 2015 that is intended to come into force in 2020. At the end of the UN Climate Change Conference in 2015, the Paris Climate Treaty was signed. The Paris Climate Treaty, the zenith of global environmental awareness, allows parties to follow a road map appropriate to their circumstances.

Significant efforts have been made for an environmental regime as governments become more aware of the need to do something with the impact of interdependence and the development of an environmental agenda in international relations. International regimes are defined as norms, rules, and decision-making procedures that occur actively or confidentially within the framework of actors' expectations of a particular

area of international relations (Krasner, 1983: 1-21; Keohane, 1984: 57). Although the formation of regimes is difficult because it requires significant experience, regimes are quite successful in surviving when they are successfully established (Krasner, 1983: 357-358). It is also possible to consider environmental regimes as social institutions consisting of agreed principles, norms, rules and decision-making procedures for specific areas of environmental problems (Krasner, 1983: 186).

UNEP has endeavored to be an environmental authority that determines the global environmental agenda and encourages consistent implementation of the environmental dimension of sustainable development within the UN system. In addition, UNEP created Stockholm's "common responsibility principle" for the environment (Byrne, 2015: 45). Despite its significant contributions, UNEP is not an adequate international organization for environmental protection (Palmer, 1992: 260-261).

UNEP has attempted to fulfill its incentive duties by organizing environmental meetings. A new phase was passed by adopting a "differentiated responsibilities" principle with the UNFCCC. In 1994, the Sulfur Protocol added to the regime of UNFCCC the chance of bringing disputes to the International Court of Justice. The right to resort to a court when there is disagreement between states constitutes an example of the *rules* in the regime definition.

The Kyoto Protocol has not established principles, norms, rules and decision-making procedures for the environmental problem. It was desired to establish an important regime by signing the "Paris Climate Treaty" agreed by all parties on December 12, 2015. The Paris Climate Treaty, a global agreement of 195 countries, has emerged as a product of long-term efforts about climate change. Although the obligation to reduce emissions is provided to all parties, each country has the flexibility to act on its own conditions. This is called "common but differentiated responsibility principle" (Clemencon, 2016: 6-15). The Paris Climate Treaty has foreseen a regime that imposes different costs for the parties according to their development status.

There is no sense of justice in sharing the opportunities and costs for the success of the global environmental regime. States' "interest-focused" actions concerning environmental issues bring out the problems of collective action, such as "free-riding" or "buck passing" (Özlük, 2017: 221-263). There is a contradiction between consciousness on environmental issues and the need for solutions. Because of the indirect and small environmental damages, the environmental sensitivity in the rich countries is largely emerging as an emotional response. For the success of environmental regimes, it is problematic that scientific knowledge about environmental problems is regarded as the only variable. It is clear that states will not go to international co-operation only on the basis of knowledge.

Although the US has contributed to the process of global awareness on the protection of the environment, it avoids taking responsibility, some other great powers are also far from contributing to the success of the environmental regime. Looking at the environmental developments to

date, it turns out that the international community is inadequate to solve environmental problems. States do not feel serious environmental security threat that will force the them to cooperate on the success of environmental regimes.

The Paris Climate Treaty represents the latest stage of global awareness and awareness of the need to pursue solution seeking to the environmental problems. However, many protocols, agreements, conventions for environmental problems are largely advisable and have contributed to the development of environmental awareness. Many international environmental conventions until now have been ineffective. Because there is no strong international cooperation required for environmental protection. This also shows that the awareness of the fact that the environment is a real and immediate threat is not complete.

Keywords: Environmental Regime, Common Responsibility, Emission Reduction, Climate Change

Giriş

Uluslararası ilişkilerde çevre konusuna/sorununa ilgi giderek artmaktadır. Uluslararası ilişkilerdeki çevre meselesi; gıda güvenliği, kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma, insani güvenlik, temiz içme suyuna erişim, küresel ısınma, yağmur ormanları, canlı gen ve tür çeşitliliği, ticaret, denizlerin korunması, buzulların erimesi, su kaynaklarının korunması, sera gazları, emisyon azaltım girişimleri, uluslararası çevresel rejimler kurma çabaları gibi birçok konuyu da içerir şekilde genişlemiştir. Çevre duyarlılığı veya bilinci akademik topluluklar, sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve çevreci aktivistlerin çabaları sayesinde 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlamıştır. Bu bakımdan, çevre bilincinin ve günümüzdeki çevreyi korumaya yönelik uluslararası çabaların tarihsel ve uzun bir inşa sürecinden geçtiği söylenebilir. Çevre, ekonomik ve kültürel karşılıklı bağımlılığın yansıması olan “tek dünyaya” sahip olduğumuz anlayışı (D’Arge ve Kneese, 1972: 419) ile uluslararası politikanın temel gündemlerinden birisi olmaya başlamıştır. 1990’larda çevreyi korumaya yönelik bağlayıcı uluslararası anlaşmalar imzalanmaya ve rejimler kurulmaya başlanmıştır. Bütün bu pozitif çabalara rağmen sahip olunan ve korunması gereken çevresel kaynaklar konusunda ülkelerin farklı niteliklere sahip olması anlaşmaların ve rejimlerin başarısını kısıtlamaktadır.

Çevre bilincinin “uluslararasılaşması” her şeyden önce teknolojik gelişmelerle yakından ilgilidir. Uyduların uzaydan çektikleri dünya fotoğraflarıyla insanların okullarda öğrendikleri siyasal haritalardan farklı bir dünya görmeleri sağlanmıştır. Bu durum da dünyanın devletlerden ayrı bir bütün olarak görülmesi olanağını vermiştir. Aynı zamanda, teknolojik imkânlarla küresel iklim değişikliğinin tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı gerçekleştiği gözlemlenmiş ve televizyonlarda insanlarla paylaşılmıştır. Belgesel çekimleri ve egzotik doğal ortamlar onlardan uzakta yaşayan insanlara da ulaşmıştır. Küresel ısınmanın etkileri başta buzullar olmak üzere doğal yaşamda gözlemlenmiş ve kısa ve orta vadedeki küresel etkileri konusunda bilimsel raporlar hükümetlerin önüne konmuştur. Kısmen bahsedilen bu gelişmeler ve daha fazlası, sivil toplum ve kamuoyunun hükümetlere çevreyi korumaya ilişkin adımlar atması konusunda baskı oluşturmıştır. Bu baskılar sonucunda da 1970’lerde başlayan uluslararası girişimlerin önü açılmıştır.

Çevre konusu birçok unsuru barındırır da çevreyi korumaya yönelik adımlar nihayetinde ölçülebilir bazı maddî verilerden hareket etmektedir. Örneğin, küresel ısınmanın temel belirleyicisi

olarak sera gazları¹ kabul edilmektedir. Sera gazları iklim değişikliği ve dünya sıcaklığının artmasının temel sorumlusu olarak görülmektedir. Sera gazları insan aktiviteleri sonucunda atmosfere salınmakta ve atmosferde biriken bu gazlar dünyadan yansıyan ışınların uzaya ulaşmasını engelleyip kendi içinde saklamakta, daha sonra bu ısı dünyaya tekrar yansıyıp dünyanın ısınıp arttırmaktadır. “Sera etkisi” olarak bilinen bu durum, küresel ısınmanın ve dolayısıyla iklim değişikliğinin en önemli nedenlerindendir (Bieschke, 2015: 28). Sera etkisi dışında doğanın kendisini yeniden üretmesini sağlayan yağmur ormanları gibi kaynakların da azalıyor olması dünyanın daha kötüye gitmesinin nedenlerinden birisidir. Yine ozon tabakasının incelmeye veya delinmesi ile ilişkilendirilen çevre felaketlerine sebep olanlar ve felaketlerin sonucuna katlananlar genelde aynı devletler olmamaktadır. Bu bakımdan, yerel düzeyde olsa da çevre sorunları zaman içinde bölgesel ve küresel çapta etkiler doğurmaktadır (Turgut, 2014: 12).

Devletlerin birbirleri ile etkileşimlerinde sıklıkla kurumsallaşmaya gittikleri görülmektedir. Devletlerin, öte yandan, kurumsallaşma arayışlarının her konuda aynı derecede olmadığı da bir gerçektir (Botcheva ve Martin, 2001: 1-2). Özellikle iç politikalarını da yeniden şekillendirecek olan konularda kurumsallaşmanın derinleşmesi sorunlu olabilmektedir. Bu bağlamda, çevrenin bir uluslararası sorun olduğu ve çevreyi korumaya yönelik çabaların da uluslararası olması gerektiği öncelikle bilim insanları ve Greenpeace gibi STK’lar ile Yeşiller gibi siyasi partiler tarafından da kabul görmeye başlamıştır (Ringquist ve Kostadinova, 2005: 87). Bu değişimde Uluslararası İlişkiler’in *Yeşil Teorisinin* (Paterson, 2012: 341-370) de katkıları söz konusudur. Zira çevreye ilişkin çözüm arayışları çevre sorununun sınır aşan niteliğinden dolayı küresel koruma mekanizmalarını zorunlu kılmaktadır.² Palmer’e (1992: 283) göre, küresel çevre sorunlarının çözülmesi için üç aşama gerekmektedir. Bunlar: belirgin kurallar oluşturmak, uyumlu hareket edilmesini sağlamak ve bunu kontrol etmek ve anlaşmazlıkların/uyumsuzlukların çözümü için otoriter bir bağlayıcı yöntem sunmak. Bu tespitlerin gerçekliğinin uluslararası toplum da farkında olarak uluslararası bir çevre düzeni ve rejimi oluşturmak için birçok konferans ve düzenleme yapmış/yapmaktadır.

Çevreyi korumak üzere bir uluslararası rejim gerekliliği akademik camia tarafından uzun süredir dillendirilmektedir. Ancak uluslararası çevre rejimi, STK’ların söyleminden başlayıp uluslararası anlaşmalar ve uluslararası örgütlerle sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu gereklilik için konunun bayraktarlığını üstlenen Birleşmiş Milletler (BM) bu alandaki en etkili kurum olmuştur (Meyer vd., 1997: 623). Özellikle, 1972 Stockholm süreci küresel çevre yönetimi için bir başlangıç olarak kabul edilebilir. BM’nin bu ilk girişimi “çevre” ve “diplomasi” entegrasyonu için milat olmuş ve sonrasındaki girişimler için kapı açmıştır (Hamblin, 2008: 555). Ancak günümüzde birçok uluslararası sözleşmeye rağmen çevre rejimlerinin mutlak başarıdan uzak olduğu söylenmelidir.

Bu çalışma, çevre bilinçlenmesinin tarihsel inşasını, çevre gündeminin uluslararası ilişkilere girişini ve çevreyi koruma rejimlerinin durumunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bakımdan birinci bölümde, çevre konusunun boyutları ve uluslararası ilişkilerde hangi bağlamlarda tartışıldığı ortaya konmaktadır. İkinci bölümde, çevre gündeminin uluslararası ilişkilere girişinin tarihsel arka planı, uluslararası anlaşmalar bağlamında tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde, uluslararası çevre düzeni ve rejimlerinin başarı ve başarısızlığı *uluslararası rejim* bağlamında ele alınmaktadır. Sonuç bölümünde ise genel olarak çevresel rejimlerin başarı ve başarısızlığı değerlendirilmektedir.

¹ Kyoto Protokollü’nde sera gazları Karbondioksit (CO₂), Metan (CH₄), Nitröz Oksit (N₂O), Hidroflorür Karbonlar (HFCs), Perfloro Karbonlar (PFCs), Sülfürhekza Florid (SF₆) olarak geçer (UNFCCC, 2017).

² Çevreyi koruma çabaları az sayıda aktör arasında ise uluslararası, ancak küresel katılımlı ise küresel koruma çabaları olarak görülebilir. Bu bağlamda uluslararası ve küresel çabalar arasında bir fark olduğu söylenebilir.

1. Uluslararası İlişkilerde Çevresel Gündem

Tarihsel olarak uluslararası ilişkilerin bir politik gündemi haline gelmesi yeni bir süreç olsa da çevresel sorunların etkileri 1800'lerin ilk yarısına (Keleş, 2013: 24) kadar gider. Küresel çevrenin değişimi veya çevre gündeminin uluslararası ilişkilerdeki gelişimi hiç kuşkusuz bilimsel çalışmalara bağlıdır. Temel bilimler, teknik ve mühendislik bilimleri ve sosyal bilimlerin çevreye ilişkin çıkarımları çevrenin politik alana girmesine olanak sağlamıştır (Choucri, 1993: 103). Bu çabalar en azından başlangıçta STK'ların girişimi olarak ortaya çıkmıştır. STK'ların, bu önemi dolayısıyla 1977'den itibaren çevreyle ilgili uluslararası sözleşmelere/toplantılara gözlemci olarak katılmalarına izin verilmiştir. Böylece STK'lar sadece çevrenin gündem oluşunda değil aynı zamanda çevre sözleşmelerinin ortaya çıkışında da etkili olmuştur (Raustiala, 1997: 722). Hatta STK'ların çevre müzakerelerinin ve dolayısıyla uluslararası çevre işbirliği sürecinin "ayrılmaz bir parçası" haline geldiği söylenebilir (Raustiala, 1997: 721). Örneğin, Greenpeace 1971'de BM Çevre Programı'ndan (UNEP) bir sene önce kurularak günümüzde dünyanın en büyük ve etkili çevreci derneklerden birisi olmuştur (Meyer vd., 1997: 635). Uluslararası sivil toplumun ozon tabakası, Antarktika ve okyanuslar gibi çevresel sorunlara odaklanan eylemleri, giderek genişlemekte ve devletleri oluşturulan çevreci duyarlılık içinde tutmaya çalışmaktadır (Wapner, 1995: 311-340). Özellikle, 1960'larda başlayan çevreci hareketler yanında kadın ve barış hareketleri gibi sosyal aktivist hareketler modern devletin en önemli politik aktörleri olan siyasal partilerde de kendini göstermiştir. Bu bağlamdaki hareketler daha küresel ve çevreci hassasiyeti taşıyan *Yeşiller Partisi* (Green Party) akımlarını da öne çıkarmıştır. Geleneksel partilerin uluslararası düzeyde hareket etme kısıtlarını aşma gayretinde olan (Heijden, 2002: 188) bu yeni tip partiler çevresel bilincin uluslararası alana yayılmasında etkili olmaktadır.

Çevresel gündem güvenlik konuları bağlamında da bir disiplin olarak Uluslararası İlişkilere (UI) girmiştir. Çevre ve güvenlik ilişkisi, her şeyden önce, dünyanın ekonomik olduğu kadar çevresel olarak da karşılıklı bağımlı olmasına dayandırılmaktadır (Myers, 1989: 23). Karşılıklı bağımlılık devletin egemenliğini ve otorite meşruiyetini küresel iklim değişikliği ve çevresel felaketler bağlamında da etkilemektedir. Aynı şekilde, asit yağmurları gibi sorunlar devletin klasik teritoryal otonomi yeteneklerini de sınırlandırmaktadır. Diğer taraftan, devletlerin çevreye ilişkin sorunların çözümü konusunda da tek başına başarılı olmalarının imkânsızlığı (Lifini, 2000: 120) ortaya çıkmaktadır. Çevresel güvenliğe karşı iklim değişikliği, ozon tabakasının delinmesi, biyolojik çeşitliliğin yok olması ve asit yağmuru gibi tehditler, temelde, kolektif eylem sorunu olan alanların başında gelmektedir. Zira insan üretimi olmayan ve "doğa" dediğimiz hava, su, toprak ve insan dışı türlerin varlığı ve kalitesinin devamı, "doğanın" korunması ile olasıdır (Litfini, 2000: 120). Kolektif eylem sorunu ve karşılıklı bağımlılık bu bakımdan küresel çevresel gündemin oluşumuna katkı sağlayan unsurlardandır.

Küresel çevresel sorunlar, aynı zamanda, çok taraflı ve karşılıklı olarak birbirine bağlı ekosistemler bağlamında da önemlidir. Bir bakıma ticaretin dışsallığı olarak okunabilecek olan bu olgu 20. yüzyılda çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Son dönemlerdeki yerel çevrenin gördüğü hasarın boyutları küresel etkileri daha çok ortaya çıkarmıştır. Kolektif eylem sorunu ile alakalı olarak kalkınma ve çevrenin korunması ikilemi uluslararası toplantıların en önemli konu başlığı ve sorunu olmayı sürdürmektedir (Lofdahl, 1998: 341). 1992'de çevreye zarar verecek ürün üretimi ve ticareti sırasında gerekli tedbirleri almak adına ve kalkınmanın iklim üzerindeki etkisini minimize etmek için "ticaret ile çevreyi dengelemek" (Johnson, 2015: 207-229) ilkesi yerleştirilmeye başlanmıştır. Tarım, kırsal kalkınma, istihdam ve sağlık gibi konularla da doğrudan ilişkili olan çevre konularına/sorunlarına birçok devletin daha teritoryal veya bencil yaklaştığı gözlenmektedir. Örneğin Dünya Ticaret Örgütü'nde (WTO) ticaretin serbestleştirilmesi ve çevre konuları ilişkilendirildiği zaman kırsal kalkınma ve istihdam gibi başlıklar daha öncelikli

görülebilmektedir. Bu durumda da kolektif eylem sorunu ile bağlı olarak WTO gibi çevre sorununa pozitif katkı yapması beklenen örgütlerin başarısızlığı ortaya çıkmaktadır (Tarasofsky ve Palmer, 2006: 899-900).

Yağmur ormanları konusu çevre bilinçlenmesine katkı sağlayan gündemlerden birisidir. Avrupa'nın ekonomik ve politik yayılması veya emperyalizmi süresince yağmur ormanları da paylaşılması gereken temel kaynaklardan birisi olarak görülmüştür. 1970'lerden sonra küresel ortak çevre/alan (*commons*) olması gerektiği konusundaki fikirlerden de etkilenecek yağmur ormanlarını korumaya yönelik girişimler artmıştır. 1980'lerle birlikte söz konusu girişimlerin de katkısı ile tropik ormanların korunması veya sürdürülebilir rejimlerin oluşması için uluslararası çıktılar da görülmeye başlamıştır. Öyle ki; ormanı korumak için teknoloji ve pazar temelli çıkarımlar yapılmaktadır (Cock, 2008: 315-333). Yağmur ormanları konusu, korumaya ve sürdürülebilirliğe ilişkin yaklaşımlar farklı olsa bile çevresel bilinçlenmeye katkı sağlamaktadır.

Bir başka çevresel gündem olan biyoçeşitlilik bir türdeki gen ve türlerin çeşitliliği ile bir bölgedeki ekosistem çeşitliliğini içeren insan dışındaki canlı varlığını ifade etmektedir. Kitlesele yok oluşların ve bazı türlerin ortadan kalkmasının gözlemlenebilecek şekilde hızlanması bunları korumaya yönelik girişimleri de hızlandırmıştır. Yok oluşun en büyük sebebi dolaylı ve doğrudan insan davranışlarıdır. Doğaya karşı insan davranışı tarihsel olarak iki farklı çıkarımla gerçekleşmektedir. Birincisi, insanın doğanın efendisi ve doğanın insan türünün hizmeti için yaratıldığını savunan ve dinî referanslar da kullanan yaklaşımdır. İkincisi, doğa her ne kadar insan için yaratılsa da diğer canlıların ve gelecek nesillerin de hakları olduğu ve insanın koruma sorumluluğunu vurgulayan yaklaşımdır. Bu ahlakî ve etik tartışmada en zor konu koruma için fayda-maliyet konusudur. Zira dünyada her devletin ve bölgenin aynı miktarda canlı çeşitliliği ve korumaya yönelik olarak eşit bir kalkınma da söz konusu değildir. Bütün bu farklılık etik olarak herkesin uyacağı bir hukuksal düzenlemeyi de olanaksız kılmıştır (Yamin, 1995: 529-546).

1990'lara girilirken çevre konusunda küresel bilinçlenmenin büyük oranda sağlandığı söylenebilir. Bu süreçte çevre ve sera gazlarının etkisi küresel ısınma ile birlikte ele alınmıştır. Bilimsel bulgular ve geleceğe yönelik öngörüler konusunda ise bir konsensüs ortaya konmamıştır. Farklı çıkarımlar ve projeksiyonlar politik alanda nasıl bir yol izleneceği konusunda da sorunlar ortaya çıkarmıştır. Böyle olunca da, güvenlik ve politik olarak devletlerin bir maliyet yüklenme konusundaki isteksizlikleri ortaya çıkmaktadır (Skolnikoff, 1990: 78).

Michael Grubb (1990: 67-89), *International Affairs* dergisinde 1990'daki çalışmasında, çevre düzeni için sera etkisi üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır. Ona göre, yapılan bilimsel incelemeler 2030'a kadar küresel ısınma nedeniyle ortalama sıcaklık en azından son 120 bin yıldakinden daha yüksek olacaktır. O, bu tehdit ortaya çıkınca yapılabilecek en kötü şeyin bir şey yapmamak olduğu tespitini de yapmaktadır. Grubb ayrıca küresel bir çevre felaketinin eşliğinde olduğumuz ve bunu önlemek için bazı öneriler ileri sürer. Bunlardan ilki UNEP'in uzun süredir ön hazırlıklarını yaparak üzerinde çalıştığı çerçeve konvansiyonudur. Bu yolla resmî olarak uluslararası toplumun sorunun farkına varması sağlanacaktır. İkinci öneri, koşullarının ve amillerinin net olarak sunulmadığı bir karbon vergisidir. Karbon vergisi ile kirlenlerin bunu ağır vergilerle bedelini ödemesi ve temiz kaynakların teşviki gibi önlemler düşünülmektedir. Üçüncü öneri, ikincisine biraz yakın bir seçenek olan ticareti yapılabilir bir karbon emisyonuna izin vermek olarak ortaya çıkmaktadır. Burada yetkili olarak *ulusal mekanizmaların* mı kabul edileceği yoksa yeni *küresel mekanizmaların* mı kurulacağı temel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü öneri ise, bir küresel antlaşma aramak yerine bölgesel anlaşmalar ve düzenlemeler ile sorunun çözümünü sağlamaktır. Zaten başta AT/AB nezdinde olmak üzere bu tarz anlaşmalar yapılmaya başlamıştır. Grubb'un önerilerinin güncel konferanslarda hala tartışıldığı göz önüne alınırsa geçerliliğini koruduğu söylenebilir.

Quan Li ve Rafael Reuveny (2006: 935-956), demokrasi ve çevreye etkileri konusundaki çalışmalarında demokrasinin olumlu ve olumsuz etkilediği noktasındaki iki görüş arasında olumlu olan tarafa yakındır. İstatistiki verilerle destekledikleri analizlerinde insan aktivitelerinin çevre bozulunda belirleyici olduğundan hareketle demokratik ülkelerde çevre konusunda daha duyarlı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bakımdan çevre ve siyasal rejimler arasında da bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, uluslararası hukukun ayrı bir alanı olarak uluslararası çevre hukuku da ayrı bir çevresel gündemdir. Uluslararası çevre hukuku gelişimi 1972 Stockholm Konferansı ile başlamıştır (Elver, 2006: 886). İklim değişikliğinin tehlikeli boyutlara varması ve bunu önleyecek yasal düzenlemelerin olmaması, kurumsal boşluk oluşması gibi sorunlara binaen konu ile ilgili uluslararası kurallar oluşturma ihtiyacı dolayısı ile uluslararası çevre hukuku da gelişmektedir.

2. Küresel Çevre Bilincinin Gelişimi

Çevreye ilişkin uluslararası düzenlemelerin esasında BM düzeninden çok önceleri 1880’lerde başladığı söylenebilir. İlk başlarda genellikle biliminsanlarından oluşan farklı uluslardan katılımların olduğu hükümet dışı çabalar veya bir bakıma vakıf girişimleri yer edinmiştir (Meyer, 1997: 625). 19. yüzyılın sonlarından itibaren çevre sorunları uluslararası düzeyde *acil sorunlardan* birisi olarak algılansa da çevre ile ilgili uluslararası anlaşmaları oluşturacak görüşmeler 20. yüzyılın sonlarına doğru özellikle 1970’lerde başlayabilmiştir. Çevresel sorunların küresel boyuttaki etkilerinin görülmesi çevre bilincinin gelişmesini sağlamış ve çevre ile ilgili uluslararası işbirliği arayışlarını da başlatmıştır. 1970’ler sonrası “çevre krizine” küresel boyutta cevap verilmeye çalışıldığı (Gomes, 2012: 92) bir süreç olmuş ve çevre konusu önemli bir gündem olarak çeşitli uluslararası konferans, protokol ve uluslararası örgütlerde sıkça işlenmiştir (Driesen, 2006: 253). Böylece çevre ile ilgili değişik düzeylerde birçok uluslararası adım da atılmıştır (Turgut, 2014: 12). Öyle ki 1970’lerden bugüne kadar 1000 civarında çok taraflı ve 1300’den fazla da ikili çevre anlaşması bulunmaktadır (Green ve Colgan, 2013: 473). Bu da dünyada bir “yeryüzü bilinci”nin (Nakazawa, 2006: 70) oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir.

Küresel boyutta çevre sorunlarına karşı ilgi 1972’de artış göstermiş olsa bile ulusal ve uluslararası STK’lar vasıtası ile çevre sorunları çok boyutlu olarak tartışılmaya çok daha önceleri başlamıştır. Zaten STK’ların çabaları Stockholm Konferansı’na hazırlık süreci, konferansın gerçekleşmesi ve BM’nin çevre sorunları üzerinde düzenli konferanslarına başlamasına ön ayak olmuştur (Feraru, 1974: 33-37). Stockholm Konferansı’nda BM’ye gelecekteki konferanslar ve hedefler için çevre konusunda çalışmak üzere örgütsel yapıların kurulması tavsiyesinde de bulunulmuştur. Çünkü 1972’ye kadar çevreye dâhil edilebilecek konular BM bünyesindeki Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gibi kuruluşlara bağlı olarak çalışılmıştır (Johnson, 1972: 255-301).

Çevre sorunları 1972’de daha çok “insani çevre” olarak algılanmıştır. Bu anlayış da insan aktivitelerinin çevreye dolayısı ile kendisine zararları bağlamında bir analiz sunmaktadır. Bu nedenle de çevre sorunları ve ona ilişkin çözümler büyük oranda ulusal düzeyde ele alınmak zorunda kalmıştır. Yine de 1972 ile meselenin küresel boyutları da kabul görmeye başlamıştır (Bishop ve Munro, 1972: 348-349). Bu yılda, Stockholm’de gerçekleştirilen BM İnsan Çevresi Konferansı’nda, çevre sorunlarının uluslararası boyutta ele alınacağı bir organ kurulmasına karar verilmiştir. Konferans sürdürülebilirlik; yaban hayatı ve yaşam alanlarının korunması; zehirli maddeler; denizlerin kirliliği; nüfus artışı; nükleer silahlar ve biyosferin ekolojik dengesi konularını içermektedir (un-documents.net/unchedec, 2017). 1972 sonrası BM düzenli olarak çevre konulu çalışmalar yapmaya başlamış ve bütün bu yönleri ile 1972, küresel çevre bilinci için bir milat olmuştur.

1984'te "Toronto Grubu" ile çevre konusunda ABD, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç'in başlattığı (Çoban, 2016: 86) ve Avustralya, Avusturya ve İsviçre'nin de sonradan katıldığı (columbia.edu, 2017) toplantılar düzenlenmiştir. Atmosfere zararlı gazların emisyonunu önlemek amacıyla toplanan Toronto Grubu'nun çalışmaları sonucu 1985 Viyana Ozon Tabakası Sözleşmesi imzalanmıştır (Sprinz ve Vaahtoranta, 1994: 96). Viyana Ozon Tabakası Sözleşmesi ile ozon tabakasındaki değişikliklerden kaynaklanan muhtemel olumsuz etkiler hakkındaki bilimsel bilgileri geliştirmek gerektiği vurgulanmıştır (UNEP, 2001). Bu sözleşmenin ardından, aynı yıl hazırlanan Helsinki Protokolü Avrupa'daki 19 ülkenin 15 yıl içinde sülfür dioksit emisyonunun %30 oranında indirimini hedeflemiştir (Ringquist ve Kostadinova, 2005: 87).

Çevre ile ilgili BM öncülüğünde atılan önemli adımlardan birisi de 1988'de oluşturulan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'dir (*Intergovernmental Panel on Climate Change* (IPCC)). Bu panel, WMO ve UNEP tarafından iklim değişikliği üzerinde insan etkileri ile ilgili faaliyetleri değerlendirmek üzere düzenlenmiştir. Panel aynı zamanda iklim değişikliği ile ilgili belirli periyotlarda raporlarla tespit edilen durum hakkında ilgili kurumları bilgilendirmektedir (IPCC Factsheet, 2013). Aynı şekilde 1991 Cenevre Sınır Ötesi Hava Kirliliği Konvansiyonu da çevre kirliliği konusunda küresel bilincin geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Uçucu Organik Bileşikleri sınırlandırmak amacıyla devletler, bir takım performans standartları üzerinde anlaşmıştır. Böylece bu konvansiyon, ortak hareket etme ve bir araya gelebilme noktasında önemli bir adım olmuştur (Byrne, 2015: 38). 1989'da imzalanan 1992'de yürürlüğe giren Basel Konvansiyonu uluslararası ticarete konu olan tehlikeli madde taşımacılığı ile ilgili düzenlemeleri içerir. Bu konvansiyon, "insan sağlığını ve çevreyi nesil, yönetim, sınır aşan hareketler ve tehlikeli atıklara karşı" korumayı amaçlamaktadır (Kellenberg ve Levinson, 2014: 139).

1987'de imzalanan Montreal Protokolü, konusundaki o tarihe kadar yapılan en başarılı uluslararası düzenlemeyi getirmiştir. Ozon tabakasının gördüğü hasarların daha fazla artmaması için emisyon düzenlemeleri yapmak üzere 196 ülke bu protokole taraf olmuştur (Bartscher, Rübhelke ve Sheshinski, 2010: 775). Böylece bu protokol, o zamana kadarki çevre konusundaki en başarılı çok taraflı anlaşma olarak görülmektedir (Williamson, 1990: 735).

1992 Rio Konferansı kalkınmada çevrenin de önemli olduğunu vurgulayan (McMichael, 2009: 247-262) bir konferans olarak öne çıkar. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED) olarak da bilinen bu organizasyon sonunda hazırlanan Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi, devletlerin gelecekte çevreye yönelik izleyecekleri politikalarla aralarındaki işbirliğini düzenlemeye yönelik genel ve evrensel nitelikteki ilke ve kuralları belirlemeye çalışmıştır (Pallemmaerts, 1993: 613). Bu amaçla konferans sonunda Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (*United Nations Framework Convention on Climate Change*, UNFCCC) imzaya açılmıştır. Bağlayıcı olmasa ve önemli yükümlülükler içermese de (Busch vd., 2005: 155) UNFCCC çevresel bilincin küreye yayılmasında önemli bir adımdır.

UNFCCC'nin sera gazı emisyonlarının artması ile gözlemlenen iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı çözüm üretmediği görülünce yeni adımlara ihtiyaç olmuştur. Bu bağlamda, iklim değişikliği ile mücadele konusunda bağlayıcı niteliğini güçlendirmek ve gelişmiş ülkelere kaynaklanan olumsuz etkileri önlemek için geniş kapsamlı ve ileriye dönük bir çalışma olarak Kyoto Protokolü hazırlanmıştır (O'Neill ve Oppenheimer, 2002: 1971-2). Bu protokol sanayileşmiş ülkelere, sera gazı emisyonlarını yaklaşık yüzde 5 oranında azaltmalarını; ABD, AB ve Japonya gibi en büyük oranda emisyonu sahip ülkelere ise emisyonlarını yüzde 6 ila 8 oranında azaltmalarını yükümlülüğü getirmiştir. Ancak gelişmekte olan ülkelere dair herhangi bir sınırlama olmamıştır (McMichael, 2009: 251). Kyoto Protokolü sanayileşmiş ülkelere gelen emisyonlara sınır koyan ilk yasal bağlayıcılığı olan uluslararası anlaşmadır (IEA, 2017).

Kyoto Protokolü sonrası düzenlemeleri de diyebileceğimiz ve 2015 Paris İklim Anlaşması'na hazırlık olarak değerlendirilebilecek (2007 Bali Eylem Planı, 2009 Kopenhag Mutabakatı, 2010 Cancun Anlaşmaları, 2011 Durban Platformu ve 2012 Doha İklim Müzakereleri gibi) önemli adımlar atılmıştır. UNFCCC Taraflar Konferansı Altıncı Toplantısı ve yardımcı organlarının 13. toplantıları 13-25 Kasım 2000 tarihleri arasında Hollanda'nın Lahey kentinde gerçekleşmiştir. Toplantının ana görevi ve amacı, Kyoto Protokolü'nde bahsedilen gelişmiş ülkelerdeki sera gazı emisyonlarının ilk etapta 1990 düzeyinin altına indirmeleri için gerekli adımların atılması ve UNFCCC'nin başarılı şekilde yürütülmesi için taraflar arasında bir anlaşmaya ulaşmak olarak ele alınabilir (Palmer, 1992: 279).

2007 Bali Eylem Planı ile Kyoto Protokolü'nün uygulanmasını sağlamak için bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kendi gelişmişlik konumlarına uygun olarak destekleyen veya desteklenen sürdürülebilir kalkınma hedefleri için ölçülebilir, raporlanabilir ve doğrulanabilir ulusal plan ve programlarına uygun azaltım faaliyetleri veya taahhütleri üstlenmeleri hedeflenmiştir (Berberoğlu, 2013: 20).

Kyoto Protokolü'ne Tarafların Beşinci Toplantısı 2009'da Kopenhag'da Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi adıyla 190'dan fazla ülkeden delegenin katılımıyla yapılmış ve 2020'ye kadar sera gazı emisyonlarına yönelik indirimler hedeflenmiştir. Bu konferansta UNFCCC kapsamında gelişmekte olan ülkelere maddi destek vermeyi kapsayan bir "yeşil fon" oluşturulmuştur (IEA, 2017). Konferans sonundaki kabul edilen mutabakat metni bağlayıcı olmasa da bir yol haritası niteliği taşımaktadır. Kopenhag Konferansı'ndaki netice üzerinde 2010 Cancun'daki toplantıda düşük beklentilere rağmen önemli kararlar alınmıştır. Öz olarak "Kyoto Protokolü altında yürütülen müzakerelerin devam etmesine ve küresel sıcaklık artışının 2 °C ile sınırlandırılmasının küresel bir hedef olarak belirlenmesi" ve ayrıca olanağı daha az olan ülkeleri teşvik edici bir fon oluşturulması karara bağlanmıştır (Tanlar, 2010).

Kopenhag'daki en önemli karar belki de Kyoto Protokolü'nün taahhüt süresinin 2012'de sona ermesinden dolayı küresel ısınmayla mücadele için tüm ülkeleri kapsayan ve 2020'de yürürlüğe girmesi amaçlanan bir anlaşmanın 2015'de imzalanması için bir yol haritasının belirlenmiş olmasıdır (Özdemir vd., 2013: 14). Bu kapsamda Durban Güçlendirilmiş Eylem Platformu Geçici Çalışma Grubu (ADP) gözetiminde bütün ülkeleri kapsayabilecek bir anlaşma için çalışmalar hızlandırılmıştır. BM Genel Sekreterinin (Özdemir vd., 2013: 17) de katkısı ile çeşitli toplantılar yapılarak söz konusu sözleşme için kararlılık sürdürülmüştür.

Kyoto Protokolü sonrası yapılan çalışmalar nihayetinde bağlayıcı yönleri olan bir anlaşmaya Paris'te 2015 BM İklim Değişikliği Konferansı ile ulaşılmıştır (Ünver, 2017: 4). Paris İklim Anlaşması'nın en önemli özelliği temel bir hedef koyarak (maksimum 2 °C ile sınırlı) taraf ülkeleri sınıflandırmaya gitmeden her ülkenin kendi kapasitesine ve koşullarına göre belirleyeceği hedeflere göre bir düzen öngörmesidir (Savaşan, 2017: 120). Böylece, 1800'lerde başlayan ve başlangıçta akademik camia ve STK'lar eliyle gelişen ve 1972 ile siyasal gündemlerden birisi olan çevresel bilinçlenme en zirve noktasına gelmiştir. Ortaya konan düzenlemelerin başarısı ise, konuya dair gerçek bir *uluslararası rejimin* kurulup kurulamadığı ile ilgilidir.

3. Uluslararası Çevre Rejimi

Uluslararası ilişkilerde çevresel gündem gelişip karşılıklı bağımlılığın da etkisiyle bir şeyler yapmak konusunda devletlerin bilinçlenmeye başlaması ile bir çevre rejimi için de adımlar atılmaya başlanmıştır. Zaten karşılıklı bağımlılık tecrübe edilmeye başlandığı zaman, devletler, bilim ve teknolojik kapasitelerini daha verimli kullanabilmek için uluslararası rejimleri kurma çabalarına da başlamıştır (Haas, 1975: 147). 1970'lerden sonra Uİ disipliniinde karşılıklı bağımlılık (Keohane ve Nye, 1993: 384-398; Haas, 1975: 827-876), devlet dışı aktörlerin etkinliği (Martin, 2007: 111) ve

“rejim” ve “kurumlar” önemli tartışma alanlarından olmuştur. 1980’lerle birlikte teorik bir zemine oturan uluslararası rejimler; aktörlerin uluslararası ilişkilerin belli bir alanı/sorunu/konusunda beklentileri çerçevesinde açık ya da gizli olarak oluşan *ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürlerini* anlatır (Krasner, 1983: 1-21; Keohane, 1984: 57). Devletler uluslararası rejimleri kurarak kendi üzerine düşen maliyeti azaltıp kazancı artırmaktadır (Brown, 2008: 119-120). Rejimlerin oluşması önemli deneyimler gerektirdiği için zor olsa da rejimler başarılı şekilde kurulunca hayatta kalmada oldukça başarılıdır (Krasner, 1983: 357-358).

Ruggie (1982: 380-381), ABD öncülüğünde kurulan ekonomik ve ticarî *rejimlerin* mevcut uluslararası rejim tartışmalarının ontolojisini oluşturduğunu söylemektedir. Bu bakımdan rejimlere en iyi örneğin GATT ve devamı olan WTO olduğu söylenebilir (Laursen, 2003: 1-20). Rejimler, *demokratik barış* çabası/teorisi gibi potansiyeller (Samhat, 2005: 179-189) için de tartışmalar veya öneriler ile gündeme gelmektedir. Rejimler bir devletin kaynaklarını değiştirmekten çok *ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri* vasıtasıyla davranışlarını etkileme bağlamında değerlendirilmelidir. Otonomisi güçlü rejimler bu bakımdan daha etkileyicidir (Krasner, 1982: 506).

Çevre rejimlerini de belirli çevre sorunu alanlarına ilişkin olarak üzerinde anlaşılmış ilke, norm, kural ve karar alma prosedürlerinden oluşan sosyal kurumlar şeklinde (Krasner, 1983: 186) ele almak mümkündür. Uluslararası çevre rejiminin kurulmasında ve bağlayıcılığının oluşturulmasında devletler kendi menfaatlerine göre (Byrne, 2015: 58; Palmer, 1992: 270) hareket etmektedir. Uluslararası çevre anlaşmalarının etkinliği ile ilgili sorunlar da genel olarak uluslararası işbirliği ile ilişkilendirilmektedir (Ringquist ve Kostadinova, 2005: 87). Zira Barret’e (1994: 78) göre, uluslararası çevre rejimi devletlerarasındaki işbirliği kapsamında değerlendirildiğinde, devletlerin çevre rejimine çıkarları ile çatışmadığı sürece dâhil olduğu gözlenmektedir.

Duncan Brack (1995: 497-514) ticaret ve çevre arasında önemli bağlar olduğunu ortaya koymaktadır. Zira uluslararası ticaret ile sahip olunan kaynakların etkili kullanımı veya ihtiyaç fazlası kullanımı sağlanmaktadır. Ancak çevreci bakış açısı ile kaynakların suiistimali de olasıdır. Soğuk Savaş sonrası değişen ve yeni gündem olarak kabul gören çevre ve ticaretin liberalleşmesi ve WTO’nun kurulması kararları aynı dönemdedir. Ancak ticaret rejimi konusunda bağlayıcı ve güçlü bir WTO varken benzeri bir rejim ve örgüt çevre konusunda ortaya çıkamamıştır. Michael M. Bechtel ve Jale Tosun (2009: 932) ise, ikili ticaret anlaşmalarının çevre konusunda uluslararası düzenlemelere katkı sağlayabileceğini ileri sürer. Onlara göre, yüksek düzeyli çevreci devlet ve düşük düzeyli devletler ticaret anlaşmalarında düşük düzeyli çevre hassasiyeti olan partnerin daha çevreci davranmasını istemektedir. Zira ticaret sadece ticaret değil aynı zamanda kendi vatandaşlarının iş güvencesi ve hayat kalitesi ile ilgilidir.

Küresel bir çevre rejimi başarılamamış olsa da kendisi de bir rejim örneği olan AB gibi bölgesel aktörlerin girişimleri önemlidir. Arild Underdal ve arkadaşlarının (2012: 417-487) da tespit ettiği gibi karşılıklı bağımlığın çevre konusunda olumsuz sonuçlar doğuracağı yönündeki görüşlerin aksine önemli aktörlerin tek taraflı da olsa emisyon indirimleri diğerlerini etkileyebilmektedir. Örneğin AB, bu konuda kendi düzenlemeleri ile tek taraflı olarak bazı kısıtlama hedefleri koymuştur. Bu durumun dünyanın 3/5’i kadar karbon emisyonu yapan beş büyük aktörü de etkilemesi mümkündür. Zira AB 1990’lardan itibaren iklim değişikliği konusunda hep ön planda bulunmuştur. AB Kyoto’da da öncü bir rol oynamıştır. AB’nin bu liderliği “yumuşak liderlik” olarak görülmüştür. Yani AB iklim değişikliği ile mücadele noktasında yeterli politik ve ekonomik yaptırıma sahip değildir. Önemli bir kirlenici olarak AB’nin Kyoto sonrası sera gazı emisyonlarını 2020’ye kadar %20 oranında azaltma duyurusu (EEA, 2017) önemli görülmüştür. AB’nin çevre konusunda söylemleri kadar başarılı olmadığı veya yerine getiremeyeceği kadar vaatte bulunduğu da ileri sürülmektedir (Kilian ve Elgström, 2010: 255-273).

Süreç olarak BM Genel Kurulu’nun 1972 tarihli 2997 sayılı kararı ile ihdas edilen UNEP, küresel çevre gündemini belirleyen, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutunun BM sistemi içinde tutarlı bir şekilde uygulanmasını teşvik eden bir çevre otoritesi olmaya çalışmıştır. İnsanların, gelecek nesillerin yaşam kalitesini iyileştirmesi için bilgilendirilerek çevre için ortak hareket edilmesini teşvik etmek (UNEP, 2017) şeklinde de amacı tanımlanmıştır. UNEP bugün çeşitli birimleri (mfa.gov.tr, 2017) aracılığıyla faaliyetlerini yürütmektedir. UNEP standartlar belirleme işlevine sahip olmasa da veri bankası oluşturma ve devletleri çevre konusunda bilinçlendirmede yetkindir. Bugün UNEP’in en önemli faaliyeti çevre alanında uluslararası sözleşmeler için bir katalizör ve kolaylaştırıcı olmasıdır. Bu sayede kendi kuruluşu sonrasındaki sözleşmelere öncülük etmiştir (Williamson, 1990: 727). Ayrıca UNEP, Stockholm’ün çevre ile ilgili “ortak sorumluluk ilkesini” ortaya çıkarmıştır (Byrne, 2015: 45).

UNEP çevre koruma ile ilgili fon sağlamak ve uluslararası toplantılar yapmak suretiyle ozon tabakasının korunması noktasında önemli bir rol oynamıştır (Sprinz ve Vaahoranta, 1994: 89). UNEP önemli katkılarına rağmen çevre koruması için yeterli bir uluslararası organizasyon değildir (Palmer, 1992: 260-261). Bir yaptırım gücü olmasa da UNEP küresel bir çevre rejimi için *prosedür* ve ortak sorumluluk *ilkesini* oluşturmaktadır. Bu bağlamda UNEP, bağlayıcı sözleşmeler ve göreceli olarak güçlenmekte olan küresel çevre rejiminin en önemli adımı olarak görülebilir.

UNEP düzenli olarak çevre konulu toplantılar tertipleyerek teşvik görevini yerine getirmeye çalışmıştır. İklim değişikliği ile mücadele için bütün uluslararası toplantılarda uluslararası işbirliği ve koordinasyon ile çalışılması gerektiği (Holzinger, 2008: 553-554) vurgusu sürekli yapılmıştır. Bunun yanında çevreyle ilgili problemlerin artması uluslararası toplumu işbirliği yapmaya itmiştir. Örneğin, bu minvalde, 1989 Lahey Bildirgesi ile çevre ile ilgili düzenlemelerin yapılması için yeni kurumlar kurulması ve güçlendirilmesi tavsiye edilmiştir (Williamson, 1990: 737). Çevreci uluslararası anlaşmalar sayesinde toplumsal ve ekonomik gerçeklerle uyumlu politikalar oluşturulması ve standartlar belirlenmesinin yanında yasal olarak bağlayıcı olan çok taraflı anlaşmaların yapılması ve ekonomik açıdan teşvik sistemleri ve düzenleyici mekanizmaların oluşturulması amaçlanmıştır (Gomes, 2012: 89).

UNFCCC, “atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli sınıra ulaşmasını engellemek ve bu noktada insandan kaynaklanan etkiyi önleyecek bir seviyede tutmak” şeklindeki amacını 2. maddede belirtmiştir. Sözleşmenin genel ilkeleri ise 3. maddede sayılmıştır. Buna göre: taraflar, iklim sistemini gelecek nesil adına korumalıdır; taraflar, iklim değişikliğinin nedenlerini öngörmek, önlemek ve etkilerini en aza indirmek ile görevlidir ve bu konuda gerekli tedbirleri almalıdır; taraflar, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamalı ve sürdürülebilir kalkınma prensibi, ülkelerin kalkınma planlarına dâhil edilmelidir. Sözleşmenin 4. maddesi ile taraf ülkelerin yükümlülükleri tarif edilmiştir (UNFCCC, 2017). Buna göre, taraflar üçüncü maddede ifade edilen amaçlar doğrultusunda, iklim değişikliğini azaltacak önlemleri içeren ulusal kalkınma programları hazırlamalı, iklim değişikliğinin daha kötü bir duruma gelmemesi için gerekli tedbirleri almalı bu noktada doğal kaynaklar korunmalıdır...

Sözleşmeye taraf ülkeler “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi” uyarınca yükümlülükler göre üç grupta toplanmıştır. Buna göre birinci grup, sanayileşmiş ve bu nedenle de iklim değişikliğine en fazla etkide bulunan ülkelerdir. Bunlar, aynı zamanda, iklim değişikliğini önleme ve mücadele etme konusunda daha fazla finansal ve kurumsal kapasiteye sahip olan ülkelerdir. Bir başka grup ise sanayileşmiş ülkelerdir fakat bu grup sözleşme kapsamında gelişmekte olan ülkelerin sorumluluklarını yerine getirmede yardımcı olmak için mali yardım ve teknolojik destek sağlayan ülkelerdir. Üçüncü grupta ise, pazar ekonomisine geçiş sürecinde olan ülkeler vardır. Bunlar aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler kategorisinde değerlendirildiğinden sözleşmede yer

alan yükümlülükler noktasında bu ülkelere emisyon azaltım veya sınırlama gibi konuların belirlenmesinde esneklik sağlanmıştır (IISD, 2017).

UNFCCC rejimine daha sonra 1994 Sülfür Protokolü'nde anlaşmazlıkları Uluslararası Adalet Divanı'na götürme imkânı da eklenmiştir. Bu da devletlerarasında anlaşmazlık olduğu zaman bir mahkemeye başvurma hakkı getirmektedir (Byrne, 2015: 53). Bu da, rejim tanımında yer alan *kurallara* bir örnek oluşturmaktadır. Devletlerin emisyon miktarları eşit değildir ve emisyon oranları devletlerin gelişmişlikleri ile orantılıdır. Bazı devletler kirliliğin kaynağı olurken bazı devletler mağduru olabilmektedir. O nedenle Kyoto Protokolü'nün devletlere verdiği sorumluluklar eşit değildir (Sprinz ve Vaahoranta, 1994: 80). Kyoto Protokolü "Temiz Kalkınma Mekanizması" oluşturmuştur. Burada amaç gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları esnasında çevreye verdikleri ve verebilecekleri zararları en aza indirmektir. Kyoto asimetric yükümlülükler yüklemiştir. Ancak, sadece gelişmiş ülkelere sorumluluk yüklemekten ziyade gelişmekte olan ülkelerin de fosil yakıt kullanımının kontrol altına alınması gerekliliği vardır. Kyoto Protokolü bir takım uyum süreçleri de önermektedir. Bunlar, protokolün tanımladığı kategorilerdeki devletlere uygun olarak çeşitli önlemler ve aksiyonlar listesi şeklindedir. Üç önemli mekanizma öngörülmektedir: uygulamaya dahil olma; temiz kalkınma mekanizması ve daha düşük konumdaki ülkelere emisyon düşürücü yatırımlara kredi sağlamak şeklindedir. Ayrıca ülkelerin hedeflere ulaşmak için neler yapabileceği ve neleri yapamayacağı da belirlenmiştir (Christoff, 2006: 843-844). Kyoto Protokolü önemli bir rejim kurma gayesinde olsa da çevre sorununa yönelik ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri oluşturamamıştır.

21. İklim Konferansı'nda 12 Aralık 2015 gecesi tüm tarafların kabul ettiği "Paris İklim Anlaşması" imzalanarak önemli bir rejim kurulmak istenmiştir. 195 ülke tarafından kabul edilen küresel nitelikte bir anlaşma olan Paris İklim Anlaşması, iklim değişikliğine ilişkin uzun çalışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İçerikte yine tüm taraflara emisyon azaltmada bulunması yükümlülüğü getirilmişse de her ülkenin kendi koşullarına göre hareket etme esnekliği sağlanmıştır. Buna "ortak fakat farklılaşmış sorumluluk ilkesi" denmektedir (Clemencon, 2016: 6-15). Aynı şekilde sıcaklık artışının 1,5 derecede tutulması hedefe konmuştur. BM liderliğinde 195 taraf ülkenin gelişmiş, gelişmekte ve az gelişmişliklerine göre farklı maliyetler yükleyen (Karakaya, 2015: 3) bir rejim öngörmüştür. Paris İklim Anlaşması aynı zamanda iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için finansman destek mekanizması da oluşturmuştur (Özlüer, 2016: 6). Yeşil İklim Fonu gibi kurulan mekanizmaların Paris İklim Anlaşması'nın ihtiyaçlarını karşılamadaki yeterliliği (Özlüer, Turhan ve Özlüer, 2016: 6) sorgulanmaktadır. Bu durum kurulmaya çalışılan çevre rejiminin başarısını etkilemektedir. Diğer taraftan, Paris İklim Anlaşması iklim değişikliği ile mücadele konusunda evrensel bir anlaşmayı temsil etse de başta ABD olmak üzere, Çin ve Hindistan imza attıkları hükümlere uymaya yanaşmamışlardır (Clemencon, 2016: 16). Aslında, Paris İklim Anlaşması küresel katılımı ve bir şeyler yapılması gerektiği ve çevre konusunda çözüm arayışının sürmesi gerektiği noktasında bilinçlenmenin en son aşamasını temsil etmektedir. Bununla birlikte küresel çevre rejiminin önündeki en büyük düşman olan çevresel fırsat ve maliyetlerin paylaşımı konusunda (Clemencon, 2016: 1-2) bir uyuşmanın eksikliği karşımıza çıkmaktadır.

Çevre rejimleri ile ilgili önemli bir nokta sorun hakkındaki bilimsel bilgilerin tek değişken olarak görülüyor olmasıdır. Sadece bilgiye dayalı olarak devletlerin uluslararası işbirliğine gidecekleri veya fedakarlıklarda bulunacakları varsayımı sorunludur. Örneğin ozon tabakasının delinmesi konusunda bir takım rejimler işlerlik kazansa da yağmur ormanlarının korunması konusunda aynı başarılar gösterilememiştir. Bu durum da, esasında, problem hakkında bilgilerden daha çok problemlerin sonuçları ile karşılaşmadaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Dimitrov, 2003: 124). Bu farklılık devletleri çevre konusunda kapsayıcı ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri oluşturma güdüsünden uzaklaştırmaktadır.

Hugh Ward (1993: 2003-205) çevre konusunun ortak değerlerin korunması ile ilgili olduğunu ve bir kolektif aksiyon sorunu olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, her kolektif aksiyonun da “bedavacılık” (*free rider*) gibi bazı sorunları vardır. Ayrıca, çevreye zarar veren devletler, maliyete katlanma noktasında sorumluluktan kaçma yolunu da tercih edebilmektedir. Rejimlerin de ortak değerlerin korunması konusunda sorunları olabilmektedir. Örneğin Haas (1989: 377-380), Akdeniz’in kirletilmesinin önlenmesi konusunda bütün kıyıdaş ülkelerin öncelik ve gelişmişlik düzeyleri farklı olduğu için kirleten ve kirleticilere karşı aynı görüşleri paylaşmadığını ileri sürmektedir. Bu bakımdan gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler kirleticilerin nitelikleri konusunda bile rejimlerin ruhunu oluşturan norm ve kurallara uyum göstermeyebilmektedir. Benzeri sorunlar dolayısı ile devletler, örneğin, uluslararası nehirlerin düzenlenmesinde daha çok ikili müzakereleri (Zawahri ve Mitcheel, 2011: 835) tercih ederek güçlü rejimlerin oluşumuna engel olabilmektedir.

Çevre sorunlarına yönelik protokoller, anlaşmalar ve konvansiyonlar (Gomes, 2012: 87-1002) büyük oranda tavsiye niteliğindedir ve çevre bilincinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Çevresel düzenlemelerde devletlerin “çıkar-odaklı” hareket etmesi başarılı rejimlerin oluşmasını engellemektedir (Sprinz ve Vaahtoranra, 1994: 78). Örneğin, ABD pek çok çevre anlaşmasının oluşumuna aktif bir biçimde katılsa ve anlaşma metninin şekillenmesinde rol oynasa da söz konusu anlaşmaları onaylama veya ilgili rejime taraf olma noktasında sorumluk almaktan uzak durmaktadır.

ABD çevre ve çevrenin korunması konusunda küresel bilinçlenme ve rejimlerin oluşumu için Soğuk Savaş dönemindeki isteğini ve rolünü kaybetmiştir. Zira ABD 1970’ler ve 1980’ler boyunca çevresel girişimlere öncülük etmiş ve hatta 1992’deki anlaşmalara önyak olmuştur. Ancak Soğuk Savaş sona erince dış politikasında ve küresel hegemonyasında çevre konusu daha az yer bulmaya başlamıştır. Özellikle Kyoto Protokolü düzenlemesinden ayrılması ve diğer sınırlayıcı düzenlemelere dâhil olmaması hegemonya rolü ile ilgili de tartışılmasına zemin hazırlamıştır. ABD’nin iş maliyet yüklenmeye gelince dışarıda durmaya çalışması, her şeyden önce Amerikan dış politikasında baskı gruplarının etkinliğini ve politik sisteminin yapısının kısıtlayıcı yönünü göstermektedir. Zira Amerikan Senatosu ve Temsilciler Meclisi daha çok bu çıkar gruplarını gözetmekte ve Başkanları durdurabilmektedir. Kısacası, ABD Küresel üstünlüğünü daimi kılmak için bencil ve çıkarıcı davranmaktadır (Falkner, 2005: 585-599).

11 Haziran 2001’de dönemin ABD Başkanı George W. Bush Kyoto Protokolü’nde yer alan emisyon hedeflerinin “keyfi ve bilime dayanmadığını” ifade etmiştir. Bush protokolün küresel ekonomik sisteme ve ABD’ye maliyetlerinin yararlarını geçtiğini belirtip Protokol’den çekilme nedeni olarak da emisyon azaltma konusunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorumluluklarının haksız yükünden bahsetmiştir. Bush’un bu kararının ardından diğer bazı katılımcılar da protokolün amaçlarını gerçekleştiremeyeceğini varsayarak ABD’yi izlemiştir (Peel, 2010: 68).

Küresel düzeyde çevrenin korunması konusunda bilinçlenme safhasında ABD önemli roller üstlenmiş ve diğer gelişmiş ülkelere örnek olmuştur. Ancak söylem ve aktivist hareketlerin birleşip bir küresel çevre rejimi oluşmaya başladığı süreçte ABD en çok kirleten ve en çok kaynak tüketen devlet olarak bu sürecin dışında kalmayı seçmiştir. Glen Sussman (2004: 349-369) bu iki farklı uç noktayı da ABD’nin temsil ediyor olmasını onun kendine has yapısı ile açıklamaktadır. Zira ABD’de politikaların yapımı ve uygulanmasında Başkan, Senato ve Temsilciler Meclisi dışında STK’lar ve lobi şirketleri aracılığı ile çıkar gruplarının da etkinliği oldukça yüksektir. Bu bakımdan, hem bilinçlenme kampanyaları hem de ABD’nin çevreye ilişkin düzenleyici kurumların dışında kalmasında bu grupların belirleyici etkisi olmuştur. Böylece, ABD dışarıda kalınca diğer büyük güçler de çevre rejiminin oluşmasına katkı sağlamaktan uzak durmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, öncelikle uluslararası ilişkilerdeki çevresel gündemi ele almıştır. Bu gündem içinde çevre çok genel bir çerçeve olarak sunulmuş ve içerisinde sera gazlarından yağmur ormanlarının durumuna kadar çok boyutlu konuları kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, ilk olarak çevresel gündem denilince sadece iklim değişikliği değil bütün boyutları ile bütüncül bir sentez yapılmak istenmiştir. Daha sonra, bu gündemin çevresel bilinçlenme bağlamında Uİ'de bir sorun olarak görülmesi ve bu soruna ilişkin düzenleme girişimleri değerlendirilmiştir. Uluslararası çevre rejimleri bağlamında ise, anlaşmalarla yapılmak istenen ve neden hedeflere ulaşamadığı tartışılmıştır. Bu çalışmanın cevap aradığı asıl soru da aslında *neden başarılı bir çevre rejimi oluşturulamadığı* sorusudur. Bu bağlamda, henüz, bir rejimi tanımlayan devletlerin belli bir alanda kabul ettikleri ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri çevre konusunda gerçekleşmemiştir.

Çevre konusunda kapsayıcı bir rejim oluşmamış olsa da insanlığın önemli kazanımları vardır. Örneğin özel teşebbüs veya şirketlerin bile ISO ve EMS belgeleri olarak çevre konusunda gönüllü katkıları söz konusudur. Şirketlerin hükümet denetimi, gözlemi ve baskısı olmadan veya oldukça sınırlı baskısına rağmen bu çevre yönetişimi rejimine dâhil olması (Kollman ve Prakash, 2001: 400) bu kazanımın bir göstergesi olarak görülebilir. Bu kazanımlar sayesinde hükümetler, yerel yönetimler, uluslararası/yerel sivil toplum örgütlerinin de katılımı ile başarılı bir çevre yönetimi (Nakazawa, 2006: 70) sağlanabilir. Çevresel konulardaki bilinçlenme ve çözüm için yapılması gerekenler arasında bir çelişki vardır. Bu çelişkiyi göstermesi bakımından bir araştırmayı örnek olarak göstermek mümkündür. *Foreign Policy* dergisinin Amerikan Uİ camiası üzerine yaptığı araştırmada ABD'nin dış politikasının önündeki en büyük tehdit %37 ile küresel iklim değişimi yani çevre sorunları olmuştur. Akademisyenlerin %40'ı öncelikle veya ikincil çalışma konularının güvenlik olduğunu ve sadece %7'sinin çevre ile ilgilendiği ortaya konmuştur. Obama kendilerine 1 milyar dolar bütçe verse hangi soruna harcama yapacağı şeklindeki soruya %55 oranında iklim değişikliği/sera gazları sorunu için harcama yapacaklarını söylemiştir (Maliniak, 2009: 84-86). Frances Cairncross (1994: 35) çevre sorunlarının zengin ve fakir ülkelerde farklı kaygılarla ele alındığını ileri sürmektedir. Zengin ülkelere dolaylı yollardan ve küçük zararlar geldiği için zengin ülkelerde çevreye duyarlılık duygusal bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası çevre anlaşmalarının başarısı, devletlerin yapmaları gerekenden veya yaptıklarından çok daha fazlasını yapmalarını gerektirmektedir. Bu da, devletlerin söz konusu anlaşmaları kabul etmelerini zorlaştırır ve dolayısıyla çevre anlaşmaları çok fazla beklentiyi karşılayamayabilir (Ringquist ve Kostadinova, 2005: 87). Örneğin Çin, WTO üyeliği ile ticarete liberalleşme sağlamanın en ileri adımını atmıştır. Açık ticaret ve çevresel koruma konusunda ise kirlenmeyi azaltmak için ancak 2003 sonrası yasal düzenlemeler yapmaya başlamıştır (Zeng ve Eastin, 2007: 971-991). Devletlerin kazançlı olacaklarını gördükleri alanlarda istekli olurken maliyeti yüksek olan çevre gibi konularda isteksiz davrandıkları ortadadır. Bu durum çevresel rejimlerin başarısını etkilemektedir.

Çevre rejimlerinin başarısı konusunda aktörleri işbirliğine zorlayacak ölçüde büyük çevresel güvenlik açığı görülmemektedir. Öyle olmasaydı şu ana kadar uluslararası toplum bir çözüm üretmiş olurdu. Zaten Keohane'e (1993) göre, çevre rejiminde aktörlerin davranışları küçük bir rol oynamaktadır ve etkisizdir. Bugüne kadar çevre ile ilgili gelişmelere bakıldığında uluslararası toplumun yetersiz kaldığı ortaya çıkmaktadır. Günümüze kadar yapılan birçok uluslararası çevre sözleşmesi etkisiz kalmıştır. Çünkü çevrenin korunması için gerekli uluslararası işbirliği sağlanamamıştır (Kellenberg ve Levinson, 2017-4: 135-169). Bu bakımdan, çevre sorununun bilimsel analiz ve veriler sunmanın ötesine geçerek aktörlerin tek başlarına üstesinden gelemeyeceği

gerçek ve acil bir tehdit olduğu noktasındaki bilinçlenmenin daha da gelişmesi ve derinleşmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Kyoto Protocol to The United Nations Framework Convention on Climate Change. (1998) <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>.
- About UN Enviroment, <http://web.unep.org/about/who-we-are/overview>, Erişim Tarihi: 13.03.17.
- <http://www.columbia.edu/dlc/cup/litfin/litfin13.html>. Erişim Tarihi: 17.09.2017
- <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 13.03.17.
- <https://www.eea.europa.eu/tr/themes/climate/policy-context>
- International Environmental Agreements and Associations, <https://iea.uoregon.edu/international-environmental-agreements-ieas-defined>, Erişim Tarihi: 17.04.2017.
- International Institute for Sustainable Development, http://enb.iisd.org/process/climate_atm-fcccintro.htm, Erişim Tarihi: 07.03.17.
- IPCC Factsheet: What is the IPCC?, http://www.ipcc.ch/news_and_events/docs/factsheets/FS_what_ipcc.pdf, Erişim Tarihi: 13.03.2017.
- Sprinz, D. ve Vaahtoranta, T. (1994). The Interest-Based Explanation of International Environmental Policy. International Organization, 48(1): 77-105.
- The Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, <http://ozone.unep.org/pdfs/viennaconvention2002.pdf>, Erişim Tarihi: 17.04.17.
- United Nations Framework Convention on Climate Change, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, Erişim Tarihi: 07.03.17.
- Barrett, S. (1994). Self-Enforcing International Environmen- Tal Agreements. Oxford Economic Papers, 46(8): 887-894.
- Bartscher, M. A., Rübhelke, D. T. G. ve Sheshinski, E. (2010). Environmental Protection and the Private Provision of International Public Goods. Economica, 77: 775-784.
- Bechtel, M. M. ve Tosun, J. (2009). Changing Economic Openness for Environmental Policy Convergence: When Can Bilateral Trade Agreements Induce Convergence of Environmental Regulation?. International Studies Quarterly, 53(4): 931-953.
- Berberoğlu, N. (2013). İklim Değişikliği: Post-Kyoto Müzakereleri ve Türkiye. Ekonomik Sorunlar Dergisi, 33: 18-26.
- Bieschke, B. (2015). A “Green” Lining: Closing the Door on Environmental Litigants in Bellon Could Lead to More Successful Environmental Challenges in the Future Brian. Boston College Environmental Affairs Law Review, 42(3): 28-40.
- Bishop. A. S. ve Munro, R. D. (1972). The UN Regional Economic Commissions and Environmental Problems. International Organization, 26(2): 348-349.
- Botcheva, L. ve Martin, L. L. (2001). Institutional Effects on State Behavior: Convergence and Divergence, International Studies Quarterly, 45(1): 1-26.

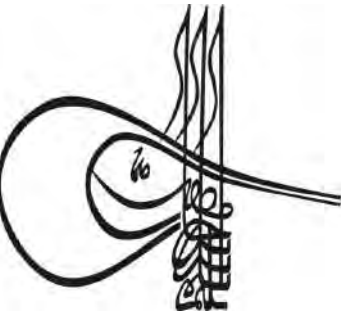
- Brack, D. (1995). Balancing Trade and the Environment. *International Affairs*, 71(3): 497-514.
- Brown, C. ve Ainley, K. (2008). *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, Arzu Oyacıoğlu, (Çev.) İstanbul: Yayınodası.
- Busch, P. O., Jörgens, H. ve Tews, K. (2005)., The Global Diffusion of Regulatory Instruments: The Making of a New International Environmental Regime, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 598(1): 146-167.
- Byrne, A. (2015). The 1979 Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution: Assessing its Effectiveness as a Multilateral Environmental Regime After 35 Years. *Transnational Environmental Law*, 4(1): 37-67.
- Cairncross, F. (1994). Environmental Pragmatism. *Foreign Policy*, 95: 35-52.
- Choucri, N. (1993). Political Economy of the Global Environment. *International Political Science Review*, Vol. 14, No. 1, 1993, s. 103.
- Christoff, P. (2006). Post-Kyoto? Post-Bush? Towards an Effective 'Climate Coalition of the Willing'. *International Affairs*, 82(5): 843-844.
- Clemencon, R. (2016). The Two Sides of the Paris Climate Agreement: Dismal Failure or Historic Breakthrough?. *Journal of Environment & Development*, 25(1);, s. 3-24.
- Cock, A. R. (2008). Tropical Forests in the Global States System, *International Affairs*, 84(2): 315-333.
- Çoban, A. (2016). Politico-Environmental Relations in the International Arena. *Alternatif Politika*, 8(1), 67-108.
- D'Arge, R. C., Kneese, A. V. (1972). Environmental Quality and International Trade. *International Organization*, 26(2): 419-465.
- Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, <http://www.un-documents.net/unchedec.htm>. Erişim Tarihi: 12.04.17.
- Dimitrov, R. S. (2003). Knowledge, Power, and Interests in Environmental Regime Formation. *International Studies Quarterly*, 47(1): 123-150.
- Driesen, D. M. (2006). Environmental Protection, Free Trade, and Democracy. *American Academy of Political and Social Science*, 603: 252-261.
- Elver, H. (2006). International Environmental Law, Water and the Future. *Third World Quarterly*, 27(5): 885-901.
- Falkner, R. (2005). (2005). American Hegemony and the Global Environment. *International Studies Review*, 7(4): 585-599.
- Feraru, A. T. (1974). Transnational Political Interests and the Global Environment. *International Organization*, 28(1): 33-37.
- Gomes, F. T. (2012). International Relations and the Environment: Practical Examples Of Environmental Multilateralism. *Observare*, 3(2): 87-102.
- Green, J. F. ve Colgan, J. (2013). Protecting Sovereignty, Protecting the Planet: State Delegation to International Organizations and Private Actors in Environmental Politics. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 26(3): 473-497.
- Grubb, M. (1990). The Greenhouse Effect: Negotiating Targets. *International Affairs*, 66(1): 67-89.

- Haas, E. B. (1975). Is There a Hole in the Whole? Knowledge, Technology, Interdependence, and the Construction of International Regimes, *International Organization*, 29(3): 827-876.
- Haas, E. B. (1975). On Systems and International Regimes. *World Politics*, 27(2): 147-174.
- Haas, P. M. (1989). Do Regimes Matter? Epistemic Communities and Mediterranean Pollution Control. *International Organization*, 43(3): 377-403.
- Hamblin, J. D. (2008). Gods and Devils in the Details: Marine Pollution, Radioactive Waste, and an Environmental Regime Circa 1972. *Diplomatic History*, 32(4): 539-560.
- Heijden, H. A. (2002). Political Parties and NGOs in Global Environmental Politics, *International Political Science Review*, 23(2): 187-201.
- Hoad, D. (2016). The 2015 Paris Climate Agreement: Outcomes and Their Impacts on Small Island States. *Island Studies Journal*, 11(1): 315-320.
- Holzinger, K. (2008). Environmental Policy Convergence: The Impact of International Harmonization, Transnational Communication, and Regulatory Competition. *International Organization*, 62(4): 553-554.
- Johnson, B. (1972). The United Nations' Institutional Response to Stockholm: A Case Study in the International Politics of Institutional Change. *International Organization*, 26(2): 255-301.
- Johnson, T. (2015). Information Revelation and Structural Supremacy: The World Trade Organization's Incorporation of Environmental Policy. *Rev Int Organ*, 10: 207-229.
- Karakaya, E. (2015). Paris Anlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", <http://www.sut-d.org/wp-content/uploads/2015/12/sut-d-paris-anlasmasi.pdf>, Erişim Tarihi: 31.08.17.
- Keleş, R. (2013). 100 Soruda Çevre: Çevre Sorunları ve Çevre Politikası. İzmir: Yakın Kitabevi.
- Kellenberg, D. ve Levinson A. (2014). Waste of Effort? International Environmental Agreements. *Journal of the Association of Environmental and Resource Economists*, 1(1/2): 135-169.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, New Jersey: Princeton University Press.
- Keohane, R. O., Haas, P. M. ve Levy M. A. (1993). *Institutions for the Earth Sources of Effective International Environmental Protection*, USA: The MIT Press.
- Keohane, R. O., Nye, J. S. (1993). *International Interdependence and Integration*, Şu kitaptan: Viotti, P. R. ve Kauppi, M. V. (Edit), *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Massachusetts: Allyn and Bacon.
- Kilian, B. ve Elgström, O. (2010). Still a Green Leader? The European Union's Role in International Climate Negotiations. *Cooperation and Conflict*, 45(3): 255-273.
- Kollman, K. ve Prakash, A. (2001). Green by Choice? Cross-National Variations in Firms' Responses to EMS-Based Environmental Regimes. *World Politics*, 53(3): 399-403.
- Krasner, S. D. (1982). Regimes and the Limits of Realism: Regimes as Autonomous Variables. *International Organization*, 36(2): 497-510.
- Krasner, S. D. (1983). Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. Şu kitaptan: Krasner, S. (Der). *International Regimes*, New York: Cornell University Press.

- Laursen, F. (2003). Comparing Regional Integration Schemes: International Regimes or Would-be Politics. Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series, 3(8): 1-20.
- Li, Q. ve Reuveny, R. (2006). Democracy and Environmental Degradation. *International Studies Quarterly*, 50(4): 935-956.
- Litfini K. T. (2000). Environment, Wealth, and Authority: Global Climate Change and Emerging Modes of Legitimation. *International Studies Review*, 2(2): 119-148.
- Lofdahl, C. L. (1998). On the Environmental Externalities of Global Trade. *International Political Science Review*, 19(4): 339-355.
- Maliniak, D. (2009). Inside Ivory Tower. *Foreign Policy*, 171, 2009.
- Martin, L. L. (2007). Neoliberalism, Şu kitaptan: Dunne, T. (Edit). *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford: Oxford University Press.
- Mcmichael, P. (2009). Contemporary Contradictions of the Global Development Project: Geopolitics, Global Ecology and the 'Development Dclimate. *Third World Quarterly*, 30(1): 247-262.
- Meyer, J. W. (1997). The Structuring of a World Environmental Regime, 1870-1990. *International Organization*, 51(4): 623-651.
- Meyer, J. W., Frank, D. J., Hironaka, A., Schofer, E ve, and Tuma, N. B. (1997). The Structuring of a World Environmental Regime, 1870-1990. *International Organization*. 51(4): 623-51.
- Myers, N. (1989). Environment and Security. *Foreign Policy*, 74: 18-34.
- Nakazawa, H. (2006). Between the Global Environmental Regime and Local Sustainability: A Local Review on the Inclusion, Failure and Reinventing Process of the Environmental Governance. *International Journal of Japanese Sociology*, 15(1): 69-85.
- O'Neill, B. C. ve Oppenheimer, M. (2002). Dangerous Climate Impacts and the Kyoto Protocol", *Science' s Compas*, 296(5575): 1971-1972.
- Özdemir, A. D., Demirel, D., Yazıcı ve Tahmiscioğlu, M. S. (2013). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kapsamında Sürdürülen Müzakere Sürecinin Değerlendirilmesi, III. Türkiye İklim Değişikliği Kongresi – TİKDEK.
- Özlüer, I. Ö., Turhan, E. ve Özlüer, F. (2016). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin 21. Taraflar Konferansı. Ekoloji Kolektifi Derneği. https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/cop21cmp11_leaders_event_turkey.pdf, Erişim Tarihi: 31.08.17.
- Özlük, Erdem (2017). "Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek". *Gazi Akademik Bakış*, 10(2): 221-263.
- Pallemaerts, M. (1993). Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım Mı?, Bülent Duru (Çev.) Şu kitaptan: Sands, F. (1993). *Greening International Law*, London: Eartscan Publications Limited.
- Palmer, G. (1992). New Ways to Make International Environmental Law. *The American Journal of International Law*, 86(2): 259-283.
- Paterson, M. (2012). Yeşil Siyaset. Şu Kitapta: Burchill, S. *Uluslararası İlişkiler*. Ali Aslan, M. Ali Ağcan (Çev). İstanbul: Küre Yayınları.

- Peel, J. (2010). *Science and Risk Regulation in International Law*, UK: Cambridge University Press.
- Raustiala, K. (1997). States, NGOs, and International Environmental Institutions. *International Studies Quarterly*, 41(4): 719-740.
- Ringuis, E. J. ve Kostadinova, T. (2005). Assessing the Effectiveness of International Environmental Agreements: The Case of the 1985 Helsinki Protocol. *American Journal of Political Science*, 49(1): 86-102.
- Ruggie, J. G. (1982). International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order. *International Organization*, 36(2): 380-381.
- Samhat, N. H. (2005). International Regimes and the Prospects for Global Democracy. *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 6(1): 179-189.
- Savaşan, Z. (2017). A Brief Assesment on the Paris Climate Agreement and Compliance Issue, *Uluslararası İlişkiler*, 14(54): 107-125.
- Science, P. J. (2013) *Risk Regulation in International Law*, UK: Cambridge University Press.
- Skolnikoff, E. B. (1990). The Policy Gridlock on Global Warming. *Foreign Policy*, 79.
- Sprinz, D. ve Vaahtoranta, T. (1994). The Interest-Based Explanation of International Environmental Policy, *International Organization*, 48(1): 77-105.
- Sussman, G. (2004). The USA and Global Environmental Policy: Domestic Constraints on Effective Leadership. *International Political Science Review*, 25(4): 349-369.
- Tanlay, İ. (2010). Cancun İklim Değişikliği Zirvesi – Değerlendirme Notu, <https://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/Raporlar/cop16.pdf>, Erişim Tarihi: 18.04.17.
- Tarasofsky, R. ve Palmer, A. (2006). The WTO in Crisis: Lessons Learned from the Doha Negotiations on the Environment. *International Affairs*, 82(5): 899-900.
- Turgut, N. Y. (2014). Çevreyi Koruyucu Uluslararası Sözleşmelerin Yadsınamaz Önemi, *Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri*, 247: 11-39, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Underdal, A. (2012). Can Conditional Commitments Break the Climate Change Negotiations Deadlock?. *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, 33(4): 475-487.
- Ünver, H. A. (2017). Paris İklim Anlaşmasına Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm, *Uluslararası İlişkiler*, 14(54): 3-19.
- Wapner, P. (1995). Politics Beyond the State: Environmental Activism and World Civic Politics. *World Politics*, 47(3): 311-340.
- Wapner, P. (2002). The Sovereignty of Nature? Environmental Protection in a Postmodern Age. *International Studies Quarterly*, 46(2): 167-187.
- Ward, H. (1993). Game Theory and the Politics of the Global Commons. *The Journal of Conflict Resolution*, 37(2): 203-235.
- Williamson, R. L. (1990). Bulding The International Environmental Regime: A Status Report, *The University of Miami Inter-American Law Review*, 21(3): 679-760.
- Yamin, F. (1995). Biodiversity, Ethics and International Law. *International Affairs*, 71(3) : 529-546.

-
- Zawahri, N. A. ve Mitchell, S. M. (2011). Fragmented Governance of International Rivers: Negotiating Bilateral Versus Multilateral Treaties. *International Studies Quarterly*, 55(3): 835-858.
- Zeng, K. ve Eastin, J. (2007). International Economic Integration and Environmental Protection: The Case of China. *International Studies Quarterly*, 51(4): 971-995.

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Doç. Dr. H. Tuğba EROĞLU –
Yrd. Doç. Dr. Yusuf SAYIN

This article was checked by iThenticate.

15 TEMMUZ SONRASI TÜRKİYE – FRANSA İLİŞKİLERİ: DEĞİŞİM Mİ? SÜREKLİLİK Mİ?

Şeyma EŞKİ ÇAYLAK*

ÖZET

Türkiye - Fransa ilişkilerinde temel anlaşmazlık konusu, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği meselesidir. İlişkiler genel olarak, Fransa'nın bu konuya yaklaşımı üzerinden şekillenmektedir. Fransa, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini, konumunun zedeleneyeceği endişesiyle istememektedir. Bu nedenle Fransa, her iki ülkede, ikili ilişkiler bağlamında ortaya çıkan olumsuz bir olayı, AB'ye üyelik konusunda engel çıkarmanın bir aracı olarak kullanmaktadır. Bu kapsamda, Fransa'nın araç olarak kullandığı ikili ilişkilerdeki temel sorun alanları; Ermeni Soykırımı iddiaları, Kürt sorunu, Arap Baharı ve son olarak 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ve sonrasında yaşanan sürece yönelik eleştirilerdir.

Bu çalışmada, iç ve dış siyasette kırılma noktası olarak kabul edilen 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrası, Türkiye - Fransa ilişkilerinde bir değişimin olup olmadığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda öncelikle 15 Temmuz öncesi ikili ilişkileri şekillendiren temel konu başlıkları incelenecek ve bu konu başlıkları üzerinden 15 Temmuz'un, Türkiye - Fransa ilişkilerine etkileri değerlendirilecektir. Bu değerlendirmede amaçlanan "15 Temmuz'un ikili ilişkilere etkisi nedir?" sorusuna yanıt aramaktır. Bu bağlamda incelenecek olan Türkiye - Fransa ilişkileri, son on yıllık dönem içerisindeki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri kapsamaktadır. Bu on yıllık dönem ise Türkiye'de AK Parti iktidarına, Fransa'da ise Nicolas Sarkozy (2007-2012), François Hollande (2012-2017) ve Emmanuel Macron (2017) dönemlerine karşılık gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: 15 Temmuz Darbe Girişimi, Türkiye – Fransa ilişkileri

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri ABD, El-mek: seymaa.eski@gmail.com

AFTER JULY 15 TURKEY FRANCE RELATIONS: CHANGE? CONTINUITY?

ABSTRACT

The main disagreement in Turkey-France relations is the issue of Turkey's membership to the European Union. Relations are generally shaped by France's approach to this issue. France does not want Turkey's full membership to the EU, because France has worried that its position will be hurt. For this reason, France is using an unfavorable event in both countries as a means of creating an obstacle to membership in the EU in terms of bilateral relations. In this context, the main problem areas of bilateral relations that France uses as vehicles are; The Armenian genocide claims, the Kurdish issue, the Arab Spring, and finally the July 15, 2016 coup initiative and the post-war period.

In this study, it will be tried to show whether there is a change in relations between France and Turkey after the coup attempt of July 15, 2016, which is accepted as the breaking point of internal and external politics. In this context, the main topics that shape bilateral relations before July 15 will be investigated to determine the influences of the July 15, Turkey France relations will be evaluated. In other words, response will be sought "what is the effect of July 15 on bilateral relations?" The Turkish-French relations to be examined in this context include the political, economic and cultural relations of the last decade. This decade period corresponds to the AK Party power in Turkey and Nicalos Sarkozy (2007-2012), François Hollande (2012-2017) and Emmanuel Macron (2017) in France.

STRUCTURED ABSTRACT

The aim of this study is to investigate whether there is a change in the relationships between Turkey and France after the coup attempt of July 15, 2016, which is accepted as the breaking point of internal and external politics. In this respect, first, the main topics that shape bilateral relations before July 15 will be investigated, and then, the influence of July 15 on bilateral relations of Turkey and France will be assessed based on the main topics. In this regard, the bilateral relation have included political, economic and cultural relations in the last decade. In this period, the AK Party's (Recep Tayyip Erdoğan) politics has been managing in Turkey, and Nicalos Sarkozy (2007-2012), François Hollande (2012-2017) and Emmanuel Macron (2017) has been responsible to the management.

The main disagreement on Turkey and France relations is the issue of Turkey's membership to the European Union. Relations are generally shaped by France's position to this issue. Because France worries that its positions in the EU will be affected negatively, France does not support Turkey's full membership to the EU. Therefore, France presents some reasons of unable to see Turkey as a member. For examples; (1) Turkey has large population, (2) Turkey is a different country in terms of identity and religion, or (3) if Turkey becomes a member of EU, there will be a

concern in Europe which Turkey's membership might increase the unemployment in Europe. Therefore, France utilizes negative conditions or events arising from the bilateral relation of two countries as a vehicle of creating barriers to membership in the EU. To give examples to the main problem areas of bilateral relations that France uses as vehicles, the Armenian genocide claims, the Kurdish question, the Arab Spring, and finally the July 15, 2016 coup initiative and the process of after coup.

In this regard, the period when bilateral relations become tensest was Nicolas Sarkozy's presidency. The main disagreement of this period was that France strongly and unequivocally opposed to the full membership of Turkey to the EU, and France explained some reasons of this oppose as follows; Turkey is not European, and Turkey does not have European culture and values. In doing so, as using issues such as the Kurdish Question or the Armenian Question in 2006, Sarkozy caused to promulgate the Genocide Act of Denial including criminal sanction in France. Moreover, anti-Muslim rhetoric and the usages of the head-scarf ban have affected bilateral relations in the negative direction. On the other hand, the period, where François Hollande who was elected president in 2012 after Sarkozy, appeared the perception of development of the bilateral relations because François Hollande did not use expressions for Turkish and Muslim opponents. He also did not present firm and precise attitude about Turkey's membership to the EU. This positive perception derived from the visits of presidents of both countries. The first visit appeared to Turkey in 2014 by Hollande, and The presidents signed an agreement on issues such as energy, transport, customs, agriculture and credit facilitation. In the same year, President Recep Tayyip Erdogan visited to Paris and stated the cooperation with terrorism and that new investments might be developed such as defense, agriculture and food. However, Hollande continued to express some discourses leading the negative relations between two countries, to illustrate, "Turkey is not ready for EU membership and Turkey should accept the Armenian Genocide". Although it is considered to pass a moderate period in bilateral relations, it appeared that the main issues of disagreement, such as full membership to the EU, have continued in the period of Hollande. In addition, Islamophobia arising from Charlie Hebdo raid in Paris in 2015 has adversely affected relationships (Akçay, 2016: 28 -30). As regarding Emmanuel Macron's presidency was selected in 2017, Macron has continued the similar attitude about the bilateral relations. Within the scope of bilateral relations, during her nomination period, he stated that France would fight for recognition of the Armenian Genocide on the whole international platform, and there would be no progress in Turkey's EU negotiations. Moreover, Macron has criticized Turkey in connection with domestic affairs in Turkey in recently, in terms of human rights, democracy, and freedom of expression (Kasapoğlu, 2017). To sum up, July 15 and after has played an important role as determinative factor to shape the current foreign policy.

In this process, as stated in the 2016 US Human Rights Report, the main issues that are critical to criticism are listed follows (2016 Human Rights Report - Turkey, 2016):

"Transportation problems in the fair trial process, the intervention of the government in freedom of expression, the lack of security of civilians,

human rights violations in prisons, there are deficiencies in the investigation and punishment of the security forces and managers who have committed human rights violations.”

In this study, it was researched whether there was a change in Turkey – France relations after July 15. In this context, firstly bilateral relations before July 15 were examined and it was seen that relations were formed in two dimensions. According to this, the political dimension of the relations affects the relations in the negative direction and the economic and cultural dimension constitutes the positive direction of the relations. In this context, there are basic disputes such as the so-called Armenian Genocide, the Kurdish question, the Arab Spring, and criticisms of Turkey's democracy. The developments in economic and cultural areas such as relations that have been strained and stopped due to these disputes, mutual investments, "Turkish Season" activities are getting revitalized.

The prospect of Turkey-France relations on July 15 stems from the fact that France has used this process as a new means of obstacle to Turkey's membership to the EU. What is the effect of the 15th July bilateral relations in this direction? The answer was searched. The answer to this question was to be explained through Hollande's assessments of the process of living on July 15 and after and the 2016 Progress Report. As a result of this research It seems that July 15 did not have any effect in terms of bilateral relations, as it would break or turn into a turning point. After July 15 coup, this first indication - when handled in the context of Holland's description of the process - negative statements about Turkey's membership to the EU, which is the main issue of France in terms of bilateral relations, should continue. Therefore, Hollande refers to criticism of the process in relation to membership in the EU.

According to Hollande, the measures taken after the coup attempt are damaging the democracy, the rule of law, human rights and freedom of expression and reveal the period of oppression. In addition, with the death penalty debates and criticism of the OHAL, Turkey states that it can not become a member of the EU under these conditions. As it is understood from this, July 15 has not found any influence in terms of the change of the EU accession which shaped Turkey - France relations. As it was before July 15, France continued its negative attitude towards Turkey's membership to the EU. The use of France as a new means of disengaging Turkey's membership to the EU can be considered as an effect of July 15 in terms of bilateral relations. But, this effect does not have the qualities that would cause change in relationships.

The second indication of the lack of any change in terms of bilateral relations on July 15 is the relevant headings in the 2016 Progress Report. The prominence of these headings is due to France's position in the EU, as the reasons for obstacles before the EU membership present them to Turkey as a basis for some reason. In this respect, the Report includes some criticisms over issues such as democracy, rule of law, human rights and protection. However, such issues as the Kurdish Question and the so-called Armenian Genocide are included in the Report as a problem area that has not been resolved. This situation shows that the main disagreements within the political relations between Turkey and France

has continued after July 15. Moreover, as considering democracy criticism arising from July 15 and after in the report, it might be considered as a reflection of France's position on this issue.

The first and second demonstrations on July 15 where there is unchanged attitudes about bilateral relations are within the political dimension of the relations. Moreover, the third indicator is based on the economic and cultural dimension of the relations. In this regard, economic and cultural relations between Turkey and France are understood from the statements made about the development and continuity of the relations as it was before 15th of July.

In summary, the influence of July 15 on bilateral relations France is able to make its democracy criticisms of this process effective in its position within the EU which was embodied in the 2016 Progress Report. The membership of Turkey presents this as a reason for the obstacles before it. Otherwise, In Turkey and France relations including economic and cultural developments which are the main disputes that existed before July 15 have continued after July 15. As it is understood from this, it is obvious that July 15 has not been a break or turning point in terms of bilateral relations. Therefore It can be stated that Turkey and France relations after July 15 have more continuity due to ongoing topics rather than change.

Keywords: Coup Attempt of July 15, Turkey - France Relationship

Giriş

Türkiye - Fransa ilişkilerinde temel anlaşmazlık konusu, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği meselesidir. İlişkiler genel olarak, Fransa'nın bu konuya yaklaşımı üzerinden şekillenmektedir. Fransa, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini, konumunun zedeleneyeceği endişesiyle istememektedir. Bu nedenle Fransa, her iki ülkede, ikili ilişkiler bağlamında ortaya çıkan olumsuz bir olayı, AB'ye üyelik konusunda engel çıkarmanın bir aracı olarak kullanmaktadır. Bu kapsamda, Fransa'nın araç olarak kullandığı ikili ilişkilerdeki temel sorun alanları; Ermeni Soykırımı iddiaları, Kürt sorunu, Arap Baharı ve son olarak 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ve sonrasında yaşanan sürece yönelik eleştirilerdir.

Bu bağlamda ikili ilişkilerin en gergin hale geldiği dönem, Nicalos Sarkozy'nin Cumhurbaşkanlığı dönemidir. Bu dönemin temel anlaşmazlık konusu, Sarkozy'nin, Türkiye'nin Avrupalı olmaması, Avrupa kültür ve değerlerini taşınamaması gibi nedenlerle Avrupa Birliği'ne tam üyeliğine sert ve net bir şekilde karşı çıkmasıdır. Bu doğrultuda, Kürt Sorunu, Ermeni Sorunu gibi meseleleri bir araç olarak kullanarak, 2006'da cezai yaptırımı olan, Fransa'da Soykırımı İnkâr Yasası'nın çıkmasını sağlamıştır. Yine müslüman karşıtı söylemleri ve türban yasağı gibi uygulamaları, ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Sarkozy'den sonra 2012 yılında Cumhurbaşkanı seçilen François Hollande'ın Türk ve Müslüman karşıtlığına yönelik ifadeleri kullanmaması, Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda sert ve net bir tavır sergilememesi gibi nedenlerle ikili ilişkilerde gelişmeler yaşanabileceği algısı oluşmuştur. Bu algının oluşmasında, 2014 yılında Hollande'ın Türkiye'yi ziyareti kapsamında “enerji, ulaştırma, gümrük, tarım ve kredi kolaylığı” gibi konularda anlaşmanın imzalanması; yine aynı yıl Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Paris'e bir ziyaret gerçekleştirmesi ve bu kapsamda teröre karşı işbirliğinin, savunma, tarım, gıda gibi konularda yeni yatırımların söz konusu olabileceğinin belirtilmesi gibi gelişmeler etkili olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte, Hollande, söylemlerinde “Türkiye'nin AB üyeliğine hazır

olmadığını, Ermeni Soykırımı'nı kabul etmesi gerektiğini" dile getirmiştir. Bu açıdan, her ne kadar ikili ilişkilerde ılımlı bir döneme geçildiği düşünülse de AB'ye tam üyelik gibi temel anlaşmazlık konularının Hollande döneminde de devam ettiği görülmektedir. Ayrıca 2015 yılında Paris'de gerçekleştirilen Charlie Hebdo baskını sonucu Fransa'da yükselen İslamofobi, ilişkileri olumsuz etkilemiştir (Akçay, 2016: 28 -30). 2017 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Emmanuel Macron'un ise Türkiye ile ilişkiler bağlamında vurguladığı temel konular, önceki dönemlerden farklılık göstermemektedir. Adaylığı döneminde ikili ilişkiler kapsamında, "Ermeni Soykırımı'nı tüm uluslararası platformda tanınması için mücadele edeceği ve Türkiye'nin AB müzakerelerinde bir ilerlemenin olamayacağı" yönünde açıklamalar yapmıştır. Macron, son dönemde Türkiye'de yaşanan iç meselelerle bağlantılı olarak, insan hakları, demokrasi ve ifade özgürlüğü gibi kavramlar üzerinden Türkiye'yi eleştirmektedir (Kasapoğlu, 2017). Bu kapsamda, mevcut dış politikada belirleyici bir etken olan iç meselelerin başında 15 Temmuz ve sonrasında yaşanan süreç gelmektedir. Bu süreçte, 2016 ABD İnsan Hakları Raporu'nda belirtildiği üzere, eleştirilere konu olan temel sorunlar şu şekilde sıralanmaktadır (2016 İnsan Hakları Raporu – Türkiye, 2016):

“Adil yargılama sürecine ulaşım sorunları, hükümetin ifade özgürlüğüne müdahalesi, sivillerin güvenliğinin sağlanamaması, cezaevlerindeki insan hakları ihlalleri, insan hakları ihlali gerçekleştiren güvenlik güçleri ve yöneticiler hakkında soruşturma açılması ve cezalandırmaları konusundaki eksikliklerdir.”

Bu bağlamda, Macron, 15 Temmuz sonrası süreçte ortaya çıkan sorunları bir araç olarak kullanarak, bu sorunları, Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin önündeki engeller olarak sunmaktadır.

Bu çalışmada, iç ve dış siyasette kırılma noktası olarak kabul edilen 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrası, Türkiye - Fransa ilişkilerinde bir değişimin olup olmadığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda öncelikle 15 Temmuz öncesi ikili ilişkileri şekillendiren temel konu başlıkları incelenecek ve bu konu başlıkları üzerinden 15 Temmuz'un, Türkiye - Fransa ilişkilerine etkileri değerlendirilecektir. Bu bağlamda incelenecek olan Türkiye Fransa ilişkileri, son on yıllık dönem içindeki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri kapsamaktadır. Bu on yıllık dönem ise Türkiye'de AK Parti iktidarına, Fransa'da ise Nicolas Sarkozy (2007-2012), François Hollande (2012-2017) ve Emmanuel Macron (2017) dönemlerine karşılık gelmektedir.

1. Türkiye - Fransa İlişkilerini Şekillendiren Temel Konu Başlıkları

Türkiye - Fransa arasındaki ilişkiler, her iki ülkede yaşanan iç siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerin etkisiyle şekillenmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin siyasi boyutu, genel olarak anlaşmazlık konuları üzerinden şekillenirken, ekonomik ve kültürel boyutu, ilişkilerin daha ılımlı hale gelmesinde rol oynamaktadır. Bu bağlamda ikili ilişkileri olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen temel konu başlıkları, ilişkilerin siyasi boyutu ile ekonomik ve kültürel boyutu kapsamında incelenecektir.

1.1. İkili İlişkilerin Siyasi Boyutu

Siyasi boyutta ilişkilerin gerildiği temel anlaşmazlık konuları genel olarak, Türkiye'nin AB üyeliği önündeki engeller kapsamında "Sözde Ermeni Soykırımı İddiaları, Kürt Sorunu, Arap Baharı süreci, Türkiye demokrasisine yönelik eleştiriler" şeklinde belirtilmektedir (Örmeci, 2016: 156).

İki ülke arasındaki ilişkilerde temel anlaşmazlık konularının başında Sözde Ermeni Soykırımı meselesi gelmektedir. Sözde Ermeni Soykırımı iddialarının uluslararası düzeyde ele alınması ve AB üyeliği ile ilişkilendirilmesi, Avrupa Parlamentosu'nun 1987 yılında aldığı karara dayandırılmaktadır. Bu karara göre, Türkiye'nin Sözde Ermeni Soykırımı'nı tanımaması, AB üyeliği için engel oluşturacaktır (Mercan, 2011). Fransa, bu kararı referans alarak, Sözde Ermeni Soykırımı meselesini bir siyaset aracı olarak kullanmaktadır. Bu kapsamda, Fransa'nın Sözde Soykırım

iddialarını yasalaştırma süreci, Fransız Ulusal Meclisi'nin 1998'de, 1915 olaylarını "Soykırım" olarak kabul etmesiyle başlamıştır. "Fransa 1915 Ermeni Soykırımı'nı resmen tanır." Hükmünün yer aldığı tek maddelik yasa 2000 yılında Fransız Senatosunda da kabul edilerek 2001 yılında yasalaşmış, 2012 yılında ise İnsan Hakları Bildirgesi'nin 11. Maddesine ters düştüğü gerekçesiyle iptal edilmiştir. Bununla birlikte, 2006 yılında Ermeni Soykırımını İnkâr Yasası çıkarılmış, buna göre Soykırımı inkâr edenler bir yıl hapis cezasına ya da 45.000 Euro para cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir. Ancak ilgili yasa Fransa Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir (Açık, 2008: 565). Bu düzenlemeler bağlamında, Fransa'nın Ermeni politikasında, ülkede yaşayan Ermeni nüfusunun fazla olmasının ve Ermeni lobilerinin destediğinin etkisi bulunmaktadır. Bu desteğin önemi ise seçim dönemlerinde açığa çıkmaktadır. Bu nedenle Fransa, Sözde Ermeni Soykırımı meselesini iç siyasetinde aktif bir şekilde kullanmaktadır.

Bu meselenin uluslararası boyutta, Fransa için önemi ise, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin çıkmaza girmesinin bir aracı olarak kullanılmasıdır. Bu kapsamda, Türkiye'nin 'Ermeni Soykırımını' tanıması istenmektedir. Türkiye ise Sözde Ermeni Soykırımı'nı "1915 olaylarının bir soykırım olmadığı ve uluslararası düzeyde kabul gören soykırım tanımıyla örtüşmediği; ayrıca bu olayların ne şekilde tanımlanacağına dair siyasi, bilimsel ve hukuki bir oydaşmanın bulunmadığı" gibi gerekçelerle tanımamaktadır (Avrasya İncelemeleri Merkezi, 2017). Bu doğrultuda Türk kamuoyunda oluşan tepkilerin nedeni, "Fransa'nın 1915 Olayları'nda kayba uğrayan diğer Anadolu halklarını görmezden gelmesi ve olaylar için gösterdiği duyarlılığı, 1992 yılında Hocalı'da Ermenilerin soykırımına uğrayan Azerbaycan halkı gibi Türk soylu halklara göstermemesi" olarak belirtilmektedir (Örmeci, 2016: 157).

Türkiye - Fransa ilişkileri bağlamında Sözde Ermeni Soykırımı, çözüme kavuşturulamamış bir sorun alanı olarak devam etmektedir. Bu meselenin Fransa için önemi, kendi iç ve dış siyasetinde aktif bir şekilde kullandığı araç olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, "Ermeni Soykırımını İnkâr Yasası" gibi yasal düzenlemelere gitmesinin temeli iki nedene dayandırılabilir. Bunlardan ilki, Ermeni Soykırımı söylemlerinin, seçim kampanyalarının önemli bir parçası olması, bu kapsamda ülkede yaşayan Ermeni nüfusunun ve Ermeni lobisinin desteğinin alınmasıdır. İkincisi ise, Türkiye'nin AB'ye üyeliği sürecinin çıkmaza girmesini sağlamaktır.

Türkiye - Fransa ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen diğer bir konu, Kürt Sorunu'dur. Bu sorun, 1970'lerden beri Fransa'nın iç ve dış siyasetinin önemli konularından biri olmuştur. François Mitterand'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde, Kürt Siyasal Hareketinin söylemleri önemli yer bulmuştur. 1983'te Paris Kürt Enstitüsü'nün kurulmasıyla Kürtlere olan destek artmıştır. Ayrıca Türkiye'den Fransa'ya göç eden Kürtler, burada bir Kürt lobisinin doğmasına yol açmışlardır. Bu gelişmelerin, ikili ilişkiler açısından sorun oluşturduğu nokta ise, Kürtlerin, PKK ile ilişkilendirilmesidir. Bu bağlamda, Fransa, "PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmekle" birlikte, Kürtlere destek adı altında bu örgütün üyelerini ülkelerinde barındırmaktadır. Meselenin Kürt Sorunu olarak anılması buradan kaynaklanmakta ve ikili ilişkiler bu nedenle gerilmektedir. 2013 yılında Fransa'da üç PKK'lının öldürülmesi ve Cumhurbaşkanı Hollande'ın bunlardan birini tanıdığını açıklaması ile Recep Tayyip Erdoğan'ın bu duruma sert tepki göstermesi ilişkilerin bu kapsamda gerilmesinin somut örneklerinden biridir. Bununla birlikte, PKK'ya yakın olduğu iddia edilen Türk Öğrenci Sevil Sevimli'nin tutuklanması ve sosyolog Pınar Selek'in tartışmalı davası, Fransa'da Kürt Sorunu bağlamında eleştirilen diğer somut örneklerdir. Bu eleştiriler Kürt sorunu ile ilgili kapsamlı bir reform yapılması beklentilerini de beraberinde getirmiştir. Fransa, bu beklentilerini AB aracılığı ile gündeme getirmekte ve takip etmektedir.

Bunun sonucu olarak, Türkiye, Kürt sorununa ilişkin 'çözüm ve barış süreci' bağlamında bir politika belirlemiştir. Bu politika ile AK Parti yönetimi, PKK'nın etkisiz hale getirilmesini, bölgenin ekonomik ve sosyal açıdan kalkındırılarak, bölge halkının devlete bağlılığının sağlanmasını ve

PKK'nın bölge siyasetindeki etkisinin zayıflatılmasını hedeflemiştir. Bu doğrultuda Milli İstihbarat Teşkilatı, 2009 yılında PKK temsilcileri ve PKK lideri Abdullah Öcalan ile müzakerelere başlamıştır (Örmeci, 2016). Kürtçe bilen devlet memurlarının bölgede görevlendirilmesi, Kürtçe basın yayın kuruluşlarına yayın yapma olanağının tanınması, cezaevlerinde Kürtçe konuşma serbestisinin getirilmesi yönünde yasal adımlar atılmıştır (Efegil, 2010: 229-230). Buna rağmen Fransa, Kürt Sorunu kapsamında yapılan reform çalışmalarının yetersiz olduğunu belirtmiştir. Fransa'nın bu görüşünün yansımalarını, 2015 İlerleme Raporunda da görmek mümkündür. Raporda, Kürt Sorununun çözümüne ilişkin başlatılan süreç, şu şekilde değerlendirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2015 Yılı Türkiye Raporu, 2015):

“Kürt meselesine ilişkin çözüm süreci, PKK terör örgütü tarafından şiddetin yeniden baş göstermesi ve hükümetin buna aşırı tepkisinin sonucu olarak, fiilen durma noktasına gelmiştir. Kürt meselesine ilişkin çözüm sürecine ivedilikle devam edilmesi gereklidir. Kürt meselesinin çözümüne ilişkin ilk olumlu gelişmelerden sonra çözüm süreci PKK terör örgütü tarafından şiddetin yeniden başlatılması ve müteakiben hükümetin geniş çaplı karşılık vermesi sonucunda Temmuz ayında fiilen durma noktasına gelmiştir. Çözüm sürecinin yeniden canlandırılması için uygun ortamın yaratılması bakımından temel sorumluluk hükümete aittir.”

Kürt Sorunu, Türkiye'nin AB'ye üyeliği önünde engel oluşturan konulardan biridir. Bu nedenle Fransa, Kürt halkına ve yönetimine destek adı altında PKK terör örgütüne insani yardım malzemesi, askeri ve insani destek sağlamaktadır. Bu bakımdan, Fransa, her ne kadar Kürt Sorunu'nun çözümüne yönelik reform beklentilerine girse de asıl amacının, Kürt Sorunu'nu devam ettirmek olduğu ifade edilebilir.

İki ülke arasındaki ilişkilerde ele alınması gereken bir diğer konu başlığı da Arap Baharı sürecidir. Bu süreçte Fransa ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda değişken bir politika izlemiştir. Tunus devrimi esnasında Bin Ali rejimini desteklemesi, bölgedeki imajının zedelenmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda politika değişikliğine gitmiş, Libya krizi ile bu durumu düzeltmeye çalışmıştır. Libya'da başlayan isyan hareketlerinin bir savaş haline dönüşmesinde kilit rol oynamıştır. Bununla birlikte Kaddafi rejimini kınamış, Libya'ya karşı alınan yaptırım kararında AB'ye destek vermiştir. Fransa'nın, Tunus'ta başlayan olaylara destek verirken, sonraki süreçte yönetimin değişmesi yönünde girişimlerde bulunması, dünya politikasını belirlemede yetersiz olduğu eleştirilerine bir karşılık ve bu şekilde imajını düzeltme çabaları olarak değerlendirilmektedir (Küçükkeleş, 2013: 18).

Fransa'nın eleştirilere konu olan bir politika izlemesine rağmen, Türkiye bu süreçte etkin bir politika izlemiştir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, “Avrupa ve Ortadoğu'da, Mısır lideri Mübarek'e çekil çağrısı yapan ilk lider olması”, Türkiye'nin bölgesel prestijini arttırmıştır. Türkiye'nin Suriye konusunda da aktif bir politika yürütmesi, Ortadoğu'nun geleceği konusunda önemli bir aktör olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. AB, bu konuda, Türkiye'nin önemini kabul etmekle birlikte, AB'ye üyelik konusunun güvenlik kapsamında sorun oluşturacağı eleştirilerinde bulunmuştur. AB'ye göre, Türkiye'nin üye olması, Birliği, güvenli olmayan bir bölgenin sorunlarına çekerek, tehdit oluşturacaktır (Küçükkeleş, 2013: 25).

Arap Baharı'nın, Türkiye Fransa ilişkilerinde olumsuz bir etken olmasının temel nedeni, bu süreçte Fransa'nın eleştirilere maruz kalması ve imajının zedelenmesiyle bağlantılı olarak, AB'nin en etkili ülkesi olma çabalarının zedeleneyeceği kaygısıdır. Buna karşılık Türkiye'nin ön plana çıkması ve aktif bir politika izlemesi, Fransa'nın kaygılarını daha da arttırmış ve ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Bu kapsamda, Fransa'nın desteklediği Bin Ali rejimine karşılık, Türkiye'nin rejim karşıtı

güçlere destek vermesi ve bunun sonucunda Fransa'nın, Türkiye'nin ekonomik işbirliği içerisinde olduğu ve yatırımlarının bulunduğu Libya'da rejimi deviren güçleri desteklemesi, ikili ilişkilerin gerilmesine neden olan olayların somut bir örneğini oluşturmaktadır.

Fransa'nın, Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda sorun çıkarma adına kullandığı önemli araçlardan biri de Türkiye demokrasisine yönelik eleştirilerdir. Bu eleştiriler genel olarak, 2013 Gezi Parkı olayları, Başkanlık Sistemi tartışmaları ile ifade ve basın özgürlüğü konuları üzerinden yürütülmektedir. Bu konularla birlikte, gündemde olan demokrasi eleştirisi 15 Temmuz ve sonrasında yaşanan süreç kapsamında devam etmektedir.

Türkiye - Fransa siyasi ilişkilerinin, Türkiye'nin AB'ye üyelik konusu çerçevesinde ve daha çok anlaşmazlık konuları üzerinden şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda zaman zaman durma noktasına gelen ilişkilerin, tekrar canlılık kazanmasında ekonomik ve kültürel bağlar etkili olmaktadır.

1.2. İkili İlişkilerin Ekonomik ve Kültürel Boyutu

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişiminde karşılıklı yapılan yatırımlar önemli bir yere sahiptir. İktisadi Kalkınma Vakfı'nın 2015 verilerine göre, Türkiye'deki Fransız yatırımları, otomotiv, çimento, elektronik, eczacılık ve sigortacılık gibi hizmet sektörleridir. Bu sektörlerde, Renault, Peugeot, Carrefour, Danone, Groupama gibi Fransız şirketleri Türkiye'de ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Fransa'daki Türk kökenli firmalar ise “mobilya, tekstil, giyim, ulaştırma, depolama, lojistik, tarım ve gıda ürünleri” alanında faaliyet göstermektedir. Fransa, 5,9 milyar avroluk ihracaat rakamı ile Türkiye'nin 7. sıradaki tedarikçisi olup, 6.1 milyar avroluk ithalat rakamı ile de Türkiye'nin 5. müşterisi konumundadır. Türkiye Fransa ikili ticaret ilişkilerinde ulaştırma ve tekstil sektörü de önemli bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda Fransız ihracatında, 926.3 milyon dolarla havacılık ve otomotiv sektörü ön plana çıkmıştır. Tekstil sektöründe ise Fransa'da 20 Türk şirketi bulunmakta ve bu şirketler, Hateks-Hatay-Tekstil, Şahinler Holding, Küçükçalık Tekstil Sanayi, Bel Air, Bahardılar tekstil gibi büyük, Silk and Cashmere, Crea Concept, Arzu Kaprol, Dice Kayek, Evita Tekstil/BGN, Just Angels, Vespucci, Eke Tekstil/Hamam, Missy, Cipo and Baxx gibi de küçük şirketler tarafından desteklenmektedir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2015).

Ekonomik ilişkilerle birlikte kültürel ilişkiler de ikili ilişkileri olumlu yönde etkilemektedir. Kültürel ilişkilerin gelişmesinde ve sürekliliğinin sağlanmasında, Türkiye'de bulunan Fransız Kültür Merkezleri, 18. ve 19. yy.'da kurulan ve Fransızca ve Türkçe eğitim vermeye devam eden orta dereceli özel eğitim kurumları, Galatasaray Lisesi ve Galatasaray Üniversitesi önemli bir yere sahiptir. Fransızca eğitim verilen bu kurumlar aracılığı ile Fransız kültürü Türkiye'de yaygınlaştırılmaktadır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin gelişmesi açısından Fransa'nın 2009 yılında Türk Mevsimi kapsamında gerçekleştirdiği etkinlik de önem taşımaktadır. Fransa bu etkinlik kapsamında, “Paris ve ülkenin 77 şehrinde, Türkiye'nin tarih, kültür, sanat, edebiyat, tarım ve moda eserlerinin tanıtımına ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca 2010 yılında İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti ilan edilmesi ve bu kapsamda düzenlenen etkinliklere, Fransa'dan da birçok sanatçının katılması; sinema alanında ise Nuri Bilge Ceylan ve Fatih Akın'ın Cannes Film Festivalinde ödülleri alması, ikili ilişkilerin gelişmesine kültürel açıdan katkı sağlamıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2015).”

2. 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye Fransa İlişkileri Üzerindeki Etkileri

“15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen Darbe Girişimi, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)'ne mensup bir grup askerin inisiyatifıyla gerçekleştirilen, ancak halkın tepkisi ve FETÖ'cü olmayan askeri kadrolar ve polisin desteğiyle püskürtülen, amacına ulaşamamış bir girişimdir.

Ankara’da kritik askeri ve polis merkezlerine yapılan saldırılar ile İstanbul’da Fatih Sultan Mehmet ve 15 Temmuz Şehitler Köprüleri’nin darbeci askerler tarafından işgal edilmesiyle başlayan girişim, TRT’de zorla okutulan darbe bildirisi, belediyeler ve diğer kamu kurumlarına el koyma çabaları ve basın yayın kuruluşlarını işgal girişimleriyle devam etmiş daha sonra ise, başta Atatürk Havalimanı ve 15 Temmuz Şehitler Köprüsü olmak üzere birçok noktada darbeci askerlerin teslim olması ile sona ermiştir (SETA, 2017).”

15 Temmuz Darbe Girişimi’nin, Türkiye - Fransa ilişkileri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu (ya da olmadığı), ikili ilişkileri şekillendiren temel konu başlıklarının, 15 Temmuz öncesi ve sonrası mevcut durumunun incelenmesi üzerinden tesbit edilebilir. 15 Temmuz sonrası ikili ilişkilerin, bir önceki başlıkta açıklanan Sözde Ermeni Soykırımı, Kürt Meselesi, Arap Baharı ve demokrasi eleştirileri gibi temel anlaşmazlık konuları ile ekonomik ve kültürel ilişkiler referans alınarak incelenmesi önem taşımaktadır. Bununla birlikte, 15 Temmuz sonrası ikili ilişkilerin şekillenmesinde asıl belirleyici olan Fransa’nın, Darbe Girişimi’ne karşı vermiş olduğu mesaj ve sonraki sürece ilişkin değerlendirmeleridir. Bu kapsamda Fransa Cumhurbaşkanı Hollande, Darbe Girişimi’nin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından “seçilmiş hükümetin yanında olduğunu” belirterek, ilişkiler adına olumlu bir mesaj vermiştir. Girişim sonrası sürece ilişkin değerlendirmelerinde ise daha çok demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve ifade özgürlüğü vurgusunu ön planda tuturak, bunun üzerinden süreci eleştirmiştir. Bu doğrultuda, “Fransa Dışişleri Bakanı Ayrault, Türkiye’de demokrasinin darbe girişiminden güçlenerek çıkacağını beklediğini belirtirken Cumhurbaşkanı Hollande, darbe girişimi sonrasında alınan önlemlerle bir baskı döneminin ortaya çıkacağını söylemiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2017).” Hollande’nın 15 Temmuz sonrasına ilişkin bir diğer değerlendirmesi, “darbecilere idam getirilsin” taleplerine yöneliktir. Bu konuda, Avrupa Birliği’ne girmek isteyen bir ülkenin idam cezasını geri getiremeyeceğini belirtmiştir (Habertürk, 2016).

Fransa - Türkiye ile olan siyasi ilişkilerinde, AB içerisindeki konumunu etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bu bağlamda, ikili ilişkilerdeki temel anlaşmazlık konularını, AB ilerleme raporları gibi temel belgeler aracılığı ile AB üyeliği önündeki engeller olarak Türkiye’ye sunmaktadır. Bu nedenle 15 Temmuz’un ikili ilişkiler üzerindeki etkisini, 2016 İlerleme Raporu üzerinden değerlendirmek mümkündür.

Raporda, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve korunması gibi konular üzerinden eleştiriler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Rapor’da, Kürt Sorunu, Sözde Ermeni Soykırımı gibi konular, çözüme kavuşturulamamış bir sorun alanı olarak yer almaktadır. Türkiye demokrasisine yapılan eleştiriler, üyelik konusunda Fransa’nın kullandığı önemli araçlardan biridir. Bu bağlamda, 2016 İlerleme Raporu’nda bu eleştiriler şu şekilde yer almaktadır (2016 İlerleme Raporu, 2016):

“Türkiye, 21 Temmuz’da olağanüstü hal kapsamında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) 15. Maddesi uyarınca AİHS ile korunan bir dizi temel hakkı güvence altına alma yükümlülüğünü askıya aldığını Avrupa Komisyonu’na bildirdiğini belirtmiştir. AB, olağanüstü halde dahi yaşam hakkı, maddi ve manevi varlığın korunması, ceza kanunlarının geçmişe yürümemesi ve masumiyet karinesi gibi hakların askıya alınamayacak, dokunulmaz haklar olduğu yönünde eleştirmiştir.”

Olağanüstü hal kapsamında KHK ile alınan, “Jandarma Genel Komutanlığı’nın ve Harp Akademileri’nin önemli ölçüde yeniden yapılandırılması, Üniversite rektörlerinin atama usullerinde değişiklik yapılması, savunma hakkına önemli kısıtlamaların getirilmesi” gibi tedbirlerin, olağanüstü hal kapsamı dışına çıkan tedbirler olması eleştirilmiştir. Ayrıca KHK’lar ile hızlı bir şekilde

kararların alınmasının, “alınan tedbirlerin orantılılığı, yargı yoluna erişim ve bu yolun etkinliği” gibi konularda sorunlara yol açtığı, hukukun üstünlüğü ve temel haklar konusunu zedelediği belirtilmiştir (2016 İlerleme Raporu, 2016).

“Darbe girişimini müteakip, Gülen hareketiyle bağlantılı olduğu ve darbe girişiminde yer aldığı iddia edilen kişilere yönelik açığa almalar, ihraçlar ve tutuklamalar kapsamında, bu iddiaların tesbit edilmesi için uygulanan kriterlerin ve delillerin muğlak olduğu, ceza sorumluluğunun şahsiliğinin “yardım ve yataklık suçu” algısı oluşturacak şekilde, şeffaf olmayan biçimde fark gözetmeksizin tesis edilmesi, adil yargılama hakkı ve hukukun üstünlüğünü zedelediği ifade edilmiştir (2016 İlerleme Raporu, 2016).”

Raporda yer alan olağanüstü hal eleştirisinin yansımalarını Hollande’ın açıklamalarında da görmek mümkündür. Buna göre Hollande, “Avrupa değerleri için Avrupa Konseyi’nin önemini vurgulayarak, Türkiye 15 Temmuz gecesi bir darbe yaşadı. OHAL ilanına rağmen hepimizi birleştiren ortak ilkelere saygı duymak, hukuk devletinin gereğini yerine getirmek zorundadır” şeklinde OHAL’i eleştirmiştir. Bununla birlikte, Hollande, “ülkesindeki OHAL çerçevesinde ev aramalarının yapılabilirdiğini, evden çıkış yasağı konulduğunu belirtirken, ama bunlar ancak hâkim kararıyla ve parlamentonun denetiminde yapılabilir” açıklamasını da eklemiştir (Türkiye Gazetesi, 2016).

İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde temel anlaşmazlık konularından biri olan Kürt Sorunu’nun 2016 İlerleme Raporu’nda yer alması, 15 Temmuz sonrasında da bu sorunun devam ettiğini göstermektedir. Rapor’a göre, Kürt Sorunu, 2015’te “çözüm sürecinin” başarısız olması nedeniyle ülkenin en önemli sorunlarında biri olarak devam etmektedir.

“Hükûmet, teröristler silahlarını bırakmadıkları ve Türkiye’nin sınırlarını terk etmedikleri sürece, PKK terör örgütüyle görüşmelerin kaldığı yerden devam ettirilme ihtimali söz konusu olmaksızın güvenlik operasyonlarını sürdüreceğini ilân etmiştir (2016 İlerleme Raporu, 2016).”

Hükûmetin, Fransa’nın çözüm sürecinin devam ettirilmesi yönündeki beklentilerine rağmen, bu doğrultuda hareket etmesi, AB’ye üyelik konusunda eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, hükûmetin güvenlik operasyonları, “birçok şehirde uzun süreli, 24 saatlik sokağa çıkma yasaklarının uygulanması; bu yasaklar ile vatandaşların günlük yaşamları ciddi bir şekilde zarar görmesi, sağlık hizmetlerine ve eğitime erişimlerinin engellenmesi” yönünde eleştirilmiştir. Ayrıca “güvenlik güçleri tarafından işlendiği iddia edilen ve işkence, kötü muamele, keyfi tutuklamalar ile usuli güvencelerin ihlalini de içeren ciddi insan hakları ihlallerine dair birçok güvenilir raporun mevcut olduğu” belirtilmiştir. Darbe girişiminin ardından, “olağanüstü hâl kapsamındaki kararnamelere dayanarak, Güneydoğu’da, birçok seçilmiş temsilci ve belediye yöneticilerinin, terörle ilgili suçlamalar kapsamında açığa alınması, ihraç edilmesi veya tutuklanmasını, terörle mücadele tedbirlerinin orantılı olmadığı ve insan haklarına riayet edilmediği” yönünde eleştirilmiştir. Bu kapsamda, “Kürt meselesinin siyasi süreç yoluyla çözüme kavuşturulmasının tek yöntem olup, sürecin yeniden inşa edilmesi ve taraflar arasında uzlaşmanın sağlanması meselesinin, yetkililer tarafından ele alınması gereken önemli konular” olduğu belirtilmiştir (2016 İlerleme Raporu, 2016).

2016 İlerleme Raporu’nda, “*iki ilişkiler kapsamında, 15 Temmuz sonrasında da devam eden Ermeni meselesi bağlamında genel ifadeler kullanılmıştır. Ermeni Patrikhanesinin, üniversitede Ermeni diline ve Ermeni din adamlarına yönelik bir bölüm açılması önerisinin ve Ermeni Gazeteci Hrant Dink’e yönelik 2007’de gerçekleştirilen suikastla ilgili davanın sonuçlandırılmaması konuları eleştirilirken, Ermenilere yönelik nefret söylemi kullanıldığı*

iddiasıyla Kars Ülkü Ocaklarına karşı açılan davada olumlu bir karar verilmesi” önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (2016 İlerleme Raporu, 2016). Bununla birlikte, “Ermeni Soykırımı gibi insanlığa karşı suçların inkârına ceza getiren yasa değişikliğinin 26 Ocak 2017 tarihinde Fransa Anayasa Konseyi tarafından, inkârın cezalandırılması için mevcut nefret suçları yasasının yeterli olduğu gerekçesiyle iptal edilmesi” ikili ilişkiler adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir (AGOS, 2017).

Türkiye - Fransa arasındaki siyasi ilişkiler kapsamındaki temel anlaşmazlık konularının, 15 Temmuz sonrasında da devam ettiği ilgili raporlardan ve açıklamalardan görülmektedir. Bu bağlamda, 15 Temmuz, siyasi ilişkilerde bir kırılma ya da dönüm noktası oluşturacak bir etki meydana getirmemiştir. 15 Temmuz ve sonrasında yaşanan sürece ilişkin demokrasi eleştirileri, temel anlaşmazlık konularından, Türkiye demokrasisine yönelik eleştiriler başlığını ön plana çıkarmıştır. İlişkiler daha çok bu eleştiriler üzerinden şekillenirken, Fransa bu süreci AB’ye üyelik önündeki engellerin yeni bir aracı olarak kullanmıştır.

15 Temmuz sonrası ikili ilişkiler, ekonomik ve kültürel açıdan ele alındığında, ilişkilerin olumlu yönde devam ettiği görülmektedir. “Dışişleri Bakanlığı’nın 2017 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu’na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık’ta, Fransa ile ekonomik ve ticari ilişkilerin istikrarlı bir şekilde devam ettiği, Fransa’nın en çok ihracat yapılan ülkeler arasında üst sıralar da yer aldığı” belirtilmiştir. Buna göre, “ikili ticaret hacmi 2015 yılında 13,4 milyar Dolar, 2016 yılının ilk dokuz ayında ise 9,5 milyar Dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.” Ticaret hacminin azalmasına rağmen, “Türkiye ile Fransa’nın ekonomi alanında ilişkilerinin uzun bir geçmişe sahip olmasından dolayı birbirlerine sunabilecekleri çok fazla fırsatın bulunduğu” ifade edilmiştir. Kitapçık’ta ekonomik ilişkilere dair şu açıklamalar da yer almaktadır (Çavuşoğlu, 2016: 25 - 27).

“Cumhurbaşkanı Hollande’ın Ocak 2014’te Türkiye’yi ziyareti vesilesiyle açıklanan, ikili ticaret hacminin 20 milyar Avro’ya yükseltilmesi hedefi doğrultusunda çalışmalar devam etmektedir. Ekonomik ilişkilerin diğer bir önemli ayağını oluşturan karşılıklı yatırımlar olumlu yönde seyretmektedir. Türkiye’de toplam 1.390 Fransız sermayeli şirket faaliyet göstermekte olup, Fransa ülkemizde en fazla yabancı sermayeli şirket bulunduran 10. ülkedir. Eylül 2016 verileri itibarıyla, Fransa’nın 2002-2016 arası dönemde ülkemizdeki doğrudan yatırımlarının toplamı 6,8 milyar Dolar, ülkemizden Fransa’ya yapılan doğrudan yatırım ise 182 milyon Dolar civarındadır. Nükleer enerji, yenilenebilir enerji, savunma sanayii, ulaştırma ve çeşitli altyapı projeleri, öncelikli işbirliği alanlarımızı oluşturmaktadır.”

Ekonomik ilişkiler kapsamında, Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci’nin “24-25 Kasım 2016’da Fransa’ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmesi” ve Fransa Dışişleri Bakanı Jean-Marc Ayrault’un Darbe Girişimi sonrası Ankara’ya bir ziyaret gerçekleştirmesi ve bu kapsamda,

“ikili gündemimiz sadece kriz ve tehditlerden oluşmamaktadır. Özellikle ulaştırma, enerji veya tarım alanında, yapılandırıcı projelerle geleceğe birlikte bakıyoruz. Fransa ve Türkiye ayrıca, çok çeşitli sektörlerde birinci sınıf ekonomik ve ticari ortaklardır. Bu ilişkiler daha da güçlendirilebilir”

şeklinde açıklamalarda bulunması ikili ilişkiler adına olumlu gelişmelerin örneklerini oluşturmaktadır (Demirtaş, 2016). Bu kapsamdaki diğer bir gelişme de Türk-Fransız Ticaret Derneği’nin 18 Ocak 2017’de “Türkiye’deki Ekonomik Durum Ve Türkiye-Fransa Ekonomik İlişkileri” konulu organizasyonu düzenlemiş olmasıdır (Türk – Fransız Ticaret Derneği, 2015).

15 Temmuz sonrası kültürel ilişkiler açısından, Institut Français Paris ile Fransa'nın Türkiye Büyükelçiliği'nin, "Fransa ve Türkiye arasındaki kültürel ilişkileri geliştirmek amacıyla imzaladığı işbirliği anlaşması" önem taşımaktadır. Bu anlaşma, "Fransa'nın kültür diplomasisi çerçevesinde, Türkiye'ye verdiği önemi" vurgulamaktadır. Bu kapsamda, "Türkiye'de yenilikçi ve modern bir Fransızca eğitimi sunmak, iki ülke arasındaki kültürel ilişkileri ve fikir alışverişini güçlendirmek, eğitim, burs ve kültür – sanat faaliyetleri ile gençlerin geleceğe hazırlanmasına destek olmak" gibi konular anlaşmada yer almıştır. Bunun yanında, "Fransa Büyükelçiliği'nin Türk üniversite öğrencilerine 2017-2018 eğitim dönemi için toplam 51 adet burs tahsis etmesi" de kültürel ilişkiler açısından önem taşımaktadır (Institut Français, 2017).

Sonuç

Bu çalışmada, 15 Temmuz sonrasında, Türkiye - Fransa ilişkilerinde bir değişimin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu kapsamda öncelikle 15 Temmuz öncesi ikili ilişkiler incelenmiş ve ilişkilerin iki boyutta şekillendiği görülmüştür. Buna göre, ilişkilerin siyasi boyutu, ilişkileri olumsuz yönde etkilemekte, ekonomik ve kültürel boyutu ise ilişkilerin olumlu yönünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda, siyasi ilişkiler kapsamında, Söзде Ermeni Soykırımı, Kürt sorunu, Arap Baharı, Türkiye demokrasisine yönelik eleştiriler gibi temel anlaşmazlık konuları mevcuttur. Bu anlaşmazlık konuları nedeniyle gerilen ve durma noktasına gelen ilişkiler, karşılıklı yapılan yatırımlar, "Türk Mevsimi" etkinlikleri gibi ekonomik ve kültürel alandaki gelişmelerle tekrar canlılık kazanmaktadır.

Türkiye - Fransa ilişkileri asıl olarak, Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusu üzerinden şekillenmektedir. Fransa, AB kurumlarındaki konumunun zedeleneceği endişesiyle bu üyeliği istememektedir. Gerekçe olarak da Türkiye'nin nüfus olarak büyüklüğü, kimlik ve dini açıdan farklı bir ülke olması, Fransa kamuoyunun büyük çoğunluğunun Türkiye'yi üye olarak görmek istememesi ve üyelik durumunda Avrupa'da işsizliğin artacağı endişesi gibi nedenleri göstermektedir. Bu nedenlerden dolayı Fransa, siyasi ilişkiler kapsamındaki temel anlaşmazlık konularını, Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci önünde engel çıkarmanın bir aracı olarak kullanmaktadır. İkili ilişkiler bakımından Fransa için 15 Temmuz'un önemi de buradan kaynaklanmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmada 15 Temmuz'un ikili ilişkilere etkisi nedir? sorusuna yanıt aranmıştır. Bu sorunun yanıtı ise Hollande'nin 15 Temmuz ve sonrasında yaşanan sürece ilişkin değerlendirmeleri ile 2016 İlerleme Raporu üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda yapılan araştırma sonucunda 15 Temmuz'un ikili ilişkiler açısından kırılma ya da dönüm noktası oluşturacak şekilde bir etkide bulunmadığı görülmüştür. Bunun birinci göstergesi -Hollande'nin sürece ilişkin açıklamaları bağlamında ele alındığında- Fransa'nın ikili ilişkiler açısından temel meselesi olan Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda olumsuz söylemlerinin 15 Temmuz sonrasında da devam etmesidir. Bu bağlamda Hollande, sürece ilişkin eleştirilerini AB'ye üyelik konusu ile ilişkilendirerek ifade etmektedir. Ona göre, darbe girişimi sonrası alınan önlemler demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve ifade özgürlüğünü zedelemekte ve baskı dönemini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, idam cezası tartışmalarına ve OHAL'e yönelik eleştirileri ile birlikte Türkiye'nin bu şartlarda AB'ye üye olamayacağını belirtmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere 15 Temmuz, Türkiye – Fransa ilişkilerini şekillendiren AB'ye üyelik konusunun değişimi açısından bir etkide bulunmamıştır. 15 Temmuz öncesinde olduğu gibi sonrasında da Fransa, Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusundaki olumsuz tavrını devam ettirmiştir. Fransa'nın 15 Temmuz sürecini, Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda engel çıkarmanın yeni bir aracı olarak kullanması, ikili ilişkiler açısından 15 Temmuz'un etkisi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu etki ilişkilerde değişim meydana getirecek bir niteliğe sahip değildir.

15 Temmuz'un ikili ilişkiler açısından değişim niteliğinde bir etkisinin bulunmadığına dair ikinci göstergesi 2016 İlerleme Raporu'nda yer alan ilgili konu başlıklarıdır. Bu konu başlıklarının

önemi Fransa'nın AB içerisindeki konumunu kullanarak, AB üyeliği önündeki engellerin birer nedeni olarak bunları Türkiye'ye sunmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Rapor'da, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve korunması gibi konular üzerinden eleştiriler ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte Kürt Sorunu, Sözde Ermeni Soykırımı gibi konular, çözüme kavuşturulamamış birer sorun alanı olarak Rapor'da yer almaktadır. Bu durum Türkiye - Fransa arasındaki siyasi ilişkiler kapsamındaki temel anlaşmazlık konularının, 15 Temmuz sonrasında da devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca Rapor'da 15 Temmuz ve sonrasında yaşanan sürece ilişkin demokrasi eleştirilerinin ön plana çıkarılması Fransa'nın bu konu ile ilgili tutumunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

15 Temmuz'un ikili ilişkiler açısından değişim niteliğinde bir etkisinin bulunmadığına dair birinci ve ikinci göstergeleri ilişkilerin siyasi boyutu kapsamında yer almaktadır. Bu bağlamda üçüncü gösterge ise ilişkilerin ekonomik ve kültürel boyutuna dayanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye – Fransa arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin, 15 Temmuz öncesinde olduğu gibi sonrasında da gelişim ve süreklilik gösterdiği konu ile ilgili açıklanan verilerden anlaşılmaktadır.

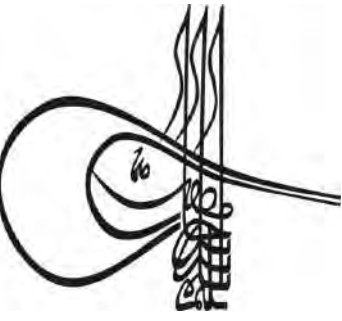
Özetle, 15 Temmuz'un ikili ilişkilere etkisi Fransa'nın bu sürece ilişkin demokrasi eleştirilerini, AB içerisindeki konumunu etkin bir şekilde kullanarak, 2016 İlerleme Raporu'nda somutlaştırılmasını sağlaması ve Türkiye'nin üyeliği önündeki engellerin bir nedeni olarak bunu sunmasıdır. Bunun dışında, Türkiye Fransa ilişkilerinde, 15 Temmuz öncesi varolan temel anlaşmazlık konularıyla birlikte ekonomik ve kültürel gelişmelerin, 15 Temmuz sonrasında da devam ettiği görülmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere, 15 Temmuz'un ikili ilişkiler açısından kırılma ya da dönüm noktası niteliğinde bir etkide bulunmadığı ortadadır. Bu nedenle 15 Temmuz sonrası Türkiye - Fransa ilişkilerinin, değişimden çok, devam eden konu başlıkları nedeniyle süreklilik arzettiği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Açık, E. H. (2008). *Geçmişten Günümüze Türkiye Fransa İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Avrupa Komisyonu 2015 Yılı Türkiye Raporu (2015). http://www.ab.gov.tr/files/000files/2015/11/2015_turkiye_raporu.pdf (28.06.2017).
- Agos (2017). “Fransa’da İnkâr Yasası Anayasa Konseyi’ne Takıldı”, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17631/fransada-inkar-yasasi-anayasa-konseyyine-takildi>, (10.07.2017).
- Akçay, E. Y. (2016). Sarkozy Döneminde Fransa Dış Politikası ve Türkiye'nin AB'ye Tam Üyelik Süreci. *Sosyal Bilimler Dergisi*, IX (1), 22-44.
- Avrasya İncelemeleri Merkezi (2017). “1915 Olayları ve Türk Ermeni Uyuşmazlığı”, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/brosur-tr.pdf>, (20.06.2017).
- Çavuşoğlu, M. (2016). “2017 YILINA GİRERKEN DIŞ POLİTİKAMIZ”, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2017-yili-basinda-dis-politikamiz.pdf, (10.07.2017).
- Demirtaş, S. (2016). “Demokrasi Sınavında Normale Dönmek Önemli”, <http://www.hurriyet.com.tr/demokrasi-sinavinda-normale-donmek-onemli-40256971>, (10.07.2017).

- Efegil, E. (2010). AK Parti Hükümetinin Kürt Sorununa Yaklaşımının Analizi, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası* (Der.: Cüneyt Yenigün- Ertan Efegil), Nobel Yayın Dağıtım. (ss. 220-240). İstanbul.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2017), “Darbe Girişimi Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri: Türkiye’nin AB’li Geleceği Açısından Çıkarımlar”, http://ikv.org.tr/images/files/ikv_degerlendirme_notu_Darbe_girisimi_sonrasi_turkiye_ab_iliskileri.pdf, (17.07.2017).
- Habertürk (2017). “Dünya Liderleri Darbe İçin Ne Dedi?”, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1275033-dunya-liderleri-darbe-icin-ne-dedi/> (17.07.2017).
- Institut Français (2017). “Fransa Büyükelçiliği’nden Fransa’da Eğitim Bursları”, <http://www.ifturquie.org/2017/06/02/bourses-attribuees-aux-etudiants-turcs-etudier-france/>, (10.07.2017).
- Institut Français (2017). “Türkiye Fransız Kültür Merkezi’ne Paris desteği”, <http://www.ifturquie.org/2017/07/05/turkiye-fransiz-kultur-merkezine-paris-destegi/>, (10.07.2017).
- İlerleme Raporu (2016). http://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/son__2016_ilerleme_raporu_tr.pdf, (15.06.2017).
- İnsan Hakları Raporu (2016), <https://tr.usembassy.gov/tr/2016-insan-haklari-raporu-turkiye/>, (01.07.2017).
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2015). “Fransa’ya Türk Göçünün 50’nci Yılında Türkiye – Fransa İlişkileri”, <http://www.ikv.org.tr/images/files/FRANSA%20T%C3%9CRK%C4%B0YE%20%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0.pdf>, (05.07.2017).
- Kasapoğlu, C. (2017). “Fransa’nın Yeni Cumhurbaşkanı Macron’un Türkiye’yle İlişkilerinde Önceliği Ne Olacak?”, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39845386>, (15.06.2017).
- Küçükkeleş, M. (2013). AB’nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı, *SETA ANALİZ*, Sayı: 63.
- Mercan, S. (2011). “Türkiye- Fransa – ABD Ekseninde Ermeni Soykırımı İddialarını İnkâr Yasası”, <http://www.21yyte.org/arastirma/fransa/2011/12/23/6420/turkiye-fransa-ab-ekseninde-ermen-soykirimi-iddialarini-inkar-yasasi-meselesi>, (20.06.2017).
- Örmeci, O. (2016). Yakın Dönem Türkiye Fransa İlişkileri: Hollande Döneminde Yaşanan Normalleşme. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 152-166.
- SETA (2017). “15 Temmuz Darbe Girişimi ve Batı Medyası”, <http://setav.org/assets/uploads/2017/07/Rapor86.pdf>, (17.07.2017).

-
- Türkiye Gazetesi (2017). “Hollande'dan Türkiye'ye OHAL eleştirisi”, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/409194.aspx>, (Erişim Tarihi: 10.07.2017).
- Türk-Fransız Ticaret Derneği (2015). “Türkiye’deki Ekonomik Durum ve Türkiye-Fransa Ekonomik İlişkileri, <http://www.ccift.com/tr/single-news/n/tuerkiyedeki-ekonomik-durum-ve-tuerkiye-fransa-ekonomik-iliskileri-konulu-workshop-18-ocak-2017/>, (10.07.2017).

Article Info/Makale Bilgisi

✍ **Referees/Hakemler:** Doç. Dr. Ramazan YANIK –
Yrd. Doç. Dr. Ali AKGÜN

This article was checked by iThenticate.

THE IMPACT OF ECONOMIC CRISIS ON CONSUMER BEHAVIOR IN KONYA

Hasan GEDİK - Bilge AFŞAR***

ABSTRACT

In 2008, the economic crisis that emerged in the United States has a global dimension, affecting the entire world. The crisis periods which is a war of survival for businesses, influence the owners and employees of businesses and consumers significantly. Varying income levels of consumers bring about changes in needs, priorities and purchasing behavior. To know the consumer behavior in the crisis environment allows companies to take the right decisions about their possible behaviors, preferences and expectations of the product.

In this study, the effects of the 2008 economic crisis in 2015, changes of buying behavior of 800 consumers during this period, and the impact of the crisis were tested. This study carried out with 800 consumers from the city of Konya in 2015.

In the analysis, it is observed that the consumers who are more careful in spending money, avoid extravagance, prefer cheap and discount products affected by the crisis adversely.

Impact of the crisis on consumers' socio-demographic characteristics was found to be significant differences between levels. At the end of this study, it is observed that consumers adversely affected by the crisis. Nowadays, consumers are at the center of economy and it is extremely important to understand their new behaviors consumption

STRUCTURED ABSTRACT

In this study, the effects of the 2008 economic crisis in 2015, changes of buying behavior of 800 consumers during this period, and the impact of the crisis were tested. This study carried out with 800 consumers from the city of Konya in 2015. In the analysis, it is observed that the consumers who are more careful in spending money, avoid

* Sorumlu Yazar, Yrd. Doç. Dr. KTO Karatay Üniversitesi İYBF, El-mek: hasan.gedik@karatay.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. KTO Karatay Üniversitesi, İYBF, El-mek: bilge.afsar@karatay.edu.tr

extravagance, prefer cheap and discount products affected by the crisis adversely. Impact of the crisis on consumers' socio-demographic characteristics was found to be significant differences between levels. Nowadays, consumers are at the center of economy and it is extremely important to understand their new behaviors consumption.

Introduction and Purpose of Study

This study implemented in 2015, and the effects of the 2008 economic crisis in 2015, changes of buying behavior of 800 consumers during this period, and the impact of the crisis were tested.

In this study, phenomenon of the economic crisis will be explained, from the starting of world economic crisis in 2008, study designed to determine the changes of consumers' buying behavior during economic crisis. Accordingly, whether this can affect consumer behavior and whether demographic characteristics can affect the level of changes are discussed.

Literature Review (Conceptual/Theoretic Framework)

Global Economic Crisis

No matter in which country the crisis are considered to be extraordinary circumstances which can undermined the economic stability (Foster, 2008: 45). 2008 Crisis, this sparked the Great Recession, the most-severe financial crisis since the Great Depression, and it wreaked havoc in financial markets around the world. Global crises are unavoidable and will increase much more in future; but although it is considered that these failures can impede the system only temporally (Erman, 2010: 149), it must not be ignored that its presence that lasts is problematic (Gilpin, 2012:80). The most important influence of the global economic crisis to the world and Turkey is a contraction of production. 2008 financial crisis has affected many countries since the beginning and impact can still be felt. USA based this crisis is a global financial crisis with no doubt. The uncertainty environment increasing in the period of 2008 Crisis (Çoban, 2012:236) much more clenched the negativities of economic and sociological effects.

Crisis Impact on Consumer Behavior

In fact, on the basis of consumer behavior include people's purchasing decisions and the factors affecting these decisions (Blythe, 2006:22). According to Haynes and O'dougherty (2007:2) consumer behavior consist of actions and behaviors at the time of purchasing these goods and services and the general purchasing behavior. In the period of economic recession, there can be changes in the consumer behavior under the stress and economic hardship. Buying process starts with the feeling of a need or problem of the consumers. Needs of internal and external stimuli trigger the individual to have an action (Kotler, 2000:47). Consumers' choices of buying relatively cheaper products instead of expensive products after crisis, changes in the consumer behavior by the entrance of new retailers to the market ensured that their behavior substitution effect became large scale (Kalkan, Pamuk ve Polat, 2006:4).

Methodology

By the deep literature scanning, the questionnaire has been prepared according to the following relevant researches: shama (1978), shama (1981) ve Ang (2001). In the questionnaire questions included demographic characteristics as well as the six different statements given to measure the changes in consumer behavior in times of crisis.

To measure the level of participation of the respondents, 5 Likert scale was used. Because of the current economic conditions, Five-point scales were used. These were labelled as '1' (Strongly disagree), '2' (Disagree), '3' Somewhat disagree), '4' (Agree), and '5' (Strongly agree).

Findings and Discussion

Concerned about level of affected from global economic crisis, in first place, we can see much focused on financial problems 68.2% (M = 3.41). Consumers have said that they reassess 68% (M=3,40) needs for goods and services before shopping. Many of the participants 64% (M = 3.20) had changed consumers preferences and habits. Many of the participants 62,6 % (M =3,13) have said that they work more to maintain current living standards

Indeed, consumers have said that their morale is more fragile 58% (M=2,91) than they used to have. According to the former of those who say I'm afraid of losing my job and their rate shows 58 % (M=2,90) Questions asked for consumers to measure the impact of the global crisis of the statements we look at the overall total average which is 63% (M = 3.16) affected.

Conclusion and Discussion

Survival battle for companies with crisis that affects the whole environment is significant for business owners, employees and whole environment.

It has seen that there is no significant difference between level of education and education levels of consumers who affected by the economic crisis that shows no significant difference between levels and levels of being affected from the economic crisis. It has seen that there is a significant difference between the levels of fear of losing his job and the education level of the consumers. Primary school graduates (M: 3.62), said that They are more afraid of losing their job in crisis than the high school (M: 2.75) graduates.

It has seen that there is a significant difference between the levels of affection from the economic crisis and the ages of the consumers. It has seen that there is a significant difference between the focus on financial problems with the ages of the consumers. Consumer's ages who under the age of 20 (M: 3.02), and those over 35 years of age (M: 3.71), do not seem to focus on financial issues.

At the end of this study, it is observed that consumers adversely affected by the crisis. Nowadays, consumers are at the center of economy.

Keywords: Marketing, Crisis, Consumer Behavior, Purchasing.

EKONOMİK KRİZİN KONYA'DA TÜKETİCİ DAVRANIŞINA ETKİLERİ

ÖZET

2008 yılında ABD’ de ortaya çıkan ekonomik kriz tüm dünyayı etkileyerek küresel bir boyut kazanmıştır. İşletmeler için hayatta kalma savaşı olan kriz dönemleri; işletmelerin sahipleri ve çalışanları olmak üzere bütün çevresini ve tüketicileri önemli derecede etkilemektedir. Tüketicilerin değişen gelir düzeyi ihtiyaçlarda, önceliklerde ve satın alma davranışlarında değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Firmalar için kriz ortamında tüketici davranışlarını bilmek onların olası davranışları, ürün tercihleri ve beklentileri yönünde doğru kararlar almalarına imkan vermektedir.

Araştırmada, 2008 ekonomik krizinin 2015 yılında etkileri, Konya’da yaşayan 800 tüketicinin satın alma davranışlarındaki değişimler, krizden etkilenme düzeyleri ve krizin etkisi test edildi. Ayrıca, tüketicilerin ekonomik kriz dönemlerinde satın alma davranışlarında yaşanan değişimleri ortaya koymaktır. Bu çalışma, 2015 yılında Konya ilinde 800 tüketiciyle gerçekleştirildi. Yapılan analizlerde tüketicilerin krizden olumsuz etkilendiği, para harcarken daha dikkatli olduğu, israftan kaçındığı, ucuz ve indirimli ürünleri tercih ettiği görülmektedir. Tüketiciler alışverişten önce ihtiyacı olan mal ve hizmetleri yeniden gözden geçirdiğini %68’i (X=3,40) söylemektedir. Katılımcıların birçoğu %64 oranında (X=3,20) tüketim tercih ve alışkanlıklarını değiştirdiğini ve tüketicilerin yaklaşık %62,6’sı (X=3,13) mevcut yaşam standardını korumak için daha çok çalıştığını söylemektedir. Tüketicilerin Sosyo-demografik özellikleri ile krizden etkilenme düzeyleri arasında da anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu araştırma sonunda tüketicilerin krizden olumsuz etkilendiği görülmektedir. Tüketicinin ekonomi merkezinde olduğu günümüzde tüketicilerin yeni davranışlarını anlamak son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama. Kriz, Tüketici Davranışları, Satın Alma

1. Introduction

In 2008, financial crisis occurred in USA in mortgage sector and by the failure of world’s biggest banks and financial institutions; it became very important for every sector in the whole world. Because of the rapid globalization, Turkey has also affected by this global financial crisis and continues to be affected.

There are some measures taken into an account in order to overcome, minimize or nullify the effects of the crisis. Marketing activities and consumer behavior which are the main functions of the business are considered in this context. Businesses battle for survival (Snyder et al., 2006:372) with crises and they are significant because of the affect to business owners, employees and whole economic environment.

Seçkin (2001:65) stated that a change in the level of income of the consumers because of crisis brings up changes in the needs especially in the buying behavior of consumers. Also in times

of crisis, consumers' shopping habits and practices are found to be changed significantly (Tan et al., 2002:115-131). According to Haynes and O'dougherty (2007:2) consumer behavior consists of consumer buying Behavior, actions and behavior on purchasing goods or services.

This study implemented in 2015, and the effects of the 2008 economic crisis in 2015, changes of buying behavior of 800 consumers during this period, and the impact of the crisis were tested.

In this study, phenomenon of the economic crisis will be explained, from the starting of world economic crisis in 2008, study designed to determine the changes of consumers' buying behavior during economic crisis. Accordingly, whether this can affect consumer behavior and whether demographic characteristics can affect the level of changes are discussed.

2. Economic Crisis and Affect on Consumer Behavior

2.1. Global Economic Crisis

No matter in which country the crisis are considered to be extraordinary circumstances which can undermined the economic stability. The major cause of the economic crisis is a shift of capital from production towards financial activities. Shift of economic activity from production to finance is one of the main problems (Foster, 2008:45)

Economic crisis arises suddenly and unexpectedly for different reasons. This feature is also important depending on the severity of the economic crisis (Bilge, 2009:24). Crises can occur in the financial markets as well as the in the real sector. In both markets, the mutual influence of the crisis is inevitable.

The crises about theories of crisis are based on 1800s as synchronously with capitalism. These studies of theory were diversified after 1980s particularly and increased. Often appearing crises, even though they are not desirable, express a case, where production and consumption markets do not effectively run, and the outcomes are socioeconomically experienced. According to the exposure levels of societies, crises establish their places. The elements determining the level of action of crises are that the trust to economy decreases; that also uncertainty increases, and the concern about what will be tomorrow, in the period of crisis (Özatatay, 2011:149).

On the other hand, it is a reality that economic crisis created remarkable negative effects on the daily lives of individuals, leading the life and working conditions to worsen. For example, global crisis affecting many countries in the early or middle 2008 began to show its effect, beginning from the last quarter of 2008 and the monetary and financial policies loosened along with crisis (Eğilmez and Kumcu, 2011:362) did not make any effect in reducing unemployment, and in turn in the direction of increasing consumption. The uncertainty environment increasing in the period of 2008 Crisis (Çoban, 2012:236) much more clenched the negativities of economic and sociological effects.

According to the problematic crisis we in fact discuss on economic indicators reveals as a symptom of complex sociological reactions (Öztürk, 2011: 24). Similarly, also in Turkey, between political breakages and economic depressions, a connection can be established (Öztürk, 2011: 42).

2008 Crisis, this sparked the Great Recession, the most-severe financial crisis since the Great Depression, and it wreaked havoc in financial markets around the world. Triggered by the collapse of the housing bubble in the U.S., the crisis resulted in the collapse of Lehman Brothers (one of the biggest investment banks in the world), brought many key financial institutions and businesses to the brink of collapse, and required government bailouts of unprecedented proportions. It took almost a decade for things to return to normal, wiping away millions of jobs and billions of dollars of income along the way (www.britannica.com, 2017).

Global crises are unavoidable and will increase much more in future; but although it is considered that that these failures can impede the system only temporally (Erman, 2010: 149), it must not be ignored that its presence that lasts is problematic (Gilpin, 2012:80).

The world was first introduced with economic crisis in 1929. Since 1929, there have been many crises all over the world. Emerging economies has seen the biggest damage from the economic crises. The most important influence of the global economic crisis to the world and Turkey is a contraction of production. Also, while growth rate stays under the average in the developed countries, developing economies like China, India and Russia has been the fastest economies since 2005. (Yıldırım, 2010:54). 2008 financial crisis has affected many countries since the beginning and impact can still be felt. USA based this crisis is a global financial crisis with no doubt.

2.2 Crisis Impact on Consumer Behavior

Consumption is a phenomenon that is versatile at different times, by different groups, given different meaning depending on the circumstances. Consumers transfer a portion of their income on consumption, allocate a portion towards savings. Consumer needs can be obtained from the portion of consumption.

One of the indispensable needs of human life is consumption. Consumer behavior examines the behavior of consumers' pre-purchase, purchase and post memories thoughts, decisions and actions. (Tek,1999:196). In fact, on the basis of consumer behavior include people's purchasing decisions and the factors affecting these decisions (Blythe, 2006:22).

According to Haynes and O'dougherty (2007:2) consumer behavior consist of actions and behaviors at the time of purchasing these goods and services and the general purchasing behavior. For companies, knowing consumer behavior can allow helping them in making the right decision while purchasing goods and services depending on their needs.

Buying process starts with the feeling of a need or problem of the consumers. Needs of internal and external stimuli trigger the individual to have an action (Kotler, 2000:47). Consumer behavior experienced some changes with the recent crisis. When a consumer is shopping, first thing that direct consumer is his/her past habits. New consumers 'being more selective bring conscious consumption. Consumer behavior is having some changes because of the crisis.

Consumers' choices of buying relatively cheaper products instead of expensive products after crisis, changes in the consumer behavior by the entrance of new retailers to the market ensured that their behavior substitution effect became large scale (Kalkan, Pamuk ve Polat, 2006:4).

Tan, Bektaş and Aslan (2002:115-131) researched the effect of economic downturn on consumers' shopping habits and behavior and as a result of their research, they found a significant changes of consumer behavior during crisis periods.

In studies related to marketing, analysis of the impact of the crisis on the consumer can be seen. For example, Altunışık, Torlak and Ozdemir (2003:327-343) investigated the changing consumer behavior in times of economic crisis and demographic characteristics of the respondents vary according to aspects of the shopping habits were revealed. In the period of economic recession, there can be changes in the consumer behavior under the stress and economic hardship. Ang, Leong and Kotler (2000:97-119).

3. Research Methodology

3.1. Purpose, Scope and the Constraints of the Research

The aim of the study is to determine the changes in consumer behavior and to find out the effects of the 2008 economic crisis in 2015. The universe of the research has been chosen from the population of the city of Konya. In this context, 800 individual interviews carried out and data collected from the region of Konya Metropolitan Municipality.

Due to limited time and financial facilities, simple sampling method has been chosen and data collected from one single city which is the most important constraints of this research. Extensive sample size and application of this study on larger populations can make positive contribution to the reliability of future research.

3.2. Method of the Research

By the deep literature scanning, the questionnaire has been prepared according to the following relevant researches: shama (1978), shama (1981) ve Ang (2001). In the questionnaire questions included demographic characteristics as well as the six different statements given to measure the changes in consumer behavior in times of crisis.

To measure the level of participation of the respondents, 5 Likert scale was used. Because of the current economic conditions, Five-point scales were used. These were labelled as '1' (Strongly disagree), '2' (Disagree), '3' Somewhat disagree), '4' (Agree), and '5' (Strongly agree).

3.3. Hypothesis of the Research

Five different hypotheses have been formed to measure the relationship between the effect of crisis on consumer behavior and socio-demographic features.

H1: There is a significant difference between the levels of affection from the economic crisis with the gender of the consumers.

H2: There is a significant difference between the levels of affection from the economic crisis with the level of education of the consumers.

H3: There is a significant difference between the level of education with the afraid of losing his job.

H4: There is a significant difference between the levels of affection from the economic crisis with the age of the consumers.

H5: There is a significant difference between focusing more on financial problems with the age of the consumers.

3.4. Data Analysis

In the analysis of the data, normal distribution and homogeneity tests were performed. As a result, a normal distribution of data has been found and following to that parametric tests were performed because of the homogeneity. Conducting analysis, SPSS statistical program was used. With the help of SPSS Frequency distribution (f), the arithmetic mean (AM), the percentages of T-test and ANOVA analysis were also performed.

4. The Findings of The Research

4.1. Socio-Demographic Distribution of Respondents

Three different socio-demographic characteristics were taken in the study.

Socio- demographic distribution of the respondents are given in Table 1. 10.5% of basic education of participants, 49.5% high school and 40% bachelor degree and postgraduate degree When we analyse the participants by gender 64.5% is men, 35.5% is women. When looking at the ages 23% of respondents are 20 and under, 19% is between 21-24 years, 12% is between 25-29 years old, 9.5% is 30-34 years old, 36.5% is 35 and above.

Table 1: Profile of Respondents			
n:800		frequency	%
Education	1- primary education	84	10,5
	2- high school	396	49,5
	3- university- and above	320	40
Gender	1- Female	288	35,5
	2- Male	512	64,5
Age	1- 20 and under	184	23
	2- 21-24	152	19
	3- 25-29	96	12
	4- 30-34	76	9,5
	5- 35 and above	292	36,5

4.2. Impact on Consumers

In the scope of the research the affected levels of consumers by the crisis is given in Table 2. When we analyzed Table 2, 63% of consumers are affected from the global crisis (M = 3.16).

As shown in Table 2, 64% of the respondents indicated that because of the global crisis, they have changed their consumption habits and preferences (M=3,20), and argued more about financial matters (M=3.41).

Almost 62,2% said that they need to work harder to maintain their present lifestyle (M=3,13). Indeed, less than 58% felt that they have become more frustrated as a consumer (M=2,91). Also 68%, M = 3.40) consumers said that they reconsidered before shopping.

The ratio of people who replied to “more afraid of losing my job than before” is observed 58% (M = 2.90).

Table 2: Impact on consumers, Group Statistics n:800					
	Mean	%	Gender	n	Mean
Impact on consumers	3,16	63	Female	288	3,12
			Male	512	3,18
I argue more about financial matters	3,41	68	Female	288	3,07
			Male	512	3,59
I judge products and services in a new way	3,4	68	Female	288	3,35
			Male	512	3,43
I have changed my habits and preferences as a consumer.	3,2	64	Female	288	3,27
			Male	512	3,17
I must work harder to be able to afford my present way of life.	3,13	63	Female	288	3,21
			Male	512	3,07
As a consumer, I am more frustrated than I used to be.	2,91	58	Female	288	2,93
			Male	512	2,92
I have become insecure about my job	2,9	58	Female	288	2,9
			Male	512	2,93

4.3. Impact on Consumer Behavior from The Global Economic Crisis by Gender

“T” test result which was made between Gender and level of consumers affected by the economic crisis (t-test: -0,47), (Sig., 0.639) no significant difference in terms of the overall effect. H1 hypothesis was rejected because there was no significant difference the levels of being affected from the economic crisis in terms of gender of the consumers.

4.4. Impact on Consumer Behavior from The Global Economic Crisis by Level of Education

The result of ANOVA analysis (Sig., 0,12) which was made between the levels of being affected from the economic crisis and education level of the consumers shows no difference. H2 hypothesis was rejected because there was no significant difference between the levels of being affected from the economic crisis and levels of education.

Table3: Descriptive Analyses					
		n	Mean	Std. Deviation	Std. Error
Impact on consumers	primary education	84	3,52	1,07	0,23
	high school	396	3,08	0,85	0,09
	university- and above	320	3,16	0,90	0,10
	Total	800	3,16	0,90	0,06

The result of “ANOVA” analysis which was made between the levels of fear of job loss with the education level of the consumers (F=2,17, Sig.:0,04) shows significant difference. H3 hypothesis was accepted because there was a significant difference between elementary school graduates and high school graduates for fear of losing their jobs in crisis result of Tukey HDS test result; (Sig. 0.03).

Table 4: Tukey HSD, Multiple Comparisons (education)

Dependent Variable	(I) YA^	(J) YA^	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
I have become insecure about my job.	high school	primary education	-0,87	0,35	0,03
		university- and above	-0,15	0,22	0,76

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

4.5. Impact on Consumer Behavior from The Economic Global Crisis by The Ages of Consumers

From the result of ANOVA analysis (Sig. 0,17) which was made between the levels of affection from the economic crisis with the ages of the consumers are seen no significant difference in terms of overall impact of the crisis.

H4 hypothesis was rejected because there was no difference between the levels of being affected from the economic crisis and the ages of the consumers.

Table 5: Descriptive Analyses

		n	Mean	Std. Deviation	Std. Error
Impact on consumers	20 and under	184	2,95	0,89	0,13
	21-24	152	3,09	0,80	0,13
	25-29	96	3,12	0,86	0,18
	30-34	76	3,10	0,90	0,21
	35 and above	292	3,35	0,95	0,11
	Total	800	3,16	0,90	0,06

The result of ANOVA analysis (F=2,84, Sig.:0,03) which is made between the focus more on financial problems with the ages of the consumers shows significant difference. H5: Our hypothesis was accepted because there is a significant difference between the focus more on financial problems with the ages of the consumers.

Table 6: Multiple Comparisons (Age-) Tukey HSD

Dependent Variable	(I) YA^	(J) YA^	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
I argue more about financial matters	20 and under	21-24	-0,24	0,25	0,87
		25-29	-0,31	0,29	0,82
		30-34	-0,56	0,31	0,39
		35 and above	-0,69	0,22	0,01

From Tukey HDS test result, (Sig. 0.01). significant differences noticed about focusing more on more on financial problems between under age of 20 and those over the age of 35.

5. Conclusion and Discussion

Survival battle for companies with crisis that affects the whole environment is significant for business owners, employees and whole environment.

Concerned about level of affected from global economic crisis, in first place, we can see much focused on financial problems 68.2% (M = 3.41). Consumers have said that they reassess 68% (M=3,40) needs for goods and services before shopping. Many of the participants 64% (M = 3.20)

had changed consumers preferences and habits. Many of the participants 62,6 % (M =3,13) have said that they work more to maintain current living standards

Indeed, consumers have said that their morale is more fragile 58% (M=2,91) than they used to have. According to the former of those who say I'm afraid of losing my job and their rate shows 58 % (M=2,90) Questions asked for consumers to measure the impact of the global crisis of the statements we look at the overall total average which is 63% (M = 3.16) affected.

It has seen that there is no significant difference between level of education and education levels of consumers who affected by the economic crisis that shows no significant difference between levels and levels of being affected from the economic crisis. It has seen that there is a significant difference between the levels of fear of losing his job and the education level of the consumers. Primary school graduates (M: 3.62), said that They are more afraid of losing their job in crisis than the high school (M: 2.75) graduates.

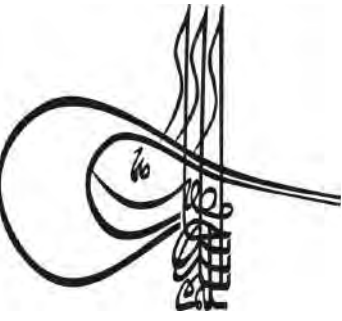
It has seen that there is a significant difference between the levels of affection from the economic crisis and the ages of the consumers. It has seen that there is a significant difference between the focus on financial problems with the ages of the consumers. Consumer's ages who under the age of 20 (M: 3.02), and those over 35 years of age (M: 3.71), do not seem to focus on financial issues.

At the end of this study, it is observed that consumers adversely affected by the crisis. Nowadays, consumers are at the center of economy and it is extremely important to understand their new behaviors consumption

REFERENCES

- Altunışık, R, Torlak, Ö, Özdemir, Ş (2003). "Ekonomik Kriz ve Değişen Alışveriş Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma". 8.Ulusal Pazarlama Kongresi, 16-19 Ekim, Kayseri, pp. 327-343.
- Ang, S. H. (2001). "Crisis Management: A Comparison Across Economic Scenarios". International Business Review pp.10, 263-284.
- Ang, S. H., Leong, S. M., Kotler, P. (2000). "The Asian Apocalypse: Crisis Marketing for Consumers and Business". Long Range Planning, pp. 33, 97-119.
- Bilge, O. (2009). "Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri" Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, p.24.
- Çoban, Y, (2012), Türkiye Ekonomisi, İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul.
- Eğilmez, M, Kumcu, E, (2011), Ekonomi Politikası-Teori ve Türkiye Uygulaması, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Erman, A, (2010), Küresel Ekonomik Kriz-Sermaye Birikimin Analizi, Truva Yayınları, İstanbul.
- Foster, J.B. (2008). Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz, Çev: Çıdamlı, Çiğdem. İstanbul, Kalkedan Yayınları, p.45.
- Gilpin, R, (2012), Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası, Kripto Basım, Ankara.
- <https://www.britannica.com/list/5-of-the-worlds-most-devastating-financial-crises>, 2017
- Haynes, R., O'Dougherty, D. (2007). Consumer Behavior: Level 2. South Africa: Pearson Education, p.2.

- Kalkan, S., Pamuk, H., Polat, B. (2006). “2001 Krizi ve Sonrasındaki Gelişmelerin Hanehalkı Tüketimi Üzerine Etkileri”. Tepav. pp. 1-20.
- Özatay, F. (2011), Finansal Krizler ve Türkiye, Doğan Kitap, İstanbul.
- Öztürk, A. (2011). Kriz Sosyolojisi, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Shama, A. (July 2003). “Marketing Strategies During Recession: A Comparision of Small and Large Firms”. Journal of Small Business Management, pp.62-72.
- Snyder, P., Hall, M., Robertson, J., Jasinski, T., Miller, J.S. (2006). “Ethical Rationality: A Strategic Approach to Organizational Crisis”. Journal of Business Ethics 63, 371-383.
- Seçkin, F.S. (2001). Yeni Tüketiciyi Anlayın. Capital, year :9, vol:10, p.65
- Tan, A., Bektaş, F., Aslan, M. (2002). “Yaşanan Ekonomik Krizin Tüketiciler Üzerindeki Etkisi”. 7. Ulusal Pazarlama Kongresi, 31 Mayıs, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon, pp. 115-131.
- Tek, Ö. B. (1999). Pazarlama İlkeleri: Türkiye Uygulamaları: Global Yönetimsel Yaklaşım. 8. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları. p.196
- Yıldırım, S. (2010). “2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri.” Karaman: KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 12 (18):47-55.

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Doç. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ –
Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN

This article was checked by iThenticate.

YENİ YOKSULLUK KONSEPTİ İÇİN SÜRDÜRÜLEBİLİR SOSYAL POLİTİKA ÖNLEM VE ÖNCELİKLERİ

Abdullah IŞIK* - İsmail SEVİNÇ**

ÖZET

Tarihsel süreç boyunca yaşanan ekonomik, politik ve sosyolojik dönüşümler neticesinde; yoksulluk, insanlığın önemli bir sorunu haline gelmiştir. Özellikle sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan yoksulluk sorunu, günümüzde küresel ekonomi ve kitlesel göçler ile birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda günümüz yeni yoksulluk konsepti, birçok devlet için yeni ve sürdürülebilir sosyal politika önlem ve önceliklerini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda günümüz toplumlarının yoksullukla mücadelede etkili ve nitelikli politika üretmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Bütün bu çerçeveye göz önüne alındığında sosyal dışlama/dışlanmaya ve açlık sorununa sebep olan yeni yoksulluk olgusu ile mücadelede sürdürülebilir sosyal politika önlem ve öncelikleri, üzerinde durulması ve özel olarak ele alınması gereken bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, yeni yoksulluk konsepti için belirlenecek sürdürülebilir sosyal politika önlem ve önceliklerinin neler olduğunu ve bu politikaların nasıl uygulanacağını tartışmaya açmaktır. Bu bağlamda mevcut sorun ve ihtiyaçların belirlenmesi ve bunlara çözüm üretilmesi adına ortam hazırlanabileceği düşünülmektedir. Türkiye’de yoksullukla mücadelede mevcut sosyal politika ve uygulamaların, sosyal hizmet ve sosyal yardım uygulamalarının olduğu açıktır. Ancak dönüşen dünyanın ürettiği yeni sorun alanları içerisindeki yeni yoksulluk sorunu için daha etkin, nitelikli ve verimli politika ve uygulamaların tartışılması gerektiği ortadadır. Özellikle küresel gelişmelerle birlikte konuyla ilgili ihtiyacın daha da arttığı düşünülmektedir. Sonuç olarak Türkiye’de yoksullukla mücadelede yeni dünya düzeninin ve kitlesel göç hareketlerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu kapsamda belirlenecek sürdürülebilir sosyal politika önlem ve önceliklerinin yeni yoksulluk konsepti bağlamında ele alınması ve konu hakkında çalışmaların artırılması ihtiyacı söz konusudur. Bu çerçevede konunun çok boyutlu olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

* Arş. Gör. Sinop Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü, El-mek: altinisik0@hotmail.com

** Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi, El-mek: iversevinc@konya.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir sosyal politika, Yeni yoksulluk konsepti, Kitlesel göç hareketleri.

SUSTAINABLE SOCIAL POLICY MEASURES AND PRIORITIES FOR NEW CONCEPT OF POVERTY

ABSTRACT

As a result of the economic, political and sociological transformations experienced during the historical process; poverty has become an important problem for humanity. The problem of poverty which rised especially after industrialization, has gained a very different dimension with the effect of global economy and mass migrations. In this context today's new concept of poverty has required new and sustainable social policy measures and priorities for many states. In this sense, it is inevitable for today's societies to produce effective and qualified policies in combating poverty. Considering this whole framework, sustainable social policy measures and priorities in the fight against new concept of poverty, which leads to social exclusion and hunger, are emerging as an area to be emphasized and specifically addressed.

The aim of this study is to discuss what are sustainable social policy measures and priorities to be determined for the new poverty concept and how will these policies be practiced. In this context, it is considered that existing problems and needs can be determined and an environment can be prepared for the solution of these problems. It is clear that there are some social policies and practices, social services and social work practices in order to fight against poverty in Turkey. However, it is thought that more effective, qualified and productive policies and practices should be discussed for the new poverty issue in the new problem areas produced by the changing world. Especially with the global developments, the need for this issue has increased even more. As a result, it is thought that the new World order and so the mass migration movements should be taken into consideration in struggling against poverty in Turkey. In this context, there is a need for studies focusing on the new concept of poverty about the sustainable social policy measures and priorities. In this framework, it is thought that this issue should be considered as multi-dimensional ways.

STRUCTURED ABSTRACT

Traditionally, poverty is an important area of social sciences. Therefore, it is seen that there are a lot of evaluations and descriptions about the area around the world. However, almost every definition evokes nearly the same meaning. Despite the similarities of poverty, it is a conceptual phenomenon that differs socio-economically, politically, and culturally from society. This leads to difficulties in clearly defining the concept of poverty. As an important social problem affecting individuals, families, groups, communities and societies, the phenomenon of poverty refers to the lack of a bio-psycho-social integrity and well-being.

The purpose of this study is to cast light upon that problem of what is the new concept of poverty. Besides, the study tries to find out the

causes and effects of the problem in question and also focuses on the sustainable social policy measures and priorities for the new concept of poverty.

The work was carried out through the method of literature review. Within this scope, a great number of books and scientific articles relating to the issue have carefully been examined.

As it is well known, industrialization period can be described as the turning point of poverty in a historical context. In addition to this, poverty is explained by the difference in income between the North and South hemispheres from the 1960s to the end of the 1980s. Subsequently, as a result of major changes in the international system from the 1990s to the 2000s, poverty began to be redefined globally (Kabaş, 2009: 1-2). Then, from 2000 to the present day, the global economic and technological developments, the wars and therefore the mass migrations in today's world, which have effects on global systems, have revealed a new dimension of poverty. At the same time, they have put a different perspective on poverty in the new world order. As it was reported by Koşar (2000), mechanization and technological developments may lead to the loss of traditional working skills. This is a cause of new concept of poverty. On the other hand, the wars after political and militarist crises and the migrations after the wars that can affect individuals, communities and societies in the long term are also important factors that cause new concept of poverty (Card and Raphael, 2013; Koşar, 2000). In this context, it is known that the problem of poverty is spreading to the transnational and global areas. For this reasons, the new concept of poverty produced by today's changing and transforming world is very different from the traditional definition and the scope of poverty. Accordingly, the factors that differentiate the new concept of poverty from traditional are time poverty, the global economy and technological apparatus (electronic devices and the Internet), mass migrations (refugees and asylum seekers) and wars which correspond to the 21st century.

In the study, the problem has emerged with some results. The first of them is the situation of refugee children and women as disadvantaged groups. Because the new concept of poverty is most influential on these immigrants. For example, Since 2011, there has been a massive migration movement towards Turkey due to the crises and wars in Syria. This brought Turkey to the position of the most sheltered country after the Second World War. This situation causes many especially children and women to live in conditions of new poverty concept. The second one is the situation of people who can not produce what they consume and are addicted to technology, in other words those affected by the "electronic markets". The last and most important one is the situation of people who are doomed to the changing exploitation system.

From this point forth, the necessity of social state and social protection models emerges to fight against the new concept of poverty. Accordingly, the social policy stands out as an important factor. For today's social policy differs from the previous ones in that it gives more importance to the technological developments, problems of refugees, social nature of states, development of social rights, new management styles, democracy, and participation. In this context, social policy, just

like the phenomenon of poverty, is thought to have gone beyond the classical definition and turned into a new concept. Thus, the fact that it is very important to consider the new world order, global economy, technological developments, global wars and mass migration movements in struggle with the new concept of poverty.

At the end of the study, it is clearly understood that the new poverty concept, as a source of many problems, requires new and sustainable measures and priorities as part of effective and qualified social policies, practices and services. In this mean, some of them are listed below as the main sustainable social policy measures and priorities:

Primarily, all social policy measures and priorities to be determined for the new concept of poverty need to be sustainable and practicable.

Through practices of social work, a profession that is well suited to developing sustainable social policies, the new world order and mass migrations need to be emphasized on the basis of human rights and the protection of human values and dignity.

Regarding structural reasons and neo-liberal policies, the effects of migrations, wars, economy and technology need to be brought to a debate.

Public institutions and non-governmental organizations need to cooperate on the subject.

Sustainable policies and practices for migrants need to be based on “community-based approach”. They also need to be structured with the “principle of subsidiarity” from the place where the people live and include in their decision-making system.

Human-oriented community development and economic growth need to be couraged through the creation of new economic paradigms.

Sustainable health, education and social facilities need to be developed in the context of social protection policies and practices for refugee children and women.

Qualified and sustainable education and teaching need to be regarded in order to increase income and economic growth with human resources and capital.

Sustainable economic and social objectives need to be determined concordantly with the short, medium and long term political objectives for the future.

Since global factors in economic, political and technological dimensions lead to the creation of a new concept of poverty, solutions to the problem also require sustainable policies and practices both at the international and global level.

It is inevitable that social services, which are empowering and returning as a social security method, need to be reassessed and provided with various funds.

For the new concept of poverty, sustainable environmental and population policies need to be developed in a protective and preventive approach. They also need to be achieved through an approach that has the principles of cultural sensitivity and cultural competence.

In the light of this study, it is expected that practitioners in this field can make progress and the study will also be a good reference for

the new researchers who want to do researches in the same field and help them find new ways.

Keywords: Sustainable social policy, New concept of poverty, Mass migration movements.

GİRİŞ

Yoksulluk, tarihsel süreç içerisinde hemen her dönemde sosyo-politik ve ekonomik bağlamda birey, aile, grup, topluluk ve toplumları etkileyen önemli bir sosyal sorun olagelmıştır. Bu tarihsel süreç içerisinde yoksulluğun dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek sanayileşme çağı ve ardından teknolojinin gelişimi, önemli bir sosyal, bireysel ve toplumsal sorun olan yoksulluğu çok eksenli olarak küresel ekonomi ve kitlesel göçlerle birlikte bambaşka bir boyuta dönüştürmüştür. Nitekim yapılan araştırmalarda da yoksulluğun göçmenler arasında oldukça yüksek oranlarda olduğu görülmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde yoksul nüfusun oldukça önemli bir kısmını göçmenlerin oluşturduğu aktarılmaktadır (Card and Raphael, 2013: 25). Bu bağlamda çok boyutlu olarak ortaya çıkan yoksulluk, günümüzde yeni bir anlayış kapsamına alınmış olup yoksullukla mücadelede koruyucu, önleyici ve minimize edici hizmetlerin yanı sıra sosyal destek sistemleri için hedeflenen plan ve stratejilerin de bu kapsamda ele alınması gerekmekte olup yeni konsept ile devletlerin sürdürülebilir politika ve uygulamalarını zorunlu kılmıştır.

Esasen sanayileşme, her ne kadar yoksulluk için dönüm noktası sayılsa da küresel ekonomiler ve kitlesel göçler günümüz yeni yoksulluk olgusunu doğurmuştur. Bu anlamda günümüz toplumları için politika yapıcı mekanizmalar da sürdürülebilir, etkin ve nitelikli politika, uygulama ve hizmetleri gerçekleştirebilmek adına yeni yoksulluk konsepti bağlamında sürdürülebilir sosyal politika önlem ve önceliklerini yapılandırmak durumundadır. Zira günümüz dünyasında savaş, göç, teknoloji, küreselleşme ve eşitsizliklerin yanı sıra kaynak ve gelir yetersizliği ve dolayısıyla yetersiz beslenmeyle birlikte yoksulluk birey, aile, grup, topluluk ve toplumları etkileyen en önemli sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Jose, 2016; Kabaş, 2009; Kaplinsky, 2005; Landes, 1998; Townsend, 2013; Yazıcı ve Düzkeya, 2016).

Bu çalışmada sosyal dışlama/dışlanmaya ve açlık sorununa neden olan yeni yoksulluk olgusu ile mücadelede sürdürülebilir sosyal politika önlem ve önceliklerini keşfetme amaçlanmakta olup bu konunun üzerinde durulması ve özel olarak ele alınma gerekliliği vurgulanmaktadır. Zira yoksulluk olgusu ve buna bağlı olarak yoksulluk sorununun ulus ötesi ve küresel alanlara yayıldığı bilinmektedir. Yine Uzun (2003, 169-170), yoksullukla ilgili yapmış olduğu çalışmasında yoksulluk olgusunun giderek artan boyutta küreselleştğine ve yoksulluk sorununa yönelik politikaların kalkınma ekonomisi eksenli olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda yeni yoksulluk konseptinin genel bir çerçevesini ele almanın yararlı olacağı düşünülmektedir.

I. Yeni Yoksulluk Konseptinin Genel Bir Çerçevesi

Geleneksel yoksulluk olgusu ile ilgili literatür incelendiğinde bu olgunun çok değişkenli ve karmaşık bir süreci kapsadığı görülmektedir. Bu bağlamda sosyal bilimlerin önemli bir ilgi alanını oluşturan yoksulluk hakkındaki çalışmalar incelendiğinde yoksulluk olgusuyla ilgili literatür çokluğuyla birlikte hakkında yapılmış değerlendirmeler ve tanımlamaların da oldukça fazla olduğu görülmektedir. Ancak hemen hemen her tanımlama, yaklaşık olarak aynı anlamı çağrıştırmaktadır. Bu yüzden yapılan tanımlamalar her ne kadar birbirine benzese de yoksulluk sosyo-ekonomik, politik ve kültürel olarak toplumdan topluma farklılık gösteren kavramsal bir olgu olarak kendini göstermektedir. Bu durum ise yoksulluk kavramını tanımlamada zorluklara neden olmaktadır.

İnsanlık için tarihsel bir öneme sahip olan yoksulluk olgusu demografik, ekonomik, politik, psikolojik, antropolojik ve sosyolojik vb. kapsamları olması nedeniyle çok yönlüdür. Bu nedenle

yoksulluk olgusu ile ilgili alanyazın çokluğuna karşın stabil bir tanımlamasının olmaması, oldukça doğal karşılanmalıdır. Zira bu durum, yoksulluk olgusunun çok boyutlu değişkenlere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak yoksulluk, genel olarak bir birey, aile, grup, topluluk ve/veya toplumun asgari düzeyde yaşam şartlarını sağlayabilmesi ve bunu sürdürebilmesi için en temel ve basit ihtiyaçların karşılanması durumunu gösteren bir olgu olarak öne çıkmaktadır (Todaro ve Smith, 2012: 212). Yine Dünya Bankası Grubu'na göre yoksulluk, mutlak yoksulluk temelinde ele alınmakla birlikte en düşük yaşam standartlarına ulaşamama durumu olarak tanımlanmaktadır (World Bank Group [WBG], 2016: 3-4).

Yoksulluk olgusu, genel olarak bazı kavramsal kriterler temelinde kategorize edilmektedir. Bu anlamda bu olgu, yaşamı idame ettirebilmek adına minimum düzeyde temel fiziksel gereksinimleri karşılayamama durumunda “mutlak yoksulluk” (absolute poverty), toplumun ortalama sosyal refah düzeyinin belli bir oranı yakalayamama durumunda “göreceli yoksulluk” (relative poverty) ve ilk defa 1997 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) İnsani Gelişme Raporu'nda kullanılan (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 63-64) ve insanın bir bütün olarak yeterli kapasiteye ulaşamaması durumunda “insani yoksulluk” (human poverty) olarak ortaya çıkmakta olup bu sınıflandırmalar ekseninde tartışılmaktadır. Ancak günümüz sosyal bilim dünyasında yoksulluk olgusu, bu kavramsal kategorilerin ötesine taşmıştır. Bu bağlamda yoksulluk olgusunu değişen dünya sistemlerine bağlı olarak yeniden ele almanın yararlı olacağı düşünülmektedir.

Esasen yoksulluk olgusu ile ilgili uluslararası sistemlerde kronolojik olarak önemli değişimlerin yaşandığı da bilinmektedir. Bu bağlamda yoksulluk, tarihsel bir olgu olmanın yanı sıra 1960'lardan 1980'li yılların sonlarına dek Kuzey-Güney yarım küreler arasındaki gelir farkı ile açıklanmıştır. Daha sonra 1990'lardan 2000'li yıllara dek uluslararası sistemde büyük değişimlerin yaşanması sonucunda yoksulluk, küresel olarak yeniden tanımlanmaya başlanmıştır (Kabaş, 2009: 1-2). Yine 2000'li yıllardan günümüze dek ise özellikle küresel boyutlarda etkilere sahip olan savaş ve dolayısıyla kitlesel göçler yoksulluğun yeni bir boyutunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle değişen ve dönüşen dünyanın ürettiği yeni sorun alanları içerisindeki yeni yoksulluk konseptinin yoksulluğun geleneksel tanım ve kapsamından oldukça farklılık gösterdiği bilinmektedir. Bu bağlamda günümüz dünyasında yaşanan küresel ekonomik ve teknolojik etkiler ve yoğun göçler, yeni dünya düzeninde yoksulluğa farklı bir boyut ve perspektif yüklemektedir. Nitekim Dünya Bankası Grubu tarafından 4 Ekim 2016 tarihinde yayımlanan “Yoksulluk ve Refahın Paylaşımı 2016: Eşitsizliklere Karşı Durmak” adlı raporda dünya genelinde 2013 yılında 767 milyon insanın yüksek oranda (aşırı) yoksulluk yaşadığı saptanmıştır (WBG, 2016: 3). Yine başka bir kaynağa referansla, dünya genelinde giderek artan “şiddetli ve geniş çaplı” bir yoksulluk sürecinin yaşandığı bildirilmektedir (Kabaş, 2009: 1-2). Bu durum yoksulluk olgusunun hangi oranda ve nasıl değişip dönüştüğünü göstermenin yanı sıra yoksulluğa yeni bir konsept ile yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Ayrıca Türkiye'nin yeni yoksulluk konsepti incelendiğinde Türkiye'de yoksullukla mücadelede mevcut sosyal politika ve uygulamaların, sosyal hizmet ve sosyal yardım uygulamalarının olduğu açıktır. Ancak Türkiye'de yoksullukla mücadelede yeni dünya düzeninin, teknolojik gelişmelerin ve kitlesel göç hareketlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir. Zira yoksulluk, dünyanın her yerinde olduğu gibi ülkemizde de küresel ekonomi ve kitlesel göçlerle birlikte yeni ve önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu bağlamda Türkiye de diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gibi yoksullukla mücadelede yeni ve sürdürülebilir politika ve uygulamalara ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda Türkiye'de bulunan mülteciler başta olmak üzere çocuklar özellikle de mülteci çocuklar, kadınlar ve engellilere yönelik sürdürülebilir sosyal politika, uygulama ve hizmetler önem arz etmektedir. Zira Türkiye'de her dört çocuktan birinin yoksulluk yaşadığı bildirilmektedir (Kabaş, 2009). Buna mülteci çocukları özellikle de Suriyeli çocukları dâhil

edildiğinde durumun vahameti ortaya çıkacaktır. Bu durum yoksulluğu yeniden tartışmayı gerekli kılıp yeni yoksulluk konseptinin önemini ortaya koymaktadır.

II. Yeni Yoksulluk Konseptini Doğuran Süreç/ler

Yoksulluk, temelde sosyal yoksunluk sürecini kapsayan geniş ve komplike bir konsepti içermektedir. Bu anlamda yoksulluk olgusu, özce bio-psiko-sosyal bir bütünlük ve iyilik halinden mahrumiyeti ya da yoksunluğu ifade etmektedir. Nitekim Koşar da (1990) yoksulluğa ilişkin tipolojik bir yaklaşımı tartıştığı makalesinde sosyal yoksunluğu yoksulluk olgusunun temel belirleyici unsuru olarak adlandırmakta olup bu olguyu doğuran süreçlerin çok boyutlu olduğunu bildirmektedir (Koşar, 1990:1-2). Bahsi geçen yeni yoksulluk olgusu da bu çerçevede ele alınmaktadır. Ayrıca yapısal nedenler ve neo-liberal politika ve uygulamalar bağlamında küresel savaş ve göçler ile küresel ekonomi ve teknolojinin etkileriyle yeni dünya düzeninin ortaya çıkardığı diğer birçok toplumsal sorun gibi yoksulluk sorunu da yeni bir anlayıştan nasibini almaktadır. Ayrıca yeni dünya düzeni ve küreselleşmenin de yeni yoksulluk konseptini doğuran süreçler olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Sapancalı, 2001: 115-116). Yine yoksulluk sorununun küresel gelişmelerin etkisi ile giderek yaygınlaşmakta olduğu aktarılmaktadır (Chossudovsky, 1999; akt: Bedir, 2012: 93). Günümüz insanının yaşadığı “elektronik yoksulluğu” bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Yoksulluk olgusunu doğuran süreçleri tek bir nedene bağlamak olanaklı değildir. Bu bağlamda yoksulluk, genel olarak bireysel ve toplumsal düzeylerde sosyo-demografik özellikler bakımından farklılıklar göstermektedir (Şenses, 2003: 146). Yoksulluk olgusu bireysel, çevresel, sosyal, toplumsal, ekonomik, politik vb. bağlam ve süreçlerden bağımsız olarak düşünülemeyecektir. Bu anlamda değinilmesi gereken önemli bir nokta da tüm bu bağlamsal gerçekliklerin yeni yoksulluk konseptini doğuran başlıca unsurlar olarak kabul edilmesidir. Lakin tüm bu bağlamsal nedenlerden özellikle vurgulanması gerekenler yapısal ve toplumsal nedenler başta olmak üzere politik bağlamı kapsayan küresel savaşlar ve dolayısıyla küresel göçler ve ekonomik bağlamı kapsayan küresel ekonomi ve dolayısıyla teknoloji olacaktır. Nitekim Koşar’ın (2000) yoksulluk ile ilgili çalışmasına referansla makineleşme ve teknolojik gelişmeler, geleneksel çalışma becerilerinin yitirilmesine neden olabilmektedir. Bu durum ise elektronik ve/veya teknolojik yoksulluğun yanı sıra işsizliğe ve dolayısıyla yoksulluğa yol açmaktadır. Aynı zamanda Koşar, uzun vadede birey, topluluk ve toplumları etkileyebilecek savaşlar ve göçler sonucu oluşan kitlesel hareketlilikleri de yoksulluğu doğuran önemli unsurlar olarak nitelendirmekte ve bu hareketliliklerin hedef ülkelerde nüfus artışına, sosyolojik olarak etno-kültürel ve toplumsal baskı, ayrımcılık ve ötekileşmenin oluşmasına neden olabilecektir. Bu çerçeve ise yeni yoksulluk konseptini doğuran süreçte başlıca rolü oynayacak ve bu anlayışı ön plana çıkaracağı düşünülmektedir.

Küresel Savaş ve Göçler

Yeni yoksulluk konseptinin oluşmasına neden olan en önemli etkenlerden biri toplumsal ve politik bağlamları kapsayan küresel savaşlar ve göçler olmaktadır. Bu bağlamda tartışılan göç olgusu yoksulluğu doğuran bir süreç olmanın yanı sıra yoksulluğun bir sonucu olarak da öne çıkmaktadır. Genel olarak neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde şekillenen süreçler olarak görünen savaş ve ardından başlayan kitlesel göçler, özellikle hedef ülkede işsizliğe ve dolayısıyla yoksulluğa neden olabilmektedir. Zira dış göçlerden kaynaklanan bu süreçler, hedef ülkelerde zorunlu olarak sosyolojik, politik ve ekonomik vb. dönüşümlere neden olabilmektedir. Özellikle günümüzde etkisini artırarak devam ettirmekte olan sosyo-ekonomik ve politik kaoslar, ardından politik ve militarist krizler oluşturarak dünya genelinde büyük ve sıkça yaşanan kitlesel göçleri doğurabilmektedir. Bu durum ise varılan ülkelerde işgücü piyasaları ve istihdam standartlarını olumsuz etkileyerek beraberinde büyük sorunları ortaya çıkardığı ifade edilmektedir (Sarı Gerşil ve Yeşilyurt Temel, 2015: 414). Bu büyük sorunlardan birini de şüphesiz ki işsizlik sorunu oluşturmaktadır. Bu toplumsal gerçeklik ise yeni yoksulların artmasına yol açmakta olup

yoksulluğun yeni bir çerçeveye bürünmesine neden olabilecektir. Bu bağlamda yeni yoksulluk konsepti iki boyutta ortaya çıkacaktır. Bunlardan birincisi gelinen ülke vatandaşlarının yaşayacağı yoksulluk ikincisi ise göçmenlerin yaşayacağı yoksulluk olacaktır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde başta olmak üzere yoksulluğun göçmenler üzerinde hayli yüksek oranda etkili olduğu ifade edilmektedir (Card and Raphael, 2013: 3).

Neredeyse tüm dünyayı etkileyen göçlere neden olan küresel savaş ve politik buhranlar, dünya genelinde mülteci sayısını gittikçe artırmaktadır. Bu durumdan etkilenen ülkelerden biri de şüphesiz konumu itibarıyla Türkiye olmaktadır. Örneğin 2011 yılından itibaren Suriye'de yaşanan savaş ve krizlerden ötürü Türkiye'ye yönelik büyük bir kitlesel sığınma hareketinin olduğu bilinmektedir. Bu durum Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra günümüze kadar en fazla sığınılan ülke konumuna getirmiştir. Bu bağlamda AFAD verilerine göre Türkiye'de 2016 yılı eylül ayı itibarıyla yaklaşık üç milyon Suriyeli sığınmacı bulunmaktadır (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2016). Bu durum Türkiye'yi yeni yoksulluk sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Zira mevcut sığınmacıların büyük çoğunluğu yeni yoksulluk konsepti şartlarında yaşamaktadır.

Küresel Ekonomi ve Teknoloji

Yeni yoksulluk konseptinin oluşmasına neden olan en önemli etkenlerden bir diğeri ise yine toplumsal ve ekonomik dolayısıyla da küresel bağlamları kapsayan küresel ekonomi ve teknoloji olarak ortaya çıkmaktadır. Zira Koşar da (2000) önemli toplumsal ve sosyal sorunlara neden olan yoksulluk ile ilgili çalışmada bu konunun önemini vurgulamaktadır. Koşar'ın aktarımıyla makineleşme ve teknolojik gelişmeler, geleneksel çalışma becerilerinin yitirilmesine sebep olmakta, istihdam ve dolayısıyla işsizlik sorunlarına neden olmaktadır. Ayrıca bu durumlardan kaynaklı olarak mikro ve makro boyutlarda bireyleri ve toplumları çok boyutlu ve eş zamanlı olarak etkileyen küresel ekonomik piyasaların oluşması da önemli toplumsal ve sosyal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yine bu durum, Şenses'e (2003) göre küreselleşmenin görünmeyen yüzü olarak yoksulluğu tartışmaya açmaktadır. Ancak günümüz dünyasında küresel ekonomi, oldukça net görünen yüzüyle yoksulluk sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle küresel ekonomi ve teknoloji, yeni bir yoksulluk anlayışını doğuran süreçlere yol açmaktadır. Nitekim kaynaklar, günümüzde yoksulluğun küresel bir durum aldığına işaret etmektedir (Chossudovsky, 1999).

Küreselleşme, tıpkı yoksulluk olgusu gibi genel olarak ekonomik, politik ve sosyolojik vb. boyutlara sahip olagelmıştır. Bu bağlamda küreselleşme hakkındaki tartışmaların da olumlu ve olumsuz yaklaşımlar çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Örneğin küreselleşmenin ekonomik boyutu, 1980'li yıllardan itibaren günümüze dek iki temel tartışma çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlardan birinci görüş, küresel ekonominin uluslararası ticaret ve yatırımları yaygınlaştırarak ülkelerin büyümesine yönelik önemli olanaklar sağlayacağını ve dolayısıyla dünyada refah sistemlerini oluşturacağını savunurken ikinci görüş ise neo-liberal politika ve uygulamalar ile kapitalizmin dünya geneline yayılarak gelir dağılımı eşitsizliğini ve yoksulluğu artıracığını savunmaktadır (Memiş, 2014). Yine başka bir görüşe göre de küresel ekonominin şekillenmesinde teknolojinin oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır (Aydemir ve Kaya, 2007:277-278). Zira küreselleşmenin ekonomik boyutunun yanı sıra teknolojik boyutu da “elektronik piyasalar” oluşturarak insanları sanal ve elektronik bağlamda yoksul duruma getirerek istihdam ve dolayısıyla işsizlik sorununa neden olabilmektedir. Bu durum ise yeni yoksulluk olgusunun oluşmasına zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

III. Yeni Yoksulluk Konseptinin Başlıca Sonuçları

Genel olarak yeni yoksulluk konseptinin başlıca sonuçları, temelde yoksulluk olgusu ve bu olgunun nedenleri vb. çok boyutlu etkilere sahip olmaktadır. Bu bağlamda yeni yoksulluk konsepti

birey, aile, grup, topluluk ve toplumları özellikle sosyal dışlama/dışlanma ve açlık sorunu (Saith, 2001) başta olmak üzere barınma, işsizlik, eğitimsizlik, sağlıksız yaşam koşulları, duygusal gelişim, göç, doğal kaynaklar vb. birçok yönden etkileyebilmektedir (Koşar, 2000). Bio-psiko-sosyal bir bütünlük ve iyilik halinden mahrumiyeti ya da yoksunluğu ifade eden yeni yoksulluk olgusu, tıpkı geleneksel yoksulluk olgusu gibi en fazla da dezavantajlıları etkileyen sonuçlara sahip olmaktadır. Ancak yeni yoksulluk anlayışı, kitlesel göç ve savaşlar ile küresel ekonomi ve teknoloji sayesinde geleneksel anlayıştan ayrılmaktadır. Özellikle günümüzün önemli dezavantajlı gruplarından olan göçmen ve sığınmacılar (Card and Raphael, 2013) başta olmak üzere kadınlar (Çamur Duyan, 2006) ve çocuklar da yeni yoksulluk olgusundan oldukça olumsuz etkilenmektedirler (Avşar Kurnaz, 2007; Konuk Şener ve Ocağcı, 2014). Bu bağlamda özellikle yeni yoksulluk anlayışını doğuran önemli bir unsur olarak kitlesel göçler ile birlikte mülteci çocuk ve kadınların oldukça fazla etkilendiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra küreselleşme ve teknoloji ile birlikte internet ve elektronik kullanıcıları da yeni yoksulluk konseptinden oldukça fazla etkilenmektedirler. Bu anlamda yeni yoksulluk olgusu, esasen tükettiğini üretemeyen ve teknoloji bağımlısı olan toplumların bir sorunu olarak da ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte küreselleşmeye bağlı olarak kitlesel göç ve savaş şartlarında yaşayan insanların toplumsal değer ve onuruna da zarar vermektedir. Bu nedenle küresel teknoloji, kitlesel göçler ve savaşlar vb. şartlarda yaşayan insanların yaşam düzey ve ortamlarının standartlarını düşürerek beslenme, barınma, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler vb. sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu durum ise çeşitli sağlık sorunlarının yanı sıra psikolojik, fiziksel, duygusal, sosyal ve kültürel vb. sorunların da ortaya çıkmasına ortam hazırlamaktadır. Ayrıca yeni yoksulluk sorunu, ekonomik ve teknolojik bağımlılık yoluyla insanı insan kılan özelliklerinden mahrum bırakarak niceliksel ve niteliksel olarak maddi ve manevi boyutlarda dışlama ve/veya dışlanma ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bunun yanı sıra tıpkı geleneksel yoksulluk anlayışında olduğu gibi yeni yoksulluk olgusunun önemli sonuçlarından birisi olan açlık da insanı insan yapan özelliklerinden yoksun bırakarak önemli fiziksel ve/veya zihinsel sağlık sorunlarına ve gün geçtikçe artan sosyal sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenle açlık, yetersiz beslenme ve/veya kötü beslenme, sağlıksız yaşam koşulları ve dolayısıyla gelişimsel sorunlara yol açabilmektedir.

Sosyal, ekonomik ve toplumsal sorunlara neden olabilecek geleneksel yoksulluk anlayışını doğuran işsizlik ve eğitim yetersizliği de yeni yoksulluk konseptinin nedenleri arasında olmanın yanı sıra başlıca sonuçları arasında da sayılabilmektedir. Zira kitlesel göçler ve savaşlar sonucunda işsizlikle karşı karşıya kalan ve eğitim yetersizliği olan bireyler ve gruplar yeni yoksulluk olgusunun yaratmış olduğu standartları yaşayanları oluşturmaktadır (Koşar, 2000). Bu bağlamda bu durumun toplumsal kalkınmanın ve gelişmenin de önünde önemli engeller oluşturacağı düşünülmektedir.

Öte yandan yeni yoksulluk konsepti, hızlı nüfus artışı ve sonuçlarına bağlı olarak da şekillenmektedir (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü/North Atlantic Treaty Organization [NATO], 2011). Bu bağlamda hızla yükselen nüfus oranları, doğal kaynakların azalmasının yanı sıra çevresel, ekonomik ve toplumsal sorunların şiddetini ve etkisini de aynı oranda yükseltebilmektedir. Bu durum ise yeni yoksulluk anlayışının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nitekim yapılan bazı araştırmalar da bu durumu doğrular niteliktedir. Buna göre dünya üzerinde hızla artan nüfus ekolojik bozulmalar, doğal kaynakların tüketilmesi ve tarım arazilerinin tahrip edilmesi vb. çevresel sorunlar yaratarak dünyadaki aç ve yoksul insan sayısının da artmasına yol açabilmektedir (Kılıç, 2013: 10).

Sonuç olarak tüm bu çerçeveye göz önünde bulundurulduğunda yeni yoksulluk konseptinin yaratmış olduğu sonuçlardan en çok etkilenenler, çocuklar başta olmak üzere çoğunlukla dezavantajlı birey ve gruplar olmaktadır. Bu durum ise yeni yoksulluk olgusu ile mücadelede sosyal devletin gerekliliğini ve sosyal koruma modellerinin geliştirilmesi ihtiyacını ortaya çıkardığı ifade edilmektedir (Kayalıdere ve Şahin, 2014: 59-63). Yeni yoksulluk konseptini doğuran süreçler ve başlıca sonuçları, yoksulluğa yönelik mücadelede temel sosyal politika önlem ve önceliklerine yön

verecektir. Bu bağlamda sosyal dışlama/dışlanmaya ve açlık sorununa neden olan yeni yoksulluk anlayışı ile mücadelede sürdürülebilir sosyal politika önlem ve öncelikleri, üzerinde durulması ve özel olarak ele alınması gereken bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

IV. Başlıca Sosyal Politika Önlem ve Öncelikleri

Esasen birey ve toplumu desteklemeye yönelik sosyo-ekonomik, eğitim ve sağlık vb. alanlarda sosyal güvenlik ve çalışma yaşamı ile ilgili sistemlerin oluşturulmasına yönelik girişimler şeklinde tanımlanan (Buğra ve Keyder, 2013: 9) sosyal politika kavramı, temelde işçi sınıfına yönelik öncelikli sorunlar ve önlemlere odaklanmıştır. Ancak daha sonra küreselleşmeyle birlikte yaşadığı dönüşüm, sosyo-ekonomik özellikle de sosyo-politik olarak kendini göstermiştir. Bu durum, devletlerin sosyal niteliğini daha çok ön plana çıkarmış ve sosyal hakların gelişimiyle birlikte yeni yönetim tarzları, demokrasi ve katılım adı altında tüm dünyada kendini hissettirmiştir. Nitekim kaynaklar, sosyal politikayı sınıfsal sorunlara odaklanan bir paradigma olarak dar anlamda ve günümüzde de sosyo-ekonomik, sağlık, eğitim, barınma vb. alanlarda temel hak ve özgürlüklere odaklanan “Batı eksenli” bir paradigma olarak da geniş anlamda (Koray, 2008: 32-35) olmak üzere tarihsel bir sınıflandırma geçirmiş olduğuna işaret etmektedir. Zira günümüzde başta Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkeleri olmak üzere gelişmiş ve gelişmekte olan devletler, sosyal politika ve uygulamaları birçok yönetsel alanda kullanmaktadır. Bu alanlardan birini de sosyal adalet ve gelir dağılımına bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizliklere dayalı olan yoksulluk olgusu oluşturmaktadır. Bu bağlamda günümüzde tıpkı sosyal politika kavramı gibi yoksulluk olgusu da klasik tanımlamanın ötesine geçip yeni bir konseptte dönüştüğü düşünülmektedir.

Yeni yoksulluk konsepti, birçok sosyal sorunun da kaynağı olması itibariyle etkili ve nitelikli sosyal politika, uygulama ve hizmetler için birtakım sürdürülebilir önlem ve öncelikleri zorunlu kılmaktadır. Zira çalışmalar, sosyal politikanın yoksulluk sorunuyla birlikte gündeme geldiğini nakletmektedir (Buğra, 2008). Ancak günümüzde sosyal politikayı sadece yoksulluk sorununa indirgemek doğru olmayacaktır. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere günümüzde sosyal politika hemen hemen tüm sosyal sorunlara müdahale edebilmekte ve yönetsel anlayışı dönüştürebilmektedir. Bu bağlamda sosyal politika geliştirmeye mikro-makro boyutlarda ortam hazırlama kabiliyetine sahip olan sosyal hizmet meslek ve disiplininin önemi yadsınamaz bir boyuttadır. Nitekim bireyi çevresi içinde ve çevresiyle birlikte gören bir anlayışa sahip olan sosyal hizmet, birey ve toplum için sosyal koruma ve sosyal politika plan ve stratejilerini önemseyen bir bakışa sahip olagelmıştır. Bu anlayışla diğer bütün sosyal sorunlar da olduğu gibi yoksullukla mücadelede de birey ve toplum için güçlendirme temelli çevresel koşulların iyileştirilmesi ve sosyal politika ve planlamanın geliştirilmesinin önemli olacağı düşünülmektedir (Onat, 2003).

Bu çalışmanın amacı çerçevesinde yeni yoksulluk anlayışı için sosyal refah sistemleri kapsamında belirlenecek sürdürülebilir sosyal politika önlem ve önceliklerinin neler olduğu ve bu politikaların nasıl uygulanacağı konusunda küresel savaşlar ve kitlesel göçler ile küresel ekonomi ve teknoloji başta olmak üzere yeni yoksulluk konseptini doğuran süreçler ve yeni yoksulluk olgusunun başlıca sonuçları yön verici olacaktır. Nitekim kaynaklar, yeni yoksulluk olgusu ve dolayısıyla sorunuyla mücadelede sürdürülebilir büyüme ve kalkınma kapsamında sürdürülebilir sosyal politika ve uygulamaların gerekliliğine işaret etmektedir (Uzun, 2003: 169). Bu bağlamda mevcut sorun ve ihtiyaçların belirlenmesi ve bunlara çözüm üretilmesi adına da ortam hazırlanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca ulusal ve/veya uluslararası anlamda doğrudan ve/veya dolaylı olarak geliştirilecek sürdürülebilir sosyal politika, uygulama ve hizmetler, yukarıda da ifade edildiği gibi yeni yoksulluk konseptinin başlıca sonuçları olarak sayılan sosyal dışlama/dışlanma ve açlık sorunu (Saith, 2001) başta olmak üzere barınma, işsizlik, eğitimsizlik, sağlıksız yaşam koşulları, duygusal gelişim, göç, doğal kaynakların tüketimi (Koşar, 2000) vb. eksenlerde önlem ve öncelikleri ön plana çıkaracaktır. Böylelikle yeni yoksulluk konseptinin ortaya çıkarmış olduğu sorunlara yönelik çözüm

yolları olarak belirlenecek sürdürülebilir sosyal politika önlem ve öncelikleri de tıpkı yeni yoksulluk konsepti, bu konsepti doğuran süreçler ve bu sürecin başlıca sonuçları gibi çok yönlü ve çok boyutlu olacaktır.

Türkiye’de yoksullukla mücadelede çeşitli kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları tarafından mevcut sosyal politika ve uygulamalar kapsamında birtakım sosyal güvenlik ve sosyal koruma uygulamaları ile sosyal hizmet ve sosyal yardım uygulamalarının olduğu açıktır. Ancak değişen ve dönüşen dünyanın ürettiği yeni sorun alanları içerisindeki yeni yoksulluk sorunu için daha etkin, nitelikli, verimli ve sürdürülebilir politika, uygulama ve hizmetlerin gün geçtikçe daha fazla önemsenmesi gerekmektedir. Özellikle küresel sistemdeki gelişmelerle birlikte konuyla ilgili ihtiyacın daha da arttığı düşünülmektedir. Bu bağlamda yoksullukla mücadelede ve yeni yoksulluk konsepti için çözüm önerilerinde yeni dünya düzeninin, küresel ekonominin, günümüz ileri teknolojisinin, küresel savaşların ve kitlesel göç hareketlerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu kapsamda yeni yoksulluk konsepti için belirlenecek başlıca sürdürülebilir sosyal politika önlem ve öncelikleri olarak aşağıdaki politika, uygulama ve hizmetler sıralanmaktadır:

- Yeni yoksulluk konsepti için belirlenecek tüm sosyal politika önlem ve önceliklerinin sürdürülebilir ve uygulanabilir olması ön koşuldur.
- Sürdürülebilir sosyal politikalar geliştirmeye ehil bir meslek olan sosyal hizmet uygulamalarıyla yeni dünya düzensizliğinin ve kitlesel göçlerin ortaya çıkardığı yeni yoksulluk olgusuna insan hakları ve insan değer ve onurunun korunması temelinde ağırlık verilmesi gerekmektedir.
- Yeni yoksulluk sorunuyla mücadelede yapısal nedenler ve neo-liberal politika ve uygulamalar bağlamında küresel savaş ve göçler ile küresel ekonomi ve teknolojinin etkilerinin tartışılabilir duruma getirilmesi gerekmektedir.
- Yeni yoksulluk konseptinin ortaya çıkardığı sorunlara özellikle mülteci sorununa özel ve kamu kurum ve kuruluşlarıyla sivil toplumun iş bölümü ve işbirliğine gitmesi gerekmektedir.
- Fırsat eşitliği ve sosyal adalet temelinde kadınlar ve göçmenler başta olmak üzere yoksulluk şartlarında yaşayan bireyleri güçlendirmeye ve kendi kendine yetebilmeye yönelik sosyal politika ve uygulamalar sağlanmalıdır.
- Gelir dağılımı dengesizliğinin azaltılarak adil ve hakça paylaşımların sağlanmasına ve sosyal dışlama/dışlanmanın engellenmesine yönelik yeni ve sürdürülebilir politika, plan ve stratejilerin sağlanması gerekmektedir.
- Toplum temelli yaklaşımlar (community-based approaches) ile göçmen ve sığınmacılar başta olmak üzere yeni yoksulluk konseptine yönelik sürdürülebilir politika ve uygulamalar yapılmalıdır.
- Yeni yoksulluk konsepti için belirlenecek sürdürülebilir sosyal politika önlem ve önceliklerinin “yerindelik” ilkesine bağlı olarak bu süreci yaşayanların bulunduğu yerden ve şartlardan başlayarak onlar hakkında verilen karar sistemlerine onları da dâhil ederek yapılandırılması gerekmektedir.
- Yeni ekonomik paradigmaların oluşturulması ile insan odaklı toplumsal kalkınma ve gelişmenin teşvik edilmesi ve yeni yoksulluk konseptine yönelik insani ekonomik büyümenin hedeflenmesi gerekmektedir.
- Sosyal içerme kapsamında kırsal ve kentsel kalkınmanın orantılı olarak sağlanması ve sosyal dışlama/dışlanmanın sürdürülebilir sosyal kalkınma politikalarıyla engellenmesi gerekmektedir.
- Günümüzün önemli bir sorun alanı olan yeni yoksulluk sorununun önemli bir çözüm yolu,

şüphesiz toplumsal dayanışma ve paylaşımları içeren geleneksel sosyal destek sistemlerinin yaygınlaştırılması ve sürdürülmesidir.

- Çocukların özellikle mülteci çocukların yeni yoksulluk konseptinden fazla etkilenmemesi adına sosyal koruma politika ve uygulamaları kapsamında sürdürülebilir sağlık, eğitim ve sosyal olanakların geliştirilmesi gerekmektedir.
- İnsan kaynağı ve beşeri sermaye ile gelir artışı ve ekonomik büyümenin sağlanması adına nitelikli ve sürdürülebilir eğitim ve öğretime önem verilmesi gerekmektedir.
- Geleceğe yönelik olarak kısa, orta ve uzun vadeli politik hedeflerin yanı sıra sürdürülebilir ekonomik ve sosyal hedeflerin de belirlenmesi gerekmektedir.
- Yeni yoksulluk konseptinin oluşmasına ekonomik, politik ve teknolojik boyutlarda küresel etkenler neden olduğu için sorunun çözüm yolları da uluslararası sistemde ve küresel düzeyde sürdürülebilir politika ve uygulamaları gerekli kılmaktadır.
- Yeni yoksulluk sorununun oluşmasında önemli bir unsur olarak kitlesel göçlere yönelik uygulanabilir politika ve uygulamaların geliştirilmesi, planlamaların yapılması ve kontrol mekanizmalarının kurulması gerekmektedir.
- Bir sosyal güvenlik yöntemi olarak güçlendirici ve geri dönüşü olan sosyal yardım hizmetlerinin yeniden değerlendirilerek çeşitli fonlarla sağlanması kaçınılmazdır.
- Yeni yoksulluk konsepti için koruyucu ve önleyici bağlamda sürdürülebilir çevresel ve nüfus politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir.
- Yeni yoksulluk anlayışı için belirlenecek sürdürülebilir sosyal politika önlem ve önceliklerinin kültürel duyarlılık ve kültürel yetkinlik ilkelerine sahip bir yaklaşımla sağlanması, yoksullukla mücadelede önemli bir rolü üstlenecektir.
- Yeni yoksulluk konseptinin ortaya çıkardığı sonuçlardan en fazla etkilenenlerden olan kadın ve çocuk yoksulluğuna yönelik sürdürülebilir sosyal politika önlem ve önceliklerine ağırlık verilmesi gerekmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada yeni yoksulluk konseptine odaklanmanın yanı sıra günümüz koşullarında bu derece ilerleyen yoksulluk olgusuna yönelik sürdürülebilir sosyal politika önlem ve öncelikleri esas alınmıştır. Zira yoksulluk olgusu, değişen ve dönüşen dünyada her geçen gün şekil değiştirmekle birlikte çeşitli sosyal sorunların doğuşuna da ortam hazırladığı için birtakım çözüm yollarını da gerekli kılmaktadır (Zastrow, 1991). Bunların başında da etkili ve nitelikli sosyal politikalar kapsamında sürdürülebilir önlem ve öncelikler gelmektedir. Bu nedenle yeni yoksulluk konseptini geleneksel anlayıştan ayıran faktörler olarak 21. yüzyıla denk gelen zaman yoksulluğu ve buna bağlı olarak küresel ekonomi ve teknolojik aparatlar (elektronik cihazlar ve internet) ile kitlesel göçler (mülteciler-sığınmacılar) ve savaşlar üzerinde durulmaktadır.

Bu çalışmada yeni dünya düzeninin yaratmış olduğu yeni yoksulluk konseptinin genel bir çerçevesi çizildikten sonra temelde küresel savaşlar ve göçler ile küresel ekonomi ve teknolojinin başat rolü oynadığı yeni yoksulluk konseptini doğuran süreçler ele alınmıştır. Yine diğer birçok sosyal sorunda olduğu gibi yeni yoksulluk olgusunu ortaya çıkaran süreçler de bireysel ve toplumsal düzeyde çok boyutlu etkilere sahip çeşitli sonuçları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda yeni yoksulluk konseptinin başlıca sonuçlarını oluşturan bu çeşitli ve çok boyutlu sorunlara yönelik önemli sosyal politika önlem ve önceliklerini kapsayan sürdürülebilir politika, uygulama ve hizmetler sunulmuştur. Yeni yoksulluk anlayışı, küresel ekonomi ve teknoloji ile kitlesel göçler ve savaşlar ekseninde; sığınmacılar (özellikle kadın ve çocuklar), internet ve elektronik yoksulluk, sosyal dışlama/dışlanma, göç, sosyal politikalar, sosyal yardımlar vb. kavramsallar ekseninde

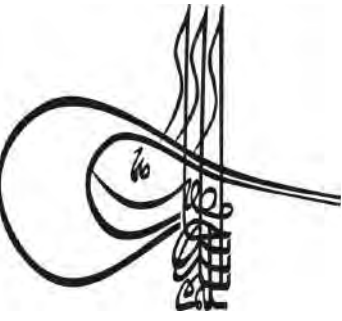
tartışılmıştır. Ayrıca yeni yoksulluk konsepti, değişen sömürü sistemine bağlı olarak tükettiğini üretemeyen, elektronik, teknolojik ve dolayısıyla ekonomik olarak bağımlı olan ve bunun üstesinden gelebilmek için zamanı olmayan vb. farklı yoksulluk türleri çerçevesinde değerlendirilerek geleneksel yoksulluk anlayışının bileşenleri olan asgari düzeyde temel fiziksel gereksinimleri karşılayamama durumunda “mutlak yoksulluk” (absolute poverty), toplumun ortalama sosyal refah düzeyinin belli bir oranı yakalayamama durumunda “göreceli yoksulluk” (relative poverty) ve insanın bir bütün olarak yeterli kapasiteye ulaşamaması durumunda “insani yoksulluk” (human poverty) gibi farklı karşılaştırma ve sınıflandırmalar ekseninde tartışılmıştır.

Küresel ölçekte yoksunluğun, bağımlılığın ve sömürünün neden olduğu bio-psiko-sosyal bir bütünlük ve iyilik halinden mahrumiyeti ya da yoksunluğu ifade eden yeni yoksulluk sorununun bireysel, toplumsal, çevresel, ekonomik, politik ve sosyal nedenleri, bu çalışmada ele alınmaya çalışılmaktadır. Bununla beraber yeni yoksulluk olgusu, yeni dünya düzen(sizliği)inin ortaya çıkardığı sorunlar bağlamında ele alınmıştır. Yine, yeni yoksulluk anlayışına yönelik ulusal ve uluslararası sürdürülebilir politika ve uygulamalar tartışılmış olup bu çerçevede sürdürülebilir sosyal politika planlama ve strateji belirlemenin önemi üzerinde durulmuştur. Yeni yoksulluk konseptine karşı başlıca sosyal politika önlem ve öncelikleri kapsamında birtakım sürdürülebilir politika, uygulama ve hizmetler önerilmiştir.

KAYNAKÇA

- Avşar Kurnaz, Şebnem (2007), “Çocuk Yoksulluğu”, *Aile ve Toplum Dergisi*, 9, 3, 47-55.
- Aydemir, Cahit ve Mehmet Kaya (2007), “Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 20, 260-282.
- AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) (2016), Üç Milyon Suriyeliye Ev Sahipliği Yapıyoruz, Erişim tarihi: 13 Ocak 2017, <https://www.afad.gov.tr/tr/10544/AFAD-Baskani-Bilden-3-Milyon-Suriyeliye-Ev-Sahipligi-Yapiyoruz>.
- Arpacıoğlu, Özge ve Metin Yıldırım (2011), “Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4, 2, 60-76.
- Bedir, Eyüp (2012), “Yoksullukla Mücadelede Yeni Bir Tartışma Alanı: Vatandaşlık Geliri”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 1, 92-116.
- Buğra, Ayşe (2008), “Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika”, *Osmanlı Arşiv ve Araştırma Merkezi*, Erişim tarihi: 20 Ocak 2017, http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0809.html.
- Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder (2013), “Sosyal Politika Yazıları” (Çev. B. Yakut-Çakar & U. Barış Balaban), 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Card, David & Steven Raphael (2013), “Introduction”, Immigration, Poverty, and Socioeconomic Inequality, (Eds: David Card & Steven Raphael), New York: Russell Sage Foundation.
- Chossudovsky, Michel (1999), “Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü” (Çev. Neşenur Domaniç), İstanbul: Çivi Yazıları.
- Çamur Duyan, Gülsüm (2006), *Sosyal Hizmet Bakış Açısından Yoksul Kadınlar: Altındağ Örneği*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jose, Shyma (2016), “Economic Growth, Poverty and Malnutrition in India”, *Ekonomik Yaklaşım Derneği*, 27, 99, 165-202.
- Kabaş, Tolga (2009), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

- Kapinsky, Raphael (2005), *Globalization, Poverty and Inequality: Between A Rock and A Hard Place*, Cambridge: Polity Press.
- Kayalıdere, Gül ve Hande Şahin (2014), “Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2, 2, 57-75.
- Kılıç, Selim (2013), “Çevre Sorunları ve Yoksulluk/Environmental Problems and Poverty”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5, 1, 9-20.
- Konuk Şener, Dilek ve Ayşe Ferda Ocakçı (2014), “Yoksulluğun Çocuk Sağlığı Üzerine Çok Boyutlu Etkileri”, *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 13, 1, 57-68.
- Koray, M (2008), *Sosyal Politika*, 3. Baskı, Ankara: İMGE Kitabevi.
- Koşar Güler, Nesrin (2000), *Sosyal Hizmetlerde Sosyal Yardım Alanı (Yoksulluk ve Sosyal Hizmet)*, Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Koşar, Nesrin (1990), “Yoksulluğa İlişkin Bir Tipoloji”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 8, 1-2-3, 1-10.
- NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü/North Atlantic Treaty Organization) (2011), *Nüfus Artışı: 21. Yüzyılın Belirleyici Sorunu*, Erişim tarihi: 23 Ocak 2017, http://www.nato.int/docu/review/2011/Climate-action/Population_growth_challenge/TR/index.htm.
- Landes, David S. (1998), *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*, New York/London: W.W. Norton & Company Inc.
- Memiş, Hasan (2014), “Küreselleşme ve Yoksulluk İlişkisi”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi/Journal of Academic Approaches*, 5, 1, 144-161.
- Onat, Ümit (2003), *Sosyal Hizmet Açısından Günümüzde Yoksulluk Sorunu*, *Yoksulluk ve Sosyal Hizmet Sempozyumu İçinde* (s. 26-35), Ankara: Aydınlar Matbaacılık Ltd.
- Saith, Ruhi (2001), *Social Exclusion: The Concept and Application to Developing Countries* (No. 72). *QEH Working Paper Series*, University of Oxford.
- Sapancalı, Faruk (2001), “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 2, 115-140.
- Sarı Gerşil, Gülşen ve Hülya Yeşilyurt Temel (2015), “Türkiye’de İşgücü Piyasaları Açısından Göç Olgusu”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, 413-428.
- Şenses, Fikret (2003), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Todaro, Michael P., & Stephen C. Smith (2012), *Economic Development*, U.S.A: Addison-Wesley Pearson.
- Townsend, Peter (2013), *The International Analysis of Poverty*, London/New York: Routledge.
- Uzun, Ayşe Meral (2003), “Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası”, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4, 2, 155-173.
- Yazıcı, Erdinç ve Hıdır Düzkaya (2016), “Dünya Kalkınma Raporu 2015 Perspektifinden Yoksulluk, Çocuk Gelişimi, Ev İdaresi ve Verimliliğe Yeniden Bakış”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 611-631.
- WBG (World Bank Group) (2016), *Poverty and Shared Prosperity 2016: Taking on Inequality*, Washington DC: World Bank Publication.
- Zastrow, Charles (1991), *Social Problems: Issues and Solutions*, Chicago: Nelson-Hall.

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Doç. Dr. Hüseyin ÇETİN – Yrd. Doç. Dr. Muhammet DÜŞÜKCAN – Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN

This article was checked by iThenticate.

BANKACILIKTA ŞUBELEŞME EĞİLİMİNİ ETKİLEYEN MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: TÜRK MEVDUAT BANKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Serpil KILIÇ DEPREN* - Mustafa Tevfik KARTAL**

ÖZET

Türk Bankacılık Sektörü 2002 sonrasında büyüme sürecini sürdürmektedir. Bu kapsamda toplam aktiflerden kredilere, mevduatlardan toplam özkaynaklara kadar birçok finansal göstergede büyüme görülmüştür. Sektörde görülen büyümeye paralel olarak bankaların şube ağlarında büyüme görülmüştür. Türk Bankacılık Sektörünün toplam şube sayısı 2008 yılsonunda 9.304 iken, 2015 Eylül döneminde ise 12.330 ile en yüksek düzeye ulaşmıştır. Ancak bu dönemden sonra sektörün toplam şube sayısında azalma görülmüştür. Sektörün toplam şube sayısı 2016 yılsonunda 11.747, 2017 Haziran ayı sonunda ise 11.705 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu rakamlar, Türk Bankacılık Sektöründe açılan şube sayısının kapanan şube sayısından daha az olduğunu ve dolayısı ile bazı bankaların şube kapatma eğilimine girdiklerini göstermektedir.

Bu çalışma Türk Bankacılık Sektöründe şubeleşme eğiliminin değerlendirilmesine yönelik hazırlanmıştır. Çalışmada bankaların şube açılış ve kapanışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. 15 mevduat bankasının şubeleşme eğilimi sektör payı, rekabet, ekonomik büyüme, enflasyon (Tüketici Fiyat Endeksi), işsizlik oranı, gelir eşitsizliği, ticari mevduat hacmi, kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), hanehalkı geliri ve etkinlik skoru değişkenleri ve 2010-2016 aralığındaki üçer aylık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda etkinlik, sektör payı, işsizlik faktörlerinin bankaların şubeleşmesini pozitif etkilediği belirlenmiştir. Diğer taraftan rekabet bankaların şubeleşmesini negatif etkilemektedir.

Bankaların ekonomi açısından önemi dikkate alındığında, şube açılışlarının ve kapanışlarının Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK) iznine bağlanması önerilmektedir. Böylece bankaların şubeleşmelerinin ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri sıkı bir şekilde düzenlenebilecektir ve muhtemel olumsuz etkiler

* Yrd. Doç. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İstatistik Bölümü, El-mek: serkili@yildiz.edu.tr

** Dr. El-mek: mustafatevfikkartal@gmail.com

önlenebilecektir. Türkiye’de bankaların şubeleşme eğilimi ile ilgili çalışma bulunmadığından, yapılan çalışma bu yönüyle öncü bir çalışma olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Şubeleşme Eğilimi, Veri Zarflama Analizi, Hiyerarşik Lineer Modeller, Türkiye

DETERMINATION OF AFFECTING MACROECONOMIC FACTORS OF BRANCHING TREND IN BANKING: A RESEARCH ON TURKISH DEPOSIT BANKS

ABSTRACT

Turkish Banking Sector has maintained growth process of which it has been from 2002. In this context, growth has been seen in some financial indicators from total assets, credits, deposits to total shareholders’ equity. Parallel to growth in the sector, also growth has been seen in banks’ branch size. Turkish Banking Sector’s total branch size was 9.304 as of 2008 year-end was 12.330 as of September 2015 which is the highest level. However, a decrease has been shown after this time in Turkish Banking Sector’s total branch size. Turkish Banking Sector’s total branch size has been 11.705 as of June 2017 and it was 11.747 as of 2016 year-end. The figures shows that closed branches is much more than opened branches in Turkish Banking Sector and hence some banks have been in trending of branch closing.

This paper was prepared for making an evaluation about branching trend in Turkish Banking Sector. In the study, it was aimed at determining factors which affect branch opening and closing factors of banks. 15 deposit banks branching trend were analyzed by using sector share, competition, economic growth, inflation (Consumer Prices Index), unemployment rate, income inequality, commercial deposit volume, Gross National Product (GNP) per capita, household income and efficiency score variables and quarterly data for the period of 2010-2016. As a conclusion, it was determined that efficiency, sector share, economic growth, GNP per capita, inflation (CPI) and unemployment affect banks’ branching trend positively. On the other hand, competition affect banks’ branching trend negatively.

Taken into consideration importance of banks for economy, it was recommended that branch openings and closings should be subject to permission of Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA). Thus, effects on economic indicators of branching in banking could be strictly regulated and bad effects could possibly be prevented. This paper is pioneer study due to the fact that there is no study about branching trend of banks in Turkey.

STRUCTURED ABSTRACT

This paper was prepared for making an evaluation about branching trend which is an important indicator in Turkish Banking Sector. In this study, it was aimed at determining factors which affect banks’ branching. In order to specify, firstly 15 deposit banks were selected, and after that selected banks’ branching trend were analyzed by using such variables

as sector share, competition, economic growth, inflation, unemployment rate, income inequality, commercial deposit volume, GNP per capita, household income and efficiency score. In the analysis, quarterly data for the period of 2010-2016 were taken into consideration. As a conclusion, it was determined that efficiency, sector share, economic growth, GNP per capita, inflation and unemployment affect banks' branching trend positively. On the other hand, competition affect banks' branching trend negatively.

1. Introduction

Turkish Banking Sector's total branch size was 9.304 as of 2008 year-end was 12.330 as of September 2015 which is the highest level. After that time a decrease has been shown in Turkish Banking Sector's total branch size. Turkish Banking Sector's total branch size has been 11.747 as of 2016 year-end 11.705 as of June 2017. The figures shows that closed branches is much more than opened branches in Turkish Banking Sector and hence some banks have been in trending of branch closing.

In the sector, one of the most major indicators is branching trend of banking. It has been seen that banks have been closing so many branches in Turkey. On the other hand, branch openings have been limited with regard to branch closings. As researchers, we thought that banks' branching is a significant issue to examine as an academic subject due to fact that banks which operate in Turkey have closed many branches lately. The subject of the study is to investigate whether there is a relationship between macroeconomic factors and banks' branching or not. If there is a significant relationship, it will be shown that which macroeconomic factors how affect banks' branching. In this context, it was expected that some macroeconomic factors would affect banks' branching positively while the others affects negatively.

Determining affecting factors to banks' branching is a main issue for all related parties in economy, due to the fact that branch openings and closings have influence on economic parties and activities. Moreover, it will be useful to identify efficient factors on regulating the openings and closings banks' branch to decrease negative effect on economy.

2. Conceptual Framework of Bank Branching

While banks use much more Alternative Distribution Channels (ADC) in order to reach to customers and technology in processes and transactions in order to serve better to customers, it was thought that banks' branching will be changed. Although expectations in this subject differ according to point of view, it is absolute that increasing usage of technology and ADC affect banks' branching.

According to literature review, three types of variables, which are macroeconomic variables, bank-related variables and financial ratios, could affect banks' branching. It can be summarized that there are 12 variables in macroeconomic variables, 10 variables in bank-related variables and 20 financial ratios as a result of literature review. In order to examine and determine which factors affect banks' branching trend in Turkey, it was decide to use total 9 variables among them. Addition to these variables, efficiency scores which was derived by using 5 financial ratios as input and 2 financial ratios as output was used as a variable in the research.

Data Envelopment Analysis and Hierarchical Linear Modeling were used to reach the aim of this study. It was not used statistical methods for banks' branching in literature review. For this reason, the study will be a pioneer in this field.

It was aimed to determine affecting variables of banks' branching in Turkey by this study. If regulatory authorities know which factors have influence on banks' branching, they could arrange the openings and closings of banks' branch, effectively. With this study, we tried to be helpful to regulatory bodies to take into consideration influential variables in policy-making processes. Furthermore, this study will fill important gaps in the Turkish literature and be a starting point and baseline for future studies.

3. Methodology

In the study, quarterly data for the period for 2010-2016 were used. Data were collected from different data sources according to variables which are sector share, competition, economic growth, inflation, unemployment rate, income inequality, commercial deposit volume, GNP per capita, household income and efficiency score. Data sources include Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA), Turkish Statistical Institute, The Bank Association of Turkey, the Central Bank of the Republic of Turkey and web sites of banks.

In the analysis, firstly banks' efficiency score were calculated quarterly for the period of 2010-2016 by using data envelopment analysis. To calculate banks' efficiency, 5 financial ratios as input and 2 financial ratios as output were used. After calculating banks' efficiency scores for the quarter periods, it was analyzed with hierarchical linear modeling. These methods were chosen due to the fact that openings and closings of banks' branch are related with and caused by banks' efficiencies.

4. Conclusion

This study was intended for making an evaluation about branching trend in Turkish Banking Sector. The aim of this study was to determine variables which affect branch openings and closings of banks. As a result of data envelopment analysis and hierarchical linear modeling, it was concluded that efficiency, sector share, economic growth, GNP per capita, inflation (CPI) and unemployment affect banks' branching positively. It means that while a unit increase in these independent variables is seen, banks open new branches. On the other hand, competition affect banks' branching trend negatively. This shows that banks close branches while competition increases.

Banks inform BRSA about openings of branch in current practice in Turkey. There is no permission system, but only information system exists. Contrary to the current structure, we recommend that openings and closings of the banks' branching should be dependent on permission of BRSA at the end of this study. Therefore, regulatory bodies, specifically BRSA, could strictly control and prevent negative effects of banks' branching on economic indicators.

Keywords: Banking, Branching Trend, Data Envelopment Analysis, Hierarchical Linear Modeling, Turkey

1. Giriş

Dijital teknolojilerin gelişmesi ile birlikte bankacılık sektöründe dönüşüm yaşanmaktadır. Bankaların müşterilere sundukları ürün ve hizmet çeşitlerinin yanı sıra, ürün ve hizmetlerin sunulduğu biçimleri de değişmektedir ve dolayısı ile bankaların hizmet sundukları dağıtım kanalları da dönüşüm geçirmektedir. Söz konusu gelişim ve değişim sürecinden etkilenen kanallardan biri de banka şubeleridir.

Bankacılıkta şubeleşme, müşterilerin ilk temas noktası olması açısından önem taşımaktadır. Nüfusun demografik yapısına göre yaşlı müşteriler, eğitim seviyesi düşük müşteriler, alışkanlıklarını değiştirmek istemeyen müşteriler, teknolojik gelişmelere şüphe ile bakan müşteriler, yüksek tutarlı işlem yapan müşteriler başta internet bankacılığı ve mobil bankacılık olmak üzere ATM, çağrı merkezi, telefon bankacılığı gibi Alternatif Dağıtım Kanalları (ADK) yerine şubelerle iletişim kurmak ve işlemlerini şubelerden gerçekleştirmeyi tercih etmektedirler (Bayrakdaroğlu, 2012; Abadi vd., 2013; Ceylan vd., 2013; Altunöz, 2016). Bu nedenlerle bankacılıkta şubeleşme hala önemini taşıyan bir konu olmaktadır.

2002 yılı sonrasında yeniden yapılandırma programları ile birlikte Türk Bankacılık Sektörü (TBS) büyüme eğilimine girmiştir. Bu eğilim içinde bankalar şube ağlarını büyültmeye ve ulusal çapta yaygınlık kazanmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte dijitalleşmenin de etkisiyle birlikte son dönemlerde bankalar şube ağlarını gözden geçirip yeniden yapılandırmaktadırlar. Bu sebeple bankaların şubeleşme eğiliminde değişimler gözlemlenmektedir. Yurt çapında geniş bir şubeleşme ağına sahip olan büyük ölçekli bankalar hızlı bir şekilde ADK'ya yönelmektedir. Orta ve küçük ölçekli bankalar ise bir taraftan yurt çapında yaygınlık kazanmak için şube ağlarını büyültmeye çalışırken, diğer taraftan dijitalleşmenin imkânlarından faydalanmak sureti ile ADK'ya yatırım yapmaktadırlar. Nitekim şubesiz bankacılık faaliyetleri başta maliyet etkinliği, 7/24 kullanılabilirlik, müşterilere zaman ve mekân kolaylığı sağlama, personel maliyetinin azaltılması, şube bulunmayan coğrafyalardaki müşterilere ulaşılabilirlik gibi birçok açıdan bankalara faydalar sağlamaktadır. Bunun sonucunda müşterilerin şube yerine ADK kullanımı arttıkça operasyonel maliyetler azalmakta olup satış rakamları ve karlılık gibi göstergelerde iyileşme sağlanmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda düşen faizlerin etkisi ile birlikte bankalar karlılıklarını korumak ve sürdürülebilir kılmak için faiz dışı gelir ve giderlere önem vermeye başlamışlardır. Bu kapsamda, bankalar maliyetlerin azaltılması politikaları çerçevesinde şube sayılarını gözden geçirmektedirler. Son yıllarda TBS'de şube sayılarının gelişimine bakıldığında, toplam şube sayısının 2015 Eylül döneminde 12.330 ile en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), 2017a). Ancak bu dönemden sonra sektörün toplam şube sayısında azalma görülmüştür. Sektörün toplam şube sayısı 2016 yılsonunda 11.747, 2017 Haziran ayı sonunda ise 11.705 olarak gerçekleşmiştir (BDDK, 2017b; BDDK, 2017c). Söz konusu rakamlar, TBS'de açılan şube sayısının kapanan şube sayısından daha az olduğunu ve dolayısı ile bazı bankaların şube kapatma eğilimine girdiklerini göstermektedir.

Bankalar makroekonomik verilerden etkilenmektedirler. Diğer taraftan bankalar gerçekleştirdikleri faaliyetler ile makroekonomik verilerin oluşmasını etkilemektedir. Türkiye gibi finansal piyasaları banka odaklı olan ülkelerde, bankaların faaliyetleri finansal sektörün yanı sıra ekonomiyi de etkilemektedir. Bankaların şube ağlarını genişletmeleri veya daraltmaları bir taraftan ekonomiden etkilenmekte, diğer taraftan ekonomiyi etkilemektedir. Söz konusu süreçte ekonomik büyümeye kadar birçok ekonomik göstergeler üzerinde etki oluşmaktadır.

Bankaların ekonomiler açısından önemi, banka faaliyetlerinin ekonominin geneli üzerinde ciddi etkiler oluşturma potansiyeli ve TBS'de şube kapanışlarının artması nedeniyle bankacılıkta şubeleşme eğilimini incelemek, bankaların şube açılış ve kapanışlarını etkileyen faktörleri

belirlemek ve şubeleşmenin makroekonomik göstergelerle ilişkisini analiz etmek üzere bu çalışma hazırlanmıştır. Bilindiği kadarıyla Türkiye’de bankaların şubeleşme eğilimi ile ilgili çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de 2010:1-2016:4 dönemleri arasında bankaların şubeleşme eğiliminin analiz edilmesi ile literatüre katkı sağlanmış olacaktır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından, ikinci bölümde Türk literatüründe bankaların şubeleşme eğilimi ile ilgili çalışma bulunmadığından, literatür taraması kapsamında banka şubeleri ile ilgili bazı çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde bankacılıkta şubeleşme ve şubeleşmeye ilişkin mevzuat çerçevesine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde TBS’de mevduat bankaları üzerine yapılan analiz sonuçları ele alınmıştır. Son bölümde ise değerlendirme yapılmıştır.

2. Literatür Taraması

Türk literatüründe bankaların şubeleşme eğilimi ile ilgili çalışma bulunmamaktadır. Diğer taraftan yurt dışında çeşitli çalışmaların bulunduğu görülmüştür. Bankaların şubeleşmesi ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar yurt dışında ve Türkiye’de yapılan çalışmalar olmak üzere iki başlık halinde incelenecektir.

2.1. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar

Yurt dışı literatüründe bankaların şubeleşmesi ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Literatür taraması kapsamında bu çalışmalar arasından seçilenlere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Yurt Dışında Yayınlanmış Bazı Çalışmalar

Yazar	Yıl	Kapsam	Dönem	Yöntem	Sonuç
Kolari vd.	1992	Finlandiya	1988	Çapraz kesişim	Şubeleşme ağı büyüklüğü, şubelerin faaliyet giderlerini önemli derecede etkilemektedir.
Schmid	1994	Finlandiya, Almanya, Norveç, İspanya	1981-1989	Mekânsal Rekabet	Bankaların az şubesinin bulunması tercih edilmemektedir. Ayrıca bankaların şube sayıları ile finansal aracılık fiyatları arasında ilişki bulunamamıştır.
Barros	1995	Portekiz	1990-1992	Probit	Diğer bankalara kıyasla özelleştirilen bankaların, mevcut bankalara kıyasla birleşen bankaların yeni şube açmaları daha olasıdır. Ayrıca birleşmelerde yer alan bankaların yeni şube açma olasılıkları yüksektir.
Berger vd.	1997	ABD	-	Esnek fourier formu	Banka maliyetlerinin düşürülebilmesi için mevcut şube sayısının iki katı şube bulunmalıdır, birçok şube etkin skaladan daha küçüktür.
Calcagnini ve Hester	1997	İtalya	-	İstatiksel maliyet muhasebesi	Bir bankanın karlılığı ile şube sayısı arasında ilişki bulunmamaktadır.
Kroszner ve Strahan	1997	ABD	1991	Probit	Küçük bankaların çok sayıda olduğu veya zayıf performans gösterdiği eyaletlerde bankaların şubeleşmesine yönelik sınırlamaların serbestleştirilmesi, büyük bankaların çok sayıda olduğu veya iyi performans gösterdiği eyaletlere kıyasla daha sonra gerçekleştirilmektedir.
Farabullini vd.	1998	İtalya	-	Herfindahl indeksi	Şube genişlemesi illerdeki yoğunlaşmayı azaltmakta iken, birleşmeler ulusal bazdaki yoğunlaşmayı artırmaktadır.

Yazar	Yıl	Kapsam	Dönem	Yöntem	Sonuç
Cerasi vd.	1998	İtalya	1988-1995	Monopolistik rekabet modelinden türetilmiş ekonometrik model	Şubenin yeri ile bankanın işlerinin yoğunluğunun yapıldığı yer arasındaki mesafe arttıkça şubelerin maliyetleri artmaktadır.
Cleland	2000	Yeni Zelanda	1993-1999	Betimsel istatistik	1993 yılında 1.543 olan şube sayısı 1999 yılında %43 azalışla 866'ya düşmüştür.
Zhao ve Garner	2001	Avustralya	-	Çok kriterli karar verme modeli	Şube kapanış plan önerilerinin oluşturulması, değerlendirilmesi ve uygulama açılarının dikkate alınması için çok kriterli karar verme modeli kullanılmalıdır.
Shiers	2002	ABD	1966-1996	Hipotez testi	Şubeleşme, bankaların riskliliğini azaltmaktadır.
Ramírez	2003	ABD	1925-1929	Logit	Bankaların şubeleşmelerine getirilen sınırlamalar banka başarısızlıkları (iflasları) ile ilgilidir.
Spieker	2004	ABD	1994-2003	Betimsel istatistik	En azından bazı eyaletlerde, bankaların şubeleşmesine yönelik genel trend devam edecektir.
Carlson ve Mitchener	2005	ABD	1922-1930	Hipotez testi	Şube bankacılığı rekabeti artırmakta ve zayıf bankaları sistemden çıkmaya zorlamaktadır.
Guillén ve Pinto	2007	ABD	-	Oyun teorisi	Teknolojik gelişmeler işlemlerin maliyetlerini düşürürken, şubeleşme sınırlamaları geçerliliğini kaybetmektedir.
Guillén	2009	ABD	1984-1997	Veri Zarflama Analizi (VZA)	Şube açılmasına yönelik kısıtlamaların kaldırılması bankaların kendi etkinliklerini geliştirmesine imkân sağlamaktadır.
Cohen ve Mazzeo	2010	ABD	2004	Regresyon analizi	Piyasa yapısı ve ürün farklılaştırması bankaların şubeleşme yatırımları açısından önem taşıyan ve potansiyel giriş engeli oluşturan hususlardır.
Liang vd.	2013	AB	2000-2007	Hipotez testi	Bankaların yurt dışı şube büyümeleri, aktif karlılığı üzerinde pozitif etki yapmaktadır.
Hendrickson vd.	2014	ABD	2008-2011	Probit regresyon	Bankaların şubeleşme yoğunluğu, başarısızlık ihtimalini önemli derecede azaltmamaktadır.
Harimaya ve Kondo	2016	Japonya	2003-2010	Stokastik sınır analizi	Şube ağı genişlemesi, bölgesel bankaların maliyet etkinliği üzerinde doğrusal olmayan bir etkiye sahiptir.
Reilly	2016	ABD	1977-1999	Regresyon analizi	Şubeleşmenin serbestleştirilmesi eğitim düzeyini artırmaktadır.

Kaynak: Yazarlar

Kolari vd., Finlandiya'da bankacılıkta şubeleşmeye ilişkin olarak 1988 yılına ait verileri kullanarak yaptıkları çalışmada şube ağının büyüklüğünün, şubelerin faaliyet giderlerini önemli derecede etkilediğini belirlemişlerdir (Kolari vd., 1992).

Barros, Portekiz'de banka şubelerinin büyümesi üzerine araştırma yapmıştır. 1990-1992 yılları arasındaki 19 bankaya ait verilerin probit model kullanılarak analiz edildiği çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Diğer bankalara kıyasla özelleştirilen bankaların genişlemesi daha fazla olasılık dâhilindedir. Sisteme yeni giren bankaların şube açılışlarına mevcut bankalar karşılık vermemektedir. Diğer bir ifade ile sisteme yeni giren bankalar şube açarken mevcut bankalar şube

açmamakta veya daha az sayıda şube açmaktadırlar. Ayrıca birleşmelerde yer alan bankaların yeni şube açma olasılıkları yüksektir (Barros, 1995).

Berger vd., ABD’de şube etkinliğine yönelik araştırma yapmışlardır. Büyük bir ticari bankanın 760 şubesinin etkinliğinin incelendiği çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Birçok şube etkin skaladan daha küçüktür; mevcut şube sayısının iki katı kadar şube olursa maliyetler azaltılabilir, fazla şubeleşme daha fazla müşteri uygunluğu sağlayarak gelirleri artıracak için bu durum karlılık bakış açısından optimal olabilir (Berger vd., 1997).

Calcagnini ve Hester, İtalyan bankaları üzerine istatistiksel maliyet muhasebesi ile yaptıkları çalışmada bir bankanın karlılığı ile şube sayısı arasında ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır (Calcagnini ve Hester, 1997).

Cerasi vd., İtalyan bankacılık endüstrisinde bölgelerde şubeleşme ve rekabet üzerine araştırma yapmışlardır. 1988-1995 yılları arasındaki 250 bankanın 12.413 şubesine ait verilerin monopolistik rekabet modelinden türetilmiş ekonometrik model kullanılmıştır. Analiz sonucunda; İtalyan bankacılık endüstrisi rekabet seviyesine ve bölgelere göre parçalara ayrılmıştır. Şubelerin marjinal karlılığı zaman içinde artmıştır. Şubenin yeri ile bankanın işlerinin çoğunluğunun yapıldığı yer arasındaki mesafe arttıkça şubelerin maliyetleri arttığı görülmüştür (Cerasi vd., 1998).

Cleland, Yeni Zelanda’da bankacılıkta şubeleşmeye ilişkin çalışmasında 1993-1999 yılları arasında toplam şube sayısının %43 oranında azalış gösterdiğini ve toplamda 866’ya düştüğünü belirlemiştir (Cleland, 2000).

Shiers, ABD’de bankaların eyaletler arasındaki şubeleşmesine ilişkin çalışmasında 1966-1996 yılları arasında verilerin hipotez testi yöntemi ile incelendiği çalışmada, ekonomik çeşitliliğin ve bankaların şubeleşmesinin bankaların riskini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır (Shiers, 2002).

Ramírez, ABD’de bankacılıkta şubeleşmeye ilişkin kısıtlamaların banka başarısızlıklarını etkileyip etkilemediğine yönelik araştırma yapmıştır. 1925-1929 yılları arasındaki verilerin Logit yöntemi ile incelendiği çalışmada, banka iflasları nedeni ile bankaların şubeleşmesinin kısıtlandığı sonucuna ulaşılmıştır (Ramírez, 2003).

Spieker, ABD’de bankacılıkta şubeleşmenin devam edip etmeyeceğine yönelik araştırma yapmıştır. 1994-2003 yılları arasındaki verilerin incelendiği çalışmada bankaların şubeleşme trendinin en azından bazı eyaletlerde devam edeceği sonucuna ulaşılmıştır (Spieker, 2004).

Carlson ve Mitchener, ABD’de şube bankacılığının etkilerine yönelik araştırma yapmıştır. 1922-1930 yılları arasındaki verilerin hipotez testi yöntemi ile incelendiği çalışmada, şube bankacılığının rekabeti artırdığını ve zayıf bankaları sistemden çıkmaya zorladığını belirtmişlerdir. Bu yapı bankacılık sistemini bir bütün olarak güçlendirmektedir. Ayrıca bankacılık istikrarı açısından şubeleşmenin coğrafi dağılıma kıyasla rekabet üzerindeki etkileri daha önemli bulunmuştur (Carlson ve Mitchener, 2005).

Guillén ve Pinto, ABD’de şubeleşme kısıtlamalarının serbestleştirilmesine yönelik oyun teorisi ile gerçekleştirdikleri çalışmada, teknolojik gelişme ile birlikte bankaların diğer eyaletlerde şube açmalarına yönelik kısıtlamaların artık geçerli olmadığını belirlemişlerdir. Bu nedenle, 1927 yılında getirilen söz konusu sınırlamanın ekonomik hayatın ve gerçeklerin bir gereği olarak 1994 yılında kaldırıldığı sonucuna ulaşmışlardır (Guillén ve Pinto, 2007).

Guillén, ABD’de şubeleşme kısıtlamalarının serbestleştirilmesine yönelik araştırma yapmıştır. VZA kullanılarak 1984-1997 yılları arasındaki verilerin analiz edildiği çalışmada, şube açılmasına yönelik kısıtlamaların kaldırılmasının, bankaların kendi etkinliklerini geliştirmelerini mümkün kıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sınırlamalardan bankaların aynı seviyede

etkilendiğine yönelik çalışmaların aksine, bu çalışmada her bankanın kısıtlamalardan farklı seviyede etkilendiği belirlenmiştir (Guillén, 2009).

Liang vd., 2000-2007 yılları arasındaki 45 AB bankasının şubeleşmesinin performans üzerindeki etkilerine yönelik yapılan araştırmada probit regresyon kullanmışlardır. Çalışmada bankaların yurt dışı şube büyümelerinin aktif karlılığı üzerinde pozitif etki yaptığı belirlenmiştir. Genel olarak ele alındığında şubeleşme bankaların karlılığının artırılmasında en etkin strateji iken, temsilcilik ofisleri maliyetlerin kontrol altında tutulmasında kullanılan bir strateji olmaktadır (Liang vd., 2013).

Hendrickson vd., ABD’de 2008-2011 yılları arasında banka şubeleşmesinin bankaların küresel finansal krizde başarısız olma olasılığı üzerindeki etkilerine yönelik araştırma yapmışlardır. Probit regresyon analizi kullanılan çalışmada, şubeleşme yoğunluğunun bankaların başarısızlık olasılığını önemli derecede azaltmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Hendrickson vd., 2014).

Harimaya ve Kondo, Japonya’da bölgesel bankaların şube ağlarının genişlemesine yönelik araştırma yapmışlardır. Stokastik sınır analizi kullanılarak 2003-2010 yılları arasındaki verilerin analiz edildiği çalışmada, şube ağı genişlemesinin bölgesel bankaların maliyet etkinliği üzerinde doğrusal olmayan bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Harimaya ve Kondo, 2016).

2.2. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de bankaların şubeleşme eğilimi ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte bazı çalışmalarda banka şubeleri ele alınmıştır. Literatür taraması kapsamında bu çalışmalar arasında seçilenlere Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Türkiye’de Yayınlanmış Bazı Çalışmalar

Yazar	Yıl	Sonuç
Akgüç	1989	1980 sonrası liberal ekonomiye geçişle birlikte Türk bankaları yurt dışında şube yoluna girmişlerdir.
Sümer	1999	Gereksiz şubelerin kapatılması sabit maliyetleri azaltmaktadır.
Akçakoca	2001	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) bünyesindeki bankaların yeniden yapılandırılması kapsamında şube sayıları azaltılmıştır. Ayrıca kamu bankaları ve özel bankalar yeni düzenlemelere uyum kapsamında şube sayılarını rasyonalize etmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir.
Yakıcı ve Çankaya	2002	Bankaların şube ağlarını genişletmeleri maliyet avantajı sağlamamaktadır.
Yıldırım	2004	1980 sonrasında reel pozitif faiz politikası ve otomasyon gelişmeleri birçok şubeyi karlı olmaktan çıkarmıştır.
İnan	2005	Bankaların şube dağılımı nüfus miktarından çok gelir düzeyine bağlıdır. Ayrıca turizm faktörü de şube dağılımını etkilemektedir.
Cihangir	2005	Bankaların şube sayısının artması kredi verme imkânlarını genişletirken şube sayısının azalması kredi verme imkânlarını daraltmaktadır. Bankalar daha fazla şube açarak değil, daha fazla iş yaparak ölçeklerini artırabilirler.
Dereli vd.	2007	Mevduat toplama potansiyeli bankaların şube açılışında önemli bir faktördür.
Afşar	2011	2001 krizi nedeni ile azalma eğilimine giren TBS’de şube sayısı 2003 itibari ile tekrar artış eğilimine girmiştir.

Kaynak: Yazarlar

Akgüç (1989) çalışmasında Türkiye’nin 1980’li yıllarda liberal ekonomiye geçişi sonrasında bankaların yurt dışında şube açma eğilimine girdiğini belirtmiştir.

Sümer (1999) çalışmasında banka ölçeğine yönelik araştırma yapmıştır. Çalışmada gereksiz şubelerin kapatılması, merkez operasyon birimlerinin birleştirilmesi sonucu üst yönetim kadrolarının

azaltılması ve çeşitli bilişim teknolojilerinin birlikte kullanılması gibi etkenlerle sabit maliyetlerin azaltılabildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Akçakoca (2001) çalışmasında TBS'nin yeniden yapılandırılmasını ele almıştır. Bu kapsamda kamu bankaları ve özel bankalar yeni düzenlemelere uyum kapsamında şube sayılarını rasyonalize etmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirdiğini ve TMSF bünyesindeki bankaların yeniden yapılandırılması çalışmalarında şube sayılarının azaltıldığını belirtmiştir.

Yakıcı ve Çankaya (2002) çalışmasında bankaların şube sayısını arttırmalarının bankaya maliyet avantajı sağlamadığı sonucuna ulaşmışlardır. Türk bankalarında şube ve işletme düzeyinde pozitif ölçek ekonomileri mevcut değildir. Bankaların büyüme ile sağladıkları ürün ve hizmet çeşitlendirmeleri herhangi bir maliyet etkinliği sağlamamaktadır. Bankaların şube ağlarını genişletmesi ekonomik nedenlere değil, farklı bölgelerdeki farklı müşterilere ve müşteri gruplarına ulaşarak prestij kazanma isteğine dayanmaktadır.

Yıldırım (2004) çalışmasında otomasyon gelişmeleri ve 1980 sonrasında liberal ekonomiye geçişle birlikte uygulanan reel pozitif faiz politikasının birçok şubeyi karlı olmaktan çıkardığı sonucuna ulaşmıştır.

İnan (2005) çalışmasında TBS'de şube, kredi ve mevduatın coğrafi dağılımına yönelik araştırma yapmışlardır. Çalışmada bankaların şube dağılımının nüfustan ziyade gelir seviyesini temel aldığı ve turizmin şube dağılımı açısından önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Cihangir (2005) çalışmasında bankaların şube sayısının artması kredi verme imkânlarını genişlettiği; şube sayısının azalmasının ise kredi verme imkânlarını daralttığı sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan, iş yapmanın maliyeti de ölçekle birlikte değişmektedir. Bankacılıkta ölçek ekonomisi çeşitlendirme ile de sağlanabilmektedir. Çeşitlendirme ile birlikte bankalar ölçeğini daha fazla şube açarak değil, faaliyette bulunduğu coğrafi alanda daha fazla iş yaparak artırabilmektedir.

Dereli vd. (2007) çalışmalarında Türkiye'de şube açılış planlamasına yönelik araştırma yapmışlardır. 1995-2004 yılları arasındaki bir ticari bankaya ait verilere çoklu regresyon analizi uygulamışlardır. Kamu yatırımları, gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH) ve nüfus değişkenlerinin toplam mevduat üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu gösterilmiştir. Bu sebepten, bankanın şube açma kararı ve 2004-2010 yılları arasındaki şube sayılarının tahmin edilmesinde toplam mevduat temelinde projeksiyon yapılmıştır. Oluşturulan model ile bankaların toplayabileceği mevduat rakamları tahmin edilmiştir. Söz konusu modellerin bankanın şubeleşme kararlarının geliştirilmesinde kullanılabileceği değerlendirilmektedir.

Afşar (2011) çalışmasında 1995 yılında artmaya başlayan TBS'de şube sayısının 2001 krizi nedeniyle azaldığını belirtmiştir. 2000 yılsonunda 7.837 olan şube sayısı, 2003 yılsonunda 6.078'e düşmüştür. Diğer yandan, güçlü ekonomiye geçiş ve yeniden yapılandırma programı ile birlikte bankaların büyüme sürecine girmesi TBS'de şube sayısının artmasına sebep olmuştur. Buna göre, şube sayısı 2007 yılsonunda 7.856, 2008 yılsonunda 9.304, 2009 yılsonunda 9.581 ve 2010 yılsonunda 10.666 âdete ulaşmıştır.

3. Bankacılıkta Şubeleşme ve Şubeleşmeye İlişkin Mevzuat Çerçevesi

Bankacılıkta şubeleşme, yeni müşteriler kazanma, mevcut müşterilere daha kolay ulaşım sağlama, sürdürülebilir hizmet sağlama gibi hususlar açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle, bankalar ulusal düzeyde yaygınlık sağlamaya çalışmaktadırlar. Bunun için de şubeleşmeye devam etmektedirler. Ulusal düzeyde yaygınlık kazanan bankaların ise şubeleşme hızı yavaşlamaktadır. Ayrıca bir taraftan teknolojinin gelişmesi, diğer taraftan düşen faiz oranlarına bağlı olarak kar

marjlarının düşmeye başlaması bankaları bazı hususları gözden geçirmeye yönlendirmektedir. Bu hususlardan birisi de bankaların şubeleşme stratejileridir.

Bankalar maliyet tasarrufu sağlama ve maliyetlerini azaltma çalışmaları kapsamında şube yapılarını ve sayılarını gözden geçirmektedirler (Afşar, 2011). Bu kapsamda; bazı bankalar şubelerini artırmaya çalışırken, bazı bankalar mevcut şube sayısı düzeyini korumaya çalışmakta, bazı bankalar ise şube kapanışlarına yönelmektedir. HSBC gibi ülkeden çıkma kararı alan bankalarda ise şube kapanışlarının çok daha hızlı gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bankacılıkta daha fazla şubeye sahip olan bankalar daha fazla kredi verebilmektedir. Bankaların şubeleşme ağının küçük olması ise, bankaların kredi verme kapasitesi üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır (Cihangir, 2005).

2001 krizi ile birlikte TBS’de şubeleşme eğilimi negatife dönmüştür. Bununla birlikte sonraki dönemlerde şubeleşme eğilimi tekrar artış göstermiştir. TBS’nin 2010-2017 yılları arası şube sayılarına ait bilgiler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: TBS 2010:1/2017:2 Şube Sayıları

Dönem	Toplam Şube Sayısı	Dönem	Toplam Şube Sayısı
Mar.10	9.601	Ara.13	11.986
Haz.10	9.728	Mar.14	12.032
Eyl.10	9.935	Haz.14	12.136
Ara.10	10.066	Eyl.14	12.216
Mar.11	10.210	Ara.14	12.211
Haz.11	10.351	Mar.15	12.244
Eyl.11	10.501	Haz.15	12.298
Ara.11	10.517	Eyl.15	12.330
Mar.12	10.579	Ara.15	12.269
Haz.12	10.718	Mar.16	12.276
Eyl.12	10.892	Haz.16	12.151
Ara.12	11.061	Eyl.16	11.926
Mar.13	11.217	Ara.16	11.747
Haz.13	11.445	Mar.17	11.723
Eyl.13	11.771	Haz.17	11.705

Kaynak: BDDK’nın TBS Temel Göstergeleri ve TBS Temel Görünümü adlı raporlardan derlenmiştir.

Tablo 3’ten görüleceği üzere, 2010 Mart ayı sonunda sektörün şube sayısı 9.601 olarak gerçekleşmiştir. Zamanla artış gösteren sektörün şube sayısı 2015 Eylül ayı sonunda 12.330 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemden sonra, sektörde şube kapanışlarının artması 2017 Haziran itibari ile 11.705 olarak gerçekleşmiştir. Bu eğilim, TBS’de şube kapanışlarının şube açılışlarına kıyasla daha fazla olduğunu göstermektedir.

Bankacılık mevzuatı incelendiğinde şubeleşme ile ilgili düzenlemelere Bankacılık Kanunu (BK) ve Bankaların İzne Tabi İşlemleri İle Dolaylı Pay Sahipliğine İlişkin Yönetmelik (Yönetmelik) ‘te yer verilmiştir. BK’nın yurt içinde şube açma başlıklı bölümünde “Kurulca belirlenecek esaslara ve bu Kanunda yer alan kurumsal yönetim hükümleri ile koruyucu hükümlere uyulmuş olması ve Kuruma bildirilmesi şartıyla bankalarca yurt içinde şube açılması serbesttir” hükmüne yer verilmiştir (BK, 2005). Bu maddeye göre bankalar diledikleri zaman şube açabilmekte ve kapatabilmektedir.

Yönetmelik’in yurt içinde şube açma başlıklı bölümünde “Kanunun koruyucu hükümleri uyarınca yürürlüğe konulan standart oranları gerçekleştiremeyen ya da yapılan denetimler

sonucunda iç sistemlerinin şube açılmasına engel teşkil edecek düzeyde yetersiz olduğuna dair tespit bulunan ve bu tür yetersizliklerin giderilmesine ilişkin tedbirleri içeren plan sunmayan bankalar hiç bir şekil ve surette yeni şube açamazlar” ve “Bankaların açacakları şubeleri en az otuz iş günü önceden Kuruma bildirmeleri ve ikinci fıkraya ilişkin yapılan değerlendirme sonucunda herhangi bir olumsuz görüş bildirilmemesi kaydıyla şube açmaları serbesttir” hükmüne yer verilmiştir (BDDK, 2006). Bu maddelere göre standart oranlara uyum sağlayan bankaların şube açmaları serbesttir.

Yukarıda detaylarına yer verilen bankaların şube açma uygulamaları, belirli rasyoların sağlanması sonrasında BDDK’ya bildirim yapılmasına bağlıdır. Söz konusu süreç bildirim şeklinde işlemekte olup, şube açılışı veya kapanışı öncesinde BDDK’dan izin alınması şeklinde bir süreç söz konusu değildir.

4. Bankacılıkta Şubeleşme Eğilimini Belirleyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme

4.1. Veri Seti ve Yapısı

Türkiye’de 2003 sonrası artış eğilimine giren bankaların şube sayıları 2015 Eylül sonrası düşüş eğilimine girmiştir. Bu bağlamda Türkiye’deki seçilmiş mevduat bankalarına ait 2010-2016 dönem aralığındaki üç aylık veriler kullanılarak bankaların şubeleşme eğilimleri, şube açılış ve kapanışlarına neden olan faktörler ve şube açılış-kapanışlarının makroekonomik göstergelerle ilişkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada kullanılan veriler BDDK, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Bankalar Birliği (TBB), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), bankaların web siteleri ve internet ortamından temin edilmiştir.

4.2. Araştırma Yöntemi

Çalışmada VZA ve Hiyerarşik Lineer Modeller (HLM) kullanılmıştır. İlk olarak araştırmaya dâhil olan bankaların finansal rasyoları kullanılarak bankaların göreceli etkinlikleri hesaplanmıştır. Analizin ikinci aşamasında ise bankaların şube sayıları bağımsız değişken olmak üzere, VZA’da elde edilen etkinlik skorları ve literatürde sözü geçen diğer açıklayıcı değişkenler kullanılarak şube sayısına etki eden faktörler incelenmiştir.

4.2.1. Veri Zarflama Analizi

Charnes, Cooper ve Rhodes’in 1978 yılında öne sürdüğü VZA literatürde aynı zamanda Sınır Analizi olarak da bilinmektedir (Cooper vd., 2011). VZA’nın temelleri ise Farrel tarafından önerilen göreceli etkinlik kuramına dayanmaktadır (Oral vd., 1992). VZA birimlerin göreceli etkinliğinin ölçülmesinde kullanılan lineer programlama tabanlı parametrik olmayan bir yöntemdir (Üte, 2002). Bu yöntemde göreceli etkinlik, ağırlıklandırılmış çıktı değerinin ağırlıklandırılmış girdi değerine bölünmesi ile elde edilen oranın maksimize edilmesi ile hesaplanmaktadır (Perçin & Ayan, 2006).

VZA’da çıktı yönelimli ve girdi yönelimli olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Girdi yönelimli modelde girdilerin minimize edilmesi amaçlanırken, çıktı yönelimli modelde çıktıların maksimize edilmesi amaçlanmaktadır. Çıktı yönelimli VZA modelinin formülasyonu Eşitlik 1’deki gibidir (Cooper vd., 2011):

$$\begin{aligned}
 E_k &= \text{Min}(\sum_{i=1}^m v_i X_{ik}) \\
 (\sum_{r=1}^p u_r Y_{rk}) &= 1 \\
 (\sum_{r=1}^p u_r Y_{rk}) - \sum_{i=1}^m v_i X_{ik} &\leq 0 \\
 u_r &\geq \varepsilon; v_i &\geq \varepsilon
 \end{aligned} \tag{1}$$

$$j = 1, \dots, n; r = 1, \dots, p; i = 1, \dots, m$$

Eşitlikteki u_r çıktı ağırlıklarını, v_i girdi ağırlıklarını, X girdi miktarını, Y çıktı miktarını ve ε pozitif çok küçük bir sayıyı ifade etmektedir. VZA modelinin dual problemi ise Eşitlik 2'deki gibidir:

$$\begin{aligned} E_k &= \text{Max} \beta + \varepsilon(\sum_{i=1}^m s_i^-) + \varepsilon(\sum_{r=1}^p s_r^+) \\ (\sum_{j=1}^n X_{ij} \lambda_j + s_i^- - X_{ik}) &= 0 \\ (\sum_{r=1}^n Y_{rj} \lambda_j + s_i^+ - \beta Y_{rk}) &= 0 \\ \lambda_j &\geq 0 \\ j &= 1, \dots, n; r = 1, \dots, p; i = 1, \dots, m \end{aligned} \quad (2)$$

Matematiksel problemin çözülmesi sonucunda hangi birimlerin etkin olduğu, etkin olmayan birimlerin ise hangi girdilerini azaltıp hangi çıktıları arttırsa etkin olabilecekleri belirlenebilmektedir (Thanassoulis, 2001).

VZA'nın parametrik yöntemlere göre katı varsayımlarının olmaması ve çok sayıda girdi ve çok sayıda çıktı değişkenine sahip problemlere uygunluğu sebebiyle literatürde sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir.

4.2.2. Hiyerarşik Lineer Modeller

HLM olarak da adlandırılan Çok Aşamalı Modeller iç içe geçmiş veri setinin farklı seviyelere sahip olmasından Sıradan En Küçük Kareler (SEK) yöntemine göre daha üstündür. Ayrıca Çok Aşamalı Modellerde iç içe etkilere rağmen hata terimlerinin bağımlılığı kontrol edilir. HLM'de SEK regresyonundaki gözlemlerin bağımsızlığı varsayımı ihlal edilmiştir. HLM'de küme içi korelasyon da hesaba katılmaktadır (Snijders ve Basker, 1999).

Çok Aşamalı Modeller birinci aşama değişkenleri için hem sabit hem de tesadüfi etkileri verebilir. Bir değişkenin sabit etkisi ikinci aşama birimlerinin ortalama etkisi iken, tesadüfi etki ikinci aşama birimleri arasında fark olup olmadığının bilgisini verir. Ayrıca tesadüfi etki modeli gözlenemeyen heterojenliğin ve verinin hiyerarşik yapısının modellenmesine imkân sağlayabilir (Raudenbush ve Bryk, 2002).

Sınıfıçi Korelasyon Katsayısı (Intraclass Correlation Coefficient: ICC) hesaplanırken, daha karmaşık modellerin karşılaştırılması için önemli bir role sahip olan boş (null) model kullanılır. ICC tahmini $\hat{\rho}$, birinci aşama hata terimi η_{ij} 'nin varyansı σ^2 ve ikinci aşama hata terimi μ_{0j} 'nin varyansı τ_{00}^2 'nin tahminleri kullanılarak hesaplanır ve şu şekilde tanımlanır:

$$\hat{\rho} = \frac{\hat{\tau}_{00}^2}{\hat{\tau}_{00}^2 + \hat{\sigma}^2} \quad (3)$$

ICC'nin 0'a yaklaşması, birinci aşamadaki birimlerin istatistiksel olarak bağımsız olduğunu ifade eder. Ayrıca değişkenliği tanımlamada olabilirlik oran testi de kullanılabilir. Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criteria: AIC) ve Bayes Bilgi Kriteri (Bayesian Information Criteria: BIC) log olabilirlik değeri kullanılarak hesaplanan uyum iyiliği kriterleridir. Hangi modelde AIC ve BIC değerleri daha küçük ise o model tercih edilir.

Çalışmada birinci aşaması bankalardan, ikinci aşaması dönemlerden oluşan iki aşamalı model kullanılması önerilmiştir.

1. aşama

$$Y = \beta_0 + \sum_{i=1}^k \beta_i X_i + r \quad (4)$$

2. aşama

$$\beta_0 = \gamma_{00} + \sum_{j=1}^l \gamma_{0j} Z_j + u_0$$

$$\beta_k = \gamma_{k0} \quad k=1,2,\dots,K \quad (5)$$

4.3. Bağımsız Değişkenler

Li Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, bankaların şubeleşmesini etkileyen faktörleri belirleyebilmek için kullanılabilecek değişkenlere Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4: Literatürde Kullanılan Bağımsız Değişkenler

	Değişken İsmi	Referans Çalışmalar
Makro Ekonomik Değişkenler	Büyüme	Liang vd. (2013)
	Eğitim seviyesi	Reilly (2016)
	Enflasyon	Schmid (1994), Liang vd. (2013)
	İşsizlik	Hendrickson vd. (2014)
	Kişi başına GSYİH	Barros (1995), Dereli vd. (2007)
	Kişi başına gelir	Schmid (1994), Ramírez (2003), Spieker (2004), Cohen ve Mazzeo (2010), Hendrickson vd. (2014)
	Nüfus	Schmid (1994), Barros (1995), Cerasi vd., (1998), Ramírez (2003), Cohen ve Mazzeo (2010), Hendrickson vd. (2014)
	Ortalama hane halkı geliri	Dereli vd. (2007)
	Ortalama istihdam artışı	Spieker (2004)
	Ortalama nüfus artışı	Spieker (2004)
	Rekabet	Clawson (1974), Olsen ve Lord (1979), Doyle vd. (1979), Chelst vd. (1988)
	Tarımdaki nüfus	Ramírez (2003)
Bankaya Özgü Değişkenler	Değişken İsmi	Referans Çalışmalar
	Bankanın ana ortağı	Barros (1995)
	Bankanın çalışan sayısı	Calcagnini vd. (1999)
	Bankanın ölçeği	Liang vd. (2013)
	Bankanın sektör payı	Kroszner ve Strahan (1997), Liang vd. (2013)
	Bankanın sektördeki şube payı	Barros (1995)
	Bankanın yaşı	Hendrickson vd. (2014)
	Personel maliyeti	Guillén (2009)
	Şube çalışan sayısı	Heald (1972)
	Toplam şube sayısı	Cerasi vd., (1998), Hendrickson vd. (2014)
	Zorunlu karşılıklar	Ramírez (2003)
Finansal Oranlar	Değişken İsmi	Referans Çalışmalar
	Aktif karlılığı (ROA)	Shiers (2002), Liang vd. (2013), Hendrickson vd. (2014)
	Faaliyet giderleri/toplam varlıklar	Liang vd. (2013)
	Faiz dışı gelirler/toplam gelirler	Liang vd. (2013)
	Faiz dışı gelirler/toplam varlıklar	Hendrickson vd. (2014)
	Net Faiz Marjı/Toplam Varlıklar	Liang vd. (2013)
	Özkaynak karlılığı (ROE)	Shiers (2002), Liang vd. (2013)
	Sermaye yeterlilik oranı (SYR)	Harimaya ve Kondo (2016)
	Sorunlu krediler/toplam krediler	Harimaya ve Kondo (2016)
	Toplam gayrimenkul kredileri/toplam krediler	Hendrickson vd. (2014)
	Toplam krediler/toplam varlıklar	Hendrickson vd. (2014)
	Toplam menkul kıymetler/toplam varlıklar	Hendrickson vd. (2014)

	Toplam mevduat/şube sayısı	Hendrickson vd. (2014)
	Toplam sermaye /toplam varlıklar	Hendrickson vd. (2014)
	Toplam ticari krediler/toplam krediler	Hendrickson vd. (2014)
	Toplam türevler/toplam varlıklar	Hendrickson vd. (2014)
	Toplam krediler	Cerasi vd., (1998), Shiers (2002), Harimaya ve Kondo (2016)
	Toplam maliyetler	Harimaya ve Kondo (2016)
	Toplam menkul kıymetler	Harimaya ve Kondo (2016)
	Toplam mevduatlar	Cerasi vd., (1998), Shiers (2002)
	Toplam varlıklar	Shiers (2002), Hendrickson vd. (2014)

Kaynak: Yazarlar

Bankaların şubeleşmesini etkileyen faktörlerin belirlenebilmesi için, Tablo 4’te yer verilen değişkenlerden sektör payı, rekabet, ekonomik büyüme, enflasyon (TÜFE), işsizlik oranı, gelir eşitsizliği, ticari mevduat hacmi, kişi başına düşen GSYİH ve hanehalkı geliri olmak üzere 9 farklı bağımsız değişken kullanılmıştır. Ek olarak, Personel Giderleri / Diğer Faaliyet Giderleri, Likit Aktifler / Toplam Aktifler, Takipteki Krediler (brüt) / Toplam Krediler ve Alacaklar, Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Aktifler ve Sermaye Yeterliliği Oranı girdi değişkenleri, Ortalama Aktif Karlılığı ve Ortalama Özkaynak Karlılığı çıktı değişkenleri olacak şekilde VZA uygulanmıştır. VZA sonucundaki göreceli etkinlik skorları da açıklayıcı değişken olarak modele eklenmiştir.

4.4. İstatistiksel Analiz ve Sonuçlar

4.4.1. Göreceli Etkinliğin Belirlenmesi

Literatürdeki çalışmalardan hareketle, göreceli etkinliğin ölçülmesinde kullanılan VZA’da sıklıkla analize dâhil edilen girdi ve çıktı değişkenleri incelenmiştir. Buna göre, analizde kullanılan değişkenlere Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5: VZA’da Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Girdi	Çıktı
Personel Giderleri / Diğer Faaliyet Giderleri	Ortalama Aktif Karlılığı
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	Ortalama Özkaynak Karlılığı
Takipteki Krediler (brüt) / Toplam Krediler ve Alacaklar	
Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Aktifler	
Sermaye Yeterliliği Oranı	

Çalışmada çıktı yönelimli VZA kullanılarak her bir 3’er aylık dönem için göreceli etkinlik skorları hesaplanmıştır. Analizler Odeabank hariç diğer bankalar için 2010:1-2016:4 olmak üzere toplam 28 dönem üzerinden, Odeabank için ise 17 dönem üzerinden uygulanmıştır. Buna göre ölçüm dönemleri ve etkin olduğu dönem sayısına Tablo 6’da yer verilmiştir.

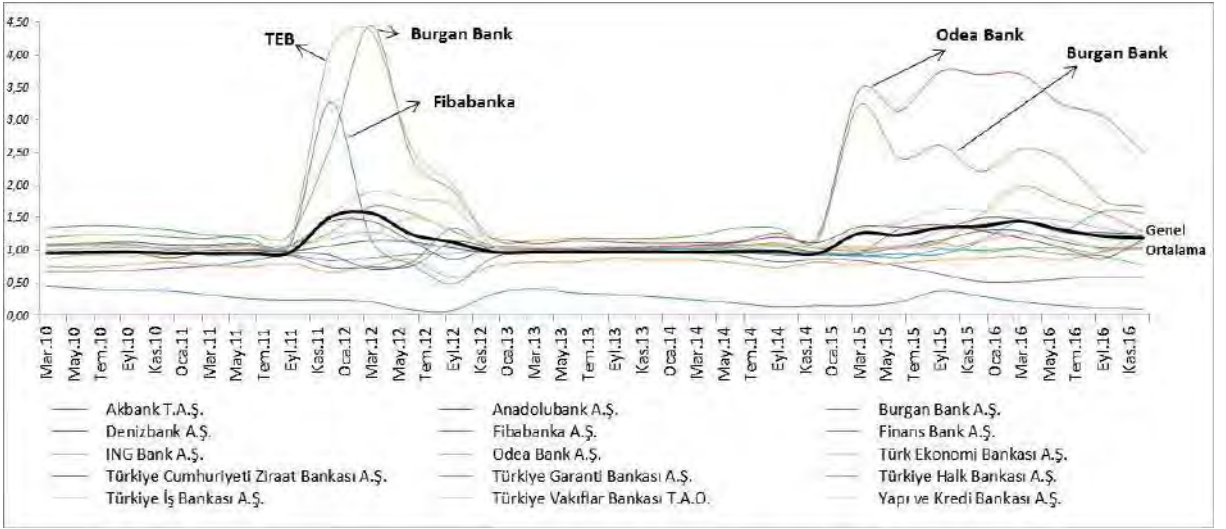
Tablo 6: Dönem ve Banka Etkinlik Sayıları

Bankalar	Dönem Sayısı	Etkin Olduğu Dönem Sayısı
ING Bank A.Ş.	28	28
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	28	27
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	28	24
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	28	17
Akbank T.A.Ş.	28	16
Fibabanka A.Ş.	28	12
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	28	11
Türkiye İş Bankası A.Ş.	28	10
Anadolubank A.Ş.	28	10

Bankalar	Dönem Sayısı	Etkin Olduğu Dönem Sayısı
Denizbank A.Ş.	28	6
Finans Bank A.Ş.	28	4
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	28	2
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	28	0
Burgan Bank A.Ş.	28	0
Odea Bank A.Ş.	17	0

Tablo 6'ya göre ING Bank analizlerin uygulandığı tüm dönemlerde etkin olan tek banka olarak hesaplanmıştır. Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O., Burgan Bank A.Ş. ve Odea Bank A.Ş. ise analiz dönemlerinin hiçbirinde etkin bankalar arasına girememiştir.

Bankaların dönemler bazında etkinlik skorları ise Şekil 1'de yer almaktadır. Çıktı yönelimli VZA uygulandığı için etkinlik değeri 1 ve üzerinde olan bankaların etkin olmadığı, etkinlik değeri 1'in altındaki bankaların ise etkin olduğu söylenmektedir.

Şekil 1: Bankaların Dönem Bazlı Etkinlik Trendi

Şekil 1'e göre, Aralık 2011 ve Mart 2015 dönemlerinin bazı bankalar için kritik dönemler olduğu görülmektedir. Aralık 2011'de Fibabanka'nın etkinlik skorunda çok ciddi bir yükseliş olduğu, yani etkinliğinin ciddi bir şekilde azaldığı görülmektedir. Fakat Mart 2012 döneminde etkinlik skorunda ciddi bir iyileşme yaşayarak tekrar eski seviyesine geldiği gözlemlenmiştir. Burgan Bank ve TEB bankalarının etkinlik değerleri ise benzer şekilde Aralık 2011 döneminde ciddi oranda artmıştır (yani etkinliği azalmıştır). Sözü geçen bankaların tekrar eski etkinlik değerine dönmesi ise Mart 2013'ü bulmuştur. Mart 2015 döneminde ise Odeabank ve Burgan Bank'ın etkinliğinde ciddi bir azalma görülmektedir. Ek olarak Aralık 2016 döneminde dahi hala eski etkinlik değerine dönemediği görülmektedir. Etkinlik skorlarının detayı incelendiğinde, TEB'in Aralık 2011 döneminde etkinliğindeki azalışın en büyük sebebi Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Aktifler ve Ortalama Özkaynak Karlılığı rasyolarındaki değişimler olduğu görülmüştür. İlgili dönem aralığı incelendiğinde TEB'in Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Aktifler rasyosunun ortalama 16 birim daha az, Özkaynak Karlılığı rasyosunun ise ortalama 7 birim daha fazla olması durumunda aktif bankalar arasına girebileceği görülmüştür.

Burgan Bank incelendiğinde ise Eylül 2012 ve sonrası dönemlerde Personel Giderleri / Diğer Faaliyet Giderleri rasyosunda azalma sağlanması ve aynı anda Ortalama Özkaynak Karlılığı rasyosunda da artış sağlaması sonucunda etkin bankalar arasında yer alabileceği görülmüştür.

Odea Bank'ın etkin bankalar arasında yer alabilmesi için Aralık 2012 ve Aralık 2014 dönemleri arasında Ortalama Özkaynak Karlılığında, Haziran 2015 sonrasında Personel Giderleri / Diğer Faaliyet Giderleri rasyosunda ve genel olarak tüm dönemlerde Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Aktifler rasyosunda iyileşme sağlaması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer bankaların etkin olabilmesi için azaltması gereken girdi değişkenleri ve arttırması gereken çıktı değişkenleri incelendiğinde genellikle sözü geçen bankalardaki gibi Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Aktifler, Personel Giderleri / Diğer Faaliyet Giderleri ve Ortalama Özkaynak Karlılığı rasyolarında iyileştirme yapmaları gerektiği gözlemlenmiştir.

4.4.2. Şube Sayısını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi

Bankaların şubeler bazında dönemsel olarak şube sayıları incelendiğinde Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., Türkiye Halk Bankası A.Ş., Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. ve Türkiye İş Bankası A.Ş. bankalarının şube sayılarının devamlı arttığı görülmektedir. Diğer bankaların ise belirli dönemler sonrasında şube sayılarında azalmaya gittiği görülmektedir. Finans Bank A.Ş. ve ING Bank A.Ş. Eylül 2013 sonrası, Akbank T.A.Ş. ve Burgan Bank A.Ş. Eylül 2014 sonrası, Denizbank A.Ş., Türk Ekonomi Bankası A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş. ve Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. bankaları ise Haziran 2015 sonrası, Odea Bank A.Ş. ise Haziran 2016 sonrasında şube sayısında azalmaya gitmiştir. Bankaların dönemsel olarak şube sayılarına Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7: Dönem ve Banka Şube Sayıları

	Akbank T.A.Ş.	Anadolubank A.Ş.	Burgan Bank A.Ş.	Denizbank A.Ş.	Fibabanka A.Ş.	Finans Bank A.Ş.	ING Bank A.Ş.	Odea Bank A.Ş.	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Türkiye İş Bankası A.Ş.	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
Mar.10	856	86	46	450	18	461	334		628	1340	791	680	1099	547	838
Haz.10	873	86	47	451	18	465	327		628	1357	808	690	1119	576	847
Eyl.10	897	86	52	477	18	486	329		629	1373	834	701	1135	605	862
Ara.10	913	86	54	500	18	503	323		604	1399	859	709	1142	636	868
Mar.11	912	86	57	512	18	505	327		603	1408	880	734	1159	651	868
Haz.11	905	86	57	540	20	512	327		602	1428	890	756	1169	671	887
Eyl.11	916	88	59	553	20	519	327		602	1446	907	770	1194	678	894
Ara.11	927	88	59	588	21	522	322		507	1458	914	771	1201	680	907
Mar.12	936	88	60	589	22	522	319		508	1462	920	784	1209	690	908
Haz.12	951	88	60	596	25	522	319		510	1506	922	792	1214	690	918
Eyl.12	963	88	60	600	27	530	320		510	1510	928	807	1234	741	922
Ara.12	962	91	60	610	28	582	319	6	509	1514	933	821	1250	744	928
Mar.13	966	103	60	623	34	592	326	10	529	1528	943	846	1265	744	929
Haz.13	966	109	60	667	40	623	328	20	532	1561	958	866	1283	753	932
Eyl.13	975	111	60	680	56	658	331	24	537	1613	974	872	1296	844	939
Ara.13	986	115	60	689	62	674	330	37	544	1661	998	877	1309	859	949
Mar.14	987	114	60	700	63	674	328	42	547	1667	992	878	1319	863	947
Haz.14	994	114	60	709	63	673	327	45	547	1674	992	887	1341	870	968
Eyl.14	999	114	60	711	66	666	327	45	550	1686	995	891	1348	879	978
Ara.14	991	108	58	716	67	658	316	48	551	1707	1002	900	1358	893	1003
Mar.15	975	108	59	715	68	658	319	51	551	1726	1003	903	1362	900	1007
Haz.15	950	108	59	724	68	654	316	53	551	1760	1006	912	1367	903	1013

	Akbank T.A.Ş.	Anadolubank A.Ş.	Burgan Bank A.Ş.	Denizbank A.Ş.	Fibabanka A.Ş.	Finans Bank A.Ş.	ING Bank A.Ş.	Odea Bank A.Ş.	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Türkiye İş Bankası A.Ş.	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
Eyl.15	913	108	54	715	67	647	311	54	553	1802	1007	936	1373	909	1015
Ara.15	902	106	56	692	67	642	298	55	532	1812	980	949	1377	920	1000
Mar.16	899	106	51	695	68	642	285	55	536	1813	981	956	1378	920	997
Haz.16	897	106	51	689	70	630	282	56	536	1811	980	961	1377	922	982
Eyl.16	883	106	51	690	70	630	273	50	539	1812	976	961	1375	926	965
Ara.16	841	106	49	694	73	630	268	50	515	1814	968	964	1374	924	936

Şube sayısı bağımlı değişken, VZA sonucunda elde edilen etkinlik skoru, sektör payı, rekabet oranı, büyüme, tüfe, işsizlik oranı, gelir eşitsizliği, ticari mevduat hacmi, kişi başına düşen GSYİH ve hane halkı geliri bağımsız değişken olmak üzere model kurulmuştur. Bankaların dönem bazlı ulaşılabilen verileri olan etkinlik değeri ve sektör payı değişkenleri HLM'deki birinci aşama değişkenlerini, sadece dönemsel olarak elde edilebilen rekabet oranı, büyüme, tüfe, işsizlik oranı, gelir eşitsizliği, ticari mevduat hacmi, kişi başına düşen GSYİH ve hane halkı geliri değişkenleri ise HLM'de ikinci aşama değişkenleri olarak kullanılmıştır. Tüm değişkenleri ekledikten sonra anlamsız değişkenlerin çıkartılarak elde edilen son modele Tablo 8'de yer verilmiştir.

Tablo 8: HLM Model Çıktısı

Sabit Etkiler	Katsayı	Standart Hata	t	p
Sabit Terim	1316.574	75.575	17.421	<0.001
Rekabet Oranı	-1.079	0.063	-17.235	<0.001
İşsizlik Oranı	6.438	2.076	3.102	0.005
Etkinlik Skoru	-34.234	9.056	-3.780	<0.001
Sektör Payı	77.036	2.060	37.404	<0.001

İteratif olarak değişkenlerin eklenerek/çıkartılarak kurulan model sonucunda sektördeki rekabet oranı, ilgili dönemdeki işsizlik oranı, bankanın sektördeki payı ve bankanın etkinlik skorunun ilgili bankanın şube sayısını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

HLM ile kurulan modele göre, bankalar arası rekabet oranı arttıkça bankaların şube sayılarında azalma olduğu gözükmemektedir. Özellikle 2015 yılı ve sonrasında bankaların dijital kanal kullanıcı sayısının sürekli artış göstermesi (TBB, 2017), bankaların alternatif dağıtım kanallarında fark yaratıp rekabeti şube kanalından çıkartıp diğer kanallara yönlendirdiğinin bir göstergesidir.

Modeldeki etkinlik skoru çıktı yönelimli VZA ile elde edilen banka bazlı etkinlik skorudur. Bu sebeple etkinlik skorunun değerinin artması ilgili bankanın etkinliğinde bir azalma olduğunu göstermektedir. Modeldeki etkinlik skorundaki 1 birimlik artış şube sayısında 34 birimlik azalmaya neden olacaktır. Yani, etkinlik azaldıkça bankaların şube kapadığı söylenebilir.

Modelde sektör payı ve işsizlik oranı ile ilgili katsayılar pozitif çıkmıştır. Yani bankanın sektör payı arttıkça bankanın şube ağını genişlettiği ve benzer şekilde işsizlik oranı arttıkça bankanın istihdam yaratmak adına yine şube sayısını arttırdığı söylenebilir.

5. Sonuç

Türk Bankacılık Sektörü, 2001 krizinden sonra özelleştirmeler, birleştirmeler, satın almalar ve sektöre yeni girişler başta olmak üzere ekonomik reformların etkisi ile önemli ölçüde dönüşüm

geçirmiştir. Bu dönüşüm piyasa yapısını değiştirmiş, bankaların etkin ve verimli bir şube ağına sahip olmalarına yönelik politikaları kritik bir husus olarak öne çıkarmıştır. Dolayısı ile bankalar hem müşterilerinin rahat ulaşabileceği geniş bir şube ağına sahip olmak hem de bu ağı etkin ve verimli bir şekilde yönetmek durumunda kalmaktadırlar.

Türk Bankacılık Sektörünün şube istatistiklerine bakıldığında son zamanlarda aşağı yönlü bir eğilim görülmektedir. Bu eğilim sektörde hâkim olan maliyetlerin azaltılması yaklaşımının bir sonucu olup bu kapsamda bankalar şube ağlarını optimize etmeye çalışmaktadır. Dolayısı ile bazı bankalar şube açarken bazı bankalar şube kapatmaktadırlar. Kapanan şube sayısı açılan şube sayısından daha fazla olduğu için sektörün toplam şube sayısı azalmaktadır. Sektörün toplam şube sayısı 2017 Haziran ayı sonunda 11.705 olarak gerçekleşmiştir.

Türk Bankacılık Sektöründe şube sayısının azalma eğilimine girmesi nedeni ile bankaların şubeleşme eğilimini etkileyen makroekonomik faktörlerin belirlenmesine yönelik bu çalışma hazırlanmıştır. 15 mevduat bankasının şubeleşme eğilimi etkinlik, sektör payı, rekabet, ekonomik büyüme, kişi başı GSYİH, enflasyon (TÜFE) ve işsizlik oranı değişkenleri ve 2010:1-2016:4 dönem aralığındaki 3'er aylık veriler kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre etkinlik, sektör payı, işsizlik faktörlerinin bankaların şubeleşmesini pozitif etkilemektedir. Diğer bir ifade ile bankaların etkinliği, sektör payı, ülkedeki işsizlik arttıkça bankalar şubeleşmesi artmaktadır. Diğer taraftan rekabet bankaların şubeleşmesini negatif etkilemektedir. Yani sektörde rekabet arttıkça bankalar şube kapatmaktadırlar. Ekonomik büyüme, kişi başı GSYİH ve enflasyon (TÜFE) değişkenleri ile bankaların şubeleşmesi arasında ise bir ilişki bulunamamıştır.

Günümüzde Türkiye'de bankaların şube açılışları ve kapanışları için BDDK'ya bildirimde bulunmaktadır. Ancak burada mekanizma izin alınmasından ziyade bildirim yapılması şeklinde işlemektedir. Şube açılış ve kapanışlarının bankalar için stratejik, ekonomi içinse önemli bir husus olduğu dikkate alındığında, BDDK tarafından da stratejik bir husus olarak ele alınmalıdır. Bu kapsamda bankaların şube açılış ve kapanışlarına ilişkin mevzuat revize edilerek şube açılış ve kapanışlarının BDDK iznine bağlanması önerilmektedir.

Bankaların şube açılış ve kapanışlarının BDDK iznine bağlanması ile birlikte şube açılış ve kapanışları daha düzenli bir hale gelecektir. Böylece şubeleşmenin ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri sıkı bir şekilde düzenlenebilecek ve muhtemel olumsuz etkiler önlenilebilecektir.

Türkiye'de bankaların şubeleşme eğilimi ile ilgili çalışma bulunmadığından yapılan çalışma bu yönüyle öncü bir çalışma olma özelliği taşımaktadır. Diğer taraftan dijitalleşmenin bankaları başta şubeleşme olmak üzere birçok husus açısından etkilemesi kaçınılmazdır. Geçmiş dönemlere ilişkin veri bulunmadığından bu çalışmada dijitalleşme bir değişken olarak ele alınamamıştır. Bu noktada TBB tarafından 2017 Mart dönemi itibari ile dijitalleşme ile ilgili bazı verilerin yayınlanmaya başlanması önemli olup yeterli veri oluştuğunda dijitalleşmenin şubeleşme üzerindeki etkilerine yönelik bir çalışma yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca banka birleşmeleri ve ana ortak değişimleri gibi hususların bankaların şubeleşmesi üzerindeki etkileri bir diğer araştırma konusu olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abadi, H.R.D., Kabiry, N., Forghani, M.H. (2013). Factors Affecting Isfahanian Mobile Banking Adoption Based on the Technology Acceptance Model, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(5), 611-623.
- Afşar, M. (2011), Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 143-171.

- Akçakoca, E. (2001), Bankacılık Sektörü (Soru-Cevap), İktisat Dergisi, (413), Kasım.
- Akgüç, Ö. (1989), 100 Soruda Türkiye’de Bankacılık, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Altunöz, U. (2016). Banka Müşterilerinin İnternet Bankacılığına Yönelik Davranışlarının İncelenmesi: Kümeleme Analizi, Route Educational and Social Science Journal, 3(4), 132-141.
- BDDK, (2006), Bankaların İzne Tabi İşlemleri İle Dolaylı Pay Sahipliğine İlişkin Yönetmelik, 01.11.2016 tarih ve 26333 no.lu Resmi Gazete.
- BDDK, (2017a), TBS Temel Göstergeleri Eylül 2015, http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/TBSGG/14650tbs_temel_gostergeler_ra_poru_eylul_2015.pdf, Erişim tarihi: 01.09.2017.
- BDDK, (2017b), TBS Temel Göstergeleri Aralık 2016, http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/TBSGG/15785tbs_temel_gostergeler_ra_poru_aralik_2016.pdf, Erişim tarihi: 01.09.2017.
- BDDK, (2017c), Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Haziran 2017, http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/TBSGG/16208tbs_temel_gostergeler_ra_poru_haziran_2017.pdf, Erişim tarihi: 01.09.2017.
- BK, (2005), 5411 sayılı Bankacılık Kanunu, 01.11.2005 tarih ve 25983 sayılı Resmi Gazete.
- Barros, P.P. (1995), Post-Entry Expansion in Banking: The Case of Portugal, International Journal of Industrial Organization, 13(4), 593-611.
- Bayrakdaroglu, A. (2012). Bireylerin İnternet Bankacılığı Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Alan Araştırması, Business and Economics Research Journal, 3(4), 57-75.
- Berger, A.N., Leusner, J.H., Mingo, J.J. (1997), The Efficiency of Bank Branches, Journal of Monetary Economics, 40, 1, 141-62.
- Calcagnini, G., Hester, D.D. (1997), Cambiamento Istituzionale e Reddittività Delle Banche in Italia, Rivista di Politica Economica, 87(1), 3-42.
- Carlson, M., Mitchener, K.J. (2005). Branch Banking, Bank Competition, and Financial Stability (No. w11291), National Bureau of Economic Research.
- Cerasi, V., Chizzolini, B. Ivaldi, M. (1998), Branching and Competitiveness across Regions in the Italian Banking Industry, Università di Milano, Dipartimento di Economia Politica e Aziendale, Working Paper, 98.03, 1-21.
- Ceylan, H.H., Genç, E., Erem, I. (2013). Tüketicilerin İnternet Bankacılığını Benimsemesini Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli ile Araştırılması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (3), 143-154.
- Cihangir, M. (2005), Bankacılıkta Optimum Büyüklük: Türk Bankacılık Sektörü Üzerinde Ampirik Bir Çalışma, DEÜ İİBF Dergisi, 20(2), 11-26.
- Chelst, K., Schultz, J., Sanghvi, N. (1988), Issues and Decision Aids in Designing Branch Networks, Journal of Retail Banking, 10, 5-17.
- Cleland, G. (2000), Banking in New Zealand: Registered Banks, <https://www.parliament.nz/resource/mi->

[nz/00PLEcoRP00191/3db30ee9b0944597c7b2857c59a1dd1991a21710](https://doi.org/10.1501/00PLEcoRP00191/3db30ee9b0944597c7b2857c59a1dd1991a21710), Erişim tarihi: 01.07.2017.

- Clawson, C.J. (1974), Fitting Branch Locations, Performance Standards and Marketing Strategies to Local Conditions, *Journal of Marketing*, 38, 8-14.
- Cohen, A., Mazzeo, M.J. (2010). Investment Strategies and Market Structure: An Empirical Analysis of Bank Branching Decisions, *Journal of Financial Services Research*, 38(1), 1-21.
- Cooper, W.W., Seiford, L.M., Zhu, J. (2011), *Handbook on Data Envelopment Analysis*, 2nd ed, Springer, New York.
- Dereli, T., Durmuşoğlu, A., Ata, H. A., Gür, F. (2007). An Empirical Model for Bank Branch Planning: the Case of a Turkish Bank, *Rios International Journal*, 1, 55-74.
- Doyle, P., Fenwick, I., Savage, G.P. (1979), Management Planning and control in Multibranch Banking, *Journal of Operation Research Society*, 30, 105-111.
- Farabullini, F., Fornari, F., Bonis, R.D. (1998). La Localizzazione Territoriale Degli Sportelli Bancari e le Determinanti Delle Aperture, *Rivista Economica del Mezzogiorno*, 12(1), 69-104.
- Guillén, J. (2009). A Lesson to Learn from Developed Countries: The Case of State Branching Deregulation in the US, *Estudios de Economía*, 36(1), 67-95.
- Harimaya, K., Kondo, K. (2016). Effects of Branch Expansion on Bank Efficiency: Evidence from Japanese Regional Banks, *Managerial Finance*, 42(2), 82-94.
- Guillén, J.B., Pinto, S. (2007). Bank Branching Deregulation: A Spatial Competition Model, *Anales de Estudios Economicos y Empresariales*, 17, 87-108.
- Heald, G.I. (1972). The Application of the Automatic Interaction Detector (AID) Programme and Multiple Regression Techniques to the Assessment of Store Performance and Site Selection, *Operational Research Quarterly*, 445-457.
- Hendrickson, J. M., Nichols, M. W., Fairchild, D.R. (2014). Bank Branch Location And Stability During Distress, *Journal of Financial Economic Policy*, 6(2), 133-151.
- İnan, E.A. (2005), Türk Bankacılık Sisteminde Şube, Kredi ve Mevduatın Coğrafi Dağılımı, *Bankacılar Dergisi*, 54, 21-40.
- Kolari, J., Zardkoohi, A., Santalainen, T., Suvanto, A. (1992). Branch Bank Operating Costs: Evidence from Savings Banks in Finland, *Applied Economics*, 24(4), 401-410.
- Kroszner, R.S., Strahan, P.E.(1997), The Political Economy of Deregulation: Evidence From the Relaxation of Bank Branching Restrictions in the United States, *Federal Reserve Bank of New York, Public Information Department, Research Paper*, No: 9720.
- Liang, H.Y., Ching, Y.P., Chan, K.C. (2013). Enhancing Bank Performance through Branches or Representative Offices? Evidence from European Banks, *International Business Review*, 22(3), 495-508.
- Olsen, LM, Lord JD. (1979), Market Area Characteristics and Branch Bank Performance, *Journal of Bank Research*, 102-110.
- Oral, M., Kettani, O., Yolalan, R. (1992), An Empirical Study on Analyzing the Productivity of Bank Branches, *IIE Transactions*, 24(5), 166-176.

- Perçin, S., Ayan, T.Y. (2006), Measuring Efficiency of Commercial Banks in a Developing Economy: The Case of Turkey, *Investment Management and Financial Innovations*, 3(2), 217-231.
- Ramírez, C.D. (2003). Did Branch Banking Restrictions Increase Bank Failures? Evidence from Virginia and West Virginia in the Late 1920s, *Journal of Economics and Business*, 55(4), 331-352.
- Raudenbush, S.W., Bryk, A.S. (2002). *Hierarchical Linear Models: Applications and Data Analysis Methods*, (2nd edition), Thousand Oaks, CA: Sage Publications Inc.
- Reilly, P. (2016), Bank Branching Deregulation and High School Graduation, West Virginia University, Department of Economics, Working Paper Series, No: 16-29.
- Schmid, F.A. (1994). Should Bank Branching Be Regulated? Theory and Empirical Evidence from Four European Countries, *Journal of Regulatory Economics*, 6(2), 137-149.
- Shiers, A.F. (2002). Branch Banking, Economic Diversity and Bank Risk, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 42(3), 587-598.
- Snijders, T.A.B., Bosker, R.J. (1999). *Multilevel Analysis*, Sage Publications, London.
- Snijders, T.A.B., Bosker, R.J. (2012). *Multilevel Analysis: An Introduction to Basis and Advanced Multilevel Modeling*, Second Edition, Sage Publications.
- Spieker, R. (2004). Bank Branch Growth Has Been Steady: Will It Continue?, Federal Deposit Insurance Corporation Draft FOB, Report No: 8, ABD.
- Sümer, S. (1999), Banka Birleşmeleri, *Active*, (5), Şubat-Mart.
- TBB. (2017). “Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri”, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, 30.09.2017
- Thanassoulis, E. (2001), *Introduction to the Theory and Application of Data Envelopment Analysis: A Foundation Text with Integrated Software*, 2nd edition, Norwell, Massachusetts: Kluwer Academic Publishers
- Üte, R. (2002), Veri Zarflama Analizi Tekniği ile Sağlık Sektörünün Operasyonel Etkinliğinin Araştırılması (S. S. Institute, Dü.), Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Yakıcı, T.A., Çankaya, F. (2002), Türk Bankacılık Sisteminin Ölçek Ekonomileri Açısından Değerlendirilmesi, *Bankacılar Dergisi*, (43), 33-50.
- Yıldırım, O. (2004), Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Finansal Krizler (1980-2002): (Nedenleri, Sonuçları ve Ekonomik Etkileri), <http://www.ansiklopedi.biz/bankacilik/turk-bankacilik-sektorunde-yasanan-finansal-krizler-1980-2002-nedenleri-sonuclari-ve-ekonomik-etkileri>, Erişim tarihi: 14.07.2017.
- Zhao, L., Garner, B.J. (2001). Developing GIS Tools to Integrate MCDM models for the Analysis of Bank Branch Closures, In Unpublished Paper Presented In: 6th International Conference on GeoComputation.

Ekler

Ek 1. Türkiye’deki Mevduat Bankaları (30.09.2017 Tarihi İtibari İle)

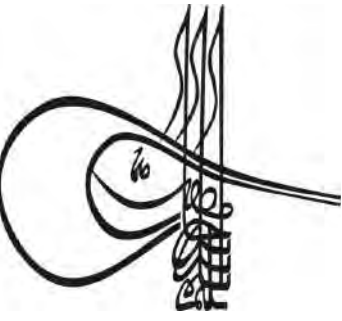
Banka Adı	Banka Türü	2016 Yılsonu Banka Ölçeği
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Kamu	Büyük

Banka Adı	Banka Türü	2016 Yılsonu Banka Ölçeği
Türkiye İş Bankası A.Ş.	Özel	Büyük
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Yabancı	Büyük
Akbank T.A.Ş.	Özel	Büyük
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	Özel	Büyük
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Kamu	Büyük
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Kamu	Büyük
Finans Bank A.Ş.	Yabancı	Orta
Denizbank A.Ş.	Yabancı	Orta
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Özel	Orta
ING Bank A.Ş.	Yabancı	Orta
Odea Bank A.Ş.	Yabancı	Orta
HSBC Bank A.Ş.	Yabancı	Orta
Şekerbank T.A.Ş.	Özel	Orta
Alternatifbank A.Ş.	Yabancı	Küçük
Fibabanka A.Ş.	Özel	Küçük
Anadolubank A.Ş.	Özel	Küçük
Burgan Bank A.Ş.	Yabancı	Küçük
Citibank A.Ş.	Yabancı	Küçük
ICBC Turkey Bank A.Ş.	Yabancı	Küçük
Turkland Bank A.Ş.	Yabancı	Küçük
Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A.Ş.	Yabancı	Küçük
Intesa Sanpaolo S.p.A.	Yabancı-Şube	Mikro
Arap Türk Bankası A.Ş.	Yabancı	Mikro
Birleşik Fon Bankası A.Ş.	Özel-TMSF'ye Devir	Mikro
Deutsche Bank A.Ş.	Yabancı	Mikro
Turkish Bank A.Ş.	Özel	Mikro
Rabobank A.Ş.	Yabancı	Mikro
JPMorgan Chase Bank N.A.	Yabancı-Şube	Mikro
Société Générale (SA)	Yabancı-Şube	Mikro
Bank Mellat	Yabancı-Şube	Mikro
Habib Bank Limited	Yabancı-Şube	Mikro
Adabank A.Ş.	Özel-TMSF'ye Devir	Mikro

Ek 2. Analize Dâhil Edilen Mevduat Bankaları

Banka Adı	Banka Türü	2016 Yılsonu Banka Ölçeği
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Kamu	Büyük
Türkiye İş Bankası A.Ş.	Özel	Büyük
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Yabancı	Büyük
Akbank T.A.Ş.	Özel	Büyük
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	Özel	Büyük
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Kamu	Büyük
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Kamu	Büyük
Finans Bank A.Ş.	Yabancı	Orta
Denizbank A.Ş.	Yabancı	Orta
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Özel	Orta

Banka Adı	Banka Türü	2016 Yılsonu Banka Ölçeği
ING Bank A.Ş.	Yabancı	Orta
Odea Bank A.Ş.	Yabancı	Orta
Fibabanka A.Ş.	Özel	Küçük
Anadolubank A.Ş.	Özel	Küçük
Burgan Bank A.Ş.	Yabancı	Küçük

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Doç. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ – Yrd. Doç. Dr. İbrahim HÜSEYİNİ

This article was checked by iThenticate.

TÜRKİYE’DE İNŞAAT SEKTÖRÜ VE BÖLGESEL EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: DÜZEY 2 BÖLGELERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Zekeriya MIZIRAK* - Mustafa GÖMLEKSİZ**

ÖZET

Son dönemde yaşanan gelişmelerle birlikte, Türkiye inşaat sektörü hızlı bir büyüme trendine girmiştir. Bu gelişmeler ekseninde, başta yatırımlar ve finansman olmak üzere sektöre ilişkin çeşitli göstergelerin ulusal ve bölgesel ekonomiler üzerindeki farklı etkilerinden bahsetmek mümkündür. Literatürdeki çeşitli çalışmalar, sektörün özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki iktisadi ve sosyal etkilerine vurgu yapmaktadırlar. Ayrıca, sektörün bölgesel bir bakış açısıyla ele alınması, inşaat faaliyetlerinin ekonomik büyümeye etkilerini daha iyi gözlemlemeye imkân vermektedir. Bu çalışma, Türkiye’de inşaat sektörüne ilişkin yatırımlar ve finansman düzeyi ile uzmanlaşma, yoğunlaşma ve rekabetin bölgesel ekonomik büyümedeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, söz konusu değişkenler ile reel büyüme arasındaki ilişkiler 26 Düzey 2 bölge ve 2007-2014 dönemi kapsamında ekonometrik olarak analiz edilmektedir. Panel veri analizinden elde edilen bulgular inşaat sektörüne yönelik finansman ve uzmanlaşma seviyesinin reel ekonomik büyümede önemli belirleyiciler olduğunu gösterirken, yatırımların pozitif etkisine dair net bir bulguya ulaşılmamaktadır. Elde edilen bu ikinci sonuç ile literatürde inşaat sektörü yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekseninde ortaya çıkan mevcut tartışmalara bölgesel bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Tahminler ayrıca, rekabete ilişkin değişkenlerin büyüme üzerinde negatif ve kısmen anlamlı etkisini ortaya koyarken, yoğunlaşmaya ilişkin anlamlı bir bulguya rastlanmamaktadır. Analiz aynı zamanda, küresel kriz döneminin reel bölgesel büyümede yaratmış olduğu bozucu etkiye de işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnşaat sektörü, bölgesel ekonomik büyüme, yoğunlaşma, uzmanlaşma, panel veri analizi

* Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniv. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi İktisat Teorisi ABD, El-mek: zmizirak@konya.edu.tr

** Arş. Gör. Necmettin Erbakan Üniv. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi İktisat Teorisi ABD, El-mek: mgomleksiz@konya.edu.tr

THE NEXUS BETWEEN CONSTRUCTION SECTOR AND REGIONAL ECONOMIC GROWTH: AN ANALYSIS OF THE NUTS 2 REGIONS IN TURKEY

ABSTRACT

Along with recent advancements, the Turkish construction sector has caught up a rapid growth trend. In this regard, it can be argued that investments, finance and various indicators related to the sector have different implications on the national economy. Various studies in the literature emphasize the economic and social effects of the sector, especially in developing countries. In addition, considering the sector from a regional perspective allows to better observe the effects of construction activities on economic growth. This study aims to examine the effects of investment, financing, specialization, concentration and competitiveness related to construction sector on regional economic growth in Turkey. For this purpose, an econometric analysis is conducted for the 26 NUTS II regions and 2007-2014 period. Panel data analysis show that financing and specialization in the construction sector are important determinants of growth, but there is no clear evidence of the positive impact of investments. The latter result provides a regional contribution to current debates in the literature arising from the relationship between construction sector investments and economic growth. In addition, results reveal a negative and partially significant effect of competitiveness on growth, whereas no significant effect exists for concentration. The analysis also points to the disruptive effect of the global crisis on regional growth.

STRUCTURED ABSTRACT

This study aims to examine the effects of investment, financing, specialization, concentration and competitiveness related to construction sector on regional economic growth in Turkey. For this purpose, an econometric analysis is conducted for the 26 NUTS II regions and 2007-2014 period. Panel data analysis show that financing and specialization in the construction sector are important determinants of growth, but there is no clear evidence of the positive impact of the investments. The latter result provides a regional contribution to current debates in the literature arising from the relationship between construction sector investments and economic growth. In addition, results reveal a negative and partially significant effect of competitiveness on growth, whereas no significant effect exists for concentration. The analysis also points to the disruptive effect of the global crisis on regional growth.

1.Introduction

In recent years, the construction industry has had an important place in both national and regional economies. Various studies in the literature emphasize the economic and social effects of the sector, especially in the developing countries. Some of these studies indicate that construction sector activities should be at an adequate level to ensure sustainable growth in developing economies.

In literature, some approaches that address construction sector in terms of development suggest that the founding role of the industry in the constitution of physical infrastructures contributes to productivity driven activities as well as the national and international expansion of goods and services resulting from these activities. In this regard, it is also argued that the construction industry is an important regulatory and stabilizing actor in national and regional economies. However, a number of studies in literature assert that the contribution of construction activities in the economy is unclear. According to these studies, construction sector offers a limited tool in short-term economic growth and possible inflationary pressures and unchecked expansion in the sector may lead to negative results in long-term economic growth.

In addition to capital accumulation and investments, the externalities that arise from spatial concentration of economic activities related to a particular sector are also essential in economic growth. In this context, such externalities may induce growth in productivity and income through knowledge flows as a result of increasing industrial concentration and specialization based on learning activities.

To the best of our knowledge, there is no empirical study in the literature addressing the effects of the concentration, specialization, investments and financing in construction sector on regional economic growth together. In this respect, we aim to provide a regional perspective to the current debates in the literature.

2.The Current State of Turkish Construction Sector

Along with recent advancements in investment and financing, the construction activities have caught up a rapid expansion in Turkey. In this context, it is seen that between the years 2005-2007, ₺30 billion of construction sector fixed investments declined to ₺22 billion in the global crisis period. Nevertheless, the investments in the post-crisis period have reached a significant level especially in 2013 and increased to ₺63 billion in 2016. Also, it is seen that the majority of the investments have been realized by the private sector.

According to Banking Regulation and Supervision Agency (BDDK), the construction sector credits increased from ₺85 billion to ₺140 billion in the past three years. When the credits provided to the construction sector are evaluated in the context of the crisis period, it is seen that the increase in the volume of credits between 2007 and 2010 is 2.8 times compared to 4.7 times in 2010-2016 period. Regarding to production in the sector, construction activities have experienced a rapid recovery in the post-crisis period and the share of the sector in GDP has increased to 8.6%.

3. Dataset and Econometric Model

In the analysis, we employ "Real GDP per capita" (*REELY*) as a dependent variable at the regional level. Accordingly, we use the regional consumer price index (CPI) (the 12-month average, 2003 = base year) in order to obtain real values of GDP. In the context of explanatory variables, we measure the concentration of construction activities by means of Gini index (*GINI*) which is calculated by production values of the regions. Also, two different variables are used to measure the level of specialization in

the construction sector in terms of employment. The first variable (*UZM1*) is based on the study of Glaeser et al. (1992) and we use an alternative variable (*UZM2*) which is calculated by weighting with the proxy for average nominal wage in construction sector at regional level. Another variable used in the analysis is to measure the level of competition in the construction sector. Similarly, we adopt a measurement method proposed by Glaeser et al. (1992) which aims to assess the relative competitive environment of a city or region. In this context, we calculate two alternative competition variables which are based on employment (*RKB1*) and turnover (*RKB2*) level at regional level. We also use the gross investments in the construction sector (*YTR*) and monetary credits provided to construction sector (*FIN*) as other independent variables. In addition, the regional population variable (*NUF*) is used as a control variable because of the nature of dependent variable. Regarding to alternative variables for specialization and competition, we employ two econometric models in logarithmic form.

4. Preliminary Tests

In order to determine the appropriate method to be used in the analysis, some preliminary tests are applied for the properties of the models and series. According to the test statistics obtained from the F test results, null hypotheses are rejected and it is concluded that there are cross-sectional, time and cross-sectional and time-specific (fixed) effects for both models. Also, the results of the specification tests indicate the heteroscedasticity and autocorrelation problems for both models. Therefore, an estimation procedure that takes such problems into account in the analysis process should be preferred. The final test carried out within the specification tests aims to examine cross section dependence. Accordingly, the Pesaran (2004) CD LM test shows that there is no cross section dependency within the discussed models.

5. Estimation Method and Findings

Results of the preliminary tests conducted within the models indicate the existence of heteroscedasticity and autocorrelation problems related to the panel data. Therefore, we need robust estimators to be added to the standard least squares procedure in order to overcome such problems. For this purpose, we use two-way fixed effects model and period PCSE estimator proposed by Beck and Katz (1995) in the analysis. The fixed effects model also enables to differentiate the effects of the global crisis period through dummy variables specific to the time period.

According to estimation results, the coefficients of the concentration variable for the construction sector (*GINI*) are negative and insignificant for both models. When the coefficients of the specialization variables (*UZM1*, *UZM2*) are examined, it is concluded that the coefficients are positive and significant at the 1% significance level for both models. Moreover, it is seen that the coefficient of specialization variable weighted by average nominal wage (*UZM2*) in model II is larger than the coefficient of the other specialization variable (*UZM1*). Besides, the coefficient of the competition variable based on the employment (*RKB1*) is negative and insignificant in the model I, while the coefficient of the other competition variable based on the turnover level (*RKB2*) is negative and significant at the 5% significance level in model II.

In the context of other variables used in the analysis, the coefficient of the gross investment variable (*YTR*) is positive and significant at 10% level of significance in model I, whereas it is positive but insignificant in model II. Also, the coefficients of the variables which represent financing level in the construction sector (*FIN*) are positive and significant at 1% significance level in both models. Moreover, the coefficients of control variable (*NUF*) are negative and significant as expected. Besides, the time period effects obtained from the estimation point to the disruptive role of the global crisis period in regional growth. In this context, the coefficients of the time period dummy variables for both models are negative between the period just before the crisis (2007) and the period when the effects of the crisis persisted (2010).

6. Concluding Remarks

In this study, results of the panel data analysis show that both the financing activities and the level of specialization in construction sector are important determinants of regional economic growth. In this context, the regional incentives to finance infrastructure and production-oriented construction activities may have a stimulating effect on the economic development especially in underdeveloped regions. It is also possible to conclude that the increase in employment in the sector contributed to regional growth through learning activities and scale effect.

According to estimation results, there is no clear finding of the positive effect of investments on regional economic growth. This result provides a regional contribution to the current debate on the relationship between construction sector and economic growth in the literature. In this context, some of the adverse effects that may arise from the fact that the construction investments at the regional level are mostly directed to the building and housing sector rather than infrastructure and productive outputs. Therefore, productivity-oriented use of sector-related investments in regional level could stimulate the long-term economic growth. Also, taking into account regional characteristics in investment decisions might reduce economic and social inequalities.

In the analysis, the effects of the variables used to measure the competitive environment in the construction sector on regional economic growth seem to be negative and partly significant. The measurement approach of competitiveness may introduce some limitations in theory, while it can present some clues about the full competitiveness in practice. Although the findings of the analysis point to an adverse relationship between growth and competitive environment based on the scale of employment and production in construction sector, it is likely that a monopoly in the sector would lead to regional welfare losses at the same time. In this context, it can be said that large-scale firms in the construction sector can contribute to short-term regional growth through some of the advantages of scale economies. On the other hand, coefficients of concentration variables are found to be negative and insignificant. This result may be due to the nature of the variable being addressed, as well as the regional disparities in resource allocation. Another finding in the study relates to the fact that the period of global crisis has had a significant disruptive effect on regional economies. As a

matter of fact, it is seen that time period dummies of 2007-2010 period are negative in the analysis results.

The lack of regional data on the construction sector in Turkey is the most important constraint in the realization of the study. In this respect, there may be some criticism about the variables used in the analysis. Nevertheless, the study aims primarily to provide a regional perspective on the role of the construction sector in the economy, which has recently achieved a significant growth trend. Finally, it can be argued that in order to obtain more comprehensive results on the regional effects of the construction sector, there is a need for significant improvements in both the time dimension and the data accessibility.

Keywords: Construction sector, regional economic growth, concentration, specialization, panel data analysis

1.Giriş

Günümüzde, inşaat sektörünün küresel gelirden sahip olduğu %6'lık pay¹ ve yaklaşık 4,5 trilyon Dolar² sektör değeriyle ulusal ve bölgesel ekonomilerde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Literatürdeki çeşitli çalışmalar, sektörün özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki iktisadi ve sosyal etkilerine vurgu yapmaktadırlar (Turin, 1973; Moavenzadeh ve Rossow, 1975; Edmonds, 1979; Ofori, 1990; Lopes, 1998; Crosthwaite, 2000; Hillebrandt, 2000; Han ve Ofori, 2001; Lopes vd., 2002; Khan, 2008; Ofori, 2012). Bu çalışmalardan bazılarında, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için inşaat sektörü faaliyetlerinin yeterli bir düzeyde olması gerektiği ileri sürülmektedir³ (Edmonds, 1979; Lopes, 1998; Lopes vd., 2002). Birleşmiş Milletler (2017) verilerine göre, 2015 yılı itibariyle sektörde yaratılan katma değerın Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYH) oranı gelişmiş ülkelerde (37 ülke) ortalama %5,4 iken, aralarında geçiş ekonomilerinin de yer aldığı gelişmekte olan ülkelerde (128 ülke) bu oran %6,5 düzeyindedir. Ortaya çıkan bu tablo, Turin (1973) tarafından elde edilen geçmiş dönem bulguları⁴ ile karşılaştırıldığında, sektörün gelişmekte olan ekonomilerdeki payının artma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir.

Son dönemde, kamunun inşaat sektöründeki payı Dünya genelinde azalırken, özel sektör inşaat faaliyetlerinde kayda değer bir artış gerçekleşmiştir. Söz konusu artışta, gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerdeki piyasa ekonomisi temelli politikalara artan ilginin etkili olduğu ifade edilmektedir (Hillebrandt, 2000: 22). Ekonomilerin lokomotifi olan özel sektöre ait yatırımlardaki bu değişimin, inşaat sektöründe ulusal ve bölgesel karakteristiklere bağlı farklı yansımalarından bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda, inşaat sektörüne ilişkin faaliyetleri kalkınma boyutuyla ele alan bazı yaklaşımlar, fiziksel altyapıların (ulaştırma, haberleşme, enerji, eğitim, sağlık, su ve kanalizasyon vb.) geliştirilmesinde sektörün oynadığı kurucu rolün gerek verimlilik odaklı faaliyetlere gerekse de bu faaliyetler sonucu ortaya çıkan mal ve hizmetlerin ulusal ve uluslararası yayılımına katkı sağladığını öne sürmektedir (Lopes, 2012: 49-50; Ofori, 2015: 119). Bunun yanı sıra literatürde, inşaat sektörünün bünyesinde barındırdığı geri ve ileri bağlantılar⁵ aracılığıyla ulusal

¹ Dünya Ekonomik Forumu (2017)

² Euler Hermes (2017)

³ Edmonds (1979), Lopes (1998) ve Lopes vd. (2002) sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için inşaat sektörünün GSYH'deki payının minimum %4-5 oranında olması gerektiğini ileri sürmektedirler.

⁴ Turin (1973) tarafından 1955-1965 dönemi kapsamında elde edilen bulgular, inşaat sektöründe yaratılan katma değerın GSYH'ye oranının sanayileşmiş ekonomilerde %5-8, gelişmekte olan ülkelerde ise %3-5 aralığında olduğunu göstermektedir.

⁵ Bu bağlantıların, sektöre bağlı 200'den fazla alt sektörü kapsadığı görülmektedir (INTES, 2017).

ve bölgesel ekonomik faaliyetlerde çarpan işlevi gördüğüne ilişkin görüşlere de yer verilmektedir. Bu doğrultuda, sektörünün başta imalat olmak üzere diğer bazı sektörlerle arasındaki, ara girdi temelli, geriye doğru ilişkilerin yanı sıra, sektörde yaratılan çıktı ile ticaret ve hizmetler (finansal, emlak, planlama ve imar) sektörleri arasındaki ileri yönlü bağlantıların, aynı zamanda, bu sektörlerdeki iktisadi faaliyetleri teşvik ettiğinden bahsedilmektedir (Moavenzadeh ve Rossow, 1975: 2; Khan, 2008: 280; Ofori, 2012: 5). Literatürde, inşaat sektörünün ulusal ve bölgesel ekonomilerde önemli bir düzenleyici ve istikrar sağlayıcı aktör olduğuna dair yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımlarda, birçok ülkede hükümetlerin inşaat sektörü aracılığıyla gerçekleştirdikleri eğitim, sağlık, ulaştırma ve enerjiye yönelik büyük ölçekli altyapı yatırımlarının, aynı zamanda ekonomiye yönelik politikalar bünyesinde arzulan değişimleri gerçekleştirmek için düzenleyici bir araç vazifesi gördüğü ifade edilmektedir. Ayrıca, inşaat sektörünün daralma dönemlerinde gerek özel yatırımların teşviki ve toplam talebin artırılması, gerekse de istihdam yaratma potansiyeli bakımından ekonomide dengeleyici bir rol üstlendiğinden de bahsedilmektedir (Ofori, 1990: 63; Giang ve Pheng, 2011: 121-122).

Literatürde inşaat sektörünün ekonomideki önemine yönelik yapılan tespitlerin yanı sıra, sektöre ilişkin faaliyetlerin ekonomiye katkılarının belirsiz olduğunu öne süren çalışmalara da rastlanmaktadır (Drewer, 1975; Edmonds ve Miles, 1984; Wells, 1985; Ofori, 1993; Tan, 2002; Kim, 2004). Bu kapsamda, inşaat sektörünün kısa dönem ekonomik büyümede sınırlı bir araç vazifesi gördüğü, ekonomide sektör kaynaklı olası enflasyonist baskılar ve sektördeki kontrolsüz genişlemenin uzun dönem ekonomik büyümede olumsuz sonuçlara yol açabileceği belirtilmektedir (Drewer, 1980, 1997). Bu duruma, Singapur’da 1984-1985 döneminde yaşanan ekonomik durgunluk örnek teşkil etmektedir. Söz konusu dönem öncesinde Singapur ekonomisinin büyümesinde en büyük paya sahip olan inşaat sektörünün daralma döneminde de baş aktör olduğu görülmektedir. Nitekim durgunluk sonrası dönemde Singapur ekonomisinin yakaladığı hızlı büyüme trendinde inşaat sektörünün payı oldukça kısıtlı kalmıştır (Ofori, 1993: 260; Han ve Ofori, 2001: 190). Bu kapsamda, inşaat sektörünün ekonomideki payının gelişmekte olan ülkelerde artma eğiliminde olduğu, sanayileşmeye geçiş aşamasında bu payın en üst seviyeye tırmadığı ve sanayileşme sonrası süreçte sektördeki gelişmenin yavaşladığına ilişkin ampirik bulgulara rastlamak mümkündür (Turin, 1978; Crosthwaite, 2000; Girardi ve Mura, 2014). Bunun yanı sıra bazı çalışmalarda, inşaat sektöründeki büyümenin verimlilikten ziyade sermaye birikimindeki artışlardan kaynaklandığını gösteren sonuçlara da ulaşılmaktadır (Tan, 2000; Yiu vd., 2004). Literatürde ayrıca, inşaat sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisine dayalı ortaya çıkan tartışmalar da mevcuttur. Söz konusu tartışmaların genel olarak, inşaat sektörünün ekonomik büyümede lokomotif işlevi gördüğü argümanına karşılık (Lopes vd., 2002; Anaman ve Osei-Amponsah, 2007; Khan, 2008; Wong vd., 2008) sektörün gerçekte ekonomik büyümeye bağlı bir eksende geliştiği savı üzerinde (Tse ve Ganesan, 1997; Yiu vd., 2004; Wigren ve Wilhelmsson, 2007; Kargı, 2013; Ramachandra vd., 2014; Bolkol, 2015; Erol ve Ünal, 2015) gerçekleştiği görülmektedir.

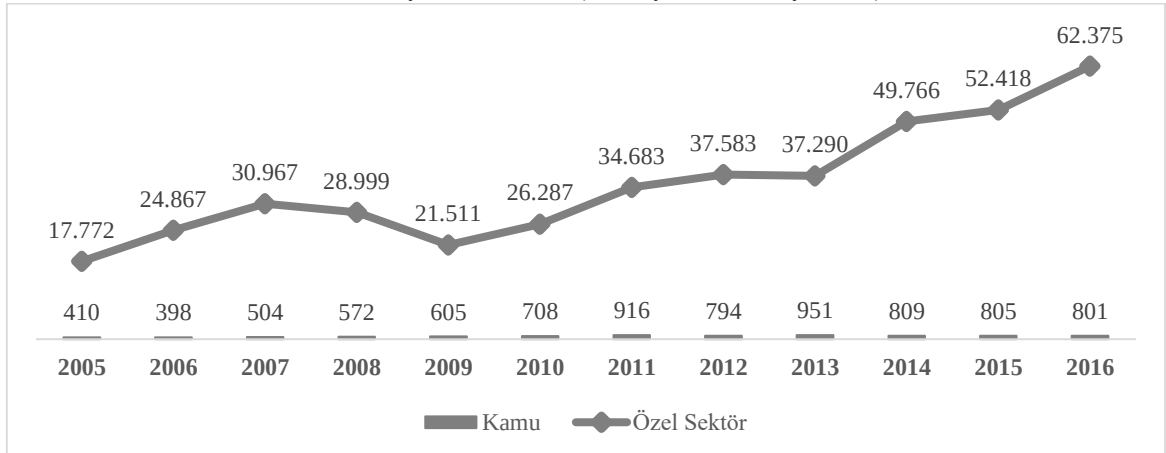
İktisadi büyümenin belirleyicileri kapsamında, sermaye birikimi ve yatırımların yanı sıra belirli bir sektöre ilişkin ekonomik faaliyetlerin mekânsal yoğunlaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan dışsallıklardan da bahsetmek gerekmektedir. Literatürde ilk olarak yerelleşme ekonomileri (Marshall, 1890) çerçevesinde ele alınan bu dışsallıkların, kümelenme teorisi (Porter, 1990) ve yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının (Krugman, 1991) da katkılarıyla, bölgesel ekonomik büyümeye ilişkin tartışmalarda önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, söz konusu dışsallıkların artan endüstriyel yoğunlaşmaya bağlı bilgi taşmaları ve öğrenme faaliyetlerinin desteklediği uzmanlaşma yoluyla verimlilik ve büyüme artışlarına katkı sağladığı ifade edilmektedir (Glaeser vd. 1992; Hanson, 2000; Otsuka ve Yamano, 2008). Modelimizde yer alan uzmanlaşma ve yoğunlaşma değişkeni bu teorik arka plan gözetilerek belirlenmiştir.

Bu çalışma, Türkiye’de inşaat sektörüne ilişkin yatırımlar ve finansman düzeyi ile uzmanlaşma, yoğunlaşma ve rekabetin bölgesel ekonomik büyümedeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, söz konusu değişkenler ile reel büyüme arasındaki ilişkiler 26 Düzey 2 bölge ve 2007-2014 dönemi kapsamında ekonometrik olarak analiz edilmektedir. Bildiğimiz kadarıyla, literatürde inşaat sektörüne ilişkin yatırımlar ve finansman faaliyetleri ile sektöre ilişkin yoğunlaşma ve uzmanlaşma düzeylerinin büyüme üzerindeki etkilerinin bir arada incelendiği bölgesel nitelikte bir çalışma bulunmamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın ilgili literatüre bölgesel boyutta bir katkı sağlaması hedeflenmektedir. Çalışmanın ikinci kısmında, Türkiye inşaat sektöründeki son dönem gelişmelere yer verilmektedir. Üçüncü kısımda, literatürde ortaya çıkan bazı ampirik çalışmalardan elde edilen sonuçlar özetlenmektedir. Dördüncü ve beşinci kısımlarda çalışmanın ampirik ayağına ilişkin detaylara yer alırken, altıncı kısımda analizde kullanılan yöntem ve bulgular sunulmaktadır. Son kısımda çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

2. Türkiye İnşaat Sektöründeki Gelişmeler

Türkiye’de inşaata yönelik gerek yatırım gerekse de finansman alanlarında yaşanan son dönem gelişmeler sektörde hızlı bir değişim ve genişleme yaratmıştır. Sektöre ilişkin istatistiksel veriler kapsamında bu gelişmelerin özellikle küresel kriz sonrası döneme rastladığı görülmektedir. Çalışmanın ampirik kısmına geçmeden önce, söz konusu verilerden temel birkaçının incelenmesi faydalı olacaktır. Şekil 1’de konut sektörüne yönelik gerçekleştirilen cari fiyatlarla toplam sabit sermaye yatırımlarının seyrine yer verilmektedir. Bu kapsamda 2005-2007 yılları arasında 30 milyar TL seviyelerindeki inşaat sektörü yatırımlarının kriz dönemiyle birlikte 22 milyar TL seviyelerine kadar düştüğü görülmektedir. Bununla birlikte, kriz sonrası dönem yatırımlar özellikle 2013 yılı itibariyle ciddi artış göstermiş ve 2016 yılında 63 milyar TL seviyelerine yükselmiştir. Kalkınma Bakanlığı (2017) verilerinden hareketle, inşaat sektörü sabit sermaye yatırımlarına kamu ve özel sektör ayrımında bakıldığında, bu yatırımların çok büyük kısmının özel sektör tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu kapsamda, 2010 yılında konut sektörü sabit sermaye yatırımlarında kamunun sahip olduğu %2,62’lik pay 2016 yılı itibariyle %1,27 seviyelerine inmiştir. Ayrıca, kriz dönemi içerisinde olan 2007-2009 yılları arası süreçte kamu sektörü yatırımlarındaki %20 seviyelerinde artışa karşılık, özel sektör yatırımlarının yaklaşık %30 oranında azaldığı görülmektedir. Bu durum, hükümetin kriz döneminde ekonomiyi dengelemeye yönelik kullandığı politika araçlarından birisinin inşaat sektörüne yönelik kamu yatırımları olduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak, 2016 yılı sonu itibariyle özel sektör yatırımlarının bir önceki yıla göre yaklaşık %19 oranında arttığı söylenebilir (Kalkınma Bakanlığı, 2017).

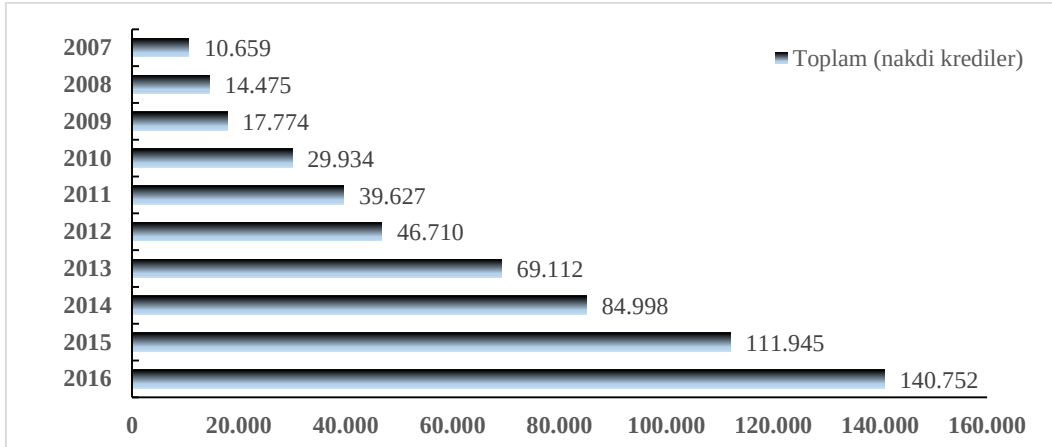
Şekil 1: Konut Sektörü Sabit Sermaye Yatırımları (cari fiyatlarla, milyon TL)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2017.

Şekil 2’de Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) verilerine göre inşaat sektörüne sağlanan nakdi krediler yıllar itibariyle özetlenmektedir. Buna göre, geçtiğimiz üç yıllık süreçte inşaat sektörüne ilişkin kredilerin 85 milyar TL seviyesinden 140 milyar TL seviyesine çıktığı anlaşılmaktadır. İnşaat sektörüne sağlanan krediler kriz dönemi bağlamında değerlendirildiğinde, 2007-2010 yılları arası dönemde kredi hacmindeki 2,8 kat artışa karşılık, bu artışın 2010-2016 döneminde 4,7 kat olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca 2016 yılı sonu itibariyle kredi hacmindeki artışın 2007 yılına kıyasla yaklaşık 14 kat olarak gerçekleştiği ifade edilebilir.

Şekil 2: İnşaat Sektörüne Sağlanan Krediler* (milyon TL)

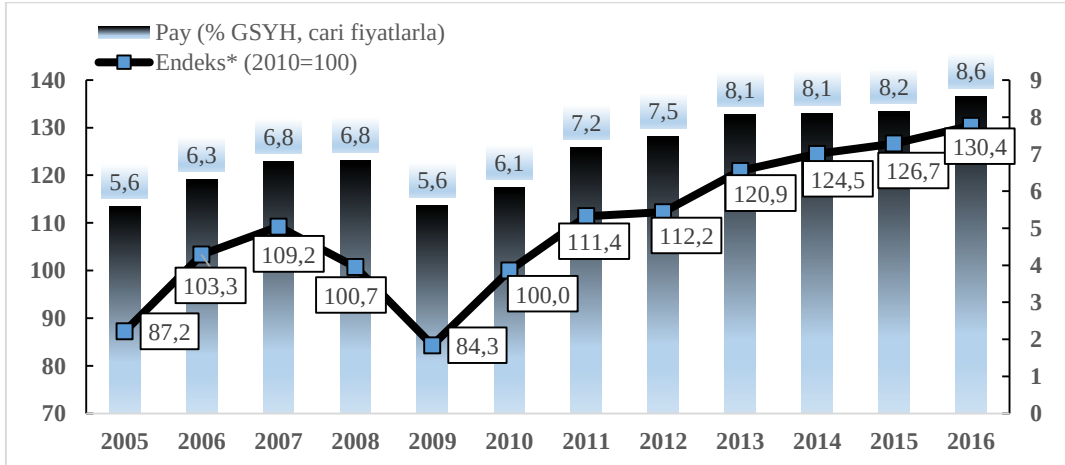

*İlgili yıllara ilişkin dördüncü çeyrekler sonu itibariyle

Kaynak: BDDK, 2017; yazarların hesaplamaları.

BDDK (2017) veri tabanından sağlanan ve şekil 2’de yer almayan 2017 yılı 2. çeyrek sonu verilerine göre inşaat sektörü nakdi kredileri toplam 162 milyar TL seviyesine ulaşırken, bu durum sektördeki genişlemenin cari yıl sonuna kadar devam edeceğine işaret etmektedir. İl bazındaki verilere göre ise İstanbul’un ilgili çeyrek itibariyle yaklaşık 76 milyar TL kredi hacmi ile birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Söz konusu verilerde İstanbul’u Ankara (45,7 milyar TL) ve İzmir (4,1 milyar TL) takip etmektedir. Düzey 2 bölgeleri kapsamında ise ilk üç sıralama için benzer bir durum söz konusu iken, TR10 (İstanbul), TR51 (Ankara) ve TR31 (İzmir) bölgelerini TR41 (Bursa, Bilecik, Eskişehir) ve TR61 (Antalya, Burdur, Isparta) bölgelerinin izledikleri görülmektedir.

Şekil 3: İnşaat Sektöründe Üretim

*Takvim etkilerinden arındırılmış endeks değerleri

Kaynak: TÜİK, 2017a, 2017b.

Şekil 3’de yıllar itibariyle inşaat sektörüne ilişkin TÜİK (2017a, 2017b) tarafından yayınlanan üretim endeksleri ile inşaat sektörünün GSYH içerisindeki paylarına yer verilmektedir. 2010 yılının temel yıl olarak alındığı endeks verilerine göre küresel kriz döneminden sektörün önemli şekilde etkilendiği görülmektedir. Bu durum benzer şekilde sektörün GSYH içindeki payına da yansımış ve 2009 yılı itibariyle sektörün payı %5,6’ya kadar gerilemiştir. Bununla birlikte, kriz sonrası dönemde sektördeki hızlı toparlanma sürecinin üretime önemli ölçüde etkilendiği ve 2016 yılı sonu itibariyle endeks 130 seviyelerini görürken, sektörün GSYH içindeki payı %8,6’ya yükseldiği görülmektedir. Söz konusu gelişmelere şekil 1 ve 2 çerçevesinde bakıldığında, gerek sabit sermaye yatırımlarındaki ciddi artışın gerekse de kredi hacminde yaşanan kayda değer genişlemenin bu süreçte belirleyici olduklarından bahsetmek mümkündür.

3.Literatür İncelemesi

Genel olarak, inşaat faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin incelendiği ampirik çalışmaların sektöre ilişkin yatırımlar ve harcamalar ile GSYH veya Gayri Safi Katma Değer gibi iktisadi değişkenleri ele aldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda, söz konusu ilişkilerin incelenmesi amacıyla ağırlıklı olarak nedensellik ve korelasyon analizlerine başvurulurken, regresyon analizlerine nadiren yer verilmektedir. Nedensellik analizlerinde, kısa veya uzun dönemde, inşaat sektörüne ilişkin faaliyetler ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir ilişkinin varlığına işaret eden bulguların yanı sıra, bu ilişkinin karşılıklı (iki yönlü) olduğunu gösteren sonuçlara da ulaşılmaktadır. Bu kapsamda Han ve Ofori (2001), 1990-1998 dönemi için Çin’deki 31bölge kapsamında yaptıkları çalışmada, inşaat sektöründe yaratılan katma değer ile GSYH büyüme hızı arasında anlamlı pozitif bir ilişkinin varlığını tespit etmektedirler. Lopes vd. (2002) tarafından 15 Afrika ülkesi ve 1970-1992 dönemi kapsamında yapılan başka bir çalışma, GSYH içinde inşaat sektörüne ait katma değer payının belirli bir seviyenin altında olması durumunda, inşaat faaliyetlerindeki düşüşün kişi başına GSYH’de bir azalışa neden olduğunu göstermektedir. Anaman ve Osei-Amponsah (2007) Gana’da 1968-2004 dönemi için gerçekleştirdikleri analizde benzer sonuçlar elde etmektedirler. Analiz sonuçları inşaat sektörünün GSYH’deki büyümenin Granger nedenseli olduğunu gösterirken, GSYH’den inşaat sektörüne doğru anlamlı bir bulguya rastlanmamaktadır. Bunun yanı sıra, Khan (2008) tarafından 1950-2005 yılları arasında Pakistan ekonomisi için gerçekleştirilen analizin sonuçları da inşaat sektöründen GSYH’ye tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Ayrıca Wong vd. (2008) 1983-2006 döneminde Hong Kong için gerçekleştirdikleri çalışmada, inşaat sektörünün ekonomik büyümede önemli bir belirleyici olduğuna dair kanıtlar elde etmektedir.

İnşaat sektörünün ekonomik büyümede önemli bir rolünün olduğunu destekleyen bulguların yanı sıra, bazı çalışmalarda inşaat faaliyetlerindeki değişimlerin gerçekte ekonomik büyüme tarafından belirlendiğine vurgu yapan sonuçlar elde edilmektedir. Örneğin, Tse ve Ganesan (1997) 1983-1995 yılları arası dönemde Hong Kong için gerçekleştirdikleri çalışmalarında, ekonomik büyümeden inşaat sektörü faaliyetlerindeki değişime doğru tek yönlü güçlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedirler. Yine Hong Kong özelinde, Yiu vd. (2004) tarafından 1984-2002 döneminin ele alındığı analiz bulguları, GSYH’deki büyüme hızının inşaat sektöründeki çıktı üzerinde belirleyici olduğunu ve ekonomik büyüme hızındaki artışlara paralel olarak sektöre ait marjinal çıktının azaldığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular çerçevesinde çalışmada, inşaat sektörünün verimlilik artışlarında etkisiz kaldığı ve sektöre yönelik sermaye birikiminin azalan getirilerle sonuçlandığına ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bir başka çalışmada Hosein ve Lewis (2005), Trinidad ve Tobago’da 1966-2002 dönemi için inşaat sektörüne ait katma değer ile GSYH arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. Çalışmada gerçekleştirilen nedensellik analizine ilişkin bulgular, toplam ve kişi başına GSYH’deki artıştan inşaat sektöründeki katma değer artışına doğru tek yönlü bir ilişkiye işaret etmektedir. Buna benzer bir sonuca Wingren ve Wilhelmsson (2007)

tarafından 14 Avrupa ülkesi kapsamında ortaya konan başka bir çalışmada da ulaşılmaktadır. 1980-2004 dönemini içerisine alan bu çalışmanın bulgularında, GSYH’nin kısa dönemde toplam inşaat sektörü faaliyetlerinin Granger nedenseli olduğu görülmektedir. Sri Lanka özelinde 1990-2009 dönem için gerçekleştirilen bir diğer çalışmada ise Ramachandra vd. (2014), GSYH’den hem inşaat sektörüne ait katma değere hem de sektördeki gayri safi sabit sermaye birikimine doğru tek yönlü güçlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedirler.

Literatürde ortaya çıkan diğer çalışmalarda, inşaat sektörü ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu yönünde bulgulara da rastlanmaktadır. Bu bağlamda, Lean (2001) tarafından 1986-1999 dönemi için Singapur özelinde yapılan çalışmanın sonuçları, GSYH ile inşaat sektörü arasında iki yönlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Çalışmada ayrıca, inşaat sektörü ile diğer bazı sektörler (imalat, ulaştırma, iletişim, finans vb.) arasındaki iki yönlü nedenselliğe ilişkin bulgulara da ulaşılrken, bu sonucun aynı zamanda sektörün ekonomide çarpan etkisi yarattığına dair bir kanıt olduğu ifade edilmektedir. Başka bir çalışmada, Chang ve Nieh (2004) Tayvan’da 1979-1999 yılları arasında inşaat faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına dair sonuçlar elde ederken, Jackman (2010) 1990-2008 dönemi için Barbados özelinde konut sektörüne ilişkin inşaat faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasında benzer bir sonuca ulaşmaktadır. Bunun yanı sıra Tiwari (2011), Hindistan’da 1950-2009 dönemine ilişkin gerçekleştirdiği analizde inşaat sektörü ile reel GSYH arasında karşılıklı ilişkiye dair bulgular elde etmektedir. Ayrıca, Alhowaish (2015) tarafından 1970-2011 periyodu için Suudi Arabistan’dan elde edilen analiz bulguları, reel GSYH ile inşaat sektörüne ait çıktı arasında iki yönlü bir ilişkisinin varlığının yanı sıra, petrol gelirlerinden inşaat sektörüne doğru tek yönlü nedensel bir ilişkiye işaret etmektedir. Son olarak, Nijerya ekonomisi kapsamında Okoye vd. (2016) tarafından 2010-2015 dönemine ilişkin gerçekleştirilen analizde, inşaat sektöründeki büyüme ile ekonomik büyüme hızı arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşılrken, regresyon analizi sonuçları ekonomik büyümenin inşaat sektörü üzerinde negatif ancak anlamsız bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

İnşaat sektörü kapsamında Türkiye’ye yönelik gerçekleştirilen çalışmalarda da farklı bulgulara ulaşılmaktadır. Bu kapsamda, Özkan vd. (2012) inşaat sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi altyapı yatırımları ile bina ve konut alanındaki kamu ve özel yatırımları özelinde incelemektedirler. 1987-2008 dönemini ele alan analiz sonuçları, toplam altyapı yatırımları ile GSYH arasında iki yönlü uzun dönem bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Bunun yanı sıra bulgular, bina ve konut sektörüne yönelik kamu yatırımları ile GSYH arasında benzer uzun dönem bir ilişkiye işaret ederken, özel sektör yatırımları ile GSYH arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamaktadır. Kargı (2013) ise 2000-2012 dönemi için gerçekleştirdiği çalışmada inşaat sektörü ile ekonomik büyüme ve sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi nedensellik ve regresyon analizleri aracılığıyla incelemektedir. Çalışmada nedensellik analizine ilişkin sonuçlar, özel sektör ve kamu inşaat harcamaları ile ekonomik büyüme ve sermaye birikimi arasında iki yönlü ilişkilerin varlığına işaret ederken, regresyon bulguları inşaat sektörü harcamalarının büyüme ve sermaye birikimi üzerinde pozitif etkide bulunduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, Kaya vd. (2013) 1987-2010 dönemi verilerini kullandıkları çalışmada, kamu ve özel sektör inşaat yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. Granger Nedensellik testinin kullanıldığı çalışmanın sonuçları, kamu sektörü inşaat yatırımlarından GSYH’ye ve GSYH ile kamu sektörü inşaat yatırımlarından özel sektör inşaat yatırımlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin var olduğunu işaret etmektedir. Buna karşılık Bolkol (2015), 2005-2015 dönemini ele aldığı çalışmada inşaat sektörüne ilişkin üretim ile GSYH arasında uzun dönem bir ilişkinin var olmadığına dair bulgular sunmaktadır. Analiz sonuçları ayrıca, kısa dönemde değişkenler arasındaki ilişkinin GSYH’den inşaat sektörüne doğru tek yönlü olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Türkiye kapsamında, inşaat sektörünün ekonomik büyümede önemli bir etken olduğu argümanına karşıt sonuçlara Erol ve Ünal

(2015) tarafından yapılan çalışmada da rastlanmaktadır. 1998-2014 yılları arası dönemi ele alan çalışmada zaman periyodunun bütününden elde edilen bulgular, inşaat sektörünün uzun dönem ekonomik büyümede belirleyici olmadığı yanı sıra, sektördeki değişimlerin ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak gerçekleştiğine işaret etmektedir. Bu kapsamda, çalışmada kullanılan zaman periyoduna ait alt örneklemelerden elde edilen sonuçlar yalnızca kriz sonrası (2010-2014) dönemde inşaat sektöründeki genişlemeden reel GSYH'ye tek yönlü bir nedensellik ilişkisini gösterirken, diğer alt örneklemeler için böyle bir sonuca ulaşılmamaktadır. Ayrıca, örneklemin geneli ve 2002-2014 dönemi için reel GSYH'den inşaat sektörüne doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu görülmektedir.

Konuyla ilgili literatürde, yukarıda ana hatları verilen tartışmalara yönelik farklı katkılardan da bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda, Turin (1978) 84 ülke, Girardi ve Mura (2014) 148 ülkeyi kapsayan analizlerinde inşaat sektörünün ekonomideki payının gelişmişlik aşamalarına bağlı bir eksende değişim gösterdiği sonucuna ulaşmaktadırlar. Buna göre, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde artan inşaat sektörü payı, sanayileşme sürecinde en üst seviyelere çıkmakta ve bunu takiben gelişmiş ülkelerde azalmaktadır. Crosthwaite (2000) ise 149 ülke için gerçekleştirdiği başka bir çalışmada, GSYH içindeki inşaat harcamaları payındaki değişimler kapsamında benzer sonuçlar elde etmektedir. Ayrıca, Bon (1992) tarafından 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde 6 gelişmiş ülke (ABD, Finlandiya, İngiltere, İrlanda, İtalya, Japonya) genelinde yapılan başka bir çalışmanın bulguları, inşaat sektörünün GSYH içindeki payının ekonomik gelişmeye bağlı olarak azaldığını göstermektedir.

4. Veri Seti ve Ekonometrik Model

Çalışmanın analiz kısmında Türkiye'de inşaat sektörüne ilişkin yatırım, finansman, yoğunlaşma ve uzmanlaşma düzeyleri ile rekabet ortamının bölgesel ekonomik büyümedeki etkileri ekonometrik yöntemlerle araştırılmaktadır. Bu amaçla ele alınan 26 Düzey 2 bölgesine⁶ ait veri seti 2007-2014 yılları arası dönemi kapsamaktadır. Söz konusu veri setine ait zaman boyutu ve değişkenlerin belirlenmesi aşamalarında Türkiye'de bölgesel düzeydeki istatistiklere ilişkin bazı sınırlılıklar etkili olmuştur.

İlgili değişkenler TÜİK "Bölgesel İstatistikler" veri tabanı (TÜİK, 2017c) ve BDDK "Finansal Türkiye Haritası (FİNTÜRK)" veri tabanından (BDDK, 2017) elde edilmektedir. Bu kapsamda, TÜİK bölgesel istatistikler veri tabanından sağlanan veriler 2009-2014 dönemi için iktisadi faaliyetlerin istatistiki sınıflaması kapsamında NACE Rev.2'ye göre yayınlanmaktayken, 2007-2008 dönemi için NACE Rev.1.1 sınıflaması kullanılmaktadır. Söz konusu revizyonlara inşaat sektörü özelinde bakıldığında, kümülatif olarak önemli farklılıkların olmadığı görülmektedir. Ayrıca veri setinde, ele alınan değişkenlere ait değerlerin doğal logaritmaları kullanılmış olup, parasal değişkenlere ilişkin değerlerin tümü veri setine Türk Lirası cinsinden dâhil edilmektedir.

Analize konu olan değişkenlere ait tanımlayıcı bilgilere Tablo 1'de yer verilmektedir. Buna göre, ele alınan ekonometrik modellerde bağımlı değişken olarak bölgesel düzeyde "Kişi Başına Reel GSYH"(REELY) kullanılmıştır. Kişi başına GSYH verileri TÜİK veri tabanında cari fiyatlar cinsinden yayınlanmakta olup, reel değerlere dönüşümleri yine TÜİK (2017c) veri tabanında yer alan *bölgesel tüketici fiyatları endeksi (TÜFE) değişim oranları* (12 aylık ortalamalara göre, 2003=baz) kullanılarak tarafımızca gerçekleştirilmiştir.

⁶ Düzey 2 bölgeleri sınıflandırmasına ekler kısmında yer verilmektedir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken	Kısaltma	Tanım	Kaynak
Kişi Başına Reel GSYH (Bölgesel)	<i>REELY</i>	Sabit (2003 yılı) fiyatlarla kişi başına bölgesel GSYH	TÜİK (2017c)
Yoğunlaşma	<i>GINI</i>	Eşitlik (1)	TÜİK (2017c); yazarların hesaplamaları
Uzmanlaşma	<i>UZM1</i>	Eşitlik (2)	
	<i>UZM2</i>	Eşitlik (3)	
Rekabet	<i>RKB1</i>	Eşitlik (4)	
	<i>RKB2</i>	Eşitlik (5)	
Yatırımlar	<i>YTR</i>	İnşaat sektörüne yönelik gayri safi (brüt) bölgesel yatırımlar	TÜİK (2017c)
Finansman	<i>FIN</i>	Bölgesel düzeyde inşaat sektörüne sağlanan nakdi krediler	BDDK (2017)
Nüfus	<i>NUF</i>	ADNKS’ye göre toplam nüfus	TÜİK (2017c)

Tablo 1’de yer verilen açıklayıcı değişkenlerden ilki endüstriyel yoğunlaşmanın ölçümüne yönelik olarak kullanılmaktadır. Yoğunlaşma kavramı, ulusal sınırlar içindeki bir bölgenin belirli bir üretim alanında gerçekleştirdiği faaliyetler sonucu sahip olduğu payın büyüklüğünü ifade etmektedir. Bu kavram teorik çerçevede açık olmakla birlikte, pratikte yoğunlaşmaya ilişkin yeterli düzeyde istatistiki bir ölçütün seçimi oldukça tartışmalıdır (Spiezia, 2002: 1). İlgili literatürde endüstriyel ve coğrafi yoğunlaşmayı ölçmeye yönelik çok sayıda endeks değişkenin kullanıldığı görülmektedir (Krugman, 1991; Glaeser vd., 1992; Ellison ve Glaeser, 1997; Dekle, 2002; Traistaru ve Iara, 2002; Hildebrandt ve Wörz, 2004; Suedekum, 2006; Antonelli vd., 2011; Campos, 2012). Bunlardan biri olan Gini endeksi, belirli bir endüstri ya da bölgedeki ekonomik faaliyetlerin göreceli yoğunluğunun ölçülmesine ve karşılaştırılmasına imkân vermektedir (Traistaru ve Iara, 2002). Endüstriyel yoğunlaşma kapsamında analizde üretim değeri cinsinden hesaplanan Gini endeksi (*GINI*) eşitlik (1)’de gösterilmektedir.

$$GINI_{p_{ij}} = \frac{2}{k^2 \bar{C}} \left[\sum_{j=1}^k \lambda_j |C_j - \bar{C}| \right] \quad (1)$$

Eşitlik (1)’de $C_j = \frac{S_{ij}^c}{S_{jt}}$ ve $\bar{C} = \frac{1}{k} \sum_{j=1}^k C_j$ olmak üzere, k bölge sayısını, S_{ij}^c değişkeni i bölgesinde j sektörüne ait üretimin ilgili bölgeye ait toplam üretim içindeki payını, S_{jt} ise j sektörünün ülkedeki toplam üretim içerisindeki payını göstermektedir. λ_j ise C_j ’ye göre ilgili bölgenin (azalan) sıralamasını temsil etmektedir. Bu bağlamda, örneğin, ele alınan bir yıl için inşaat sektörüne ait (üretim değeri cinsinden) göreceli yoğunluğun en yüksek olduğu bölge birinci sırada yer alırken, bu bölge için λ_j değeri 26 ($n=26$) olarak belirlenmektedir. Çalışmada, bölgesel verilere ilişkin kısıtlılıklar göz önüne alınarak, endeksin hesaplanmasında kullanılan toplam ve bölgesel üretim değerlerini temsilen inşaat sektörü ve sektörler toplamına ait ciro (toplam hasılat) değerleri (TÜİK, 2017c) kullanılmaktadır.

Çalışmada, inşaat sektörüne ilişkin uzmanlaşma seviyesini ölçmeye yönelik olarak iki farklı uzmanlaşma (*UZM1*, *UZM2*) değişkeni kullanılmaktadır. Bunlardan ilki, Glaeser vd. (1992) tarafından belirli bir endüstriye ait mekânsal faaliyetlerin yoğunlaşması sonucunda ortaya çıkan uzmanlaşmayı, bu endüstriye ait istihdam düzeyleri aracılığıyla ölçümlemek amacıyla kullanılmaktadır. Söz konusu uzmanlaşma değişkeni, bir bölgenin belirli bir endüstriye ilişkin ülke geneline dağılmış istihdamdan aldığı pay doğrultusunda ne derece uzmanlaştığını göstermektedir.

Bu kapsamda, çalışmada kullanılan uzmanlaşma değişkeni eşitlik (2) yardımıyla elde edilmektedir. Eşitlikte $S_{ij}^s = (e_{ij} / e_{it}) / (e'_{cj} / e'_{ct})$ olmak üzere, e_{ij} i bölgesine ait j sektöründeki istihdamı, e_{it} i bölgesine ait toplam istihdamı, $\hat{e}_{cj}$ ele alınan ülkede j sektöründeki istihdamı ve $\hat{e}_{ct}$ ise söz konusu ülkedeki toplam istihdamı göstermektedir (Glaeser vd., 1992). İlgili değişkenin hesaplanmasında TÜİK (2017c) tarafından bölgesel düzeyde yayınlanan inşaat sektörüne ilişkin toplam çalışanlar sayısı⁷ kullanılmaktadır.

$$UZM1_{ij_t} = \sum_{j=1}^n (S_{ij}^s) \quad (2)$$

Endüstriyel uzmanlaşma ve işgücü piyasası kapsamında, Diamond ve Simon (1990) tarafından işgücünün daha yüksek bir ücret düzeyi ve daha düşük bir işsizlik oranını tercih edeceği varsayımı altında ortaya koydukları emek fayda fonksiyonunun belirleyicilerini ücret düzeyi ve işsizlik olasılığı oluşturmaktadır. Böylece endüstri düzeyindeki firmalar daha yüksek ücretler aracılığıyla işgücünü yüksek işsizlik riskine karşı ikna etme yoluna gidebilmektedirler. Dolayısıyla uzmanlaşmanın görece fazla olduğu endüstrilerdeki firmalar, yüksek işsizlik riskini telafi etmek amacıyla işgücüne daha yüksek ücret ödemelilerdir. Konuyla ilgili olarak Kemeny ve Storper (2014), endüstriyel düzeydeki (mutlak) yoğunlaşma ile ücret düzeyi arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadırlar. Ayrıca, endüstriyel yoğunlaşmaya bağlı uzmanlaşmanın ortaya çıkardığı verimlilik artışları kapsamında Combes vd. (2005), artan işgücü verimliliğinin daha yüksek bir ücret düzeyiyle açıklanabildiğini göstermektedirler. Bu doğrultuda analizde, artan uzmanlaşma seviyesi ile ücret düzeyi arasında pozitif bir ilişkinin olduğu varsayımı altında, Glaeser vd. (1992) tarafından önerilen uzmanlaşma değişkenine ücret düzeyinin tarafımızca eklenmesi, bir başka deyişle ilgili değişkenin ücret düzeyiyle ağırlıklandırılması sonucu oluşturulan alternatif uzmanlaşma değişkenine eşitlik (3)'te yer verilmektedir.

$$UZM2_{ij_t} = \sum_{j=1}^n (S_{ij}^s \tilde{w}_{ij}) \quad (3)$$

Eşitlik (3)'te S_{ij}^s eşitlik (2) kapsamındaki tanımıyla aynı olmakla birlikte, $\tilde{w}_{ij}$ i bölgesindeki j sektörüne ait ortalama nominal ücretin doğal logaritmasını göstermektedir. Söz konusu değişken, nominal ücret verisini temsilen, TÜİK (2017c) tarafından bölgesel düzeyde yayınlanan inşaat sektörüne ilişkin yıllık toplam maaş ve ücret⁸ düzeylerinin yine inşaat sektöründeki bölgesel toplam çalışan sayısına bölünmesi ile elde edilmiştir. Dolayısıyla $UZM2$ değişkeni, inşaat sektöründe daha yüksek bir ortalama nominal ücret düzeyine sahip bölgeler için görece daha büyük bir ağırlık kullanılarak hesaplanmaktadır.

Analizde kullanılan bir diğer değişken inşaat sektörüne ilişkin rekabet düzeyinin ölçülmesine yöneliktir. Glaeser vd. (1992) tarafından bir şehir veya bölgeye ilişkin göreceli rekabet ortamının değerlendirilmesi amacıyla kullanılan rekabet değişkeni ($RKB1$) eşitlik (4)'te verilmektedir. Eşitlikte f_{ij} ve f_{jt} sırasıyla ele alınan i bölgesi ve ülkesinde j sektörüne ait firma (birim) sayısını, l_{ij} ve l_{jt} ise yine bu sektöre ilişkin bölgesel ve toplam çalışan sayısını temsil

⁷ TÜİK tarafından yayınlanan toplam çalışanlar sayısı; ücretle çalışanların yıllık ortalama sayısına iş sahibi ve ortaklarla, ücretsiz çalışan aile fertlerinin ve çırakların yıllık ortalama sayısının eklenmesi ile elde edilmektedir (TÜİK, 2017c).

⁸ TÜİK (2017c) tarafından yayınlanan maaş ve ücret istatistikleri, hesap dönemi boyunca yapılan iş karşılığında, bordroda sayılan (evde çalışanlar dâhil) bütün kişilere ödenebilir ayni veya nakdi toplam karşılıklar olarak tanımlanmıştır.

etmektedir. Dolayısıyla söz konusu değişkene ait birden büyük değerler, i bölgesinde j sektörünün sahip olduğu işçi (çalışan) başına firma sayısının ele alınan ülke ortalamasından daha fazla olduğunu göstermektedir. Buna göre, rekabet değişkenine ait birden büyük bir değer ilgili sektöre ilişkin yerel rekabetin ülke geneline nazaran daha fazla olduğuna işaret ettiği söylenebilir. Bir başka deyişle, ilgili değişken için hesaplanan birden büyük bir değer, ele alınan bölgedeki ilgili sektöre ait firmaların ülke geneline kıyasla daha küçük olduğu anlamına da gelebilecektir⁹ (Glaeser vd., 1992: 1147). Çalışmada kullanılan bölgesel veri seti kapsamında küçük firmalar ile rekabetçi firmalar arasında bir ayırım yapılması olanaksız olmakla birlikte, tam rekabet koşullarını temsilen ilgili değişkenin analizde kullanılmasına karar verilmiştir. Bunun yanı sıra, inşaat sektöründeki bölgesel üretimin (hasılatın) firma bazındaki dağılımı bağlamında benzer bir alternatif değişken de ($RKB2$) analize dâhil edilmiştir. Eşitlik (5)’te, p_{ij} ve p_{jt} sırasıyla j sektörüne ilişkin bölgesel ve ulusal üretim değerlerini temsil etmektedir. Söz konusu üretim değerlerini temsilen, eşitlik (1)’de de yer verildiği üzere, inşaat sektörüne ait bölgesel ve ulusal ciro değerleri kullanılmıştır. Ayrıca, TÜİK (2017c) bölgesel istatistikler veri tabanında inşaat sektöründe faaliyet gösteren firma sayısına ilişkin veri bulunmadığından, bu veriyi temsilen ilgili veri tabanında yer alan inşaat sektörüne ait bölgesel ve ulusal düzeydeki yerel birim sayıları¹⁰ kullanılmıştır.

$$RKB1 = (f_{ij} / l_{ij}) / (f_{jt} / l_{jt}) \quad (4)$$

$$RKB2 = (f_{ij} / p_{ij}) / (f_{jt} / p_{jt}) \quad (5)$$

Çalışmanın analiz kısmına dâhil edilen diğer bir açıklayıcı değişken olan YTR değişkeni, inşaat sektörüne yönelik yapılan gayri safi (brüt) yatırımları ifade etmektedir. TÜİK (2017c) tarafından brüt yatırımlar; referans dönemi süresince ilgili sektörde tüm maddi mallara yapılan yatırımlar olarak tanımlanmaktadır. Analizde yer verilen bir başka açıklayıcı değişken ise inşaat sektörüne sağlanan finansman düzeyini ölçümlemeyi amaçlayan FIN değişkenidir. İlgili değişken BDDK (2017) veri tabanından inşaat sektörüne sağlanan nakdi krediler¹¹ özelinde olmak üzere il düzeyinde elde edilmiş ve bölgesel toplamlar tarafımızca gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra analizde, bağımlı değişkenin kişi başına gelir değişkeni olması nedeniyle, bölgesel nüfus değişkeni (NUF) kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Son olarak, çalışmada kullanılan veri setine ait zaman periyodu 2008 küresel ekonomik krizi dönemini de içerisine almakta olduğundan, analizde krizin etkileri üzerinde de durulmaktadır. Bu kapsamda, ele alınan ekonometrik modellere ilişkin belirleme testleri (bölüm 5) dikkate alınarak kullanılan tahmin yöntemi, zaman etkilerinin gözlemlenebilmesine de imkân vermektedir. Söz konusu yöntemin ayrıntılarına aşağıda yer verilmektedir.

Çalışmada inşaat sektörü ile bölgesel ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik analizine yönelik kullanılan yöntem panel veri analizidir. Panel veri analizi, belirli bir birime/kesite (bölge, endüstri, firma, hane halkı) ait gözlemlerin belirli bir zaman periyodu kapsamında

⁹ Rekabet değişkeni kapsamında, örneğin, sektöre ait bölgesel firma sayısı $f_{ij}=2$ ve çalışan sayısı $l_{ij}=10$ iken, sektörün ülkedeki toplam firma sayısı $f_{jt}=5$ ve çalışan sayısı $l_{jt}=20$ olduğu durumda $REK1=(0,20/0,25)=0,8$ olarak hesaplanacaktır. Birden küçük bu değer, sektörün bölgede sahip olduğu ortalama firma ölçeğinin ülke geneline kıyasla daha büyük olduğunu göstermektedir. İşçi sayısına bağlı ortalama ölçeğe göre ortaya çıkan bu sonucun aynı zamanda ilgili sektördeki tekeli bir yapıya da işaret etmesi olasıdır.

¹⁰ TÜİK (2017c) tarafından yerel birim sayısı, coğrafi olarak tanımlanan bir yerdeki mal ve hizmetlere ilişkin faaliyetleri ya da bunların bir kısmını yürüten bir girişim ya da girişimin bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda yerel birim sayısı; referans dönemde aktif olan girişimlere bağlı olarak faaliyet gösteren birimlerin sayısıdır ve referans periyodunda aktif olan tüm birimler bu istatistiklere dâhil edilmektedir.

¹¹ Nakdi krediler; bankaların gerçek ve tüzel kişilere (bankalara kullandırılanlar hariç) kullandırdıkları ve donuk alacak olarak sınıflandırılmamış kredilerdir (BDDK, 2017).

incelenmesine imkân tanımaktadır. Ayrıca panel veri analizi, zaman serisi ya da yatay kesit analizlerine kıyasla bireysel heterojenliğin kontrol edilmesi, daha az eş doğrusallığa yol açması, daha fazla serbestlik derecesi sağlaması ve değişkenlerle ilgili daha çok bilgi sunması bakımından çeşitli avantajlara sahiptir (Baltagi, 2005: 4-7). Panel veri analizinde kullanılan tahmin modelleri genel olarak, benimsenen farklı varsayımlara bağlı şekilde, havuzlanmış (pooled) en küçük kareler (EKK), sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri olarak sıralanabilir. Bu kapsamda havuzlanmış EKK yaklaşımı hata teriminin yatay kesit birimleri ile ilişkisiz ve benzer dağılıma sahip olduğunu varsaymakta ve zamana bağlı değişmeyen spesifik etkileri hesaba katmamaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşım kesite özgü niteliklerin ve zaman periyodu içinde genelgeçer etkilerin var olmadığı durumda tercih edilebilir. Ancak, ele alınan veri kümesinde var olan bu tür etkilerin göz ardı edilmesi, ekonometrik tahminlerde yanlış ve tutarsız sonuçlara yol açabilmektedir. Sabit ve rassal etkiler modelleri ise kesit ya da zamana özgü etkileri dikkate almaktadırlar. Bu kapsamda sabit etkiler modeli, modele açıkça dâhil edilmeyen, birime (kesit/zaman) özgü etkileri analize dâhil etmekte ve böylece model her bir birim için kukla değişkenler içermektedir. Söz konusu özelliği nedeniyle bu model aynı zamanda en küçük kareler kukla değişken tahmincisi olarak da adlandırılmaktadır. Farklı şekilde, söz konusu etkilerin, hata terimi içerisinde, tesadüfi bir değişken olarak ele alındığı modeller ise rassal etkiler modeli ya da hata bileşenleri modeli olarak bilinmektedir (Greene, 2003; Wooldridge, 2010). Analizde, uzmanlaşma ve rekabete ilişkin alternatif değişkenlere bağlı olarak iki farklı model tahmin edilmektedir. Logaritmik formdaki söz konusu modeller eşitlik (6) ve (7)'de verilmektedir.

Model-I:

$$\ln REELY_{it} = \gamma + \ln \beta_1 GINI_{it} + \ln \beta_2 UZM1_{it} + \ln \beta_3 RKB1_{it} + \ln \beta_4 YTR_{it} + \ln \beta_5 FIN_{it} + \ln \beta_6 NUF_{it} + u_{it} \quad (6)$$

Model-II:

$$\ln REELY_{it} = \gamma + \ln \beta_1 GINI_{it} + \ln \beta_2 UZM2_{it} + \ln \beta_3 RKB2_{it} + \ln \beta_4 YTR_{it} + \ln \beta_5 FIN_{it} + \ln \beta_6 NUF_{it} + u_{it} \quad (7)$$

Eşitlik (6) ve (7)'de i ve t alt indisleri sırasıyla kesit ($i=1, \dots, 26$) ve zaman ($t=1, \dots, 8$) boyutlarını, γ sabit katsayıyı ve u_{it} hata terimini temsil etmektedir. Analizde kullanılacak uygun yöntemin belirlenebilmesi için modeller ve serilerin özelliklerine yönelik bir takım ön testler uygulanmaktadır. Bu testlerin ayrıntılarına bir sonraki kısımda yer verilmektedir.

5. Modellere İlişkin Testler

Analize ilişkin modellerin doğru bir şekilde tahmini için birtakım belirleyici testlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda öncelikle, kullanılan veri setinde kesit veya zamana özgü olası etkilerin varlığı araştırılmaktadır. Tablo 2'de gösterildiği üzere, ilk olarak klasik (kısıtsız) regresyon modeline karşı kesit ve zamana özgü sabit etkiler modellerinin sınıandığı F testi sonuçları sunulmaktadır. F testine ait boş hipotez birimlere (kesit, zaman) özgü etkilerin ortak olduğu, alternatif hipotez ise en az birinin farklı olduğu şeklindedir. F testi sonuçlarından elde edilen test istatistiklerine göre boş hipotezler reddedilmekte ve her iki model için de kesit, zaman ve hem kesit hem de zamana özgü (sabit) etkilerin var olduğu sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu test sonuçları iki yönlü (kesit/zaman) sabit etkiler modelinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Model belirlemeye ilişkin gerçekleştirilen diğer testler kısıtsız modele karşılık rassal kesit ve zaman etkilerinin araştırıldığı Breusch ve Pagan (1980) LM ve Honda (1985) LM testleridir. Tablo 2'de görüldüğü üzere, her iki test için tesadüfi kesit, zaman ve hem kesit hem zaman etkilerine ilişkin test istatistikleri kısıtsız modele karşılık rassal etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiğine işaret

etmektedir. F ve LM testlerine ilişkin elde edilen sonuçlar kapsamında, tahminci seçiminde dikkate alınması gereken bir diğer konu içsellik sorunudur. Bu doğrultuda sabit etkiler tahmincisi yoluyla, açıklayıcı değişkenler ile hata terimleri arasındaki ilişkiye bakılmaksızın tutarlı sonuçlar elde edilebilmektedir. Öte yandan, açıklayıcı değişkenler ile hata terimleri arasında ilişki olmadığı durumda rassal etkiler tahmincisi sabit etkiler tahmincisinden daha etkin sonuçlar elde edilmesine imkân vermektedir. Analizde tercih edilecek tahmin prosedürünün belirlenmesinde, söz konusu korelasyon ilişkisinin varlığını test etmeye yönelik kullanılan Hausman (1978) belirleme testine başvurulmaktadır. İlgili testten elde edilen sonuçlarda, açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında ilişki olmadığına dair kurulan boş hipotezin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiği görülmektedir. Dolayısıyla analizde sabit etkiler tahmincisinin kullanılmasının daha etkin ve tutarlı sonuçlar sağlayacağına karar verilmektedir.

Tablo 2: Modellere İlişkin Testler

Model Belirleme Testleri		Test İstatistiği	
		Model-I	Model-II
F-kesit		250,071 (0,000)	254,169 (0,000)
F-zaman		99,880 (0,000)	95,612 (0,000)
F-kesit/zaman		197,934 (0,000)	201,248 (0,000)
Breusch ve Pagan (1980)	LM-kesit	258,040 (0,000)	252,927 (0,000)
	LM-zaman	2,070 (0,150)	2,019 (0,155)
	LM-kesit/zaman	260,110 (0,000)	254,946 (0,000)
Honda (1985)	LM-kesit	16,064 (0,000)	15,903 (0,000)
	LM-zaman	-1,439 (0,925)	-1,421 (0,922)
	LM-kesit/zaman	10,341 (0,000)	10,241 (0,000)
Hausman (1978)		49,179 (0,000)	51,058 (0,000)
Model Tanımlama Testleri			
Değişen Varyans: Breusch ve Pagan (1979) LM-kesit-sabit etki		79,447 (0,000)	78,153 (0,000)
Değişen Varyans: Breusch ve Pagan (1979) LM-kesit/zaman-sabit etki		57,320 (0,000)	55,553 (0,000)
Ardışık Bağımlılık: Baltagi ve Li (1995) LM-kesit-sabit etki		23,801 (0,000)	22,359 (0,000)
Ardışık Bağımlılık: Baltagi ve Li (1995) LM-kesit/zaman-sabit etki		32,411 (0,000)	32,662 (0,000)
Ardışık Bağımlılık: Born ve Breitung (2011) LM-kesit-sabit etki		49,036 (0,000)	48,897 (0,000)
Ardışık Bağımlılık: Born ve Breitung (2011) LM-kesit/zaman-sabit etki		61,474 (0,000)	61,831 (0,000)
Yatay Kesit Bağımlılığı: Pesaran (2004) CD LM2		-0,316 (0,752)	-0,483 (0,629)

Not: Parantez içerisindeki değerler ilgili test istatistiklerine ilişkin olasılık (p) değerleridir.

Analizde kullanılacak olan tahmin yöntemine ilişkin temel varsayımlar çerçevesinde değişen varyans (heteroskedastisite), ardışık bağımlılık (otokorelasyon) ve yatay kesit bağımlılığının araştırılmasına yönelik testlerin sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır. Bu kapsamda en küçük kareler yöntemi ile yapılan tahminlerde önemli varsayımlardan birisi hata terimlerine ait varyansın sabit ve

aralarındaki kovaryansın sıfır olduğu varsayımdır. Değişen varyans söz konusu iken yapılan tahminler sapmasız olmalarına karşın etkin olmayacaklardır (Greene, 2003). Breusch ve Pagan (1979) LM testlerinin kesit ve iki yönlü (kesit/zaman) sonuçlarına göre her iki model için de değişen varyans sorununun var olduğu görülmektedir. Tahmin yöntemine yönelik bir diğer varsayım hata teriminin birbirini izleyen değerleri arasında ilişki olmadığına ilişkindir. Söz konusu ilişkinin olduğu durumu ifade eden ardışık bağımlılık sorunu da benzer şekilde tahminlerde sapmasız ancak etkin olmayan sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Greene, 2003). Ardışık bağımlılığın araştırılmasına yönelik gerçekleştirilen Baltagi ve Li (1995) ve Born ve Breitung (2011) LM testlerine ait kesit ve kesit/zaman test istatistikleri ardışık bağımlılığın olmadığına ilişkin boş hipotezleri reddetmektedir. Dolayısıyla analiz sürecinde değişen varyans ve ardışık bağımlılık sorunlarını dikkate alan bir tahmin prosedürünün tercih edilmesi gerekmektedir. Model tanımlama testleri kapsamında gerçekleştirilen son test ise kesitler arası bağımlılığın incelenmesini amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik her iki modele de uygulanan Pesaran (2004) CD LM2 testi, kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu veya tam tersi olduğu durumlarda kullanılabilir. Söz konusu teste ilişkin sonuçlar, ele alınan modeller kapsamında yatay kesit bağımlılığının olmadığını göstermektedir. Elde edilen test bulguları çerçevesinde analizde benimsenen yöntemin ayrıntıları bir sonraki kısımda sunulmaktadır.

6.Yöntem ve Bulgular

Analizde kullanılan modeller kapsamında gerçekleştirilen tanımlama testleri ele alınan panel veriye ilişkin değişen varyans ve ardışık bağımlılık sorunlarının varlığını göstermektedir. Dolayısıyla standart en küçük kareler yöntemine sabit etkiler prosedürünün ekleneceği modellere ilişkin sağlam (robust) tahmincilerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda yaygın şekilde kullanılan tahminciler White (1980) heteroskedastisite-tutarlı kovaryans matrisi tahmincisi ve bu tahmincinin serbestlik derecesi düzeltilmiş versiyonu olan White-Hinkley (Hinkley, 1977) tahmincisidir. White tahmincileri genel olarak bilinmeyen formdaki koşullu değişen varyansın olduğu durumda ve/veya ardışık bağımlılığın varlığında tutarlı katsayı tahminlerine imkân vermektedir (Eviews, 2017). Bununla birlikte, söz konusu tahmincilerin sağladıkları hipotez testleri ve güven aralıkları büyük örneklemelerde doğru ve geçerli olmaktadır (Angrist ve Pischke, 2009: 45). Bu tahmincilere alternatif olarak Beck ve Katz (1995) yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu örneklem için de güvenilir olan “Panel Düzeltilmiş Standartlar Hatalar” (PCSE) tutarlı kovaryans tahmin yöntemini önermektedirler. Söz konusu yöntem temel olarak White tahmincisinden türetilmekte olup, koşulsuz varyanslar için hata terimlerinin yerini birimlere özgü moment tahmincileri (Ω_M, Ω_T) almaktadır.

Birçok ekonometrik uygulamada, gözlemler farklı gruplar içerisinde kümelenebilmekte ve hata terimleri ele alınan gözlemlerin genelinde ilişkili ancak bu gözlemlere ait farklı kümeler arasında ilişkisiz olabilmektedir. Bu kapsamda PCSE tahmincisinde, White tahmincisine benzer üç farklı yöntem bulunmaktadır. Bunlardan ilki, temel olarak zaman periyoduna ilişkin kümelenmenin dikkate alındığı “yatay kesit PCSE” yöntemidir. Bu yöntem değişen varyans ve paneller arası (contemporaneous) korelasyon sorunlarına karşı tutarlı tahminciler sunmaktadır. Yatay kesit PCSE tahmincisi N^* gözlem sayısı, K^* parametre sayısı, i ve t alt indisleri sırasıyla X açıklayıcı değişkenine ilişkin kesit ve zamanı boyutu ve Ω_M yatay kesit kovaryansını temsil etmek üzere eşitlik (8)’de gösterilmektedir (Eviews, 2017).

$$\left(\frac{N^*}{N^* - K^*}\right) \left(\sum_t X_t' X_t\right)^{-1} \left(\sum_t X_t' \Omega_M X_t\right) \left(\sum_t X_t' X_t\right)^{-1} \quad (8)$$

$$\left(\frac{N^*}{N^* - K^*}\right) \left(\sum_i X_i' X_i\right)^{-1} \left(\sum_i X_i' \Omega_T X_i\right) \left(\sum_i X_i' X_i\right)^{-1} \quad (9)$$

PCSE tahmincisi kapsamında diğer bir yöntem, yatay kesite özgü kümelenmenin dikkate alındığı “Periyod PCSE” yöntemidir. Bu yöntem, yatay kesite ilişkin hataların hem değişen varyanslı hem de ardışık bağımlı olduğu varsayımları altında sağlam tahminler vermektedir. Eşitlik (8)’dekine benzer şekilde, Ω_T zaman periyoduna ilişkin kovaryans olmak üzere, periyod PCSE tahmincisine eşitlik (9)’da yer verilmektedir. Son olarak, kesit ve zaman periyoduna ilişkin ağırlıkların kullanıldığı diyagonal formdaki üçüncü tip tahminciler ise yatay kesit ya da zaman periyodu kapsamındaki değişen varyansa karşı sağlam tahminciler olmakla birlikte, hata terimleri arasındaki korelasyonu dikkate almamaktadırlar (Eviews, 2017).

Çalışmaya ait modellerin tahmininde, değişen varyans ve ardışık bağımlılığın var olduğu durumlar için yukarıda bahsedilen yöntemlerin özellikleri dikkate alınmış ve Reed ve Ye (2011: 989) tarafından benimsenen yöntem izlenerek iki yönlü sabit etkiler modeline ilişkin periyod PCSE tutarlı kovaryans tahmincisi kullanılmıştır. Sabit etkiler modeli ayrıca, zaman periyoduna özgü kukla değişkenler aracılığıyla küresel kriz döneminin etkilerini ayırtmaya da yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda her iki model için Eviews 10 paket programından elde edilen tahmin sonuçları Tablo 3’de sunulmaktadır.

Tablo 3: Panel Veri Analizi Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: <i>REELY</i>					
Periyod: 2007-2014 Gözlem: 208					
Yöntem: İki Yönlü Panel Sabit Etkiler					
Model I			Model II		
Değişken	Katsayı	t istatistiği	Değişken	Katsayı	t istatistiği
<i>Sabit</i>	19,335***	7,099	<i>Sabit</i>	18,639***	6,963
<i>GINI</i>	-0,003	-0,678	<i>GINI</i>	-0,008	-1,552
<i>UZM1</i>	0,043***	3,531	<i>UZM2</i>	0,052***	4,376
<i>RKB1</i>	-0,013	-0,950	<i>RKB2</i>	-0,026**	-2,333
<i>YTR</i>	0,009*	1,725	<i>YTR</i>	0,006	1,214
<i>FIN</i>	0,072***	3,998	<i>FIN</i>	0,068***	3,802
<i>NUF</i>	-0,783***	-4,138	<i>NUF</i>	-0,734***	-3,942
Zaman Etkileri			Zaman Etkileri		
2007	-0,325		2007	-0,326	
2008	-0,240		2008	-0,238	
2009	-0,186		2009	-0,186	
2010	-0,087		2010	-0,085	
2011	0,074		2011	0,075	
2012	0,143		2012	0,144	
2013	0,267		2013	0,266	
2014	0,353		2014	0,351	
Ayarlı R²	: 0,9963		Ayarlı R²	: 0,9965	
F-istatistik	: 1484,008		F-istatistik	: 1533,097	
p(F)	: 0,000		p(F)	: 0,000	
Schwarz kriteri	: -3,493		Schwarz kriteri	: -3,526	
Durbin-Watson	: 1,016		Durbin-Watson	: 1,031	

Not: ***, ** ve * ilgili katsayıların sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduklarını belirtmektedirler.

Tablo 3’de verilen tahmin bulgularına göre inşaat sektörüne ilişkin yoğunlaşma değişkenine (*GINI*) ait katsayılar her iki model için negatif ve anlamsız bulunmaktadır. Bu kapsamda ilgili değişken katsayılarının modellerdeki diğer değişkenlere kıyasla daha küçük oldukları görülmektedir. Uzmanlaşma değişkenlerine ait katsayılar incelendiğinde, her iki model için de söz konusu katsayıların pozitif ve %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca, ortalama nominal ücret düzeyi temsilcisi ile ağırlıklandırılan *UZM2* değişkenine ilişkin katsayının *UZM1* değişkeni katsayısına kıyasla daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, diğer açıklayıcı değişkenlerden rekabete ilişkin *RKB1* değişkenine ait katsayı model I kapsamında negatif ve anlamsız bulunurken, üretim değerleri cinsinden bu değişkenle aynı yöntemle analize dâhil edilen *RKB2*’ye ait katsayının model II kapsamında negatif ve %5 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir.

Analizde kullanılan diğer değişkenler kapsamında, inşaat sektörüne yönelik gayri safi yatırımların ele alındığı *YTR* değişkenine ait katsayı model I’de pozitif ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı iken, model II’de pozitif ancak anlamsız bulunmaktadır. Ayrıca, ilgili değişkenlere ilişkin katsayılar görece küçük değerlere sahiptirler. Tahmin sonuçlarında, inşaat sektörüne sağlanan finansmanı temsilen kullanılan *FIN* değişkenine ait katsayıların ise ele alınan her iki modelde de pozitif ve %1 düzeyinde anlamlı oldukları görülmektedir. Bulgulara göre, bağımlı değişkenin niteliğinden dolayı modellere kontrol değişken olarak eklenen nüfus değişkeni katsayıları da beklenen şekilde negatif ve anlamlıdır. Bunun yanı sıra, tahminlerden elde edilen zaman periyoduna ilişkin etkiler, kriz döneminin bölgesel büyümedeki bozucu rolüne işaret etmektedir. Bu kapsamda, her iki model için zaman periyodu kukla değişkenlerine ait katsayıların, krizin hemen öncesi dönem (2007) ile krizin etkilerinin hissedilmeye devam ettiği dönem (2010) arasında negatif oldukları görülmektedir.

Tahmin sonuçlarına ilişkin ayarlı R^2 (determinasyon katsayısı) değerlerinden, ele alınan bağımsız değişkenlerin modelleri açıklama gücünün oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca modellerin genel anlamlılığını test etmeye yönelik hesaplanan F istatistikleri de istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır. Sonuç olarak, elde edilen bulgulara ait katsayı büyüklüklerinin, gerek diğer tüm bölgesel sektörler gerekse de kontrol değişkenin bağımlı değişkenle ilişkisi dikkate alındığında, beklenen şekilde oldukları ifade edilebilir.

7.Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Türkiye’de inşaat sektörüne ilişkin yatırımlar ve finansman düzeyi ile uzmanlaşma, yoğunlaşma ve rekabetin bölgesel ekonomik büyümedeki etkileri incelenmektedir. Panel veri analizinden elde edilen bulgular, ele alınan dönem içerisinde sektöre yönelik gerek finansman faaliyetleri gerekse de uzmanlaşma seviyesinin bölgesel ekonomik büyümede önemli belirleyiciler olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda, altyapı ve üretime yönelik inşaat faaliyetlerinin finansmanında sağlanacak bölgesel teşvikler özellikle az gelişmiş bölgelerin ekonomik gelişimine uyarıcı etkiye bulunabilecektir. Ayrıca sektöre ilişkin istihdamdaki artışın, öğrenme faaliyetleri ve ölçek etkisi aracılığıyla bölgesel büyümeye katkı sağladığından da bahsetmek mümkündür.

Çalışmaya ilişkin tahminlerde, yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisine dair net bir bulguya ulaşılmamaktadır. Elde edilen bu sonuç, literatürde inşaat sektörü-ekonomik büyüme eksenli ortaya çıkan mevcut tartışmalara bölgesel bir bakış açısı sunmaktadır. Bu kapsamda, bölgesel düzeydeki inşaat yatırımlarının altyapı ve üretici birtakım çıktılarından ziyade bina ve konut sektörüne yönlendirilmesinin ortaya çıkardığı olumsuz bazı etkilerden bahsedilebilir. Dolayısıyla sektöre ilişkin yatırımların verimlilik odaklı kullanılması, uzun dönem ekonomik büyümeye daha anlamlı katkılar sağlayabilecektir. Aynı zamanda, bu amaca yönelik atılacak adımlarda bölgesel karakteristiklerin dikkate alınması, ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri azaltmaya da yardımcı olacaktır.

Analizde, inşaat sektöründeki rekabet ortamını ölçümlemeye yönelik kullanılan değişkenlerin bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin negatif ve kısmen anlamlı olduğu görülmektedir. Temel olarak işgücü ve üretime bağlı ölçeği dikkate alan bu yaklaşım, teoride bazı sınırlılıklar getirmekle birlikte, pratikte tam rekabete ilişkin bazı ipuçları sunabilmektedir. Dolayısıyla analiz bulguları, inşaat sektörüne ilişkin azalan firma ölçeğine bağlı artan rekabetçi ortam ile büyüme arasında ters yönlü bir ilişkiye işaret etse de, tersi şekilde, sektördeki olası bir tekelleşimin bölgesel düzeyde refah kayıplarına yol açması muhtemeldir. Bu bağlamda, inşaat sektöründeki büyük ölçekli firmaların ölçek ekonomilerinin getirdiği bazı avantajlar yoluyla kısa dönem bölgesel büyümeye katkı sağladıkları söylenebilir. Diğer yandan, analizde kullanılan bir diğer değişken olan yoğunlaşmaya ait katsayılar negatif ve anlamsız bulunmuşlardır. Elde edilen bu sonuç, ele alınan değişkenin niteliğiyle ilişkili olabileceği gibi, kaynak dağılımında ortaya çıkan bölgesel eşitsizliklerin de bir yansıması olabilir. Çalışmada ulaşılan bir diğer bulgu, küresel kriz döneminin bölgesel ekonomiler üzerinde önemli bir bozucu etki yarattığına ilişkindir. Nitekim analiz sonuçlarında 2007-2010 dönemine ait zaman kuklalarının negatif işaretli oldukları görülmektedir.

Türkiye’de inşaat sektörüne ilişkin bölgesel verilerin yetersiz olması, çalışmanın gerçekleştirilmesinde karşılaşılan en önemli kısıttır. Bu doğrultuda, kullanılan değişkenlere yönelik birtakım eleştiriler söz konusu olabilir. Bununla birlikte, çalışma öncelikle son dönemde önemli bir büyüme trendi yakalayan inşaat sektörünün ekonomideki rolüne bölgesel bir bakış açısı sağlamayı hedeflemektedir. Son olarak, inşaat sektörünün bölgesel etkilerine dair daha kapsamlı sonuçların elde edilebilmesi için gerek zaman boyutu gerekse de veri ulaşılabilirliği bağlamında önemli gelişmelere ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

Ekler

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2 Bölgeleri

Bölge Kodu	Kapsanan İller	Bölge Kodu	Kapsanan İller
TR10	İstanbul	TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR22	Balıkesir, Çanakkale	TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR31	İzmir	TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TR51	Ankara	TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TR52	Konya, Karaman	TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TR62	Adana, Mersin	TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

KAYNAKÇA

- Alhowaish, A. K. (2015). Causality between the Construction Sector and Economic Growth: The Case of Saudi Arabi. *International Real Estate Review*, 18(1), 131-147.
- Anaman, K. A. & Osei-Amponsah, C. (2007). Analysis of the causality links between the growth of the construction industry and the growth of the macro-economy in Ghana. *Construction Management and Economics*, 25(9), 951-961.
- Angrist, J. D. & Pischke, J.-S. (2009). *Mostly Harmless Econometrics*. New Jersey: Princeton University Press.

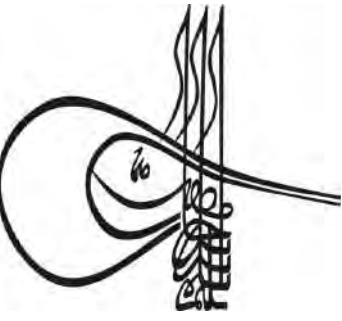
- Antonelli, C., Patrucco, P. & Quatraro, F. (2011). Productivity growth and pecuniary knowledge externalities: An empirical analysis of agglomeration economies in European regions. *Economic Geography*, 87(1), 23–50.
- Baltagi, B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, 3rd ed. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Baltagi, B. H. & Li, Q. (1995). Testing AR(1) against MA(1) disturbances in an error component model. *Journal of Econometrics*, 68(1), 133–151.
- BDDK (2017). Finansal Türkiye Haritası (FİNTÜRK). <http://ebulten.bddk.org.tr/finturk> adresinden erişildi (E.T: 05.09.2017).
- Birleşmiş Milletler (2017). Gross Value Added by Kind of Economic Activity at current prices - US dollars. <http://data.un.org/Data.aspx?q=value+added&d=SNAAMA&f=grID%3a201%3bcurrID%3aUSD%3bpcFlag%3a0> adresinden erişildi (E.T: 10.09.2017).
- Bolkol, H. K. (2015). Causal relationship between construction production and GDP in Turkey. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 4(3), 42–53.
- Bon, R. (1992). The future of international construction: Secular patterns of growth and decline. *Habitat International*, 16(3), 119–128.
- Born, B. & Breitung, J. (2011). Simple regression-based tests for spatial dependence, *The Econometrics Journal*, 14(2), 330–342.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1979). A Simple Test for Heteroscedasticity and Random Coefficient Variation. *Econometrica*, 47(5), 1287–1294.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, XLVII, 239–253.
- Chang, T. & Nieh, C.-C. (2004). A note on testing the causal link between construction activity and economic growth in Taiwan. *Journal of Asian Economics*, 15, 591–598.
- Combes P., Duranton G. & Overman H. (2005). Agglomeration and the adjustment of the spatial economy. *Papers in Regional Science*, 84, 311–349.
- Crosthwaite, D. (2000). The global construction market: a cross-sectional analysis. *Construction Management and Economics*, 18, 619–627.
- Dekle, R. (2002). Industrial Concentration and Regional Growth: Evidence from the Prefectures. *Review of Economics and Statistics*, 84(2), 310–315.
- Diamond, C. A. & Simon, C. J. (1990). Industrial Specialization and the Returns to Labor. *Journal of Labor Economics*, 8(2), 175–201.
- Drewer, S. (1975). *The Construction Industry in Developing Countries: A Framework for Planning*. London: University College Environmental Research Group.
- Drewer, S. (1980). Construction and development: a new perspective. *Habitat International*, 5(3/4), 395–428.
- Drewer, S. (1997). Construction and development: further reflections on the work of Duccio Turin. *Proceedings of 1st International Conference on Construction Industry Development: Building the Future Together*. 9–11 December, Singapore, Vol. 1, pp. 132–139.

- Dünya Ekonomik Forumu (2017). Shaping the Future of Construction: Inspiring innovators redefine the industry. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Shaping_the_Future_of_Construction_Inspiring_Innovators_redefine_the_industry_2017.pdf adresinden erişildi (E.T: 20.08.2017).
- Edmonds, G. A. & Miles, D. (1984). *Foundations for Change: Aspects of the Construction Industry in Developing Countries*. London: Intermediate Technology Publications.
- Edmonds, G. A. (1979). The construction industry in developing countries. *International Labour Review*, 118(3), 355–369.
- Ellison, G. & Glaeser, E. (1997). Geographic Concentration in US Manufacturing Industry: a Dartboard Approach. *Journal of Political Economy*, 105(5), 889-927.
- Erol, I. ve Ünal, Ü. (2015). Role of Construction Sector in Economic Growth: New Evidence from Turkey. https://mpira.ub.uni-muenchen.de/68263/1/MPRA_paper_68263.pdf adresinden erişildi (E.T: 27.08.2017).
- Euler Hermes (2017). Global Construction Report. <http://www.eulerhermes.com/economic-research/blog/EconomicPublications/construction-global-sector-report-feb17.pdf> adresinden erişildi (E.T: 10.09.2017).
- EvIEWS (2017). User’s Guide: Panel and Pooled Data. http://www.evIEWS.com/help/helpintro.html#page/content%2Fpool-Pooled_Estimation.html%23 adresinden erişildi (E.T: 12.09.2017).
- Giang, D. T. H. & Pheng, L. S. (2011). Role of construction in economic development: Review of key concepts in the past 40 years. *Habitat International*, 35(1), 118-125.
- Girardi, D. & Mura, A. (2014). The Construction-Development Curve: Evidence from a New International Dataset. *The IUP Journal of Applied Economics*, XIII(3), 7-26.
- Glaeser, E. L., Kallal, H.D., Scheinkman, J. & Shleifer, A. (1992). Growth in Cities. *Journal of Political Economy*, 100(6), 1126-1152.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis*, 5th ed. New Jersey: Prentice Hall.
- Han, S. S. & Ofori, G. (2001). Construction industry in China's regional economy. *Construction Management and Economics*, 19(2), 189-205.
- Hanson, G. H. (2000). Scale Economies and the Geographic Concentration of Industry. <http://www.nber.org/papers/w8013.pdf> adresinden erişildi (ET: 15.08.2017).
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*, 43, 727-738.
- Hildebrandt, A. & Wörz, J. (2004). Determinants of Geographical Concentration Patterns in Central and Eastern European Countries. *Focus on European Economic Integration*, 1(04), 70-95.
- Hillebrandt, P. M. (2000). *Economic Theory and the Construction Industry*, 3rd ed. Basingstoke: Macmillan.
- Hinkley, D. V. (1977). Jackknifing in unbalanced situations. *Technometrics*, 19, 285-292.
- Honda, Y. (1985). Testing Model the with Error Components Non-Normal Disturbances. *The Review of Economic Studies*, 52(4), 681–690.

- Hosein, R. & Lewis, T. M. (2005). Quantifying the relationship between aggregate GDP and construction value added in a small petroleum rich economy – a case study of Trinidad and Tobago. *Construction Management and Economics*, 23(2), 185-197.
- INTES (2017). Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası İnşaat Sektörü Raporu. http://intes.org.tr/content/insaat_2016.pdf adresinden erişildi (E.T: 10.09.2017).
- Jackman, M. (2010). Investigating the Relationship between Residential Construction and Economic Growth in a Small Developing Country: The Case of Barbados. *International Real Estate Review*, 13(1), 109–116.
- Kalkınma Bakanlığı (2017). Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları. <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/ResmiIstatistikPrograminaKatilarimiz.aspx> adresinden erişildi (E.T: 13.08.2017).
- Kargı, B. (2013). Interaction between the economic growth and the construction industry: A time series analysis on Turkey (2000-2012). *Emerging Markets Journal*, 3(2), 20-34.
- Kaya, V., Yalçinkaya, Ö. & Hüseyini, İ. (2013). Ekonomik Büyümede İnşaat Sektörünün Rolü: Türkiye Örneği (1987-2010). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 148-167.
- Kemeny, T. & Storper, M. (2014). Is Specialization Good for Regional Economic Development?. *Regional Studies*, 49(6), 1003-1018.
- Khan, R. A. (2008). Role of Construction Sector in Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan Economy. <http://civil.neduet.edu.pk/ICCIDC-I/Conference%20Proceedings/Papers/030.pdf> adresinden erişildi (E.T: 18.09.2017).
- Kim Y., Barkley D. L. & Henry M. S. (2000). Industry characteristics linked to establishment concentrations in nonmetropolitan areas. *Journal of Regional Science*, 40, 231-259.
- Kim, K. H. (2004). Housing and the Korean Economy. *Journal of Housing Economics*, 13, 321-341.
- Krugman, P. (1991). *Geography and Trade*. Cambridge: MIT Press.
- Lean, C. S. (2001). Empirical tests to discern linkages between construction and other economic sectors in Singapore. *Construction Management and Economics*, 19(4), 355-363.
- Lopes, J. (1998). The Construction Industry and Macro economy in Sub-Saharan Africa post 1970. *Construction Management and Economics*, 16, 637-649.
- Lopes, J. (2012). Construction in the economy and its role in socio-economic development. In Ofori, G. (Ed.), *New Perspectives on Construction in Developing Countries* (pp. 40-71). Abingdon: Spon Press.
- Lopes, J., Ruddock, L. & Ribeiro, F. L. (2002). Investment in construction and economic growth in developing countries. *Building Research & Information*, 30(3), 152-159.
- Marshall, A. (1890). *Principles of Economics*. London: Macmillan.
- Moavenzadeh, F. & Rossow, J. A. K. (1975). The Construction Industry in Developing Countries. http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNAAP424.pdf adresinden erişildi (E.T: 13.09.2017).
- Ofori, G. (1990). *The Construction Industry: Aspects of Its Economics and Management*. Singapore: Singapore University Press.

- Ofori, G. (1993). *Managing Construction Industry Development: Lessons from Singapore’s experience*. Singapore: Singapore University Press.
- Ofori, G. (2012). Developing the Construction Industry in Ghana: the case for a central agency. <http://www.ghanatrade.gov.gh/file/Developing%20the%20Construction%20Industry%20in%20Ghana%20BUILDING.pdf> adresinden erişildi (E.T: 05.09.2017).
- Ofori, G. (2015). Nature of the Construction Industry, Its Needs and Its Development: A Review of Four Decades of Research. *Journal of Construction in Developing Countries*, 20(2), 115–135.
- Okoye, P. U., Ngwu, C., Ezeokoli, F. O. & Ugochukwu, S. C. (2016). Imperatives of Economic Fluctuations in the Growth and Performance of Nigeria Construction Sector. *Microeconomics and Macroeconomics*, 4(2), 46-55.
- Olanrewaju, A. L. & Abdul-Aziz, A.-R. (2015). *Building Maintenance Processes and Practices: The Case of a Fast Developing Country*. Singapore: Springer.
- Otsuka, A. & Yamano N. (2008). Industrial Agglomeration Effects on Regional Economic Growth: A Case of Japanese Regions. <http://www.real.illinois.edu/d-paper/08/08-T-2.pdf> adresinden erişildi (ET: 10.08.2017).
- Özkan, F., Özkan, O. & Gündüz, M. (2012). Causal relationship between construction investment policy and economic growth in Turkey. *Technological Forecasting & Social Change*, 79, 362-370.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence inpanels. Cambridge Working Papers in Economics No. 0435, Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. *Harvard Business Review*, March-April, 73-91.
- Ramachandra, T., Rotimi, J. O. B. & Rameezdeen, R. (2014). The Relationship Between Construction Sector and the National Economy of Sri Lanka. In Wang J., Ding Z., Zou L., Zuo J. (Eds.), *Proceedings of the 17th International Symposium on Advancement of Construction Management and Real Estate* (pp. 1263-1271). Berlin, Heidelberg: Springer.
- Reed, W. R. & Ye, H. (2011). Which panel data estimator should I use?. *Applied Economics*, 43(8), 985-1000.
- Suedekum, J. (2006). Concentration and Specialization Trends in Germany since Reunification. *Regional Studies*, 40(8), 861-873.
- Tan, W. (2002). Construction and economic development in selected LDCs: past, present and future. *Construction Management & Economics*, 20(7), 593-599.
- Tiwari, A. K. (2011). A Causal Analysis Between Construction Flows and Economic Growth: Evidence From India. *Journal of International Business and Economy*, 12(2), 27-42.
- Traistaru, I. & Iara, A. (2002). European Integration, Regional Specialization and Location of Industrial Activity in Accession Countries: Data and Measurement. PHARE ACE Project P98-1117-R, Bonn.
- Tse. R. Y. C. & Ganesan, S. (1997). Causal relationship between construction flows and GDP: evidence from Hong Kong. *Construction Management and Economics*, 15, 371-376.

- Turin, D. A. (1973). *The Construction Industry: Its Economic Significance and Its Role in Development*, 2nd ed. London: University College Environmental Research Group.
- Turin, D. A. (1978). Construction and Development. *Habitat International*, 3(1/2), 33-45.
- TÜİK, 2017a. İnşaat ve Konut İstatistikleri. [http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist#adresinden erişildi](http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist#adresinden%20erişildi) (E.T: 26.08.2017).
- TÜİK, 2017b. Ulusal Hesaplar. [http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist adresinden erişildi](http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist%20adresinden%20erişildi) (E.T: 26.08.2017).
- TÜİK, 2017c. Bölgesel İstatistikler. <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/> adresinden erişildi (E.T: 26.08.2017).
- Wells, J. (1985). The role of construction in economic growth and development. *Habitat International*, 9(1), 55–70.
- White, H. (1980). A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix and a Direct Test for Heteroskedasticity. *Econometrica*, 48, 817–838.
- Wigren, R. & Wilhelmsson, M. (2007). Construction investments and economic growth in Western Europe. *J. Policy Model*, 29, 439–451.
- Wong, J. M. W., Chiang, Y. H. & Ng, T. S. (2008). Construction and economic development: the case of Hong Kong. *Construction Management and Economics*, 26(8), 815-826.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, 2nd ed. Cambridge: MIT Press.
- Yiu, C. Y., Lu, X. H., Leung, M. Y. & Jin, W. X. (2004). A longitudinal analysis on the relationship between construction output and GDP in Hong Kong. *Construction Management and Economics*, 22(4), 339-345.

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Doç. Dr. Serdar ÖZTÜRK –
Doç. Dr. Zübeyir TURAN

This article was checked by iThenticate.

KAPİTALİST SİSTEMİN KRİZ VE YÜKSELİŞLERİ: UZUN DALGALAR TEORİSİ

Yusuf Kemal ÖZTÜRK* - İnan AKDAĞ**

ÖZET

Feodalizmin gerilemesinden sonra gelişen iktisadi dalga, kapitalizmin yükselmesine ve güçlenmesine olanak sağlamıştır. Onaltıncı yüzyılın sonlarına kadar devam eden bütün bu gelişmelerden sonra, kapitalizmin egemen üretim tarzı haline gelmesi onyedinci yüzyıldaki uzun durgunluk döneminin aşılması ve sonrasında sanayi devrimiyle birlikte gerçekleşmiştir. Böylece 18. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan sanayi devrimiyle birlikte kapitalizm önemli bir ivme kazanmıştır. Artık hızla üçüncü dünya ülkelerine ihraç edilmeye başlanan kapitalist düzen, her zaman tartışmaların ve suçlamaların odak noktası haline gelmiştir. Bu suçlamaların ve tartışmaların temel nedeni ise ekonomik daralmaların sebebinin hep kapitalizme yüklenmesi nedeniyle olmuştur. Ancak daralma dönemlerinin olmasına rağmen, genişleme dönemlerinin de olduğunu göz önüne alan kapitalist iktisatçılar ise bu genişleme dönemlerinden yola çıkarak kapitalizmi savunmuşlardır. 1970'lerin başında sona eren ekonomik genişlemenin ardından ortaya çıkan daralma, neo-liberallerin yoğun çabalarıyla yeni bir kapitalist-liberal dönemin başlamasına neden olmuştur. Artık 1980'lerle birlikte liberal kapitalist rüzgar yeniden esmeye başlamış, devletin ekonomiye müdahalesi olabildiğince azalmıştır. Yirminci yüzyılın sonunda ve Yirmibirinci yüzyılın hemen başında Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkeyi etkileyen ekonomik krizler bu yeni liberal kapitalist sürecin devamına engel olamamıştır. Ancak 2008'deki Amerika merkezli dünya ekonomik krizi liberal kapitalizmin yeniden ve daha güçlü sorgulanmasına neden olmuştur. İşte bütün bu ekonomik dalgalanmalar, kapitalizmin geleceği hakkında görüş ayrılıklarının yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur. Marksistlerin iddia ettiği gibi gittikçe şiddetlenen bu krizler kapitalizmin sonunu getirecek olan bir sistem krizi mi? Yoksa kapitalist işleyişin olağan periyodik, aşağı ve yukarı devreler halinde salınan ve kapitalist gelişimin olağan çevrimi midir? 1917 devrimi bile kapitalizmin sonunu getirmedigine göre

* Yrd.Doç.Dr. Amasya Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, El-mek: ykozurturk@amasya.edu.tr

** Öğr.Gör.Dr. Amasya Üniversitesi, Gümüşhacıköy Hasan Duman M.Y.O. El-mek:inanakdag@yahoo.com

Kondratieff'in "Ekonomideki Uzun Dalgalar" teorisi daha akla yakın gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, İş Çevrimi, Ekonomik Dalgalanma, Kondratieff, Schumpeter.

THE CRISIS AND EXPANSION OF THE CAPITALIST SYSTEM: LONG WAVE THEORIES

ABSTRACT

The economic wave which developed after the losing ground of feudalism led to the strengthening and rise of capitalism. After the all progresses which continued to the end of the 16. century, with the passings tag nation at 17. century and the industrial revolution caused to capitalism as being dominant mode of production. There by capitalism which revealed with the industrial revolution at the end of the 18. century gained acceleration. Then capitalist order which exported to the third world countries rapidly always be came focus point of the debate sand accusations. The main reason of these debate sand accusations was that the reason of economic recessions always adjudged to capitalism. Capitalist economists who take into consideration expansion periods of capitalism despite its recessions defends capitalism by highlighting the expansion of capitalism. The recession after the economic expansion which ended at the beginning of 1907s led to start on new capitalist-liberal period as the result of intensive efforts of neo-liberals. With 1980s and capitalist-liberal wind started to blow, the state reduced its intervention to economy. At the end of 20. century and at he beginning of 21. century economic crisis which affected many countries including Turkey did not become barrier to the start of this new capitalist-liberal process. However, in 2008 the world economic crisis the U.S. centric led to strongly inquire of liberal capitalism again. All these cycles bring about to reveal of discords about the future of capitalism. Whetheror not this intensive crisis lead to the end of capitalism like the claims of Marxists. Or whetheror not natural cycles of capitalist progress which are periodical, upward and downward. If 1917 revolution did not bring about the end of capitalism, Kondratieff's long wave theory was plausible.

STRUCTURED ABSTRACT

When the look at economic systems, it can be observed that there are sometimes abundance and sometimes scarcity. Scarcity times are crisis times. Capitalism as an economic system does not immune from these cycles. Sometimes there is expansion and sometimes there is big crisis. The efforts to understand these cycles have led to appear of the long waves of capitalism. The theory of the long waves of capitalism appeared in the 1920s. The first architect of this theory was Nikolay Kondratieff Russian economist. Kondratieff was conservative economist. And then Leon Trotsky from Marxist school put forward his theory about the long waves. Moreover, like Trotsky from Marxist school Ernest Mandel

alleged his long wave theory in the 20. century. After Kondratieff and Trotsky Joseph Schumpeter as liberal asserted his long wave theory. Therefore, as a result of these three theories there are three approaches; Kondratieff had conservative thesis, Trotsky had revolutionary thesis and Schumpeter had liberal thesis.

The economic wave which developed after the losing ground of feudalism led to the strengthening and rise of capitalism. After the all progresses which continued to the end of the 16. century, with the passing stagnation at 17. century and then industrial revolution caused to capitalism as being dominant mode of production. Thereby capitalism which revealed with the industrial revolution at the end of the 18. century gained acceleration. Then capitalist order which exported to the third world countries rapidly always became focus point of the debates and accusations. The main reason of these debates and accusations was that the reason of economic recessions always adjudged to capitalism. Capitalist economists who take into consideration expansion periods of capitalism despite its recessions defends capitalism by highlighting the expansion of capitalism. The recession after the economic expansion which ended at the the beginning of 1970s led to start to new capitalist-liberal period as the result of intensive efforts of neo-liberals. With 1980s and capitalist-liberal wind started to blow, the state reduced its intervention to economy. At the end of 20. century and at the beginning of 21. century economic crisis which affected many countries including Turkey did not become barrier to the start of this new capitalist-liberal process. However, in 2008 the world economic crisis the U.S. centric led to start to inquire of liberal capitalism again. All these cycles bring about to reveal of discords about the future of capitalism. Whether or not this intensive crisis lead to the end of capitalism like the claims of Marxists. Or whether or not natural cycles of capitalist progress which are periodical, upward and downward. If 1917 revolution did not bring about the end of capitalism, Kondratieff's long wave theory was plausible.

Kondratieff's thesis was based on price index. As a result of price index the long wave theory was discovered. The first time Kondratieff built the long wave from 1789 to 1920. All cycles continue its life time approximately 50-60 years. Kondratieff alleged three varieties of capitalism; the first is short cycle maintaining 1,5-3 years period and intermediate cycle continuing 7-11 years period and finally long cycle going on 50-60 years period.

Schumpeter supported Kondratieff's long wave theory. His first thesis appeared in 1911. He highlighted the role of entrepreneurship. It is necessary for capitalism. It created innovation which is necessary for capitalist development. Innovation is necessary for the establishment of production function. According to Schumpeter economical evolution process leads to conjunctural wave. Schumpeter in his book 'Business Cycles' tried to show three cycles which was theorized by Juglar, Kitchin and Kondratieff. Kondratieff's wave was long wave and lasted from 48 to 60 years. Kitchin's wave was short wave and maintaining 40 months. Finally Juglar's wave is middle wave and continuing 9-10 years. Therefore, one Kondratieff's wave was equal to six Juglar's cycle, and one Juglar's cycle was equal to three Kitchin's wave.

Trotsky as the representative of Marxist school participated to the long wave debate. He claimed to long wave theory which was based on class struggle. Economic conjunctural fluctuation was periodical fluctuation and it brought about qualitative and quantitative alternations. This fluctuations causes important political results. The income of upper classes, state budget, prices, unemployment and the tariffs of foreign trade were tight to economical conjuncture. The history of political parties, state institutions etc. were the result of political effects of long waves.

According to Trotsky, energetic capitalist development age has important features. It has important political, philosophic and judicial changes. Unlike this period the crisis age has also important changes. It leads to inter-class and inter-state shocks in their realitions. The big historical disturbances, revolutions and wars appeared in this period.

To sum up capitalism always becomes debatable issue from its borning, someone define in 12. century and someone put forward 15. century. The debate is upon its benefit and its cost. At same time capitalist development line also becomes debatable issue. Therefore, capitalist mode of production as a whole becomes analyzing subject.

When the analyzing capitalist mode of production, it can be observed that there are sometimes expansion period and sometimes shrinking period. This process means that capitalism evolved as waves. From this point capitalist evolution as a system becomes the subject of evolutionary theories. In this study capitalism leading to long waves is analyzed.

Keywords: Capitalism, Business Cycles, Economical Fluctuation, Kondratieff, Schumpeter

1. Giriş

Kapitalizmin tarihsel olarak yükselişi son derece karmaşık bir süreci kapsamaktadır. Bu sürecin başında, Avrupa’da, 1500’lü yıllardan itibaren insanların dünyayı anlama biçimlerinde ve bütün düşünce yapısında önemli bir değişimin yerleşmeye başladığı görülmektedir. Ortaçağ dünya görüşünü temsil eden, Tanrı, insan ruhu, ahlakla ilişkili meseleler yerini, bilimsel gözlem, deney gibi dünyayı maddi anlamda çözmeye dönük yeni bir anlayışa bırakmıştır. Copernicus, Galileo, Newton ile zirveye ulaşan yenedünya anlayışı, Descartes’in doğayı matematiksel yorumlama ve Bacon’un bilgiyi doğaya hükmetme amaçlı kullanma yolunu açması bilimsel devrim olarak nitelenirken, teknolojik gelişmeye de kapı açmıştır (Capra, 1992: 53-56). Teknolojinin ilerlemesi feodalizmin sonunu getirirken, din kaynaklı aristokrasinin yerini, merkantil sınıfa bırakmaya başlaması üretim ilişkilerinin de değişmesine neden olmuştur (Zimmerman, 1964: 85-86). Piyasa sisteminin gelişmesi ve parasallaşma olgusu insan yaşamının her alanına nüfus etmeye başlamış, toplumsal atmosfer birey temelinde biçimlenerek, ulus devletlerin oluşumuna kapı açmıştır. Sonuçta kendi kurallarına göre işleyen bir piyasa, toplumun ekonomik ve toplumsal düzeylere bölünmesi gibi önemli bir işlevi de gerçekleştirmiştir. Toplum piyasa ayrışması, mevcut kurumların dönüşümünü ve yeni kurumların inşasını da beraberinde getirmiştir. Bu kurumlar içinde devletin rolü ise ekonomiden uzak, toplumsal, siyasi ve askeri alanla sınırlı düzeydedir. Ancak Kapitalist sistemde devletlerarasındaki rekabet, ülkeler arasındaki mali genişleme sürecinin tamamlayıcısı durumundadır. Devletlerarasındaki uyumlu rekabet, dünya ekonomisinin yayılımında etkili olmuş ve kapitalist dünya ekonomisinin

sürekli tekrarlanan maddi genişlemesi için de yaşamsal öneme sahip olmuştur (Kızılkaya, 2010: 71-73). İşte bu maddi genişleme, ekonomik yükselişleri beraberinde getirirken, bu yükselişler sürekli olmamış, dönem dönem krizler kapitalist sistemin sorgulanmasına neden olmuştur. Her kriz sonrası sistemin sonunun geldiği tartışmaları alevlenirken yeni bir yükselme, genişleme döneminin bu krizleri izlemesi yeni arayışlara neden olmuştur. Bu bağlamda çalışmada kısaca, kapitalizmin tarihsel gelişimi hatırlandıktan sonra, sistemdeki yükselişler ve krizler, başta Nikolay Kondratieff olmak üzere, farklı okullardan iktisatçıların, bu sarmalın sürekliliğini savunan görüşleri incelenecektir.

2. Kapitalizmin Tarihsel Gelişimi

Öncelikle Feodalizm ekonomik olarak tanımlanacak olursa, tarımsal artığın köylülerden bir sömürücü sistem yoluyla elde edilip toprak sahiplerine aktarıldığı düzen olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ekonomik faktörler feodalizmin şekillenmesine yardım etmişse de, askeri, mali ve siyasi faktörler de bu şekillenmeye yardımcı olmuştur. Zenginliğin yalnızca toprak yoluyla üretilebildiği düşünüldüğünde, toprağın denetimini eline geçirerek zenginleşen bu kesim ile toprağın denetimini kaybederek zayıflayan merkezi yönetim arasındaki ilişki feodal düzenin temelini oluşturmaktadır. (Weiss, Hobson, 1999: 33-35). Ancak onaltıncı yüzyılın başlarında dünya ekonomisinde meydana gelen dönüşüm, yeni bir sistemin de habercisi niteliğinde olmuştur. Bu ortamda Katolisizme başkaldıran insanlar, yeni bir mezhep olan Protestanlığı yaratmışlardır. Weber Kapitalizmin doğuşunu Protestan ahlakına bağlamıştır. (Demirel, 2013: 367). Katoliklere göre zenginin cennete girmesi iğne deliğinden geçmesi kadar zordur. Ancak Protestan papazlar bunu ters yüz edip “çalışıp kazanan ve biriktiren Tanrının sevgilisidir” (Sayar, 2001: 47) diyerek, bir yerde dinin engel olduğu görüşleri terk ederek kapitalizme giden yolu açmışlardır. İşte bu şekilde feodalizmin çöküşüyle hız kazanan bu inançla birlikte Avrupa’da, toplumsal sistemde ve üretim ilişkilerinde meydana gelen dönüşüm kısaca, feodalizmden, kapitalizme geçiş olarak özetlenebilir. Bu şekilde özetlediğimizde ortaya çıkan üretimsel sonuç ise, üreticinin doğrudan kapitaliste bağımlı duruma geldiği, üretim tarzındaki değişimin (Dobb, 1992: 17) gerçekleşmesidir. Wallerstein ve Kasaba (1983: 41) bu süreci, Avrupa’da ortaya çıkan bu yenedünya ekonomisinin, kapitalist üretim tarzını ve dünya ekonomisinin yapısal özelliği olan devletlerarası sistemi geliştirmesi olarak özetlemiştir.

Bu gelişmeler sonucu ekonomi genişlemiş, ticaret artmış, değerli madenlerin desteğiyle para kullanımı yaygınlaşmıştır. Ancak bu gelişmeler beraberinde birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Değerli maden stoklarındaki artış sonucunda başta İspanya olmak üzere bütün Avrupa ülkelerinde fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi bu sorunlardan biridir. Bu olgu Avrupa’da, tüccar kesiminin önemli sermaye birikimi elde edip, zenginliğini artırarak, bir anlamda kapitalizmin gelişmesine olanak sağlarken (Özyüksel, 1993: 58), aynı gelişmeye maruz kalan doğu Akdeniz ve Asya ülkelerinde önemli tahribatlara neden olmuştur. Ancak Pamuk (1990: 91), Avrupa’daki bu fiyat hareketlerinin sadece para arzındaki artışla açıklanamayacağını öne sürmektedir. Ona göre, para arzının da etkisi olmakla birlikte, asıl neden arz talep dengesindeki bozulmadan ileri gelmektedir. Gerçekten bir diğer sorun olarak ileri sürebileceğimiz, onaltıncı yüzyıldan itibaren artan nüfus, gıda maddeleri başta olmak üzere mal hizmetlere olan talebi artırmış, özellikle tarımsal üretim nüfus artışının oldukça gerisinde kalmıştır. Kapitalizmin ilk krizi diyebileceğimiz bu gelişme, Batının yayılma politikaları sonucu artan ekonomik genişlemenin gölgesinde kalmış, dünya ekonomisi hızla büyüme sürecine girmiştir.

Artık iyice gün yüzüne çıkmaya başlayan bu yeni dünya görüşü çerçevesinde oluşan iktisadi değişim, pazar ilişkilerini ön plana çıkaran yeni bir üretim tarzı ağırlık kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Ticaretin gelişmesiyle birlikte, kapitalizm olarak anılacak olan bu yeni tarz, Rönesans hareketinin yol açtığı bilimsel devrimle birleşerek sınıai kapitalizm haline dönüşmeye başlamıştır (Kılıçbay, 1985: 147). Bu devrim, kapitalizm öncesi küçük üretim tarzının sermayenin etkisine girmesi ve

fabrikalardaki büyük çaplı kollektif üretim birimlerine dayalı olarak, teknik üretim sürecinin gerçekleşmesini sağlaması bakımından önemlidir (Dobb, 1992: 18). Aynı zamanda kapitalizmin bilimsel bir nitelik kazanması da, teknolojinin gelişmesi ve etkin biçimde kullanılmasıyla, üretim tarzında verimlilik, akılcı ve bilimsel ilkeler çerçevesinde gerçekleşmiştir (Dobb, 1992: 268). Teknolojik sıçrama, dünya ticaretini genişletirken, dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısını güçlendirmiştir. Bu yapının üst tabakasını kapitalist üretim tarzının egemen olduğu sanayileşmiş Avrupa ülkeleri oluştururken, alt tabakada ise kapitalizm öncesi üretim tarzlarının egemen olduğu üçüncü dünya ülkeleri yer almaktadır (Pamuk, 1990: 153).

3. Kapitalizmin Uzun Dalgaları

Kapitalizmin gelişim sürecine bakıldığı zaman bazı dönemler büyük bolluk bazı zamanlar ise büyük kıtlık dönemlerinin olduğu görülmektedir. Kıtlık zamanları genellikle krizler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizm de bir ekonomik sistem olarak bu döngülerden bağımsız değildir. Bazı dönemler büyük genişleme bazı zamanlar ise büyük krizler kendisini göstermektedir. İşte bu döngüleri anlama çabası kapitalizmin uzun dalgalar teorisinin gündeme gelmesine yol açmıştır.

Kapitalizmin uzun dalgaları teorisi yaklaşık olarak 1920’lerde ortaya çıkmıştır. Temel mimarı olan Nikolay Kondratieff bir Rus iktisatçıydı. Kondratieff muhafazakâr sayılabilecek bir iktisatçıydı. Hemen ardından diyalektik olarak uzun dalgalar konusunda Marksist okuldan Leon Troçki tezlerini ileri sürmüştür. Yine 20. yy.’da Troçki’yi takip eden Ernest Mandel’de uzun dalgalar konusunda tezlerini belirlemiştir. Yine Kondratieff ile Troçki’yi takiben Joseph Schumpeter uzun dalgalar konusunda tezlerini 1930’larda inşa etmiştir. Schumpeter ise liberal kökenli bir iktisatçıydı. Böylece uzun dalgalar konusunda, politik görüşlerden temel bulan, üç okul ortaya çıkmıştır;

- Nikolay Kondratieff ve Muhafazakâr tezler
- Joseph Schumpeter ve Liberal tezler
- Leon Troçki ve Marksist tezler

Marshall’da bu üç okula dikkat çekmekte ve bu üç okulun temel aldığı faktörü belirlemektedir. Buna göre (Marshall, 1987);

- Birinci okul; “Fiyat Döngü Teorisi” ve teorisini Nikolay Kondratieff
- İkinci okul; “Yenilik Teorisi” ve teorisini Joseph Schumpeter
- Üçüncü okul; “Marksist Teori” ve teorisini Leon Troçki’dir.

Kondratieff teorisi malların fiyat endekslerine dayanmaktadır. Fiyat serileri sonucu uzun dalga teorisi ortaya çıkmıştır. Fiyat artış endeksi sonucu Kondratieff, 1789 ile 1920 arası uzun dalgaları keşfetmiştir. Her dalga bir çıkış bir de iniş olmak üzere yaklaşık 50-60 yıllık periyotlar halinde ilerlemektedir (Marshall, 1987: 21).

Kondratieff, kapitalizmde üç tip çevrim olduğunu belirtiyor. Bunlardan ilki; 1,5 ile 3 yıllık çok kısa çevrimlerdir. Diğeri 7 ile 11 yıllık çevrimlerdir. Bunlar ara çevrimlerdir. Son olarak 50 yıllık uzun çevrimler vardır. Bunlar kapitalizmin uzun dalgalarıdır (Kondratieff, 2010: 13).

Kondratieff, İngiltere, Fransa ve ABD’nin fiyat endekslerini incelemiştir. Bu alanda verilerin ancak 18. yy’a kadar gittiğini belirtmiştir. İlk dalganın yukarı doğru hareketi 1789’dan başlamış ve 1814’e kadar yaklaşık 25 yıl sürmüştür. Aşağı doğru hareketi ise 1814’den başlamış 1849’a kadar sürmüştür. Bu da 35 yıllık bir hareketi içermektedir. Dolayısıyla ilk dalganın hareketi yaklaşık 60 yıl sürmüştür (Kondratieff, 2010: 17). İkinci dalganın yükselişi 1849’da başlar ve 1873’de biter. Bu 24 yıllık bir süredir. İkinci dalganın düşüşü 1873’de başlar 1896’da biter. Bu ise 23 yıllık dönemdir.

İkinci dalganın toplam süresi 47 yıldır (Kondratieff, 2010: 18). Üçüncü dalganın genişleme dönemi 1896'da başlar ve 1920'de son bulur. Üçüncü dalganın yükselişi 24 yıllık bir dönemdir (Kondratieff, 2010: 18). Kondratieff üçüncü dalganın düşüş dönemini görememiştir.

Kondratieff'e göre uzun dalgalar teorisi sonucu elde edilen sonuçlar (Kondratieff, 2010: 29);

- Uzun dalgalar, daha kısa olan ara çevrimler ile aynı karışık dinamiği içerir. Uzun dalgaların varlığı ara çevrimleri güçlendirir. Uzun dalgalara göre; çok sayıda refah yılı yükselme dönemi görülür ve depresyon düşüş dönemi yaşanır.

- Uzun dalgalar resesyona girdiği zaman tarımda da uzun süreli kıtlık ortaya çıkmaktadır.

- Uzun dalgalar resesyona girince üretim ve iletişim tekniklerinde önemli buluş ve icatlar yapılmaktadır.

- Uzun dalga genişlemesinin başında altın üretimi artar ve emtia piyasası sömürge faaliyetleri ile genişler.

- Uzun dalgaların yükselme dönemi savaşlar ve devrimler gözlemlenir.

Kondratieff uzun dalgalar sonucu ortaya çıkan gelişmelerin, tarımda kıtlık, üretim ve iletişim tekniklerinde buluş, altın üretimi ve savaşlar ve devrimler, dışsal ve rastlantısal değil içsel birer özellik olduğunu belirtir (Kondratieff, 2010: 32).

Kondratieff uzun dalgaların iktisadi kalkınmada önemli bir unsur olduğunu ve bu unsurun etkilerinin toplumsal ve iktisadi yaşamın tüm temel alanlarında görüldüğünü belirtmektedir. Ekonomik faaliyetlerin ilerleyişi kalkınmaya sebep olmaktadır ancak bu kalkınma sadece ara dalgalardan değil aynı zamanda uzun dalgalardan oluşmaktadır (Kondratieff, 2010: 37).

Kondratieff'in uzun dalgaları (Marshall, 1987: 22);

Kondratieff'in Uzun Dalgaları: Dönem ve Süreleri;

UZUN DALGA	DÖNGÜNÜN YÖNÜ	PERİYOD	DÖNGÜNÜN SÜRESİ
I	Yukarı	1789-1814	24 Yıl
	Aşağı	1814-1849	35 Yıl
II	Yukarı	1849-1873	24 Yıl
	Aşağı	1873-1896	23 Yıl
III	Yukarı	1896-1920	24 Yıl
	Aşağı	1920-	-

Schumpeter ise Kondratieff'in en büyük destekçisi olmuştur. Schumpeter 1911'de ilk teorisini, girişimci aktivitesi, gerçekleştirmiştir. Girişimci yenilik yapmaktadır. Bu yenilik yeni tekniklerde, yeni mallarda ve yeni iş metotlarında görülmektedir. Buradan iş döngülerini bulan Schumpeter bu aşamaları yaratıcı yıkım olarak adlandırmaktadır (Eklund, 1980: 392).

Schumpeter, 1930'larda, uzun dalgalar veya döngülere işaret etmiştir. Değişim için faktörler içseldir. Yenilik, üretim fonksiyonunun araçlarıdır. Yenilik yeni üretim fonksiyonunun kuruluşu

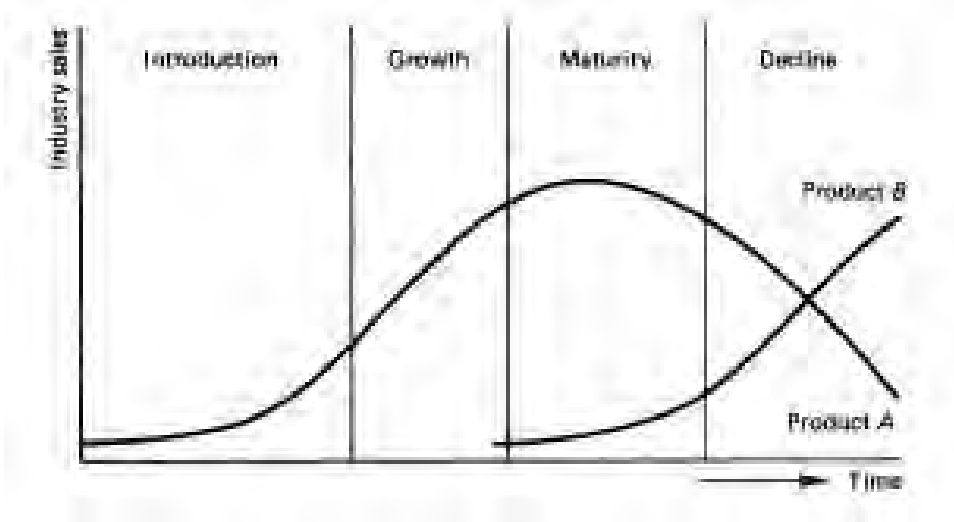
olarak tanımlanabilir. Bu yeni mal, yeni organizasyon biçimi ve yeni pazarların açılışı anlamına gelmektedir. Yenilik, üretim için faktörleri yeni şekilde birleştirir (Schumpeter, 1939: 84). Ayrıca ürün, süreç, deneyim, pazarlama gibi alanlarda yenilik, ticari karlılığın artması içinde gerekli bir unsurdur. (Demir, 2016: 313).

Yenilik teknolojik çeşit demektir. Fiziksel marjinal üretkenlik, yeniliğin yokluğunda, azalmak zorundadır. Yenilik bu eğriyi bitirir ve yeni bir eğriye yol açar. Yeni eğri daha fazla üretim artışı gösterir. Bütün örneklerde geçiş, eski eğriden yeni eğriye geçiş ile yapılır ve daha fazla çıktı artışına neden olmaktadır (Schumpeter, 1939: 84).

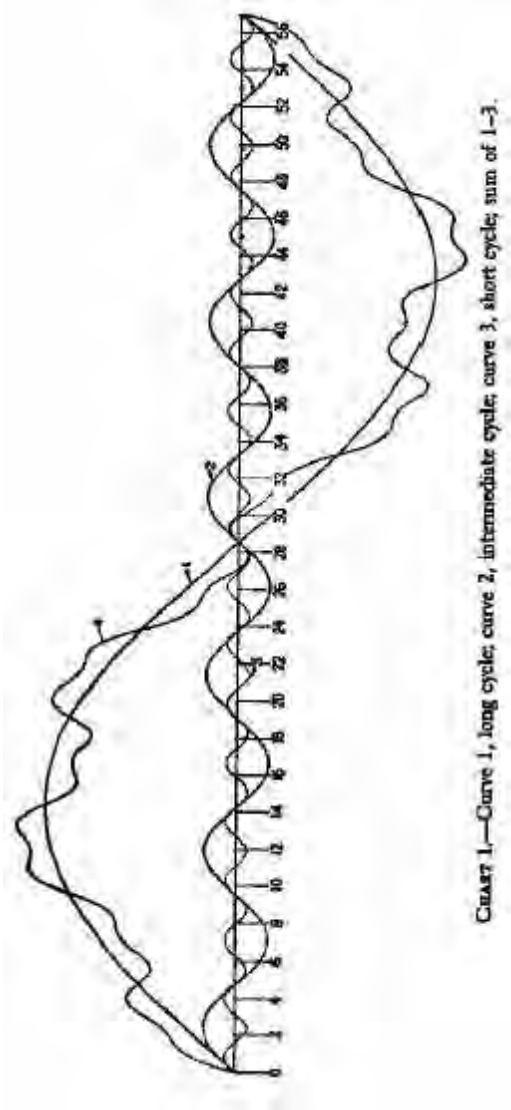
Yenilik, parasal maliyet ile tanımlanabilir. Bireysel firmaların toplam maliyeti, yeniliğin yokluğunda, çıktılarda artmaktadır. Eğer üretim faktörlerinin fiyatları düşmemişse ve çıktı miktarının maliyeti düşmüşse bir yerlerde yenilik vardır. Eski toplam veya marjinal maliyet eğrisi ortadan kalkmış ve yenisi yerini almışsa yenilik söz konusudur (Schumpeter, 1939: 85).

Yenilik için girişimci önemlidir. Girişimci ile şirket menajeri arasında fark vardır. Menajer kurulu hatlar üzerinde çalışır ve girişimci ve menajerlik fonksiyonlarını kendi üzerinde toplamıştır. Girişimci ise yenilikleri uygular ve sadece girişimcilik faaliyeti yürütür. Girişimci, üretimin yeni sürecini tanıtır (Schumpeter, 1939: 100). Schumpeter'e göre girişimcilik, kurumsal bir gerekliliktir aynı zamanda. Kurumların ileriye taşınması ve farklılaştırılması için tüm fırsatlar yeniliğe yönlendirilmelidir. (Armağan, 2013: 52).

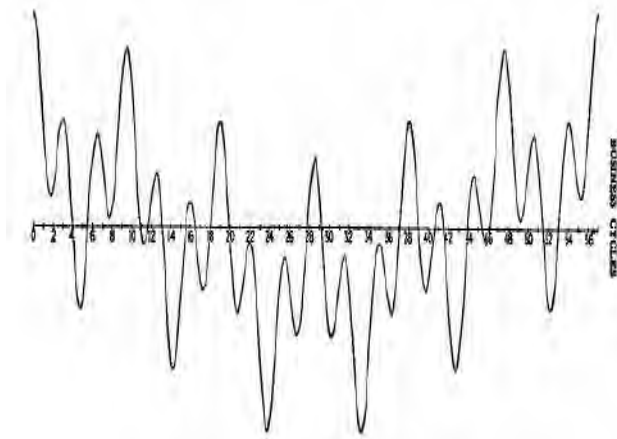
Schumpeter'den sonra Schumpeter'in görüşlerine ekler yapan neo-Schumpeteryan görüşler ortaya çıkmıştır. Onlara göre uzun dalga (Marshall, 1987: 35);

Schumpeter'e göre ekonomik evrim süreci konjonktürel dalga üretir. Zaman serilerine bağlı uzun dalgalar aşağıdaki gibidir (Schumpeter, 1939: 175);

Yine bu uzun dalgalara bağlı iş çevrimleri (Schumpeter, 1939: 176);

Turkish Studies

Schumpeter, *Business Cycles* (1939) çalışmasında kısa dalgalar olarak anılan Juglar ve Kitchin ile uzun dalga teorisyeni Kondratieff'in çevrimini üç tip döngü biçimi olarak göstermeyi amaçlamıştır. Kondratieff döngüsü 48-60 yıllıktır, Juglar'ın döngüsü 9-10 yıldır ve Kitchin'in döngüsü ise 40 aydır. Böylece bir Kondratieff döngüsü altı Juglar döngüsü ve bir Juglar döngüsü de üç Kitchin döngüsü içermektedir (Eklund, 1980: 393).

Schumpeter de Kondratieff gibi her döngünün teknolojik yeniliğe yol açtığını belirtmektedir. Birinci döngü; 1787'den 1842'e kadar sürmekte ve yenilik olarak çağ açıcı yeniliklere neden olmakta ve bu da endüstri devrimine sebep olmuştur. İkinci döngü; 1843'den 1897'e kadar sürmekte ve yenilik olarak demiryolu yapımını getirmiştir. Üçüncü döngü; 20. yy başı başlamış ve yenilik olarak araba ve elektrik endüstrisini gerçekleştirmiştir (Eklund, 1980: 394).

Marksist okulun temsilcisi Troçki de uzun dalgalar tartışmasına katılmıştır. Troçki, Kondratieff ve Schumpeter'e eleştirel olarak uzun dalgalar teorisini sınıf savaşımına dayandırmıştır. Ekonomik konjonktürün –boom-depresyon-kriz- salınımları periyodik dürtülerdir ve niceliksel ve niteliksel değişikliklere yol açmaktadır. Aynı zamanda bu salınımlar politik alanda yeni biçimlere yol açmaktadır. Hâkim sınıfların gelirleri, devlet bütçesi, ücretler, işsizlik ve dış ticaret oranları vs. ekonomik konjonktüre bağlıdır ve bunun da politika üzerinde direkt etkisi vardır. Politik etkilerden; politik partilerin tarihi ve devlet kurumları vs. gibi politik etkileri ekonomik döngülerden anlayabiliriz (Troçki, 1923).

Ekonomik dalgalar birçok şeyi açıklamakla birlikte kapitalizm tamamen periyodik dönülerin tekrarından karakterize edilmemektedir. Yoksa bu durumda kapitalizm basit bir tekrar olurdu ve dinamik karakterini kaybederdi. Ticari-endüstriyel döngüler farklı zamanlarda farklı karaktere sahiptir. Döngüler arasında temel farklılık kriz ve boom arasında niceliksel ilişkilerdir. Eğer boom aşaması önceki krizin yıkımını onarırsa kapitalizm ilerler. Kriz aşaması ise üretici güçlerin daralmasına yol açmaktadır. Boom ve krizi birbirini zorlayarak ekonomide geçici bir denge kurmaktadır (Troçki, 1923).

Enerjik kapitalist gelişme çağı politikada, hukukta, felsefede- önemli özelliklere sahiptir. Bu dönem ekonomik daralma çağından keskin bir şekilde farklıdır. Bir dönemden ötekine geçiş doğal olarak sınıflar ve devletlerarasında sarsıntıya yol açmak zorundadır. Büyük tarihsel karışıklıklar, devrimler ve savaşlar bu dönemde gerçekleşmektedir (Troçki, 1923).

Troçki, ekonomik gelişmenin küçük döngüleri ve büyük döngüleri olduğunu belirtmektedir. Kondratieff'e benzer şekilde küçük döngüler 10 yıl ve büyük döngüler ise 50 yıllıktır. Küçük döngüler kapitalizmin iç dinamikleri tarafından şartlandırılmaktadır (Troçki, 1923).

Kapitalist uzun döngüler eğrisinin, Kondratieff'in aksine, karakteri ve süresi kapitalist güçlerin içsel değil dışsal dinamikleri tarafından şekillendirilmektedir. Kapitalizm tarafından yeni ülkeler ve kıtaların kazanımı, yeni doğal kaynakların keşfi ve savaşlar ve devrimler döngünün karakterini ve çağlarını belirlemektedir (Troçki, 1923).

Marksist okul temsilcisi Troçki'den sonra yine onu izleyen Ernest Mandel ve uzun dalgalar teorisini incelemek de gerekliliktir. Mandel, Marksist okul için uzun dalgalar analizinde fiyat ve para hareketlerinin önemli olmadığını belirtir. Marksist okul için sermaye birikimi yasalarının önemli olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla uzun dalgalar analizi için önemli olan meta üretimi ve meta satışına ilişkin hareketlerdir (Mandel, 1991: 15).

Uzun dalgaların genişleme dönemi ortalama kâr oranının düşme eğilimine karşı koyan güçlerin şiddetli ve eş zamanlı işleyiş gösterdiği zamanlardır. Daralan uzun dalgalar ise ortalama kâr oranının düşme eğilimine karşı koyan güçlerin daha az daha zayıf oldukları dönemdir (Mandel, 1991: 19).

Uzun dalgaların bir döneminden diğerine geçişi iktisat dışı faktörler etki etmektedir. Bu faktörler; fetih savaşları, kapitalist etki alanının genişlemesi, kapitalistler arası rekabet, sınıf savaşı, devrimler ve karşı devrimler vs. kapitalist üretim tarzını biçim veren tüm bu köklü değişiklikler kapitalist büyümede önemli değişikliklere yol açmaktadır (Mandel, 1991: 24).

Teknolojik yenilikler de uzun dalgalarda önemlidir ancak bu yenilikler de kâr oranlarına bağlıdır. Daralma uzun dalgası dönemi kâr beklentisi düşük olduğu için teknolojik yenilik görülmez. Kâr oranında yükseliş başlayınca sermaye karşısında icatlar yığını bulur ve bu da yeniliğe yol açar. Teknolojik devrim uzun sürelidir. Sermaye artışı teknolojik yenilik ile birlikte gelişir ve bu da sermaye birikimine yol açar (Mandel, 1991: 26).

Mandel genişleyici veya daraltıcı uzun dalgalar dönemi boom ve kriz dönemlerinin farklı olduğunu belirtmektedir. Genişleyici uzun dalga dönemi boom dönemi daha uzun kriz dönemi daha kısadır. Daralan uzun dalga dönemi ise boom dönemi kısa ancak kriz dönemi uzundur. Ampirik olarak 1874-1894 daralan uzun dalga sırasında 6 yıllık yükselişe karşın 15 yıl kriz olmuştur. 1895-1913 uzun dalgası sırasında 15 yıllık yükselişe karşılık 4 yıl kriz gözlenmiştir (Mandel, 1991: 28).

4. Sonuç

Kapitalizm ortaya çıktığı dönemden -bazı görüşlere göre 12. yy bazı görüşlere göre 15. yy- itibaren sürekli tartışma konusu olmuştur. İnsanlığa getirdiği fayda ve maliyetler açısından tartışma konusu olmuştur. Aynı zamanda kapitalizmin gelişme çizgisi de tartışma konusu olmuştur. Bir bütün olarak kapitalist üretim tarzının evrimi inceleme konusu olmuştur.

Bir bütün olarak kapitalist üretim tarzı gözlemlendiği zaman belli periyotlarla refah yarattığı belli dönemlerde krize girdiği ve belli zamanlarda ise daralma aşamasına girdiği tespit edilmiştir. Bu süreç ise kapitalizmin dalgalar şeklinde evrildiği anlayışına yol açmıştır. Bu noktadan hareketle kapitalizmin bir sistem olarak evrimi teorilere konu olmuştur. Bu çalışmada işte kapitalizmin yarattığı uzun dalgalar incelenmiştir.

Kapitalizmin uzun dalgaları teorileri içinden üç teorisyen önemlidir; Kondratieff, Troçki ve Schumpeter. Üç teorisyen farklı yaklaşımlara sahip olmakla birlikte şu ortak noktaya varmışlardır: kapitalizm genişleme, daralma ve kriz şeklinde dalgalar şeklinde ilerlemektedir. Bu dalgalar yaklaşık 50-60 yıllık bir dalga şeklinde gerçekleşmektedir. 20-25 yıllık bir genişleme ardından 20-25 yıllık bir daralma ve bunu takiben bir kriz şeklinde dalga halinde kapitalist sistem hareket etmektedir.

Kondratieff uzun dalgaları ilk teorikleştiren düşünürdür. Kondratieff uzun dalgaları fiyat endekslerine göre belirlemiştir. Fiyat artışları ile birlikte birikim artmakta ve genişleme dalgasına yol açmaktadır. ardından fiyat düşüşleri ile birlikte daralma dönemi başlamaktadır. Bu daralma aşamasını ise bir kriz dönemi izlemektedir.

Schumpeter, inovasyonun kapitalizmin gelişmesine yol açtığını belirtmektedir. İş çevrimleri inovasyonlar ile birlikte ilerlemektedir. İnovasyon yeni örgütlenme biçimi ve yeni pazarlar anlamına gelmektedir. Kapitalizm işte bu şekilde dalgalar şeklinde ilerlemektedir.

Troçki Marksist okulun temsilcisi olarak uzun dalgaların sınıf savaşımına bağlı olduğunu belirtmektedir. Kapitalizm kısa ve uzun döngüler şeklinde ilerlemektedir. Savaşlar, devrimler bu dalgalara dışsaldır. Ancak Troçki'ye göre bu dalgaların bir sonu vardır ve bu son aşamadan sonra kapitalizm yıkılacaktır. Çünkü dalgaların süresi sürekli olarak kısalmaktadır ve bu kısalma süreci sonucu sistem sürekli kriz üretmektedir.

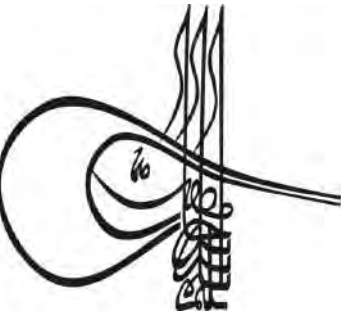
Kapitalizmin uzun dalgaları teorilerinin bir sonucu da genişleme dönemleri savaş ve teknolojik yeniliklerin ortaya çıkışıdır. Kondratieff'e göre kriz dönemleri öncesi gerçekleşen daralma dönemleri teknolojik icatlara yol açarken Mandel'e göre kriz dönemlerinin ardından gelen genişleme

dönemleri sermaye birikimi artmaktadır. Bu artış teknolojik yeniliklere yol açmaktadır. Teknolojik yenilik sermaye artışı ile birlikte sermaye birikimine yol açmaktadır.

Üç iktisadi yaklaşımın her olguda olduğu gibi siyasi sonuçları vardır. Kondratieff muhafazakar bir iktisatçıydı ve kapitalizmin uzun dalgalar şeklinde ilelebet varlığını koruyacağını ileri sürmüştür. Schumpeter liberal bir iktisatçı olarak biraz kötümser bir tavırla kapitalizmin son bulacağını savunmuştur. Troçki ise Marksist bir teorisyen olarak kapitalizmin yıkılacağını vurgulamıştır. Kapitalist üretim tarzının akıbetini şu andan bilmek biraz zor olmakla birlikte bugün için varlığını genişleme, daralma ve krizlerle sürdürdüğü bir gerçekliktir.

KAYNAKÇA

- Armağan, Ahsen, (2013). "Girişimcilik Ve Otonomi (Özerklik) İlişkisi: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma", *Turkish Studies*, Volume 8/12, Ankara.
- Capra, Fritjof, (1992). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Demir, A. Zeki, (2016). "Girişimcilik, Yenilik ve İş Melekleri", *Turkish Studies*, Volume 11/2, Ankara.
- Demirel, Demokan, (2013). "Max Weber'in Sosyoloji Kuramı", *Turkish Studies*, Volume 8/12, Ankara.
- Dobb, Maurice, (1992). *Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler*, Çev. F. Akar, İstanbul: Belge Yayınları.
- Eklund, Klaus, (1980). "LongWaves in the Development of Capitalism", *KTAKLOS içinde* Vol 33, pp. 383-419
- Kılıçbay, M. Ali, (1985). "Osmanlı Batılılaşması", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1.
- Kızılkaya, Ertuğrul, (2010). *Yaratıcı Girişimci Schumpeter'in İktisadi Değişim Modeli*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Kondratieff, N. D., (2010). *İktisadi Yaşamın Uzun Dalgaları*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul
- Mandel, Ernest, (1991). *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, çev. Doğan Işık, Yazın Yayıncılık, İstanbul
- Marshall, Michael, (1987). *LongWaves of Regional Development*, Macmillan, London
- Özyüksel, Murat, (1983). *Feodalite ve Osmanlı Toplumu*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayını.
- Pamuk, Şevket, (1990). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Sayar, Ahmet Güner, (2001). *Osmanlıdan 21. Yüzyıla*, İstanbul: Ötüken Yayınları
- Schumpeter, Joseph A., (1939). *Business Cycles*, Mc-GrawHill, New York
- Trotsky, Leon, (1923). *The Curve of Capitalist Development* (www.marxists.org/archive/trotsky/1023/04/capdevel.htm). Erişim Tarihi: 20/04/2017, 14:45
- Wallerstein, I., R. Kasaba, ve H. Deceli, (1983). "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi İle Bütünleşme Süreci", *Toplum ve Bilim*, s. 23.
- Weiss, Linda ve J.M. Hobson (1999). *Devletler ve Ekonomik Kalkınma*, Çev: Kıvanç Dündar, Ankara: Dost Kitabevi
- Zimmerman, Carle C. (1964). *Yeni Sosyoloji Dersleri*, Çev. Amiran Kurktan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Serhat ZAMAN –
Doç. Dr. Vedat ÇALIŞKAN - Yrd. Doç. Dr. Salih BİRİNCİ

This article was checked by iThenticate.

BATI TOROSLARDA YÖRÜK GÖÇ YOLLARININ TURİZM AMAÇLI KULLANIMINA YÖNELİK PLANLAMA ÖNERİLERİ

Cemali SARI* - Mustafa ERTÜRK**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Antalya'nın batısında yer alan Yörüklerin göç yollarını ve bu güzergâhların doğal ve kültürel coğrafya özelliklerini belirlemek; Yörük göç yollarının turizm amaçlı kullanımına yönelik planlama önerileri sunmaktır.

Araştırma kapsamında verilerin toplanması amacıyla Antalya ilinin Kemer, Kumluca, Finike ve Elmalı ilçelerinde, dağılışı gösteren 37 köyde yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanıldı. 13 sorudan oluşan görüşme formları görüşmeyi kabul eden 21 kişiye uygulandı. Saha gözlemleri ve görüşmelerden elde edilen verilere göre Yörük grupları tarafından en çok rağbet gören yaylanın Akpınar yaylası olduğu belirlenmiştir.

Sarıcasu, Karacaören, Karacaagaç ve civarında kışlayan göçerlerin daha sonra Akpınar yaylasına yönelen göçleri esnasında, bu göç yolu üzerindeki günübirlik ve kısa süreli konaklama yerlerinin koordinatları GPS ile işaretlendi. ArcMap haritalama metodu ile göç rotalarını gösteren haritalar oluşturuldu.

Karacaagaç köyü ve çevresindeki kışlaklardan, Akpınar yaylasına kadar ulaşan göç yolu yaklaşık 50,8 km kadardır. Kışlaktan yaylağa göç 8-10 gün sürmektedir. Almalı, Çubuklu, Dikenli ve Köşklü'de birer gece, Dibek'te ise 3-5 gece konaklanılır. Bunun yanı sıra göç esnasında hayvanların durumuna göre kısa konaklama yerleri de vardır.

Kışlaktan yaylağa göç yolunda kısa ve uzun konaklama yerlerinde yapılacak basit üst donatılarla Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu eko turizm, kırsal ve kültür turizmi kapsamında değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Akpınar Yaylası, Yörük Göç Yolları, Turizm, Batı Toroslar, Antalya.

* Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: csari@akdeniz.edu.tr

** Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: merturk19@hotmail.com

PLANNING SUGGESTIONS ON THE USE OF THE NOMADIC ROUTES OF WESTERN TAURUS MOUNTAINS FOR TOURISTIC PURPOSES

ABSTRACT

The purpose of this study is to identify Turkish nomad migration routes in the western part of Antalya, to reveal natural and cultural geographical features along this route, and to make suggestions regarding the planning suggestions on the use of them for touristic purposes.

A semi-structured interview form consisting of 13 questions was used to gather data from 21 local people in 37 villages in Kemer, Kumluca, Finike, and Elmalı counties. The data obtained from participant observation and interviews have shown that the most favorable plateau for the nomad groups is Akpınar Plateau.

The coordinates of the short-term stopovers that the nomads use during their migration from Sarıcasu, Karacaören and Karacağağaç to Akpınar were detected with GPS and ArcMap mapping method mapped the migration route.

The migration route to Akpınar highland from the winter quarters of Karacağağaç village is approximately 50.8 km long. Migration from winter quarters to summer pasture takes 8-10 days. Nomads were hosted in Alamali, Çubuklu, Dikenli and Köşklü one day and in Dibek 3-5 days. There are accommodation places for shorter periods of time existed considering the needs of animals.

Akpınar Nomad Migration Route can be made use of for ecotourism, rural tourism, and cultural tourism by constructing public spaces on the short-term and long-term stopovers along the winter quarters and summer posture.

STRUCTURED ABSTRACT

The purpose of this study is to identify Turkish nomad migration routes in the western part of Antalya, reveal natural and cultural geographical features along this route and make suggestions regarding the planning to use it touristic purposes.

The semi-structured interview form consisting of 13 questions were asked to 21 local people in 37 villages in Kemer, Kumluca, Finike and Elmalı counties. The data obtained from participant observation and interviews have shown that the most favorable plateau for the nomad groups are Akpınar Plateau.

The route between Akpınar Plateau where nomads winter over at Sarıcasu, Karacaören and Karacağağaç and in the vicinity. Along these route, excursion and short-term accommodations were detected with GPS and migration route was mapped by ArcMap mapping method. Migration route was taken directly from the scene via GPS and resorts aggregated in the way of GCS WGS 1984.

The migration route to Akpınar highland from the winter quarters of Karacaagaç village is approximately 50.8 km long. Migration from winter quarters to summer pasture takes 8-10 days. Nomads were hosted in Alamali, Çubuklu, Dikenli and Köşklü one day and in Dibek 3-5 days. In addition to this, accommodation places for shorter periods of time existed considering the needs of animals.

It is seen that both the natural and human geographical features are influential in determining the accommodation places on the Akpınar plateau migration route. Topography, slope, morphology, hydrography, climatic characteristics and vegetation determine where the accommodation is made, the distance between the accommodation is more or less, and the distance is shorter (few hours) or longer (one or several nights). The presence of settlement units, their distribution and density, planted farmland areas, security situation; human relations with the resident population, the need for shopping and food supply have affected the choice of accommodation, distance and time during the migration route.

From winter quarters to summer pasture, via geographical indication Akpınar Yörük Migration Route can be evaluated within the scope of ecotourism, rural and cultural tourism. The revitalization efforts of nomad migration-an important ritual organized every year-could be organized along Akpınar migration route identified in the study.

The route of Karacakoglu-Alamali (8,71 km), Alamali-Musluaga (2,88 km), Musluaga-Kırkdirek (5,95 km) and Kırkdirek- Çubuklu (0,82 km) trekking route can be a suitable cultural route for cycling. Alakir river shores and Sogucaksu and Çubukludere picnic areas can be used for daily recreational activities. Centuries-old plane trees in Sogucaksu and Çubukludere are worth seeing. The water mills in Karabük, Karadayılar, Kurtluca, Kırkdirek and Karacaören await visitors within the scope of cultural tourism.

Çubuklu- Gürdek (4,97 km), Gürdek- Çalkıcak (1,96 km) and Çalkıcak- Dikenli (2,30 km) can be a convenient route for trekking. This part of the migration path, which rises from Alakir valley to reach 900 m, will be a challenging track to visit. It is extremely rich in terms of plant species on the route. The route starts at a height of about 300 m. Visitors can continue their trekking in the forest area, where they can see all kinds of maquis. The dominant species of the forest formation is the red pine. The Red pine continues to be a dominant species up to 1200 m.

Dikenli-Çukuralıç (4,07km), Çukuralıç- Köşklü (4,71km) route can be a convenient route in terms of topography characteristics and slope for trekking and camp activities. Many settlements such as Altinyaka, Kuzca and Gölcük, which are located along the eastern slopes of the valley, especially Alakir, can be seen from this route. On this route, cedar trees are transferred from the 1200 m into the red pine forest.

The Köşklü-Dibek Forests (5,92 km) can be a convenient route for all activities that can be done in mountainous areas. Now the presence of the red pine species at this altitude step ends and the cedar forests pass. The route through the Dibek Forests gives visitors the opportunity

to see the best examples of cedar nets. Also the Ambar Katran memorial tree is here in the nature park.

The Dibek Forests-Akpınar Plateau (8,51 km) route is the most challenging route of the Yörük Migration Route, where Alpine meadows are overpassed, and Akdag's summit is reached. It can be a convenient route for natural activities.

Keywords: Akpınar Plateau, Yörük (nomad) Migration Routes, Tourism, West Taurus, Antalya

Giriş

Türkiye’de turizmde yararlanmak amacıyla planlanan ilk rota 1999 yılından beri kullanılan Likya Yolu’dur. Fethiye’den Antalya’ya ulaşan güzergâh, tüm Teke Yarımadası kıyılarını geçerken, antik Likya uygarlığının günümüze ulaşan izlerine uğramaktadır. Likya Yolu’nun turizme kazandırılmasının ardından St.Paul Yolu, Kaçkar Rotaları gibi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Karataş, E. 2015). Günümüzde kültür rotaları konusunda çalışmalar ve turizm faaliyetleri giderek artmaktadır. Geçmiş medeniyetlere, kültürle ve yaşayışlara dair önemli bilgiler sunan bu yollar düzenlenen etkinliklerle her yıl daha fazla kişi tarafından ziyaret edilmektedir.

Antalya’da tarihin çeşitli dönemlerine ve farklı medeniyetlere ait çok sayıda yol sisteminin varlığı bilinmektedir. Bunların birçoğu günümüzde tespit ve tescil edilmiş olup kaynaklarda yerini almayı başarmıştır. Dolayısıyla arzu edilen seviyede olmasa da bir şekilde kültür turizmine de konu olmuştur.

Sahadaki bu tür yol güzergâhlarından bazıları şunlardır:

1. Bölgenin doğusunda Alanya başlayarak batıya doğru uzanan ve Şarapsa Han mevkiinden kuzeye yönelerek Güzelbağ üzerinden Gündoğmuş ilçesi yakınlarındaki Kemer Köprü ile Alara Çayı’nı aşan ve Söbüçimen yaylası yakınlarından Konya’nın Bozkır ilçesine çıkan yol.

2. Side’den başlayarak Şihlar ve oradan Sırtköy’e uzanan ve Ürünlü üzerinden Konya’ya ulaşan yol.

3. Köprüçay vadisinin izleyerek Beşkonak Köyü kuzeyindeki Oluk Köprü ile ırmağın batısına geçen ve batıdan gelen bir başka hat ile birleşerek Selge’ye (Altınkaya köyü) çıkan ve oradan batıya yönelerek Hasgebe üzerinden Perge’nin kuzeyine çıkan yol.

4. Perge’den başlayarak Aksu ırmağı vadisinin kuzeyindeki Karabavlu köyü üzerinden Eğirdir gölü doğusuna ve Yalvaç çıkan yol.

5. Antalya hemen kuzeydoğusunda yer alan bugünkü Varsak köyü yakınlarından Kepezüstü’ne çıkan, buradan Döşeme Boğazı yolu ile Pisidia’ya ulaşan yol.

6. Güney batı yönünden, Lykia’dan gelerek Olbia (Hurma Köyü) ve Antalya’ya ulaşan yol (Ercenk, G. 1992).

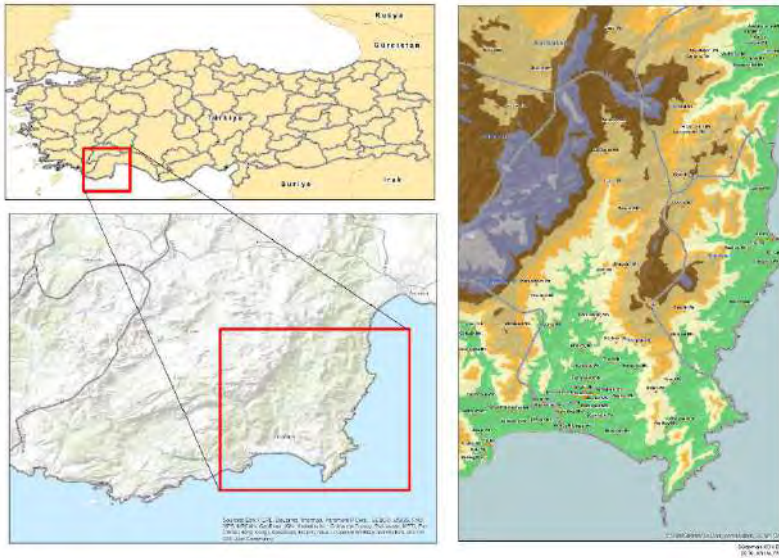
Bu yollar arasında Likya yolu olarak adlandırılan yol, son onbeş yıldır Türkiye ve dünya nezdinde oldukça ünlenmiştir. Likya Yolu, Fethiye Ovacık’ta başlayıp Antalya Hisarçandır’da biten 509 km uzunluğunda bir yaya yoldur. Likya döneminden Osmanlı’nın son dönemlerine kadar yöre halkı tarafından kullanılan bu yol, Cumhuriyet döneminde kara yollarının gelişmesiyle önemini kaybetmiştir. 1999 da Garanti Bankası ve Kültür Bakanlığı sponsorluğunda araştırmacı, yazar Kate Clow ve doğa gönüllüleri tarafından işaretlenerek 2000 yılında yürüyüşçülerin hizmetine sunulmuştur.

Antalya'nın tarihi yolları antik dönem rotaları ile sınırlı değildir. Anadolu'nun Türkler tarafından iskanının ardından özellikle güney kıyılarına ve Antalya çevresine yerleşen Yörük boyları, bölgede yeni bir kültürel dönüşüme sebep olmuştur. Göçebe bir yaşam tarzına sahip bu boylar, yaz kış farklı bölgelere göç etmekte ve kendilerine ait rotalar kullanmaktadır. Son derece öneme sahip bu rotalar, insanların yaşayışına ve kültürlerine ait değerli bilgiler sunmaktadır. Bu amaçla çalışmanın temel konusunu oluşturan Batı Toroslarda Yörük Göç Yolları, araştırılması gereken önemli kültürel değerlerden birisidir. Bu kültürün yaşatılması, gelecek nesillere aktarılması, dünya kültür mirasına katılması ve kültür turizmi rotalarına bir alternatif oluşturulması amacıyla çalışmalar yapılmalıdır. Temel olarak hayvancılık faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla yapılan bu göçler günümüzde azalmaya ve unutulmaya başlamıştır. Orta Asya göçebe Türk kültürünün Anadolu'daki son örneklerini yaşatan Yörük boylarının ve göç kültürünün araştırılması Türk kültür tarihi ve coğrafyası açısından da önem arz etmektedir.

Ancak yakın dönemde araştırma sahasının önemli bir nüfus varlığını oluşturan, sosyal, kültürel ve ekonomik aktiviteleri ile çok sayıda çalışmaya konu olan Yörüklerin yaylakla kışlak arasındaki hareketine yani başka bir deyişle göç yollarına ilişkin bir araştırmanın görüldüğü üzere olmayışdır (Sarı C., Demirkaya, H. 2014:325).

1.Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Sahada Yörüklerin hareketli yaşamı 40 – 50 yıl öncesine kadar azalarak devam etmiş ve bugün tamamen bu yaşam tarzı son bulmuştur. Toprağa yerleşmiş olan Yörüklerin sahil, güzle ve yayla arasında gerçekleşen mevsimlik göçleri sırasında kullandıkları yolların bir kısmı günümüzde de aktif olarak kullanılmakta iken bir kısmı ise artık kullanılmamaktadır. Sahanın yakın tarihine ait kültürel zenginliğin önemli bir kısmını oluşturan Yörük yaşamına dair birçok bilgi olsa da bunların yaylakla kışlak arası göç yolları şu ana kadar çok fazla çalışmaya konu edilmemiştir. Batı Toroslarda (Beydağları) Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu bu çalışmanın kapsamını oluşturur. Çalışma ile Akpınar Yaylası Göç Yolunun haritalandırılması, kullanım özelliklerinin tespiti, elde edilen bulguların da, yerel ve ulusal turizm paydaşları ile paylaşılması hedeflenmiş ve dolayısıyla bu alandaki boşluğun doldurulması amaçlanmıştır (Harita: 1 Bkz).

Harita 1: Araştırma Sahasının Yeri

Yerel yönetimlerce yaylalarda her yıl onlarca festival ve şenliklerin organize edilmesi Batı Toros yaylalarının bilinirliğinin artmasını sağlamıştır. Buna karşın yaylaya ulaşım yolları aynı titizlikle ele alınmamış, sembolize edilen Yörük göçü şehirlerin asfalt cadde ve sokaklarında canlandırılmaya çalışılmıştır.

Batı Toroslardaki yaylalara ulaşımında kullanılan her yolun kültürel ve turistik değeri olmayacağını da belirtmekte yarar vardır. Ancak bununla birlikte göç yollarının tespiti, kayda geçirilmesi, bir kültürün çalışılması, bir sonraki kuşaklara aktarılması için önemli olabilir. Böylece sahanın ayrıntılı çalışmasının yapılması, tespit ve gerekli envanterlerin bir araya getirilmesi ile turistik ürün çeşitlendirmede hangilerinin kullanılabileceği daha kolay anlaşılabilir. Nihayetinde Antalya'nın yol sistemleri içerisine Yörük göç yollarının da dahili sağlanmış olabilir.

2. Araştırmanın Gereç ve Yöntemi

Çalışma alan araştırmasına dayalıdır. Araştırma sahası ile ilgili literatür taraması yapıldı. Çalışma kapsamında araştırma sahası ve yakın çevresiyle ilgili olarak daha önceden yapılmış çalışmalara (kitaplar, lisansüstü tezler, makaleler, bildiriler) ulaşıldı. Yapılan literatür çalışmasında Antalya'da; Roma, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerine ait yol sistemleriyle ilgili çalışmaların olduğu ve yine bin yıldır bu sahada yaşamlarını sürdüren sosyal ve kültürel hayat tarzlarıyla yaşadıkları mekanları şekillendiren Yörüklerin, ekonomik, sosyal, kültürel hayatlarını konu edinen çalışmaların da olduğu buna karşın kışlaktan-yaylağa/yaylaktan-kışlağa göçleri konu alan özellikle de göç yollarının belirlenmesini, doğal ve kültürel coğrafya özelliklerinin tespitini amaçlayan çalışmaların olmadığı ya da çok yetersiz olduğu tespit edildi.

Çalışmada veri toplama aracı olarak gözlem, görüşme, fotoğraf, ses kayıtları ve haritalar kullanılmıştır.

Batı Toroslarda Yörük Göç Yolları'nın tespitine yönelik olarak yaklaşık 2500 km² lik alanda dağılış gösteren köy (mahalle)¹ ve kasabada mülakat ve arazi gezi-gözlem çalışmaları yapıldı. Sınırları tespit edilen araştırma sahasındaki yerleşmelerin isimleri çıkarıldı. Araştırma sahasının şehir, kasaba ve köy yerleşmelerinde Yörük kültürünü bilen, yaşamış, sürdüren, bizzat yaşamının bir devresinde yaylak ile kışlak arasında yollara düşmüş kaynak kişilere ulaşıldı. Mahalle/köy muhtarlarıyla ön görüşme yapıldı. Muhtarlar ve köylerde köy ileri gelenlerinden Yörük göçüne katılanlardan ve hala yaşayan kişilerin isimleri tespit edildi. Kemer, Kumluca, Finike, Korkuteli ve Elmalı ilçeleri idare sınırlarına yayılan araştırma sahasında 37 köyde yapılan taramalarda geçmişte, yakın dönemde ve halen günümüzde kadar bizzat göçe katılan 14 köyden 21 kişiyle görüşüldü.

Yörük göçüne katılmış ya da halen fonksiyonel değişime uğramakla birlikte yayla ile kışlak (kendi deyişleri ile sehil/sahil) arasında ömür süren Kumluca, Kemer, Finike Yörükleri ile yüz yüze görüşmeler yapılarak görüşme formu Mayıs, Haziran, Ağustos, Eylül ve Ekim 2016 tarihinde araştırmacılar tarafından uygulandı. Her bir mülakat ortalama 80 dakika sürdü. Mülakatta, önceden hazırlanan 13 sorudan oluşan görüşme soruları, görüşmeyi kabul eden kişilere yöneltildi. Alınan cevaplar görüşme formuna işlendi.

Katılımcı gözlem ve görüşme ile elde edilen veriler, gözlem, kayıtlar, video ve ses kaydı, notlar, kişisel gözlem ve çekilen fotoğraflardan oluşmaktadır. Bunun yanında yine görüşülen kişilerin izni doğrultusunda ses kayıtları yapıldı. Fotoğrafları çekildi ve arşivlendi.

¹ (2) ..., Antalya büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırlarıdır. (3) fıkrada sayılan illere bağlı ilçelerin mülki sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı bulundukları ilçenin belediyesine katılmıştır (12/11/2012 tarih ve 6360 sayılı kanun, Büyükşehir belediyesi kurulması ve sınırlarının belirlenmesi, 1. Madde 2. ve 3. fıkra, T.C. Resmî Gazete).

Elde edilen bulgular doğrultusunda araştırma sahasında belli başlı Yörük gruplarının Karakoyunlular ile Akkoyunluların olduğu bununla birlikte çoğu kişilerin ise kendilerini herhangi bir grup içerisinde tanımlayamadığı görüldü.

Araştırma sahasında çok sayıda yayla olmasına karşın en fazla Karagöl, Göllü, Altınyaka, Celil, Söğütçüması, Beydağları, Kırkpınar, Akpınar olmak üzere sekiz yaylanın daha çok kullanıldığı tespit edildi. Yine bulgular ve arazi çalışmaları bu yaylaların çoğunun geçmişte olduğu gibi bugün de halen göçerler tarafından bazılarının fonksiyonel özelliği değişmekle birlikte kullanılmakta olduğu tespit edildi.

Ancak görüşmelerden elde edilen bilgiler eşliğinde araştırma sahasının geçmişte olduğu gibi bugün de Yörük grupları tarafından en çok ilgi gören yaylasının ise Akpınar yaylasının olduğu belirlendi. Sahada yapılan arazi gezi ve gözlem çalışmaları, yüzyüze görüşmeler ve de görüşme formunun verilerinin değerlendirilmesinde Batı Toroslarda Yörük Göç Yolları'nın tespitine yönelik olarak çalışmanın Akpınar Yaylası Yörük Göç Yollunun tespiti üzerine yoğunlaşılmasına karar verildi.

Yörük göç yollarının doğal ve kültürel coğrafya özelliklerinin tespiti ve turizm amaçlı kullanımının ortaya konulabilmesi için belirlenen Akpınar Yaylası ile ilgili olarak yaylak ile kışlak arasındaki güzergahlar üzerine çalışmalar başlatıldı.

Sarıcasu, Karacaören, Karacaagaç ve civarında kışlayan göçerlerin Akpınar yaylası göç yolu, bu göç yolu üzerindeki gününbirlik ve kısa süreli konaklama yerleri GPS ile tespit edildi ve ArcMap haritalama metodu kullanılarak göç rotaları haritalandırıldı.

Güzergâh belirlemek için GPS kullanılmıştır. Göç yolları ile bu yollar üzerindeki konaklama yerlerinin tespitinde daha önce bu yolları kullanmış, göçe katılmış olan göçerlerin rehberliğinden yararlanıldı.

Akpınar Yaylası Yörük Göçü Yolu belirlenmesinde; farklı tarih ve günlerde Yörük göçüne katılan Mehmet Karakoyunlu rehberliğinde, Karacaagaç (Kışlak)- Akpınar (Yaylak) arasında göç yolu rotasının tespitine yönelik arazi çalışması yapıldı.

Bu çalışmada GPS yardımıyla Akpınar Yaylası Yörük Göçü Yolu koordinatlandırılmıştır. Koordinatlandırma konaklama yerlerine nokta atarak yapılmıştır. Aynı zamanda kışlaklardan yaylalara kadar olan Yörük göç yolunun GPS yardımıyla iz olarak kayıt altına alınması da sağlanmıştır. Alınan bu noktalar ve izler daha sonra ArcGIS programında kullanılmak üzere bilgisayar ortamına veri olarak aktarılmıştır. Hem Google Earth programında hem de ArcGIS üzerinde kullanılabilmesi için veriler “.kml” ve “.shp” uzantılı olarak kaydedilmiştir. GPS olarak Garmin Etrex 30x tip kullanılmıştır.

Haritaların oluşturulmasında ArcGIS 10.2 yazılımı kullanıldı. Araştırma sahanın eşyükselti eğrileri kullanılarak sayısal yükseklik modeli oluşturuldu. Oluşturulan modelin yükselti sınıflandırılması gerçekleştirildi. Yükselti basamakları 0-350, 351-700, 701-1000, 1001-1500, 1501-2000, 2001-2500, 2501-3000, 3001-3052 metre olarak ayarlandı.

Sahadan doğrudan GPS ile alınan göç yolu güzergahı ve konaklama yerleri GCS WGS 1984 şeklinde toplandı. Sayısal yükseklik modeli ile bu veriler birleştirilerek Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu haritaları hazırlandı.

3. Batı Toroslar (Beydağları)

Türk tarihi ve yerleşme kültüründe özel ve bir o kadar da önemli yer tutan yaylacılık faaliyetlerinin Türkiye’de yoğun olarak sürdürüldüğü yerlerden birisi de kuşkusuz Toros Dağları ve yakın çevresidir (Sarı, C., 2010: 211).

Kendi içerisinde Batı, Orta ve Güneydoğu şeklinde üç kısma ayrılan Toros Dağları, Anadolu’da sürdürülen yaylacılık faaliyet türlerinin birçoğunun kolaylıkla gözlenebileceği ender alanlardandır. Konar-göçer kültürün köklü izlerin bulunduğu Toros Dağları’nda göçebe çobanlık ve yarı göçebelik gibi özgünlüğünü pek kaybetmemiş faaliyetler ile modern toplumun talepleri doğrultusunda ortaya çıkan sayfiye amaçlı yaylalar birbirine son derece yakın mekânlarda kolaylıkla gözlenebilir.

Toros Dağları’nda yaylalar ve yaylacılık faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı yerlerden birisi de bu araştırmaya konu olan Batı Toros (Beydağları) dağlarıdır.

Elmalı ovası ile Antalya körfezi arasında geniş ve çok yüksek dağların genel takımına Beydağları adı verilmektedir.

Beydağları, aslında, birbirinden iyice farklı ve paralel iki sıradağa ayrılır; kıyıyı yakından izleyen “Kıyı Sıradağları”, arka tarafta yükselen “Asıl Beydağları”dır (Sarı, C., 2008: 140).

Kıyı sıradağları, Alakır vadisi çukurluğu ile körfez arasında uzanır. Arka tarafta yükselen asıl Beydağlarına göre alçaktır. Arkadaki Alakır çayı vadisi ve özellikle körfez üstünde birdenbire büyük bir düzeye kadar yükselen bu sıradağ o kadar yarılmış, her yerinde o kadar parçalanmış, delik deşik olmuştur ki; bu sıradağı, adeta birbirinden pek derin ve dar, eşsiz sarplıkta ve fakat kısa kısa vadilerle ayrılan birer dağ kümesi, kaya blokları, birer sivri haline gelmişlerdir. Bu suretle, körfezden bu yönde bakılınca, kıyı üstünde birdenbire yükselen, çoğu piramit biçiminde ve birer kaya parçaları halinde sivrilen ve birbirini arka arkaya izleyen keskin dişli sayısız dağ sivrileri yükselir. Asıl sırt, devamlı sıradağ daha geride, aşınma işinin çok daha zayıf olduğu Alakır vadisi tarafında kalır.

Asıl Beydağları; Kıyı Sıradağların arkasında kabaran daha yüksek sıradağa verilen addır. Elmalı’yı Finike ve Kumluca’ya bağlayan Avlan belinden başlayarak, Korkuteli yakınlarından, Bozova çukurluğunun başındaki Yazır köyü üstüne kadar 80 km. den fazla bir mesafe üzerinde uzanır ve başlayışı gibi Bozova üstünde bitişi de keskindir. Beydağları, baştanbaşa yüksektir. Esas sırt, ortalama 2250 m.lerde düzgün, devamlı bir kabarık halinde uzanır. Bunun üzerinde yükseklikler 2500 m.yi bulan ve aşan, çoğu 3000 m. yaklaşan birçok tepeler yükselir. Genel olarak, bu sıradağ güneyden kuzeye doğru gidildikçe belirli bir alçalma yapar. Sıradağın Alakır vadisine bakan konkav yüzü çok dar ise de, yayın Elmalı tarafına bakan iç yüzü kademe kademe alçalın bir takım etek dağları ve yaylalarıyla çok daha (20 km.den fazla) geniştir (Saraçoğlu, H., 1989: 215).

4. Bulgular

4.1. Batı Toroslar'da Akpınar (Akmuar) Yaylası Yörük Göç Yolu

Batı Toros Yaylalarında yaylayan Yörükler havaların soğuması ile birlikte kışı Alakır çayı vadisi ve yakın çevresinde vadiler ve Kumluca ovasında geçirirler.

Akpınar (Akmuar) Yaylası², Karacaören köyü ve civarından çıkan hayvancılık yapan nüfus ile Karakoyunlu Yörükleri (Aksoy, Çatal, Şahin, Ulutaş, Koyuncu) tarafından kullanılmaktadır (Foto 1 Bkz).

² Yörede pınar olarak geçen yerlerin çoğu halk ağzında muar, maar, muğar, muağar olarak adlandırılmaktadır.

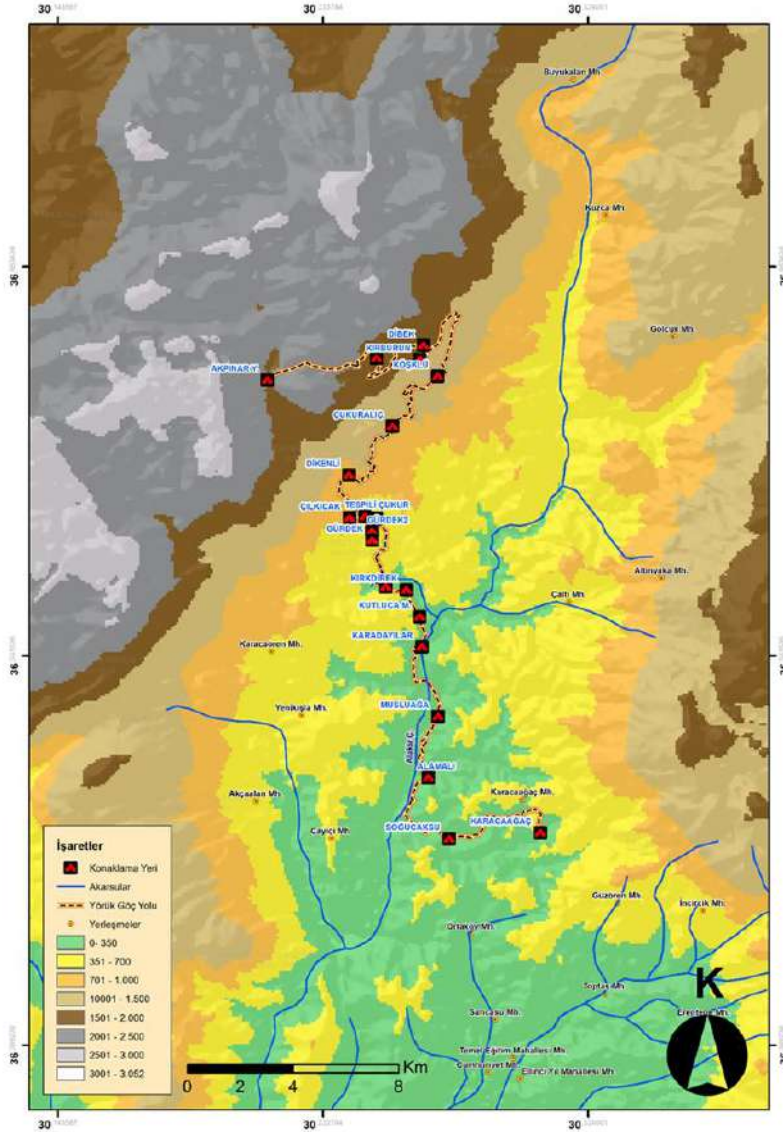
Foto 1: Akpınar Yaylası'ndan genel bir görünüm

Yazı Akpınar'da geçiren Yörük gruplar kışı Karaca ağaç köyü ve yakın çevresinde (Doğu deresi vadisi, Nalçeken deresi vadisi) geçirirler. Ömerbeleni mevki ile Karaca ağaç köyü - Çaltı köyü arasındaki nispeten kuytu korunaklı sahalar Yörüklerin sürülerinin kışı rahat geçirmesini sağlayan doğal coğrafya özelliklerine sahiptir (Foto 2 Bkz).

Foto 2: Karakoyunlu Yörüklerinin kışlağı, Nalçeken deresi vadisi

Kışlak tutulan buralarda obalar kurulur. Bahar aylarının gelişi ile birlikte kışlaklar yavaş yavaş terk edilmeye başlanır. Artık göç başlamıştır. Karaca ağaç hareketten 8,71 km sonra ilk konaklama için Gözsüz çayı kıyısındaki Alamalı mevkiine (174 m.) ulaşılır. Alamalı'da bir gece konaklanır (Harita: 2 Bkz).

Harita 2: Akpınar Yaylası Yörük Gök Yolu

Ertesi günü Alakır çayı kıyında vadinin doğu kıyıları boyunca kuzeye yönelen göç, 2,88 km sonra Alakır çayı kıyısında Musluğa mevkiine (196 m.) ulaşır. Musluğa kısa bir konaklama (konalgı) yeridir. Bir sonraki konaklama Karabük yakınlarında Kızılağaç sekisindedir (206 m.). Artık göç Karacaören köyü Karabük mahallesine ulaşmıştır. Buradan göç Alakır çayının batı yakasına yönelir (Foto 3 Bkz).

Foto 3: Alakır çayı, kuzeyden güneye, Karabük

Son konaklama Kızılağaç sekisinden sonra Karadayılar mevkiine (234 m) varmak için 3,52 km yürümek gerekir. Karadayılar'da değirmen vardır (Foto 4 Bkz).

Foto 4: Yörük göç yolunda eski bir su değirmeni, Karadayılar

Alakır çayından uzaklaşmadan yaylada pişecek ekmeğin ununun hazırlanması gerekir. Zehre (Buğdaylar vs) burada öğütülür. Yöre su değirmenlerinin sayıca bolluğu ile meşhurdur. Kurtluca mevkiinde, Karacaören'de (263 m), Kırkdirek Uludere'de (304 m) birer su değirmeni vardır. Karadayılar, Kırkdirek Uludere arası 2.43 km'dir. Kırkdirek Uludere (304 m) kısa bir konaklama yeridir. Uludere'den 820 m sonra Çubuklu dere (319 m) konaklama yerine ulaşılır. Burada bir gün konaklanır. Bazı yıllar derenin debisi o kadar çok yüksek olurmuş ki geçit vermezmiş Çubuklu dere. Karakoyunlu Mehmet Amcanın tabiri ile su ulurmuş derede. Yörükler için buradan itibaren Akdağ Akpınar yaylasına doğru zorlu bir tırmanış, yolculuk başlayacaktır. 3,88 km sonra 605 m yükseltide Başalan mevkiine ulaşılır. Buradan 2,25 km daha ötede Gürdek konaklama yeri (655 m) vardır. Gürdek suyu bol bir yerdir. Dağdan Dumlucu mevkiinden bol su gelir. Gürdek'ten sonraki

konaklama yeri Tespili Çukur (728 m) mevkiinden geçilerek ulaşılan 1.51 km mesafedeki Çılıkıcak'tır. Bu konaklama yeri 796 metrededir. Göl mevkiisi aşıldıktan sonra Dikenli konaklama yerine (869 m) ulaşılır. Dikenli'de bir gece konaklanır. Ertesi gün Çit mevkiinden geçilir, Boyatepe'den kısa bir konaklamanın yapılacağı Çukuralıç'a (1104 m) ulaşılır. Burada 1-2 saat konaklanır. Kısa istirahatın ardından Karadere, Dibek deresi, Çaltı köyü Gökdere geçilerek Köşklü'ye (1171 m.) ulaşılır. Kırburun mevki (1557 m), Dibek orman sahasında³ (1626 m) ilerleyerek Ambar Katran (anıt sedir ağacı) yakınlarına varılır⁴. Dibek ormanları Karakoyunluların 3-5 gün konakladığı bir yerdir (Foto 5, 6 Bkz). Göç esnasında en çok ulaşılacak istenilen, konaklamanın en çok arzu edildiği, hayvanların en çok sevdiği alan Dibek ormanlarıdır.

Foto 5: Ambar Katran (Cedrus libani), Dibek Tabiatı Koruma Alanı

Foto 6: Yayla öncesi son konaklama yeri; Dibek Tabiatı Koruma Alanı

³Anıt ağaç özelliğine sahip sedir meşçeresi ihtiva eden doğal özellikleri bozulmamış bir orman ekosistemi olan 550 hektarlık Dibek Ormanları, 31.12.1993 tarihinden bu yana **Dibek Tabiatı Koruma Alanı** statüsündedir (<http://bolge6.ormansu.gov.tr/6bolge/AnaSayfa/tabiatikorumaaalanlari/dibektabiatikorumaaalani.aspx?sflang=tr> Erişim tarihi 21.03.2017)

⁴ Dibek Tabiatı Koruma Alanı'nda bulunan ve yörede **Ambar Katran** olarak anılan görkemli sedir ağacı, kendi türünde dünyanın en yaşlısı olarak biliniyor. Anıt ağaç olarak koruma altına alınan Ambar Katran, tam 2.331 yaşında, Büyük İskender'le aynı zaman dilimini paylaşırken Hz. İsa'dan 320, Sezar'dan ise 220 yaş daha büyük (<http://www.hurriyet.com.tr/iki-nehir-arasinda-640-kilometrelik-cennet-antalya-40136597> Erişim tarihi: 21.03.2017).

Orman üst sınırı 1815 m civarındır. Yoncalı mevkiine oradan da Akpınar yaylasına (2011 m) ulaşılır (Foto 7 Bkz). Akpınar, Alpin kuşakta yer almaktadır.

Foto 7: Alpin kuşakta Yoncalı mevki, Akdağ

Karacaagaç köyü ve çevresindeki kışlaklardan Akpınar Yaylasına kadar ulaşan göç yolu yaklaşık 50,8 km kadardır (Tablo 1 Bkz).

Tablo 1: Akpınar Yaylası Konaklama Yeri Mesafeleri (Km)

Karacaagaç- Alamalı*	8,71
Alamalı-Musluağa	2,88
Musluağa- Kırkdirek	5,95
Kırkdirek- Çubuklu*	0,82
Çubuklu- Gürdek	4,97
Gürdek- Çilkıcak	1,96
Çilkıcak- Dikenli*	2,30
Dikenli-Çukuralıç	4,07
Çukuralıç- Köşklü*	4,71
Köşklü- Dibek Orm Giriş*	5,92
Dibek Giriş- Dibek Oto Yolu Sonu	3,85
Dibek Oto Yolu Sonu- Akpınar	4,66
Kışlak-Yaylak	50,8

***Yayla çıkışı-dönüşü gece konaklama**

Kışlaktan yaylağa göç 8-10 gün sürmektedir. Alamalı, Çubuklu boğazı (dere), Dikenli ve Köşklü’de birer, Dibek’te ise 3-5 gece konaklanır. Karacaagaç’tan Akpınar yaylasına ulaşan Yörük göçünde 5 mevkide gece konaklanır. Bunun yanısıra göç esnasında malın (hayvanın) durumuna göre kısa konaklama yerleri de vardır. Alamalı, Çubuklu boğazı arasında Musluağa, Kızılağaç sekisi, Kırkdirek Uludere; Çubuklu boğazı Dikenli arasında Gürdek, Çilkıcak; Dikenli Köşklü arasında Çukuralıç kısa konaklama yerleridir. Dolayısıyla Akpınar’a ulaşan göç güzergâhında 7 mevki de kısa konaklama için kullanılmaktadır.

Günümüzde bu Yörük göç yolu büyük oranda orman taşıt yolu ile örtüşmektedir. Ancak bununla birlikte Temmuz 2017 yılı itibariyle hala Akpınar yaylasına motorlu taşıt ile ulaşmak mümkün değildir. Henüz Akpınar’a ulaşabilen bir kara yolu yoktur. Çünkü yaylaya ulaşan orman içi yol Dibek Tabiatı Koruma Alanı içinde yaklaşık 1800 m yükselti basamağında bitmektedir. Buraya

kadar özel donanımlı bir araçla ulaşsanız dahi Akpınar'a varmak isterseniz yaya olarak yaklaşık 3 saat sürecek yürüyüş yapmak gerekmektedir.

Akpınar yaylası geçmişte olduğu gibi günümüzde de hayvancılık amacıyla kullanılmaktadır. Ancak her geçen gün yaylaya çıkan hane sayısı azalmaktadır. 2016 yılı ağustos ayında Akpınar'da yapılan arazi gözlem çalışmalarında 5 ailenin hayvancılık amaçlı yaylaya çıktığı görülmüştür. Yaylaya 4 aile Karacaören köyü Karabük mahallesinden, bir aile de Karacağağaç köyünden çıkmaktadır. Bu aileler; Karağağaç, Karabük, Kırkgeçit, Karadayılar, Kurtluca, Kırkdirek, Balıkla, Dikinedibi, Gürdek, Çamkırığı, Kerticek, Çırgıcak, Sariağağaç, Panket, Şahnaçiti, Kızıuçan, Bağarsık, Bölükkatrı, Yassıonuç, Bozmuar mekiilerinden gelecek, Akpınar (Akmar) yaylasına ulaşmaktadırlar. Balıkla hayvanları dinlendirme yeridir. Beş-altı saat durulmaktadır, Çamkırığı konaklama yeridir. Karacaören tarafından çıkan ailelerden üçü 1996'dan beri her yıl Akpınar'a çıkmaktadır.

Yaylada ailelerin bulunma zamanı 18 Haziran- 07 Eylül arasında 2,5 aylık dönemi kapsar. Karacaören köyünden çıkan Hasip Kaplan (Yaş 39, Karacaören, 2016); "Akpınar yaylası 150 yılı aşkın kullanıldığını ve her bir ailede toplam 250 civarı hayvan olduğunu ifade etmektedir". Şimdilerde kendisinin 150 kadar hayvanı var. Yaylada en fazla sürü 400 hayvan ile Karacağağaç Balık mahallesinden çıkan Karakoyunlu Yörükleri'nden olan Selahattin Aksoy'a (45) aittir. Akpınar'da toplam 1000 civarında hayvan (Ağustos, 2016) bulunmaktadır. Hayvanların tamamına yakını keçidir. Yaylaya çıkan her aile ticari amaçlı hayvancılık yapıyor. Akpınar'da kışın kimse kalmıyor.

Akpınar yaylasında kalıcı mesken bulunmamaktadır. Geçici meskenler naylon, branda ve çuldan yapılan çadırlardan oluşmaktadır (Foto 8 Bkz).

Foto 8: Akpınar Yaylası'nın geçici konutları, naylon, branda, çul çadırlar

Yaylaya 25 sene öncesine kadar kıl çadırlarla göçülürmüş, eski çadır- taş yataklardan izler hala görülebilmektedir. Yaylada şimdilerde kullanılamayan 1960 yılında yapılmış bir camii de vardır. Yaylaya gelindiğinde patates, kabak, nane, salatalık, fasulye, soğan gibi yiyecek yetiştirilmektedir. Akpınar yaylasında 2 kaynak su yeri var, bu kaynakların suyu yaz sonuna oldukça azalmaktadır. Su ihtiyacının bir bölümü kuyulardan sağlanmaktadır. Yaylada kuyular hala kullanılıyor, 9 tane kuyu mevcut, ancak bunlardan 4 kuyu kullanılmaktadır.

Havaların serinlemesi ile birlikte Eylül ayının ilk haftası çadırda dahil olmak üzere tüm eşyalar yük hayvanlarına yüklenilerek, 1,5-2 saatlik bir yolculuktan sonra karayolunun ulaşabildiği Akmuar ağazına 5-6 seferde taşınmakta oradan da kışın geçileceği (4 aile Karacaören Karabük mahallesi, 1 aile Karacağağaç köyü) kışlağa inilmektedir. Sürüler ayrı götürülmektedir.

Sahada birçok yayla vardır Akdağ, tam bir yaylalar kuşağıdır. Karabayır (günümüzde şenlikler yapılmakta), Kerimler Kuyusu (Karacaörenliler kullanır) ve Kanlıca yaylaları (Elmalı'dan gelirler) Akpınar'a yakın yaylalardan birkaçıdır.

Akpınar yaylası göç yolunda konaklamaların genel özellikleri biri kısa konaklama yeri sayısının (Alamalı, Musluağa, Kırkdirek) göç yolu başında Alakır vadisinin doğu-batı kıyıları boyunca fazla olmasıdır. Karacaagaç köyünde kışlak ve çevresindeki ekili dikili alanların ekilmesine bağlı olarak göçün başlatılması, daimî yerleşim yeri ekonomik sahasından uzaklaştırılması zorunluluğu ile bu durum açıklanabilir. Ancak Alakır çayı kıyısında Karabük, Karadayılar, Kurtluca, Kırkdirek Uludere mevkilerinde su değirmenlerinin varlığı ise diğer bir etkidir. Yaylada geçirilecek sürede yetecek kadar buğday, arpa ve darının bu değirmenlerde öğütülmesi için harcanan zaman da bu kısa konaklamaların sayısını arttırmaktadır. Akpınar Yörük Göç Yolu'nda kısa konaklama sayısının fazla olduğu diğer bir güzergâh Çubuklu'dan Dikenli'ye ulaşan sahadadır. Alakır çayından uzaklaşıp Akdağ'ın doğu yamaçlarıncı, kısa mesafelerde yükseltinin artması ile oldukça dik yamaçlarda geçen göç yolu Başalan, Gürdek, Çılkıcak, Göl mevkilerini ilerleyerek Dikenli'ye ulaşır. Buradan itibaren Akpınar yaylasına varıncaya kadar Çukuralıç hariç bir kısa konaklama yerine bulunmamaktadır.

Akpınar Yaylası Göç Yolu'nun doğal coğrafya özelliklerinden dolayı gecelik konaklama yeri sayısının arttığı görülür.

Alamalı, Çubuklu, Dikenli, Köşklü birer, Dibek Orman Sahası ise 3-5 gece konaklanan göç konaklama yerleridir. Bunun yanı sıra göç esnasında malın (hayvanın), sürünün durumuna göre kısa konaklama yerleri de vardır. Ayrıca kısa konaklamalara göçe katılan aile bireylerinin yaş ve sağlık durumları da neden olabilmektedir. Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu'nda Musluağa, Kırkdirek, Gürdek, Çılkıcak, Çukuralıç mevkileri kısa konaklama yerleridir.

Akpınar yaylası göç yolunda konaklama yerlerinin belirlenmesinde hem doğal hem de beşerî coğrafya özelliklerinin etkili olduğu görülmektedir. Konaklamanın nerelerde yapılacağını, konaklamalar arasındaki mesafenin az ve/veya çok, konaklamanın kısa (birkaç saat) ya da uzun (bir/birkaç gece) olacağını topoğrafya, eğim, morfoloji, hidroğrafya, iklim özellikleri ve bitki örtüsü varlığı belirlemektedir. Göç yolunda yerleşim birimlerinin varlığı, bunların dağılışı ve yoğunlukları, ekili dikili tarım alanları, güvenlik durumu, yerleşik nüfusla beşerî münasebetler, alışveriş ihtiyacı, erzak temini konaklama yer seçimini, mesafesini, süresini etkilemiştir.

Akpınar yaylasına gidişte ve yayladan dönüşte göç güzergâhı ve konaklama yerleri değişmemektedir. Bununla birlikte konaklama zamanlarında değişiklikler olabilmektedir. Yaylaya çıkışta Dibek ormanlarına kadar konalga yerlerinde en fazla birer gün konaklanılır. Akpınar yaylasına ulaşan Yörük göç yolunda Dibek ormanlarında Yörük obaları uzun süre eyleşir. Mehmet Karakoyunlu (Yaş 79, Karacaagaç, 2016); "Dibek ormanlarına ulaştıkları anı Yörüklerin kurtuluşu olarak ifade eder".

Akpınar Yaylası Göç Yolu'nda her 6 – 9 km'lik mesafede en az bir gece konaklama yapılmaktadır (Tablo 2 Bkz). Karacaagaç'tan Akpınar Yaylası'na uzanan göç yolunda, Karacaagaç-Alamalı 8,71 km, Alamalı-Çubuklu 9,65 km, Çubuklu-Dikenli 9,23 km, Dikenli-Köşklü 8,78 km Köşklü-Dibek Ormanları 5,92 km, Dibek Ormanları-Akpınar yaylası 8.51 km olup buralardan en az bir gece konaklama yapılmaktadır. Bu durum Yörüklerin kışlaktan yaylağa varış zamanını hesabı (yaylaya çıkış ve inişte yükselti farkı dolayısıyla sıcaklık durumu göz önünde bulundurulmakta) yanında göç yolunda gece konaklama yapılabilecek relief, eğim, bakı, su kaynağı, bitki örtüsü gibi doğal coğrafya özelliklerinin elverişli imkânlar sunmasından da kaynaklanmaktadır. Özellikle göç yolunda eğimin arttığı topoğrafyada (Köşklü-Dibek Ormanları arasında ki 5,92 km) daha kısa mesafede, eğim azaldığı topoğrafya şartlarının biraz da uygun olduğu (Çubuklu-Dikenli arasında ki

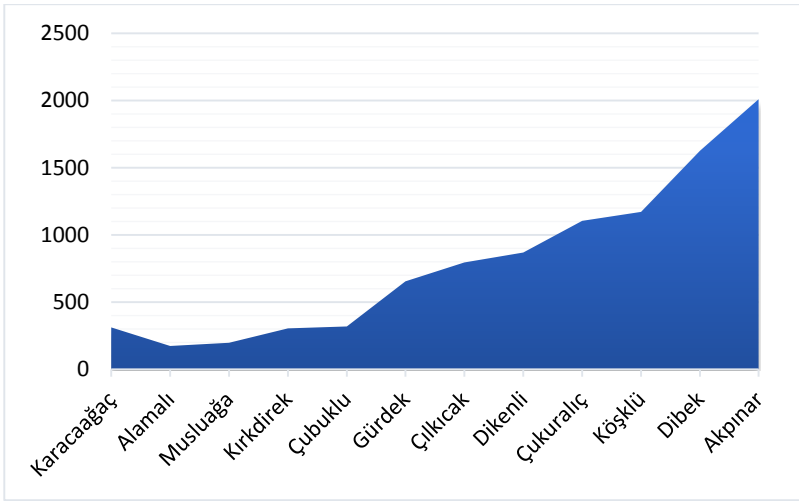
9,23 km) alanlardaki göç yolunda daha uzun mesafede gece konaklama yapılmaktadır. Topografik şartlarının neden olduğu gece konaklama yapılan yerler arasındaki uzaklıkların farklı mesafelere sahip olması gece konaklama yapılan mevkiiler arasında kısa konaklamaların sayısında ve aralarındaki mesafelerde de büyük farklılıklar olduğu görülür. Karacaagaç- Akpınar Yaylası Yörük Göçü güzergahında, Karacaagaç- Alamalı (8,71 km), Köşklü-Dibek Ormanları (5,92 km) ve Dibek Ormanları-Akpınar yaylası (8,51 km) arasında kısa konaklama yeri bulunmaz iken, Alamalı-Çubuklu (9,65 km), Çubuklu-Dikenli (9,23 km) arasında ikişer, Dikenli-Köşklü (8,78 km) arasında ise bir kısa konaklama yeri bulunur. Bu durum yükselti artışı, eğim azalışı ile açıklanabilir. Alakır vadisinin doğu yamaçlarında tedricen artan yükselti Çubuklu-Gürdek arasında 300 m den 700 m ye çıkar. Çılkıcak'tan Dikenli'ye ise 900 m ye ulaşır. 9 km.lik bir göç yolu mesafesinde 600 m yükselti artmıştır. Dikenli ile Köşklü arasında yaklaşık 9 km lik kesim ise 900-1100 m ler arasında nispeten eğimin az olduğu bir alandadır (Tablo 2 Bkz).

Tablo 2: Akpınar Yaylası Konaklama Yeri Yükseltileri (m)

Karacaagaç	312
Alamalı	174
Musluağa	196
Kırkdirek	304
Çubuklu	319
Gürdek	655
Çılkıcak	796
Dikenli	869
Çukuralıç	1104
Köşklü	1171
Dibek	1626
Akpınar	2011

Kışlaktan itibaren 1000 m yükseltiye kadar kısa konaklamaların sayısı fazladır. Sahilde sıcaklıklar artmıştır, hayvanlar bir an önce buralardan uzaklaştırılır. Ancak Akdağ'ın zirvesi henüz soğuktur ve karlar erimemiştir. Yaylaya çıkış zamanında iklim şartları etkili olurken kışlaktan Akpınar'a göçün güzergahını topografya belirlemektedir. Alakır vadisinin batısı, doğusundan oldukça farklı topografik özellikler gösterir, birden yükselir⁵. Vadi tabanından kışlaktan 1000 metrelere ulaşacak Yörük obalarını oldukça çetin bir yolculuk bekler (Grafik 1 Bkz).

⁵ Beydağları, baştanbaşa yüksektir. Esas sırt, ortalama 2.250 m.lerde düzgün, devamlı bir kabarık halinde uzanır. Bunun üzerinde yükseklikler 2.500 m.yi bulan ve aşan, çoğu 3.000 m. yaklaşan birçok tepeler yükselir. Sıradağın Alakır vadisine bakan konkav yüzü çok dar ise de, yayın Elmalı tarafına bakan iç yüzü kademe kademe alçalan bir takım etek dağları ve yaylalarıyla çok daha (20 km. den fazla) geniştir (Saraçoğlu, H., 1989: 215).

Grafik 1: Akpınar Yaylası Konaklama Yeri Yükselteleri (m)

Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu'nda, Yörüklerin en az kısa konaklama yaptığı yükselti aralığı eğimin de azaldığı 1100-1600 metreler arasındadır. Özellikle 1000 metre yükselti basamağından itibaren Akdağ eteklerinde Yörük Göç Yolu uzunca bir mesafe eğim doğrultusunda ilerler. Bu durum göçü kolaylaştırmaktadır. Bu yükselti kuşağında sadece Çukuralıç mevkiinde bir kısa konaklama yapılır. Alakır vadisinin doğu yamaçlarında köy ve köyaltı yerleşim biriminin bulunmaması veya azlığı da Yörük göç yolunda konaklamaların sayısını etkileyebilen diğer bir nedendir. Zaten Çayıçi, Yenikışla gibi birkaç köy merkezinin dışında, Alakır kuzeyine doğru, vadinin doğu cephesinde, Asıl Beydağları'nı oluşturan dağlık silsilede, yerleşim yerlerine pek rastlanmaz. Çayıçi ve Yenikışla köyleri de zaten hemen Kumluca ovasının kuzeyinde yer alır. Alakır baraj gölüne çok yakın mesafelerde kurulan bu köyler neredeyse Karacaagaç köyü ve civarındaki kuytu vadilerde kışlayan Karakoyunlu Yörüklerinin kışlakları ile aynı yükselti basamağına denk düşer.

Köşklü üzerinden 1600 m yükseltiye çıkan Yörük Göç Yolu, Dibek ormanlık sahasına ulaşmıştır. Dibek yaylak öncesi son konaklama yeridir. Akpınar yaylası ve civarı hala soğuktur ve hayvanları besleyebilecek vejetasyon başlamamıştır. An itibarıyla Akpınar'da sıcaklık artmamış, otlar yeşermemiştir. 1600- 1850 m yükselti kuşağında Dibek ormanlık sahasında uzunca bir süre eğleşilir. Sonrasında orman üst sınırı aşılar, ormanlık saha terk edilir, Alp çayırları kuşağından 4,5 km'lik göç yolu 2 saatlik bir tırmanış ile aşılar ve Akdağ'ın zirvesinde, koyakta 2000 metrenin üstünde yer alan Akpınar yaylasına varılır.

4.2.Batı Toroslarda Yörük Göç Yollarının Turizm Amaçlı Kullanımına Yönelik Planlama Önerileri

Akpınar Yaylası Yörük Göç Yollu; kırsal turizm, eko turizm, kültür turizmi aktiviteleri kapsamında; Yörük kültürünü yaşatma, doğa yürüyüşü, bisiklet sporu, dağ bisikleti, atlı ve develi doğa gezileri, doğa temalı şenlikler, botanik gezisi, doğa resmi aktivitesi, manzara seyri, tabiat eğitimi, bilimsel tur, çadırli kampçılık, fotoğrafçılık, karavanlı kampçılık, yaban hayatı gözlemciliği, piknik, köy pazarı gezileri amaçlı kullanılabilir.

Bu amaç için; Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu'nda, kışlaktan yaylağa kısa ve uzun konaklama yerlerini gösteren coğrafi işaretlemeler yapılabilir. Göç güzergahındaki konaklama yerlerinin Yörük kültürüne ait yaşanmış hikayelerle donatılabilir.

Göç yollarına yön işaretleri ile ve tabelalar asılabilir.

Yörük yaşamını tanıtan anlatan, göç yollarını tanıtan broşür ve el kitapları ve haritalar hazırlanabilir, GPS koordinatları verilebilir, ziyaretçilerin ne kadar mesafeyi yolu kat edecekleri (yaya, bisiklet, otomobil) ve süre açıklanabilir, yolun eğim yükselti durumu, sahanın sahip olduğu fiziki ve beşerî özellikleri detaylandırılabilir.

Yörük göç yolunun kültür turizmi kapsamında planlanmasında yakın çevredeki antik kentlerin de dahil edilerek ziyaretçi profilini değiştirilebilir ve genişletilebilir⁶.

Akpınar Yörük göç yolunun geçtiği yerleşim yerlerinde veya konaklama yerlerinde konaklama tesisleri (pansiyon, çadırli kamp yerleri), manzara seyir terasları, köşkler (yörede yaygın olan, yol boyunca araçlı veya yaya yolcuların dinlenebilmeleri, bir şeyler yiyip içebilmeleri, yağmur veya güneşten korunabilmeleri için, genellikle gece konaklamanın yapılmadığı, küçük, doğal ortama uygun ahşap malzemelerinden kullanıldığı yapılar) yapılabilir. Yerel halkın katılımıyla ziyaretçiler Yörük çadırlarında misafir ağırlanabilir.

Ziyaretçilerin zorunlu ihtiyaçların karşılanması için çeşme, wc gibi basit üst donatılarının oluşturulabilir.

Yörük göç yolunun kullanımına yönelik takvimler oluşturulabilir (Yılın hangi aylarında hangi tür etkinliğin -Trekking, bisiklet, atlı ve develi yürüyüşler, foto safari, doğa tabanlı eğitimler, kültür turları, bitki inceleme (botanik) turizmi, eko turizm ve kırsal turizm gibi... yapılabileceği).

Yöresel eşyaların tanıtım yapılabileceği folklorik bir ev müzeler oluşturulabilir.

Yörük göç yolları üzerinde yerel ürünlerin satılabileceği sergi yerleri açılabilir, bu sergiler kısa ve uzun süreli konaklama yerlerine ve yerleşim yerlerine yakınlığına bağlı olarak daimi, günü birlik ve haftalık kurulabilir.

Plan üretilmesinde ve uygulanmasında yerel halkın katılımı sağlanmalıdır.

Yörük Göçü Kültür Yolları'nın; planlanmasından, yönetimine, yapılacak yatırımlardan, ziyaretçi döngüsünün devamlılığına kadar her aşamaya yöre halkı mutlaka dahil edilmeli, yapılan ve yapılacaklar konusunda bilgilendirilmeli, gerekli konularda eğitim verilmeli, özellikle rehberlerin Yörük yaşamını bilen yerel halktan seçilmesine özen gösterilmelidir.

Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu;

Karacağaç köyü ve yakın çevresinde Akdağ'a uzanan kadar Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu'nun (50,8 km) coğrafi işaretlemesi yapılmalıdır (Harita 2 Bkz).

Karacağaç-Alamalı (8,71 km), Alamalı- Musluağa (2,88 km), Musluağa- Kırkdirek (5,95km), Kırkdirek- Çubuklu (0,82km) güzergahı trekking, bisiklet için uygun kültür bir rotası olabilir. Alakır çayı kıyıları ile Soğucaksu ve Çubukludere piknik alanları gününbirlik rekreasyon faaliyetleri için kullanılabilir. Soğucaksu ile Çubukludere'deki asırlık çınar ağaçları görülmeye değerdir. Karabük, Karadayılar, Kurtluca, Kırkdirek, Karacaören'deki su değirmenleri kültür turizmi kapsamında ziyaretçileri beklemektedir.

Çubuklu- Gürdek (4,97 km), Gürdek- Çılkıcak (1,96km), Çılkıcak- Dikenli (2,30 km) güzergahı trekking için uygun bir rota olabilir. Alakır vadisinden birden yükselerek 900 m lere ulaşan göç yolunun bu bölümü ziyaretçiler için zorlu bir parkur olacaktır. Güzergâh üzerindeki bitki türleri bakımından son derece zengindir. Güzergâh yaklaşık 300 m yükseklikten başlar. Makinin her türünü

⁶Sahanın antik kentleri; Rhodiapolis (Kumluca Sarıcasu mahallesi), Akalissus (Kumluca Karacaören köyü İncirağacı mahallesi), Gagai (Kumluca Mavikent mahallesi), Idebessos (Kumluca Karacaören Köyü Kocağacı mahallesi), Kitanaura ya da Kithanaura (Kumluca Gölcük Köyü).

görme imkânı bulan ziyaretçiler, orman alanında içerisinde yürüyüşlerini sürdürebilirler. Orman formasyonun hâkim türü ise kızılçamdır. Kızılçam hâkim tür olmaya 1200 m'ye kadar devam eder.

Dikenli-Çukuralıç (4,07km), Çukuralıç- Köşklü (4,71 km) güzergahı trekking, kampı etkinlikler için topografya ve eğim özellikleri bakımından uygun bir rota olabilir. Alakır çayı başta olmak üzere vadinin doğu yamaçları boyunca kurulmuş Altınyaka, Kuzca, Gölcük gibi birçok yerleşim yeri bu güzergahtan seyredilebilir. Bu güzergahta 1200 m lerden itibaren sedir ağaçları (*Cedrus libani*) kızılçam ormanı içerisinde intikal eder. Nihayet belli bir yükseltiye kadar karışık orman oluştururlar.

Köşklü-Dibek Ormanları (5,92 km) güzergahı dağlık alanlarda yapılabilecek tüm etkinlikler için uygun bir rota olabilir. Artık bu yükselti basamağında kızılçam türlerinin varlığı son bulur ve tek tük türlerinin de görüldüğü çoğu zaman saf sedir ormanlarına geçilir. Güzergahın Dibek Ormanları içerisinde geçmesi ziyaretçilere sedir ağlarının en güzel örneklerini görme imkânı sunar. Ayrıca Ambar Katran anıt ağacı burada tabiat parkı içerisinde yer almaktadır.

Dibek Ormanları-Akpınar Yaylası (8,51 km) güzergahı Alp çayırlarının aşıldığı, çarşaklardan yürünerek Akdağ'ın zirvesine ulaşıldığı Yörük Göç Yolu'nun en zorlu güzergahıdır. Kampı doğa etkinlikler için uygun bir rota olabilir. Alpin katı oluşturan bitki örtüsü step formasyonudur. Bu formasyonu oluşturan türler; geven, adaçayı, sığırkuyruğu, karamuk çalı, ayakyakan, sütlegendir.

Karacaagaç'tan Akpınar yaylasına ulaşan Yörük göçünde Alamalı, Çubuklu, Dikenli, Köşklü ve Dibek'te gece, konaklama, Musluğa, Kızılağaç sekisi, Kırkdirek, Uludere, Gürdek, Çalkıcak; Çukuralıç kısa konaklama yerleridir. Akpınar'a ulaşan göç güzergâhında 5 uzun (gece), 7 yer de kısa (2-3 saat) konaklama için kullanılmaktadır. Bu mevkilere; yön işaretleri ile tabelalar konulmalı, Yörük kültürüne ait hikayeler asılmalı, Yörük çadırları kurulmalı, pansiyon, çadırli kamp yerleri, manzara seyir terasları, köşkler yapılmalıdır.

SONUÇ

Batı Toroslar boydan boya bir yaylalar kuşağıdır. Bu dağlık silsile içinde özellikle Batı Toroslar Beydağları, yayla ile yaylacılık ve yayla kültürü bakımından özellikli bir bölge olarak öne çıkar.

Batı Toroslar Beydağlarında Yörüklerin, yüzlerce yıllık yaşamında, kışlaktan yaylağa hasreti sonlandıran göç yolları, bir şekilde bu yolları adımlamış ya da hikayesine tanıklık etmiş, şimdinin kasabalısı, şehirlisi olan Karakoyunlu Akoyunlu, Töngüçlü nüfusunun belleklerinde hala tazeliğini muhafaza etmektedir.

Çalışmada Batı Toroslarda Akpınar Yaylası Yörük göç yoluna dair rotalar araştırılmıştır. Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu, nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılarak aslına uygun olarak araştırılıp coğrafi özellikleri tespit edilmiştir.

Sahanın doğal ve kültürel coğrafyasının çeşitliliğine Yörük göç yollarının dahili daha da zenginlik katmaktadır. Doğal çevreye uyumlu basit birkaç üst donatı ile bu yollar Yörük göçü kültür yollarına dönüştürülebilir. Bu amaç için Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu uygun coğrafya özelliklerine sahiptir.

Yörük göç yolları sahanın diğer kültür yolları ile irtibatlandırılarak kültür turizmine kazandırılabilir. Özellikle aynı coğrafyanın paydaşı Likya yolunun kültür turizmi amacı doğrultusunda düzenlenmesi, ulusal ve uluslararası bilinirliğinin olması Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu'nun kültür rotası olması lehine kullanılabilir. Böylece Likya, Roma gibi tarihi yollara Yörük Göç Yollarının dahili ile bölgenin kültür coğrafyası daha da zenginleştirilebilir.

Bu araştırma ile tespit, haritalama, planlama ve kullanım özellikleri ile teorik alt yapısı oluşturulan Yörük göçü kültür yollarının tanıtımının yapılabilmesi için kamu kuruluşlarının desteği başta olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının sahipliğine de ihtiyaç vardır.

Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu'nda coğrafi işaretlemelerin yapılabilmesi noktasında bölgenin diğer tarihi yollarındaki düzenlemeler düşünüldüğünde kamu ve sivil toplum kuruluşları bunu gerçekleştirebilecek tecrübeye sahiptir.

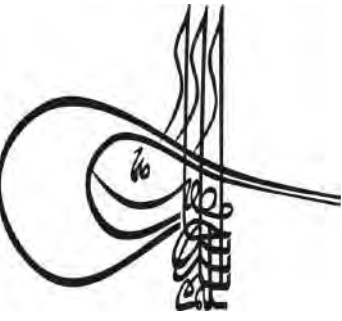
Bu araştırma ile Batı Toroslar Akpınar Yaylası Yörük Göç Yolu'nun tespiti yapılmış, yerinde yapılan ölçümlerle sayısal veriler elde edilmiş, kayda geçirilmiş, haritalanmış, sahanın doğal ve kültürel coğrafyasının ayrıntılı bir şekilde açıklanmış, tespit ve gerekli envanterlerin bir araya getirilmesi ile turistik ürün çeşitlendirmede kullanılabilirliği tartışılmış ve sınıflandırılması yapılmış, böylelikle Antalya'nın yol sistemleri içerisine Yörük göç yollarının da dahilinin sağlanmıştır.

Teşekkür

Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projelerine Destek Birimi Başkanlığı tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ercenk, G., 1992. Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi. Belleten, C. LVI, Sayı: 216'dan Ayrı Basım.
- Karataş, E., 2015. Kültür Rotaları Planlama Rehberi. Tarihi Kentler Birliği Yayınları s.18-21, İstanbul.
- Saraçoğlu, H., 1989. Akdeniz Bölgesi, MEB Yayınları, s. 652, Öğretmen Kitapları No: 175, Ankara.
- Sarı, C., 2008. Kumluca İlçesi'nin Genel Coğrafya Özellikleri. Arkeolojisi, Tarımı, Doğasıyla Kumluca, Editör: Nevzat Çevik, Kumluca Belediyesi Yayını 2008, ISBN: 978-975-7094-16-6, Bölüm: 7, s.: 137-154, Antalya.
- Sarı, C., 2010. Türk Yayla ve Yaylacılık Kültürünün Batı Toroslardaki (Beydağları) İzleri. IV. Uluslararası Türk Kültürü ile Sanatları Kongresi/Sanat Etkinlikleri (IV. International Turkish Culture and Arts Congress/Art Activity), s.211-220, 2-7 Kasım 2009, Kahire/Sharm El Sheikh, Mısır.
- Sarı, C., Demirkaya H., 2014. The Use of Yoruk Migration Routes in the West of Antalya for Tourism Purposes. Tourism, Environment and Ecology in the Mediterranean Region, Efe R, and Öztürk N, Eds., Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, pp.325-339, 2014.
- T.C. Resmî Gazete; 12/11/2012 tarih ve 6360 sayılı kanun, Büyükşehir belediyesi kurulması ve sınırlarının belirlenmesi, 1. Madde 2. ve 3. fıkra.
- Zaman, S., 2007. Fonksiyonel Değişim Sürecinde Antalya Beydağları Yaylaları. Atatürk Üniversitesi Yayın No:967, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum
- <http://bolge6.ormansu.gov.tr/6bolge/AnaSayfa/tabiatikorumaaalanlari/dibektabiatikorumaaalani.aspx?sflang=tr> Erişim tarihi 21.03.2017.
- <http://www.hurriyet.com.tr/iki-nehir-arasinda-640-kilometrelik-cennet-antalya-40136597> Erişim tarihi: 21.03.2017.

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL-
Yrd. Doç. Dr. Ceyda YERDELEN KAYGIN

This article was checked by iThenticate.

LİSANS DÜZEYİNDE MUHASEBE DERSİ ALAN ÖĞRENCİLERİN DERS ÇALIŞMA YAKLAŞIMLARININ FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: TRA2 BÖLGESİ ÜNİVERSİTELERİNDE BİR UYGULAMA*

Alper TAZEGÜL** - Bekir GEREKAN***

ÖZET

Bilginin ve buna bağlı olarak da öğrenmenin sınırlarının kalktığı günümüzde, bilim her geçen gün hızlı bir şekilde gelişmektedir. Bilgiye ulaşımın geçmiş zamanlara nazaran çok daha kolay olduğu bu dönemlerde, öğrenenlerin ihtiyaç duydukları bilgiyi; ne zaman, nasıl ve ne şekilde elde edecekleri hususunda eğitilmeleri gerekmektedir. Bu sebeple öğrenenlerin, sahip oldukları ders çalışma yaklaşımlarının belirlenmesi ve öğrenme konusunda yeterince bilgi sahibi olmaları kalıcı bilginin elde edilebilmesinde önemli hale gelmektedir. Ders çalışma yaklaşımlarından derin çalışma yaklaşımında öğrenilecek konunun ayrıntılı bir şekilde araştırılması amaçlanmaktadır. Burada öğrenilecek konunun gerçek anlamda anlaşılmasına çalışılır. Yüzeysel ders çalışma yaklaşımında ise öğrenme, öğrenene dışsal motivasyonla yüklenen bir faaliyet olarak görülmektedir. Özellikle mesleki bir eğitim olan muhasebe eğitiminde bu durum daha da önemlidir. Çünkü mesleki eğitimin temel özelliklerinden birisi kalıcı öğrenmenin gerçekleştirilerek söz konusu mesleğin gerektirdiği donanıma sahip bireyler yetiştirmektir. Bu kapsamda bu çalışma ile lisans düzeyinde muhasebe dersi alan öğrencilerin ders çalışma yaklaşımları, farklı değişkenler açısından Kars, Ardahan, Ağrı ve Iğdır illeri Üniversitelerinde uygulanan bir anket ile tespit edilerek değerlendirilmiştir. Anket uygulaması ile elde edilen veriler SPSS 22.0 Programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda derin motivasyon ve derin strateji kavramlarını içerisinde barındıran ders çalışma yaklaşımlarından biri olan derin çalışma yaklaşımına ilişkin ifadelerin önemli bir bölümünde öğrencilerin kararsız oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Eğitimi, Ders Çalışma Yaklaşımları, Derin Yaklaşım, Yüzeysel Yaklaşım.

JEL Sınıflandırması: M40, M41, M49

** Dr. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, El-mek: alper.tazegul2004@gmail.com

*** Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, El-mek: bgerekan@agri.edu.tr

SURVEYING OF STUDY APPROACHES OF ACCOUNTING STUDENTS AT THE UNDERGRADUATE LEVEL IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES: AN APPLICATION AT THE UNIVERSITIES OF THE REGION TRA2

ABSTRACT

Science is developing rapidly each passing day in today's world where the boundaries of knowledge and learning removed accordingly. The learners should be educated about when, how and in what way they can get the information that they need. For this reason, the determination of study approaches that learners have and their having enough information about learning becomes important to obtain permanent knowledge. It is aimed to get a real understanding of the subject that will be learned in the deep study. It is tried to understand what is learned here in real terms. In the superficial course study approach, learning is seen as an activity loaded with external motivation. Especially, this is even more important in accounting education that being a vocational education. Because one of the main features of vocational education is to educate individuals with the equipments required by the profession by performing permanent learning. In this context, the study approaches of accounting students at the undergraduate level within his study was evaluated with a survey applied in the universities of Kars, Ardahan, Ağrı and Iğdır provinces in terms of different variables. Datas obtained by survey were analyzed using the SPSS 22.0 Program. As a result of the research, it was seen that the students were undecided in a significant part of the expressions related to the deep study approach which is one of the lesson study approaches including deep motivation and deep strategy concepts.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

Science is developing rapidly each passing day in today's world where the boundaries of knowledge and learning removed accordingly. The learners should be educated about when, how and in what way they can get the information that they need. For this reason, the determination of study approaches that learners have and their having enough information about learning becomes important to obtain permanent knowledge.

There are multiple reasons for achieving the levels of achievement that learners desire. The qualifications that the teacher has relevant to the subject, the physical characteristics of the environment of learning environment, the existence of practices that encourage learning and work and the variety of methods referred to make teaching more concrete are some of the reasons (Tümkaya and Bal, 2006: 313).

The concept of study approaches first introduced by Marton and Saljo (1976) aims to determine the level of superficial or in-depth interest relevant to the matters which students are related to. It is stated that

learners revealed different approaches when working on specific topics and some of them have tried to assimilate the issues from all angles and evaluate every aspect of the topics with the help of mental processes while the rest of them are only in the attitudes to provide the memorization of the subjects and to transcend the present situation (Biggs and Tang, 2007: 14).

The purpose in deep approach which is one of the study approaches that in holds the concepts of deep motivation and deep strategy is stated in the form of trying to understand the objects or elements of the subject to be learned and in the form of an investigation of the characteristics of the matters. Learners within this group are interested in elements to be learned also enjoy studying at the same time (Entwistle, McCune and Walker, 2000: 92)

It is expressed as the basic features that learner has a form of rote learning, consider an entity as a separate subject and accordingly lack of the integration of subjects to the main purpose in the superficial study approach which is expressed as another study approach including the concept of superficial motivation and superficial strategy. In this approach learning is described as an activity based on external motivations and extrinsic motivations (Lucas, 2001:162).

The Methodology of Research

The Aim of Research

The aim of the research is to evaluate the "Lesson Study Approaches" in line with the opinions of the students who take accounting lesson at the undergraduate level and to develop suggestions in the light of the results obtained.

The Scope and Limits of Research

The scope of the study is constituted by students who study and take accounting lessons in the Faculty of Economics and Administrative Sciences of TRA2 Region Universities. The study is limited to the application of the "The Scale of The Lesson Study Approach " developed by Biggs, Kember and Leung (2001) and conducted by Yilmaz and Orhan (2011) on the validity and reliability of the Turkish form.

The Population and Sample of Research

The population of the study is constituted by students who study and take accounting lessons in the Faculty of Economics and Administrative Sciences of TRA2 Region Universities.

The sample is accepted as a small cluster selected from a certain universe and representative of the chosen universe according to certain rules. Researches are mostly done on sample clusters and the results obtained are generalized to the relevant universes (Karasar, 2005, pp. 110-111).

The sample of the research is consisted of 452 students studying in TRA2 Region Universities Faculty of Economics and Administrative Sciences in 2016-2017 academic year and taking accounting courses and accepting to participate voluntarily in the survey.

Data Collection Tools Used in Research

"Scale of Study Lesson Approach" developed by Biggs, Kember and Leung (2001) and conducted by Yilmaz and Orhan (2011) on the validity and reliability of the Turkish form was conducted by applying the face-to-face survey method in accordance with the objectives of the study.

Application of Data Collection Tools

The data's obtained from the data collection tool used to determine the opinions of the students who participated in the research for evaluations of "Lesson Study Approaches" in terms of different variables were analyzed statistically using the SPSS 16.0 Program.

48.9% of the students participating in research are female and 51.1% are male students. A significant number of students (56.4%) are general high school graduates. Nearly half of the students (44.5%) preferred fifth and above preferences that they study.

Result

The deep or superficial study approach preferred by learners will have an impact on both in the learning process and in the quality of the learning outputs. While rote learning is taking part in the superficial study approach, it is aimed to get a real understanding of the subject that will be learned in the deep study. The study approach chosen will naturally affect the quality, content and permanence of the learning.

Within this context, study approaches of undergraduate students who take accounting courses may be very important especially after their education life. Because rote learning can get results in a short time, it will not be able to achieve permanent learning required by accounting education which is a vocational education.

When research findings are examined, students' expressing their indecisiveness in a significant part of the expressions including the deep study approach indicates a problematic area in terms of permanent and effective learning. Besides, students' studying together from different graduate schools have a negative effect on learning outcomes.

Keywords: Accounting Education, Study Approaches, Deep Approach, Superficial Approach.

JEL Classification: M40, M41, M49

1. Giriş

Bilginin ve buna bağlı olarak da öğrenmenin sınırlarını kalktığı günümüzde, bilim her geçen gün hızlı bir şekilde gelişmektedir. Bilgiye ulaşımın geçmiş zamanlara nazaran çok daha kolay olduğu bu dönemlerde, öğrenenlerin ihtiyaç duydukları bilgiyi, ne zaman, nasıl ve ne şekilde elde edecekleri hususunda eğitilmeleri gerekmektedir. Bu sebeple öğrenenlerin, sahip oldukları ders çalışma yaklaşımlarının belirlenmesi ve öğrenme konusunda yeterince bilgi sahibi olmaları kalıcı bilginin elde edilebilmesinde önemli hale gelmektedir.

Öğrenenlerin arzu ettikleri başarı seviyelerine ulaşmalarının altında birden fazla neden yatmaktadır. Öğreticinin, öğretilecek konu ile alakalı sahip olduğu nitelikler, öğrenim görülen

ortamın fiziksel özellikleri, öğrenmeyi ve çalışmayı teşvik edici uygulamaların varlığı ve öğretileni daha somut hale getirmek adına başvurulmuş yöntemlerin çeşitliliği bahsi geçen nedenlerden bazılarıdır (Tümek ve Bal, 2006:313).

Marton ve Saljo (1976) tarafından ilk olarak ortaya konan çalışma yaklaşımları kavramı, öğrencilerin ilgili oldukları konularla alakalı yüzeysel veya derinlemesine ilgi düzeylerinin belirlenmesini amaçlamaktadır. Öğrenenlerin, belirli konulara çalışırken birbirinden farklı yaklaşımlar ortaya koydukları ve söz konusu öğrenenlerin bir kısmının konuları her açıdan değerlendirip zihinsel süreçler yardımıyla özümsemeye çalıştıkları, geri kalan kısmının ise yalnızca konuların ezberini sağlayıp mevcut durumu geçiştirmeye yönelik davranışlarda bulunduğu ifade edilmektedir (Biggs ve Tang, 2007:14).

Derin motivasyon ve derin strateji kavramlarını içerisinde barındıran ders çalışma yaklaşımlarından biri olan derin yaklaşımda amaç; öğrenen tarafından, öğrenilecek konuyu ile ilgili nesnelerin veya unsurların gerçek anlamda anlaşılmasına çalışılması ve söz konusu unsurlara ait özelliklerin araştırılması şeklinde belirtilmektedir. Bu grup kapsamında yer alan öğrenenler, öğrenilecek unsurlara gerçek anlamda ilgi duymakla birlikte, aynı zamanda ders çalışmaktan da zevk almaktadırlar (Entwistle, McCune ve Walker, 2000:92)

Yüzeysel motivasyon ve yüzeysel strateji kavramlarını içerisinde barındıran diğer bir çalışma yaklaşımı olarak ifade edilen yüzeysel ders çalışma yaklaşımında ise; öğrenenin, ezbere dayalı bir öğrenme şeklinin olduğu, bir varlığın ayrı konular olarak parçalara ayrılıp ele alınması ve buna bağlı olarak da konuların esas amaca yönelik entegrasyonunun sağlanamaması temel özellikler olarak ifade edilmektedir. Söz konusu yaklaşımda öğrenme, öğrenene dışardan empoze edilen ve dışsal motivasyonlara dayalı bir faaliyet olarak açıklanmaktadır (Lucas, 2001:162).

Tablo 1.1. Derin Ve Yüzeysel Çalışma Yaklaşımlarına Ait Temel Farklar

Derin Yaklaşım	Yüzeysel Yaklaşım
Konunun anlaşılabilmesi için çaba sarfedilir	Öğrenilen konunun sadece tekrarlanması durumu söz konusudur
Öğrenen, konu ile katılımcı ve eleştirel ilişkiler sağlar	Elde edilen fikirler ve bilgiler pasif niteliktedir
Önceki deneyim ve bilgilerin konu ile ilişkilendirilmesini sağlar	Konu ile alakalı yüzeysel bilgi elde edilir
Elde edilen bilgilerin birbirleri ile tutarlı bir şekilde uyumlaştırılmasını sağlar	Öğrenme ile ilgili plan ve strateji içermez
Sonuçların mantıksal açıdan değerlendirilmesini sağlar	Ezbere dayalı bir süreçtir

Tablo 1’ de, derin ve yüzeysel çalışma yaklaşımlarına ait temel farklar gösterilmiştir (Hassall ve Joyce, 2001:146). Tablodan da anlaşılacağı üzere derin çalışma yaklaşımına sahip öğrenenlerin öğrenme amaçları doğrultusunda elde ettikleri bilgiler yüzeysel çalışma yaklaşımına sahip öğrenenlerin elde ettikleri bilgilere göre daha kalıcı ve öğrenene daha fazla katkı sağlar niteliktedirler.

Ders çalışma yaklaşımlarının öğrenme üzerine etkileri dikkate alındığında mesleki bir eğitim olan muhasebe eğitiminde öğrenenlerin bu yaklaşımlara karşı tutumlarını belirlemek daha kalıcı ve kapsayıcı bir eğitimin gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda bu çalışma ile muhasebe eğitimi alan lisans öğrencilerinin ders çalışma yaklaşımları istatistiki verilerden yararlanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. Literatür İncelemesi

Ramsden (1988), öğrencilerin sahip oldukları çalışma yaklaşımlarının birçok sebepten dolayı değişebileceğini ifade etmektedir. Öğrencinin öğrenim gördüğü bilim dalı ve öğreticilerin sahip oldukları öğretim tarzları bu sebeplerden bazıları olarak gösterilebilmektedir.

Elias (2005), muhasebeye giriş dersi kapsamında öğrencilerin çalışma yaklaşımlarını ele aldığı çalışmada, akademik genel not ortalaması ve beklenen ders notunun derin çalışma yaklaşımıyla pozitif yönde bir ilişkiye sahip olduğu, demografik değişkenlerin çalışma yaklaşımlarının belirlenmesinde önemli derecede etkilerinin olduğu ve kadınların erkeklere nazaran daha fazla derin stratejileri kullandıkları sonuçlarına ulaşmıştır.

Davidson (2002), sınav performansı ile çalışma yaklaşımları arasındaki ilişkiyi incelemiş olduğu çalışmada, karmaşık sınav soruları ile derin çalışma yaklaşımları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucunu elde etmiştir.

English, Luckett ve Mladenovic (2004), muhasebe eğitiminde öğrencilere derin yaklaşımı teşvik edebilmek amacıyla müfredatın yeniden düzenlenmesinin ne derece etkili olacağını araştırdıkları çalışmalarında, söz konusu düzenleme girişimlerinin amaçlar doğrultusunda etkili olacağı, ayrıca bu düzenlemelerin hem derin yaklaşımı özendireceği hem de ders çıktıları üzerinde geliştirici etkilere sebep olabileceği sonuçlarına ulaşmışlardır.

Barac (2012), Güney Afrikalı muhasebe öğrencilerinin denetim dersi ile ilgili öğrenme yaklaşımlarını araştırdığı çalışmada erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla derin yaklaşıma sahip oldukları ve 25 yaşın altı katılımcılar ile 35 yaş üstü katılımcılar arasında derin yaklaşım açısından anlamlı farklılıklar olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Hall, Ramsay ve Raven (2004), öğrenme ortamıyla öğrenme yaklaşımları arasındaki ilişkiyi incelemiş oldukları çalışmalarında, birinci sınıfta öğrenim gören muhasebe öğrencilerinin öğrenme ortamlarının değiştirilmesinin öğrencilerin derin öğrenme yaklaşımlarını teşvik edebileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Arslan, Ceylan ve Koçoğlu (2015), hemşirelik bölümünde öğrenim gören öğrencilerin ders çalışma yaklaşımlarını incelemiş oldukları çalışmalarında öğrencilerin, genel olarak yüzeysel ders çalışma yaklaşımına sahip oldukları ve bu öğrencilerin derin yaklaşımı benimseyebilmeleri adına rehberlik eğitiminden geçmeleri gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Çuhadar, Gündüz ve Tanyeri (2013), bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü öğrencilerinin ders çalışma yaklaşımlarını inceledikleri araştırmalarında, yüzeysel ders çalışma yaklaşımının öğrencilerin cinsiyetine göre farklılık gösterdiği ve öğrenim görülen sınıf düzeyi ile derin ders çalışma yaklaşımı arasında anlamlı farklılıkların olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Aksu ve Kurtuldu (2015), eğitim fakültesi müzik öğretmenliği anabilim dalı öğrencilerinin ders çalışma yaklaşımlarını araştırdıkları çalışmalarında, öğrencilerin genel olarak derin çalışma yaklaşımına sahip oldukları, akademik başarının sahip olunan çalışma yaklaşımı üzerinde etkili olduğu sonuçlarını elde etmişlerdir.

Olpak ve Korucu (2014), Ahi Evran Üniversitesi Mucur Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören öğrencilerin çalışma yaklaşımlarının, öğrencilerin sahip oldukları demografik özelliklerine göre farklılıklar gösterdiği ve öğrencilerin akademik başarıları ile çalışma yaklaşımları arasında anlamlı ilişkilerin olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Altun (2013), öğretmen adaylarının ders çalışma yaklaşımlarını mezun oldukları üniversite çeşidine, öğrenim gördükleri alanlara ve cinsiyetlerine göre incelemiş olduğu çalışmada, kişilerin

sahip oldukları ders çalışma yaklaşımlarının bahsi geçen unsurlar açısından farklılıklar gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Yıldız (2015), ders çalışma yaklaşımlarının incelenmesinde kullanılan değişkenlerden öğrencinin yaşı, sınıfı, okuduğu bölümü kendi isteğiyle seçip seçmeme değişkenleri açısından anlamlı farkların bulunmadığını, ancak öğrencinin akademisyen olma isteğinin, sahip olunan çalışma yaklaşımıyla arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu tespit etmiştir.

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, “Ders Çalışma Yaklaşımlarını” lisan düzeyinde muhasebe dersi alan öğrencilerin görüşleri doğrultusunda değerlendirmek ve elde edilen sonuçlar ışığında öneriler geliştirmektir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırı

Araştırmanın kapsamını, TRA2 Bölgesi Üniversiteleri İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde okuyan ve muhasebe dersi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma Biggs, Kember ve Leung (2001) tarafından geliştirilen ve Yılmaz ve Orhan (2011) tarafından Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan “Ders Çalışma Yaklaşımı Ölçeğinin” uygulanması ile sınırlıdır.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evrenini, TRA2 Bölgesi Üniversiteleri İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde okuyan ve muhasebe dersi alan öğrenciler oluşturmaktadır.

Örneklem, belli kurallara göre, belli bir evrenden seçilmiş ve seçildiği evreni temsil yeterliği kabul edilen küçük kümedir. Araştırmalar çoğunlukla örneklem kümeler üzerinde yapılır ve elde edilen sonuçlar ilgili evrenlere genellenir (Karasar, 2005, s.110-111).

Araştırmanın örneklemini, 2016-2017 eğitim öğretim yılında TRA2 Bölgesi Üniversiteleri İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde okuyan ve muhasebe dersi alan ve ankete gönüllü olarak katılmayı kabul eden 452 öğrenci oluşturmaktadır.

3.4. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Aracı

Biggs, Kember ve Leung (2001) tarafından geliştirilen ve Yılmaz ve Orhan (2011) tarafından Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan “Ders Çalışma Yaklaşımı Ölçeği” araştırmanın amaçlarına uygun olarak yüz yüze anket metodu uygulanarak yapılmıştır.

3.4.1. Veri Toplama Araçlarının Uygulanması

Ölçek, araştırmacılar tarafından araştırma örnekleminde yer alan TRA2 Bölgesi Üniversiteleri İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde okuyan ve muhasebe dersi alan öğrencilere araştırma planına uygun olarak deneme tipinde pilot uygulaması yapılmıştır. Bunun yapılmasındaki en temel amaçlar, araştırma planının denetlenmesi varsa eksikliklerin giderilmesidir. Ölçeğin geçerliliği ve güvenirliği, elde edilen verilerin SPSS 22.0 programı ile analiz edilmesi ile hesaplanmıştır. Kuder-Richardson güvenirlik testi uygulanmış güvenirlik katsayısı olan Cronbach Alpha 0,711 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Ders Çalışma Yaklaşımları”nın Farklı Değişkenler Açısından değerlendirmelerine yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla kullanılan veri toplama aracından elde edilen veriler, SPSS 16.0 Programı kullanılarak istatistiksel çözümlemeler yapılmıştır.

Öğrencilerin, cinsiyet; yaş, mezun oldukları orta öğretim kurumu, öğrenim gördükleri sınıf düzeyi, öğrenim gördükleri program/bölüm ve öğrenim gördükleri bölümü tercih sıraları araştırmanın bağımsız değişkenlerini, ders çalışma yaklaşımlarının farklı değişkenler açısından incelenmesine yönelik olarak tespit edilen ölçütler ise araştırmanın bağımlı değişkenlerini oluşturmuştur.

Katılımcıların demografik özelliklerini yansıtan değişkenlere ait frekans (f) ve yüzde (%) değerleri ile Ders Çalışma Yaklaşımları'nın Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesine yönelik olarak tespit edilen her bir ölçütte yer alan ifadelerle ait görüşleri için "Kesinlikle Katılıyorum", "Katılıyorum", "Kararsızım", "Katılmıyorum" ve "Kesinlikle Katılmıyorum" seçeneklerine göre frekans (f) ve yüzde (%) değerleri hesaplanmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin "cinsiyet" bağımsız değişkenine göre, her bir ölçütte yer alan ifadelerle ait görüşleri arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem "t" testi yapılmıştır.

Ayrıca öğrencilerin "yaş", "mezun oldukları orta öğretim kurumu", "öğrenim gördükleri sınıf düzeyi", "öğrenim gördükleri program/bölüm" ve "öğrenim gördükleri bölümü tercih sıraları" bağımsız değişkenlerine göre, her bir ölçütte yer alan ifadelerle ait görüşleri arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını belirlemek için "tek yönlü varyans analizi" (one-way ANOVA) yapılmıştır. Her bir bağımsız değişkene ait oluşturulan grupların görüşleri arasındaki farklılığı ortaya koymak için de varyansların homojen olduğu durumlarda "Tukey", homojen olmadığı durumlarda "Dunnett T3" testi uygulanmıştır.

4. Verilerin Analizi

4.1. Demografik Özellikler

Tablo 4.1.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	NN	%	Bölüm	NN	%%
Bayan	231	51,1	İşletme	144	31,9
Erkek	221	48,9	İktisat	205	45,4
Mezuniyet	NN	%	Kamu Yönetimi	103	22,8
Genel Lise	255	56,4	Sınıf Düzeyi	NN	%%
Ticaret Lisesi	69	15,3	1. Sınıf	153	33,8
Diğer	128	28,3	2. Sınıf	121	26,8
Tercih Sırası	NN	%	3. Sınıf	143	31,6
1.	76	16,8	4. Sınıf	35	7,7
2.	61	13,5	Yaş	NN	%%
3.	60	13,3	18-20	209	46,2
4.	54	11,9	21-23	211	46,7
5 +	201	44,5	24+	32	7,1

Araştırmaya katılan öğrencilerin % 48,9'unu bayan, %51,1'ni de erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin önemli bir bölümü (%56,4) genel lise mezunudur. Yine öğrencilerin yarıya yakını (% 44,5) beşinci ve üzeri tercihlerde okudukları bölümü tercih etmişlerdir.

4.2. Lisans Düzeyinde Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Ders Çalışma Yaklaşımlarından Derin ve Yüzeysel Yaklaşım Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, yaş, mezun oldukları orta öğretim kurumu, okudukları bölüm, sınıf düzeyleri ve okudukları bölümü tercih sıralarına ilişkin değişkenler ile ders çalışma yaklaşımlarından derin ve yüzeysel yaklaşıma yönelik görüşleri arasındaki ilişkileri yansıtan bağıntısal istatistikler yer almaktadır.

Tablo 4.2. Değişkenlere İlişkin Farklılık Analizleri (Derin Yaklaşım)

Özellikler		Mezuniyet	Program/Böl.	Sınıf Düzeyi
Değişkenler				
Zaman zaman ders çalışmanın oluşturduğu tatmin duygusu	F/t (p)	,019 ,981	,765 ,466	,394 ,757
Ancak yeterince çalışma sonrası tatmin olma	F/t (p)	1,172 ,311	1,295 ,275	1,306 ,272
Konuların ilginç hale gelmesi	F/t (p)	4,850 ,008	2,817 ,061	,351 ,788
Yeni konuların ilginçliği ve bu konularla ilgili sık sık ekstra zaman harcama.	F/t (p)	,371 ,690	1,929 ,147	,782 ,504
Akademik konuları çalışmayı, zaman zaman iyi bir roman ya da film kadar heyecan verici bulma.	F/t (p)	,135 ,874	,285 ,752	,048 ,986
Önemli konularda o konuyu tamamiyle anlayana kadar, sinama.	F/t (p)	,043 ,958	1,663 ,191	4,085 ,007
Derslere sıkı çalışma	F/t (p)	,938 ,392	,872 ,419	,878 ,452
Boş zamanın çoğunu, farklı derslerde tartışılan ilginç konular hakkında daha fazlasını araştırarak geçirme.	F/t (p)	2,665 ,071	,255 ,775	,404 ,750
Derslerin çoğuna akılda cevaplanmasını istenen sorularla gelme	F/t (p)	,709 ,493	1,479 ,229	,412 ,744
Derslerde önerilen kaynakların çoğuna bakmaya önem verme.	F/t (p)	1,838 ,160	,638 ,529	,956 ,413

Özellikler		Tercih	Yaş	Cinsiyet
Değişkenler				
Zaman zaman ders çalışmanın oluşturduğu tatmin duygusu	F/t (p)	1,105 ,354	,467 ,627	9,942 ,002*
Ancak yeterince çalışma sonrası tatmin olma	F/t (p)	1,562 ,183	2,977 ,052	9,672 ,002*
Konuların ilginç hale gelmesi	F/t (p)	1,479 ,208	,865 ,422	,069 ,793
Yeni konuların ilginçliği ve bu konularla ilgili sık sık ekstra zaman harcama.	F/t (p)	3,217 ,013	,092 ,913	,081 ,777
Akademik konuları çalışmayı, zaman zaman iyi bir roman ya da film kadar heyecan verici bulma.	F/t (p)	1,613 ,170	1,016 ,363	1,465 ,227
Önemli konularda o konuyu tamamıyla anlayana kadar, sinama.	F/t (p)	,715 ,582	2,474 ,085	6,517 ,011
Derslere sıkı çalışma	F/t (p)	4,312 ,002*	3,054 ,048	,245 ,621
Boş zamanın çoğunu, farklı derslerde tartışılan ilginç konular hakkında daha fazlasını araştırarak geçirme.	F/t (p)	4,617 ,001*	,428 ,652	,039 ,843
Derslerin çoğuna akılda cevaplanmasını istenen sorularla gelme	F/t (p)	3,534 ,007	,014 ,986	2,389 ,123
Derslerde önerilen kaynakların çoğuna bakmaya önem verme.	F/t (p)	1,943 ,102	,282 ,754	1,169 ,280

Tablo 4.3. Değişkenlere İlişkin Farklılık Analizleri (Yüzeysel Yaklaşım)

Özellikler		Mezuniyet	Program/Böl	Sınıf Düzeyi
Değişkenler				
Mümkün olduğu kadar az çalışma yaparak dersten geçmek.	F/t (p)	9,329 ,000*	2,256 ,106	7,694 ,000*
Dersin genel başlıklarında yer alan konuları ciddi olarak çalışma.	F/t (p)	,422 ,656	,824 ,439	,596 ,618
Dersi çok ilginç bulmama, bu nedenle çalışmaları minimum düzeyde tutma.	F/t (p)	6,498 ,002*	,184 ,832	3,304 ,020
Konu anlaşılmasa da ezberleyerek öğrenme.	F/t (p)	4,860 ,008	,357 ,700	,259 ,855
Pek çok sınavdan, önemli bölümleri anlamaya çalışmak yerine ezberleyerek geçme	F/t (p)	,667 ,514	,936 ,393	5,108 ,002*
Fazladan bir şeyler yapmayı gereksiz bulma	F/t (p)	,318 ,728	,900 ,407	1,110 ,345
Konulara derinlemesine çalışmayı yararlı bulmama.	F/t (p)	2,413 ,091	1,780 ,170	2,565 ,054
Öğretmenlerin öğrencilerinden, sınavda çıkmayacağını herkesin bildiği konular üzerinde, zaman harcamalarını beklememeleri gerektiğine inanma.	F/t (p)	2,043 ,131	,315 ,730	,935 ,424
Sınavda çıkma olasılığı düşük bir konuyu öğrenmeyi gereksiz bulma.	F/t (p)	,829 ,437	,789 ,455	4,696 ,003*
Sınavları geçmenin en iyi yolunun çıkması muhtemel soruların cevaplarını hatırlamaya çalışmak olduğunu düşünme.	F/t (p)	1,583 ,206	1,127 ,325	,979 ,402

Özellikler		Tercih	Yaş	Cinsiyet
Değişkenler				
Mümkün olduğu kadar az çalışma yaparak dersten geçmek.	F/t (p)	2,508 ,041	7,795 ,000*	1,193 ,275
Dersin genel başlıklarında yer alan konuları ciddi olarak çalışma.	F/t (p)	,332 ,856	,020 ,980	,797 ,372
Dersi çok ilginç bulmama, bu nedenle çalışmaları minimum düzeyde tutma.	F/t (p)	1,939 ,103	,021 ,979	,645 ,422
Konu anlaşılmasa da ezberleyerek öğrenme.	F/t	,318	,069	3,535

	(p)	,866	,933	,061
Pek çok sınavdan, önemli bölümleri anlamaya çalışmak yerine ezberleyerek geçme	F/t (p)	1,630 ,165	,859 ,424	,028 ,866
Fazladan bir şeyler yapmayı gereksiz bulma	F/t (p)	1,659 ,158	1,282 ,278	,161 ,689
Konulara derinlemesine çalışmayı yararlı bulmama.	F/t (p)	2,116 ,078	1,426 ,241	,208 ,649
Öğretmenlerin öğrencilerinden, sınavda çıkmayacağını herkesin bildiği konular üzerinde, çok zaman harcamalarını beklememeleri gerektiğine inanma.	F/t (p)	,822 ,512	,563 ,570	,001* ,973
Sınavda çıkma olasılığı düşük bir konuyu öğrenmeyi gereksiz bulma.	F/t (p)	3,183 ,014	1,675 ,188	1,244 ,265
Sınavları geçmenin en iyi yolunun çıkması muhtemel soruların cevaplarını hatırlamaya çalışmak olduğunu düşünme.	F/t (p)	1,171 ,323	,157 ,855	5,292 ,022

Tablo 4.2’de görüldüğü üzere, öğrencilerin ders çalışma yaklaşımlarından derin yaklaşıma yönelik görüşleri arasında, mezun oldukları orta öğretim kurumu, okudukları bölüm ve sınıf düzeyleri durumlarına göre $p \leq 0,05$ anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur.

Ancak zaman zaman ders çalışmanın oluşturduğu tatmin duygusu ($X_{\text{bayan}}=3,9502$, $X_{\text{erkek}}=3,7186$), ve ancak yeterince çalışma sonrası tatmin olma ($X_{\text{bayan}}=4,1538$, $X_{\text{erkek}}=3,8788$), konusunda öğrencilerin cinsiyet durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Ayrıca derslere sıkı çalışma ($X_1=3,3947$, $X_2=2,6230$) ve boş zamanın çoğunu farklı derslerde tartışılan ilginç konular hakkında daha fazla araştırma yaparak geçirme ($X_1=3,5395$, $X_5=2,9453$) konusunda da öğrencilerin görüşleri arasında okudukları bölümü tercih sırası değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Tablo 4.3’de görüldüğü üzere öğrencilerin ders çalışma yaklaşımlarından yüzeysel yaklaşıma ilişkin görüşleri arasında okudukları bölüm ve okudukları bölümü tercih sırası durumlarına göre $p \leq 0,05$ anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur.

Ancak mümkün olduğu kadar az çalışarak dersten geçmek ($X_{\text{Genel}}=2,9020$, $X_{\text{Ticaret}}=3,2754$, $X_{\text{Diğer}}=2,3750$) ve dersi çok ilginç bulmamak ve bu nedenle çalışmayı minimum düzeyde tutma ($X_{\text{Ticaret}}=3,3768$, $X_{\text{Diğer}}=2,6641$) ifadesinde ankete katılan öğrencilerin görüşleri arasında mezun oldukları orta öğretim kurumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Ayrıca mümkün olduğu kadar az çalışarak dersten geçmek ($X_1=2,4641$, $X_2=3,2975$), pek çok sınavdan, önemli bölümleri anlamaya çalışmak yerine ezberleyerek geçme ($X_1=2,9869$, $X_2=3,5372$, $X_3=2,9720$) ve sınavda çıkma olasılığı düşük bir konuyu öğrenmeyi gereksiz bulma ($X_1=2,8954$, $X_2=3,4545$) ifadesinde öğrenci görüşleri arasında sınıf düzeyi değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Mümkün olduğu kadar az çalışarak dersten geçmeye yönelik öğrencilerin görüşleri arasında yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. ($X_1=2,6364$, $X_2=2,8389$, $X_3=3,7500$),

Öğretmenlerin öğrencilerinden, sınavda çıkmayacağını herkesin bildiği konular üzerinde, çok zaman harcamalarını beklememeleri gerektiğine inanmaya yönelik de öğrencilerin görüşleri arasında cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($X_{\text{bayan}}=3,6063$, $X_{\text{erkek}}=3,6450$).

5. Sonuç

TRA2 bölgesi üniversiteleri iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde okuyan ve muhasebe dersi alan öğrencilerin “Ders çalışma yaklaşımlarına” ilişkin görüşlerinin değerlendirildiği bu çalışmada altısı demografik özellikleri içeren toplam 26 adet ifade yer almaktadır.

Öğrenenlerin tercih ettiği derin ya da yüzeysel ders çalışma yaklaşımı hem öğrenme sürecinde hem de öğrenme çıktılarının kalitesi üzerinde etkili olacak bir durumdur. Yüzeysel çalışma yaklaşımında ezbere dayalı bir öğrenme süreci yer alırken derin çalışma yaklaşımında öğrenilecek konunun gerçek anlamda anlaşılması hedeflenir. Seçilen ders çalışma yaklaşımı doğal olarak öğrenmenin kalitesini, içeriğini ve kalıcılığını etkileyecektir.

Bu bağlamda muhasebe dersi alan lisans öğrencilerinin ders çalışma yaklaşımları özellikle öğrenim hayatının sonrasında çok önemli olabilecektir. Çünkü ezbere dayalı bir öğrenme stratejisi kısa sürede sonuç üretebilecekken, mesleki bir eğitim olan muhasebe eğitiminin gerektirdiği kalıcı öğrenmeyi gerçekleştiremeyecektir.

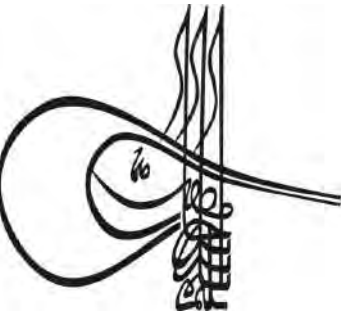
Araştırma bulguları incelendiğinde derin çalışma yaklaşımını içeren ifadelerin önemli bir bölümünde öğrencilerin kararsız olduklarını ifade etmeleri kalıcı ve etkili öğrenme açısından sorunlu bir alanı işaret etmektedir. Ayrıca farklı mezuniyet alanından öğrencilerin bir arada öğrenim görmeleri de öğrenim çıktıları üzerinde olumsuz etki doğurmaktadır.

Ders çalışma yaklaşımları konusunda çalışma yapacak araştırmacıların bu araştırmayı içerik olarak genişletilerek/geliştirilerek daha kapsamlı bir alanda uygulaması literatüre önemli katkı sağlayabilecektir.

6. KAYNAKÇA

- Aksu, C. ve Kurtuldu, M. K. (2015) “Müzik Öğretmeni Adaylarının Ders Çalışma Yaklaşımlarının Çeşitli Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 4, ss. 200-213.
- Altun, S. (2013) “Öğretmen Adaylarının Ders Çalışma Yaklaşımlarının Üniversite Türüne, Öğrenim Görülen Alana Ve Cinsiyete Göre İncelenmesi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2 Sayı:2, ss. 227-233.
- Arslan, S., Ceylan, B. ve Koçoğlu, D. (2015) “Hemşirelik Öğrencilerinin Ders Çalışma Yaklaşımları”, *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, ss.59-69.
- Barac, K. (2012) “Learning Approaches to The Study of Auditing Followed by Prospective South African Chartered Accountants”, *Southern African Business Review*, 16(2): pp. 9-22.
- Biggs, J. ve Tang, C. (2007) “Teaching for Quality Learning at University”, Third edition, McGraw-Hill: USA.

- Çuhadar, C., Gündüz, Ş. ve Tanyeri, T. (2013) “Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Ders Çalışma Yaklaşımları ve Akademik Öz-yeterlik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, ss.251-259.
- Davidson, R.A. (2002) “Relationship Of Study Approach And Exam Performance”, Journal of Accounting Education, 20 (2002), pp.29–44.
- Elias, R.Z. (2005) “Students’ Approaches to Study in Introductory Accounting Courses”, Journal of Education for Business, v80, n4, p194-199.
- English, L., Luckett, P. ve Mladenovic, R. (2004) “Encouraging A Deep Approach To Learning Through Curriculum Design”, Accounting Education, V.13, Iss.4, p. 461-488.
- Entwistle N. J , Tait, H. ve McCune, V. (2000) “Patterns of response to an approaches to studying inventory across contrasting groups and contexts”, European Journal of the Psychology of Education, (in press).
- Hall, M., Ramsay, A. ve Raven, J. (2004) “Changing the learning environment to promote deep learning approaches in first-year accounting students”, Accounting Education, 13 (4), p. 489–505.
- Hassall, T. ve Joyce, J. (2001) “Approaches to learning of management accounting students”, Education + Training, V.43, Iss.3, pp. 145-152.
- Karasar, N. (2003), Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayınları, Ankara.
- Lucas, U. (2001). “Deep and Surface Approaches to Learning Within Introductory Accounting: A Phenomenographic Study”, Accounting Education: An International Journal, Vol. 10 Iss.2, pp. 161-184.
- Marton, F. ve S’alji’o, R. (1976) “On Qualitative Differences in Learning. 1. Outcome and Process”, British Journal of Educational Psychology 46, pp.4–11.
- Olpak, Y.Z. ve Korucu, A.T. (2014) “Öğrencilerin Ders Çalışma Yaklaşımlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, Sayfa 333-347.
- Ramsden, P. (1988) Context and strategy: Situational influences on learning. In R. E. Schmeck (Ed.), Learning strategies and learning styles. New York, NY: Plenum Press.
- Tümkiye, S. ve Bal, L. (2006) “Çukurova Üniversitesi Öğrencilerinin Ders Çalışma Alışkanlıklarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(2), 313–326.
- Yıldız, Y. (2015) “Müzik Öğretmeni Adaylarının Ders Çalışma Yaklaşımlarının Akademik Beklentileri Açısından İncelenmesi”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 10, s. 400-414.
- Yılmaz, M.B. ve Orhan, F. (2011) "Ders Çalışma Yaklaşımı Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", Eğitim ve Bilim, Cilt 36, Sayı 159.

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mehmet KÖÇER –
Doç. Dr. Metin AKSOY – Doç. Dr. Muhammet Fatih Bilal ALODALI -
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Cüneyt ÖZŞAHİN

This article was checked by iThenticate.

ULUSAL DIŞ POLİTİKALARIN AVRUPALILAŞMASI: KAVRAMSAL BİR TARTIŞMA*

Ömer UĞUR**

ÖZET

Bu çalışma, Avrupa Birliği (AB) düzeyinde oluşturulan dış politika işbirliği süreçlerinin ulusal dış politikalar üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Avrupa bütünleşmesiyle ilgili mevcut literatürün büyük bir kısmı AB düzeyindeki gelişmeler ile ulusüstü kurumsallaşma ve politika yapma süreçlerinin üye ulus devletlere olan etkisini araştırmaya odaklanmıştır. Fakat Maastricht Antlaşması ile AB'nin kurumsal çatısı altında yer almaya başlayan dış politika alanı -üye ülkelerin kontrolünde olmasından dolayı- uzun bir süre bu incelemelerin dışında tutulmuştur. AB dış politikasının hükümetler arası niteliğe sahip olmasına rağmen Maastricht Antlaşması'ndan sonra AB düzeyinde dış politika alanının genişlemesi ve kurumsal yapıların büyümesi, üye ülkelerin ulusal dış politikalarında önemli değişiklikleri meydana getirmeye başlamıştır. Bu bağlamda egemenlik kaygıları neticesinde üye ülkelerin kontrolünde olacak şekilde kurgulanan AB dış politikasının üye ülkelerin ulusal dış politikalarındaki değişimleri nasıl ve ne şekilde ortaya çıkardığı bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmuştur. Bu kapsamda çalışmada öncelikle Avrupalılaşma kavramının kuramsal çerçevesi çizilecek ve Avrupalılaşmanın ulus devletler üzerinde nasıl ve hangi araçları kullanarak bir dönüşüme neden olduğu/olabildiği literatür ışığında açıklanacaktır. Avrupalılaşmanın, AB üyesi ülkelerin dış politika oluşturma süreçlerinde, kurumlarında ve tercihlerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunun, Avrupa dış politikasının oluşumunda hangi mekanizmaları kullandığının ve bunlara ne derece katkı sağladığı literatür çerçevesinde ele alınacaktır. Böylece, Avrupalılaşmanın ulusal dış politikalarda bir yakınlaşma mı yoksa bir farklılaşmayı mı ortaya çıkardığı gösterilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupalılaşma, Avrupa Birliği, Dış Politika, Üye Ülkeler.

* Bu çalışma Ulusal Dış Politikaların Avrupalılaşması: Ukrayna Krizi Çerçevesinde Almanya ve Fransa Örneği adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İİBF Kentleşme ve Çevre Sorunları, El-mek: omerugur@gumushane.edu.tr

THE EUROPEANIZATION OF NATIONAL FOREIGN POLICIES: A CONCEPTUAL DISCUSSION

ABSTRACT

This study aims to investigate the effects of foreign policy cooperation processes laid down at European Union (EU) level on national foreign policies. Vast majority of the current literature on European integration focus on the impacts of developments at EU level, supra-national institutionalization and policy-making processes on member states. However, as the domain of foreign policy, which has been included within the institutional framework of the EU with the Maastricht Treaty, is under the control of member states, it has been excluded from these investigations for a long time. Even though the foreign policy of EU has an intergovernmental character, the expansion of the foreign policy domain and the development of institutional structures after the adoption of the Maastricht Treaty have introduced considerable changes in the national foreign policies of member states. In this context, the main problematic of this study is to examine how and in what ways EU foreign policy, which was designed to be under the control of member states as a result of concerns related with sovereignty, unveil the changes in member states' foreign policies. In this context, the work will be drawn primarily theoretical framework of the concept of Europeanization and it will be explained in the light of the literature how and what the Europeanization has caused and transformed on the nation states. It will be discussed how Europeanization has influenced EU member countries in their foreign policy making processes, institutions and preferences, what mechanisms are used in the formation of European foreign policy, and to what extent it contribute to these processes. Thus it will be shown whether Europeanisation is a convergence in national foreign policy or a differentiation.

STRUCTURED ABSTRACT

This study aims to investigate the effects of foreign policy cooperation processes laid down at European Union (EU) level on national foreign policies. Vast majority of the current literature on European integration focus on the impacts of developments at EU level, supra-national institutionalization and policy-making processes on member states. However, as the domain of foreign policy, which has been included within the institutional framework of the EU with the Maastricht Treaty, is under the control of member states, it has been excluded from these investigations for a long time. Even though the foreign policy of EU has an intergovernmental character, the expansion of the foreign policy domain and the development of institutional structures after the adoption of the Maastricht Treaty have introduced considerable changes in the national foreign policies of member states. In this context, the main problematic of this study is to examine how and in what ways EU foreign policy, which was designed to be under the control of member states as a result of concerns related with sovereignty, unveil the changes in member states' foreign policies. In this context, the work will be drawn

primarily theoretical framework of the concept of Europeanization and it will be explained in the light of the literature how and what the Europeanization has caused and transformed on the nation states.

The onset of political integration efforts within the EU has led to distinct and identifiable changes in the national foreign policy of the member states. Because the national policy areas of EU member states have increasingly become the subject of policy making at European level. In this context, the notion of Europeanisation has emerged as a new area of research in terms of whether the integration process or EU policies have an influence on national structures, practices and actors and, if so, how and under what circumstances. The impact of the EU on the national foreign policy of the member states has not been as strong as in the areas of economic and social policy but has been a major change for national foreign policy documents as a result of the interaction between the member states and the European level. In line with the development of political co-operation in the EU's foreign policy area, it appears that many political scientists use the Europeanisation approach to analyze the changes in the foreign policy preferences and interests of EU member nation states.

In recent years, studies in the field of European integration seem to have concentrated on Europeanization and the formation of European identity. While the concept of Europeanisation is regarded as the growth and deepening of the institutional arrangements in the domestic politics, foreign policy issues have been excluded from Europeanization studies for many years. However, the theories of the EU integration itself has lacked to explain developing a common foreign policy at the European level and not provide the political and policy changes of member states caused by the impact membership in the EU. For all that, Europeanization has concerned with not just explaining European institution-building process, but also the impact of European integration on domestic political and policy processes of member states and beyond. Thus, Europeanization provides substantial basis for examining the growth and gradually institutionalization of the foreign policy cooperation between member states in the European level.

While scholars generally adopted the “top-down” perspective to account for the dynamics and the outcome of the European integration on domestic policies, politics and polities of member states, this study have focused on both “top down” and “bottom up” perspective. Because Europeanization of national foreign policy does not depend upon EU institution, but also depends upon the decision of member states about foreign policy at EU level. In other words, EU foreign policy is interaction between the national and EU level and member states are still the main actor to determine European Foreign Policy.

Europeanization of national foreign policy contains both uploading national projection to EU level and downloading EU foreign policy to national level. This process generally encompasses through socialization of the foreign policy elites, the pressure of misfit and learning. Indeed, it has been seen that all of these mechanism has played an important role in Europeanization of national foreign policy. While the degree of misfit normally has a significant position in adaptation process of member

states to EU level, socialization of the foreign policy elites and learning have played a more important role for Europeanization of member states foreign policy. The absence of compulsory hierarchical vertical relations, the impossibility of binding binding rules in terms of law, and the lack of compelling powers of the EU institutions in the foreign policy area put these two mechanisms at the forefront.

Consequently, the EU has considerable presence in international relations after establishing a common foreign policy. While EU foreign policy is based on intergovernmental principles (it means that all decision has to be taken with unanimous voting), foreign policy issues has been more and more discussed and decided by institutions and people based in EU capital, Brussels, rather than in national capitals. The fact that permanent Brussels-based institution was established after Maastricht Treaty has provided a platform where the foreign policy elites come together to discuss foreign policy issues and share information among each others. Thus, this platform helps to occur a confidence-building and thanks to this situation the CFSP's institutional structures as set up by Maastricht have found to more development opportunities. It means that member states do not hesitate to attempt foreign policy cooperation at the EU level. For sure, this is not mean that member states do share extensive common interest at the EU level and act with EU internationally. The logic of diversity has still exist and this occasionally tends to block agreement on creating more supranational foreign policy machinery and making of foreign policy in the EU level. However, member states, even big members –Germany and France- seek to protect their vital interest by joining EU foreign policy when they lack the necessary capabilities.

Keywords: The Europeanization, The European Union, Foreign Policies, Member State.

Giriş

Avrupa bütünleşme süreci ile ilgili 1990'lı yıllara kadar yapılan çalışmalar, yani kuruluş aşaması ve ekonomik bütünleşmenin tamamlanması dönemlerini içerenler, Avrupa Birliği (AB) üyesi olan ulus devletlerin Avrupa düzeyindeki gelişmeleri, ulusüstü kurumsallaşmayı ve politika yapma sonuçlarını hangi ölçüde etkileyebildikleri üzerine odaklanmıştır. Ancak bu durum, 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında Avrupa Tek Senedi ve Maastricht Antlaşması ile köklü bir değişim yaşamış ve Avrupa bütünleşme süreci, ekonomik konularla sınırlı kalmayarak siyasi bütünleşmeyi de kapsayan yeni bir boyut kazanmıştır. AB içinde siyasi bütünleşme çabalarının başlaması, AB üyesi ülkelerin ulusal politika alanlarının artan bir şekilde Avrupa düzeyinde politika yapımının konusu haline gelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Avrupalılaştırma kavramı, bütünleşme sürecinin ya da AB politikalarının ulusal yapılar, uygulamalar ve aktörler üzerinde etkiye sahip olup olmadığı ve eğer bir etki varsa bunun nasıl ve hangi koşullar altında belirginleştiğinin incelenmesi açısından yeni bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır.

AB'nin üye ülkelerin ulusal dış politikalarına etkisi, ekonomi ve sosyal politika alanlarındaki kadar güçlü olmasa da Avrupa düzeyinde ve üye ülkeler arasındaki etkileşimlerin bir sonucu olarak ulusal dış politika belgeleri için önemli bir değişime önyak olmuştur. AB'nin dış politika alanındaki siyasi işbirliği gelişimine koşut olarak birçok siyaset bilimcinin AB üyesi ulus devletlerin dış politika tercihlerinde ve çıkarlarındaki değişimleri analiz edebilmek için Avrupalılaştırma yaklaşımını

kullandıkları görülmektedir. Dolayısıyla Avrupalılaşma, Avrupa dış politika tartışmalarında ve üye ulus devletlerin dış politika yapma süreçlerinde, kurumlarında ve tercihlerindeki değişikliklerin incelenmesinde uygun bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle Avrupalılaşma kavramının kuramsal çerçevesi çizilecek ve Avrupalılaşmanın ulus devletler üzerinde nasıl ve hangi araçları kullanarak bir dönüşüme neden olduğu/olabildiği literatür ışığında açıklanacaktır. Daha sonra ise Avrupalılaşmanın, AB üyesi ülkelerin dış politika oluşturma süreçlerinde, kurumlarında ve tercihlerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunun, Avrupa dış politikasının oluşumunda hangi mekanizmaları kullandığının ve bunlara ne derece katkı sağladığının teorik kavramsal çerçevesi ele alınacaktır. Böylece, Avrupalılaşmanın ulusal dış politikalarda bir yakınlaşma mı yoksa bir farklılaşmayı mı ortaya çıkardığı gösterilmiş olacaktır.

Avrupalılaşma: Avrupa Birliği Çalışmalarında Farklı Bir Çerçeve

Avrupa düzeyinde oluşturulan politikaların ya da daha açık bir ifadeyle AB politikalarının, üye ulus devletleri nasıl ve ne derece etkilediğinin analiz edilebilmesi için Avrupalılaşma kavramının ne anlama geldiğinin bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yapılacak araştırmalar ve analiz girişimleri ya sonuçsuz kalacak ya da bunların anlaşılması zorlaşacaktır (Kassim, 2003). Ancak sosyal bilimlerde çok yönlü etkileşime açık olayların tanımlanmasında karşılaşılan durum, ortak bir görüşe varılamamış olmasından dolayı Avrupalılaşma kavramı için de geçerlidir (Çelik ve Aydın, 2016, s. 285). Buna rağmen kavramsal içeriği kadar kullanıldığı yer ve durumlar itibarıyla oldukça geniş bir anlam yelpazesine¹ sahip olan Avrupalılaşma kavramından, Avrupa düzeyindeki politikaların ulusal düzeydeki etkinliğini değerlendirmek ve aynı zamanda Avrupa fırsatları ve kısıtlamalarının ulusal politikayı nasıl etkilediğini anlamak için de yararlanılmaktadır (Graziano ve Vink, 2008, s. 3).

Son yıllarda Avrupa bütünleşme alanında yapılan çalışmaların, Avrupalılaşmaya ve Avrupa kimliğinin oluşumuna yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Avrupalılaşma kavramı, Avrupa bütünleşmesinin Avrupa düzeyinde ortaya çıkardığı kurumsal düzenlemelerin büyümesi ve derinleşmesi olarak değerlendirilmektedir. Bu perspektiften bakıldığında Avrupalılaşma, “Avrupa düzeyinde belirgin bir siyasal sistem ile aktörler arasındaki sürekli etkileşimi resmi ve rutin hale getiren bir siyasal kurumlar kümesinin ortaya çıkması ve yaptırım gücüne sahip Avrupa kurallarının oluşturulmasında uzmanlaşmış bir siyasal ağın gelişmesi” (Cowles v.d. 2001, s. 4) şeklinde açıklanmaktadır. Böylece yönetişimin çeşitli düzeyleri arasındaki etkileşimin ortaya konmasıyla Avrupalılaşmanın yalnızca ulus devletler, ulusal politikalar ve politika yapma süreçleri gibi resmi yapılar üzerinde değil, inanış, değer ve normlar gibi resmi olmayan kurallar, prosedürler ve pratikler açısından geçerli olan etkileri de ortaya çıkarılmaktadır. Avrupa bütünleşmesi hakkında çalışan siyaset bilimciler Avrupalılaşmayı, Avrupa ilkelerinin, kurallarının ve değerlerinin ulusal politika yapımının bir parçası haline geldiği bir uyum süreci olarak nitelendirmektedir (Bulmer ve Radaelli, 2004, s. 3; Börzel, 1999 s. 573-596; Featherstone ve Radaelli, 2003, s. 7). Bu nitelendirmeye koşut olarak Lanrech Avrupalılaşmayı, “AB’nin siyasal ve ekonomik yapılarının, ulusal politikalarının ve politika yapma sürecinin örgütsel mantığının bir parçası haline geldiği bir uyum süreci” (Lanrech, 1994, s. 71) olarak tanımlamaktadır. Bundan dolayı Avrupalılaşma, bütünleşme sürecinin sağladığı gelişmeler doğrultusunda üyelik gereksinimlerini karşılamak amacıyla harekete geçen ulusal aktörlerin ve kurumların, çıkarlarını ve davranışlarını Avrupa düzeyinde oluşan politikalarla uyumlaştırması şeklinde kabul edilmektedir.

Avrupalılaşma kavramıyla ilgili tanımlamalar çoğunlukla AB düzeyindeki ekonomik ve politik işbirliğinin üye ülkelere etkisine odaklanmasına rağmen, Bomberg ve Peterson (2000)

¹ Avrupalılaşmanın disiplinlerarası bir terim olarak sadece siyaset bilimciler tarafından değil, aynı zamanda sosyoloji, ekonomi, tarih, sosyal antropoloji ile ilgilenen akademisyenler tarafından da çok sık kullanılan bir kavramdır.

kavramın tek yönlü bir süreç olmadığını vurgulamaktadır. Onlara göre Avrupalılaşıma, iki yönlü bir süreçtir. Bunun temel nedeni, üye devletlerin AB'den gelen dönüşüm baskıları karşısında pasif alıcılar olarak kalmaması, aksine Avrupa Birliği düzeyine kendi ulusal politika tercihlerini taşımaya çalışmalarıdır (Bomberg ve Peterson, 2000, s. 3). Bomberg ve Peterson (2000) gibi, Marlino (1999) da Avrupalılaşımanın tek yönlü bir süreç olarak görülmemesi gerektiğinin, aslında birbirini tamamlayan iki yönlü bir süreç olduğunun altını çizmektedir. Başka bir deyişle iki yönlü bir süreç olarak Avrupalılaşıma, “Avrupa düzeyinde kural koyma yetkisine sahip bir politik sistemin kurulması, ardından da bu sistemin oluşturduğu belli normların, direktiflerin ve değerlerin ulusal kurumlara ve karar alma süreçlerine nüfuz etmesidir” (Marlino 1999: 3). Böylece Avrupa bütünleşme sürecinde etkili birer aktör olan üye ulus devletler, Avrupa düzeyinde oluşan politikalar sonrasında bunlardan etkilenen birer aktör haline dönüşmektedir.

Diğer önemli konu ise kavramın Avrupa'yı mı, yoksa AB'yi mi işaret ettiğidir. Bu tartışmaların temelinde siyaset bilimcilerin AB üyesi devletlerin kurumlarının ve politika yapma süreçlerinin Brüksel'den gelen etkiye maruz kalmalarından dolayı Avrupalılaşımayı ‘AB etki alanı’ şeklinde sınırlanmaları ve kavramı, AB-lileşme olarak tanımlama eğilimde olmaları yer almaktadır (Wessels v.d., 2011, s. 982). Nitekim literatürdeki tanımlama girişimlerine bakıldığında tartışmaların merkezinde AB'nin bulunduğu görülmektedir. Çünkü AB, Avrupalılaşıma kavramını açıklamada daha sistematik, somut ve yapısal bir analiz düzeyi sunmaktadır. Buna karşın Vink (2002), kavramın tanımlanması konusunda sadece AB'yi referans alan girişimlerin daha kafa karıştırıcı sonuçlar ortaya çıkarabileceğinin altını çizmektedir. Vink'in (2002) dikkatleri üzerine çekmeye çalıştığı nokta, Avrupa düzeyindeki politikaların şekillenmesinde AB dışında AGİT, EFTA ve Avrupa Konseyi gibi pek çok önemli organizasyonun yer almasıdır. Bu da Avrupalılaşımanın salt AB düzeyine indirgemeyeceğini göstermektedir (Vink, 2003, s. 65). Aynı şekilde Flockhart Avrupalılaşımanın, ‘AB-leşmeden’ farklı olduğunu, çünkü ‘AB-lileşmenin’ salt AB üzerine odaklandığını belirtmektedir. Bunun AB ile ilgili sorular karşısında yararlı bir araç olabileceğini, ancak Avrupalılaşımanın sosyolojik, normatif ve düşünsel içeriği göz ardı edilen ve tarihsel derinlikten yoksun bir kavrama dönüşeceğini ileri sürmektedir (Flockhart, 2010, s. 791).

Bu bağlamda Avrupalılaşıma çalışmalarının önemli isimlerinden biri olan Radaelli (2003) kavram hakkındaki en kapsamlı tanımlardan birini literatüre kazandırmış ve bu anlamda siyaset bilimciler ve akademisyenler için önemli bir referans noktası oluşturmuştur. Radelli'ye (2003) göre Avrupalılaşıma, “AB'nin politik, ekonomik ve sosyo-kültürel dinamiklerinin ulusal politikalara, politika yapma süreçlerine, kurumlarına, söylemlerine ve hatta kimliklerine hâkim olan bir mantığın parçası haline gelen süreci özetlemektedir” (Radelli, 2003, s. 30). Başka bir ifadeyle kavram, AB politika yapma süreçleri içinde oluşturulan ve sonra da ulusal politika ve kurumlara dâhil edilen “resmi ve resmi olmayan kuralların, süreçlerin politika paradigmalarının, iş yapma tarzlarının, ortak inanış, değer ve normların inşa edildiği, yayıldığı ve kurumsallaştığı bir sürecin tamamıdır” (Radelli, 2003, s. 30). Bu çerçevede Radaelli, Avrupalılaşımanın henüz tamamlanmamış dinamik bir süreç olduğunun ve çok farklı düzeyleri içine alarak içeriğinin ve kapsamının her geçen gün genişlediğinin altını çizmektedir. Bu tartışmalar bağlamında Radaelli Avrupa bütünleşmesinde devletlerin bazı egemenlik haklarını ulusüstü bir yapıya devrettiklerini ve bunun aşağıdan yukarıya (bottom up) doğru olan ontolojik bir düzeyi ifade ettiğini aktarmaktadır. Ona göre Avrupalılaşıma ise bu ulusüstü yapının oluşturulmasından sonra karşımıza çıkan ve yukarıdan aşağı (top down) doğru olan post-ontolojik düzeydeki etkilere odaklanan bir süreçtir.

Dış Politika Çalışmalarında Avrupalılaşıma Kavramı

Ulusal dış politikaların Avrupalılaşıma yönelik çalışmalar, AB'nin üye ülkelerin iç politika yapma süreçleri ve kurumları üzerindeki etkilerini inceleyenlerle karşılaştırıldığında bu konunun görece daha az ilgi gördüğü dikkat çekmektedir (Ladrech, 2010; Wong ve Hill, 2011; Gross,

2009). Avrupa bütünleşmesi hakkında çalışan akademisyenler, AB gereksinimleri, Topluluk yöntemi ile ulusal politikaların örtüşmesi ve kurumsal yapılar arasında doğrudan bir nedensellik bağı olmasından dolayı ulusal kamu politikalarının AB politikalarına olan uyum süreçleri üzerine yoğunlaşmıştır. Buna karşın AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının (ODGP) hükümetlerarası bir mantığa göre oluşturulması ve uygulanması, AB'nin üye ülkelerin dış politikalarına etkisinin çok sınırlı kalmasına neden olmuş ve bu da Avrupalılaşma üzerine çalışanların konuya ilgisini azaltmıştır (Pomorska, 2008, s. 19). Nitekim son on yıla kadar ODGP kapsamında üye ülkelerin dış politika değişimlerini analiz eden birkaç girişim dışında herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir.²

Ancak White'ın (2001) da altını çizdiği gibi, “zamanla AB düzeyinde dış politika oluşturma sürecine üye ülkelerin katılımları, onların ulusal dış politikalarında bir dönüşüme neden olmamış ama önemli ölçüde bir değişime zemin hazırlamıştır” (White, 2001, s. 41). Bu değişim, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkilerde AB'nin bir aktör olarak kapasitesini ve kabiliyetini artırması ve uluslararası politikada önemli roller oynamaya başlaması ile daha da hızlanmıştır. AB'nin etkili bir aktör olması için üye ülkeler arasında giderek daha fazla tek sesliliğe ve savunma alanında işbirliğine ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Böylece AB dış politikasının inşa süreci için kurumsal bir temel oluşmuştur. Bu gelişmeler, Avrupa düzeyindeki siyasal bütünleşmeyi, AB ve üye ülkeler için öncelikli gündem maddesi haline getirmiş ve bu çerçevede ulusal dış politikaların Avrupalılaşması, Avrupa bütünleşme sürecinin en dinamik alanına dönüşmüştür (Bretherton ve Vogler, 2006; Tonra ve Christiansen, 2004).

Buna karşın ulusal dış politikaların Avrupalılaşmasından bahsetmenin birtakım zorlukları vardır. Bu zorluklar, Avrupalılaşmanın dış politika çalışmalarındaki metodolojik ve epistemolojik zayıflıklarının yanında ampirik çalışmaların eksikliğinden de kaynaklanmaktadır. Bu zayıflık ve eksikliklerin temelinde ise Avrupalılaşmanın dış politika alanındaki itici gücünün hiyerarşik dikey ilişkilere değil, yatay etkileşim süreçleri ve gönüllük esasına dayanıyor olmasındandır (Wong ve Hill, 2011, s. 5; Gross, 2009, s. 9). Bunun yanında Avrupalılaşmanın dış politika konularına uygulanabilirliği, ‘dış politikanın eşsiz doğası’ ve ‘AB düzeyindeki dış politikanın hükümetlerarası niteliği’ nedeniyle daha az gündeme gelmekte veya bunun etkileri zayıf bir hal almaktadır. Gerçekten de üye ulus devletlerin dış politika konularını ulusal egemenliğin vazgeçilemez bir unsuru olarak görmeleri, ekonomik alanda olduğunun aksine ulusüstü düzeyde egemenlik devrini zorlaştırmakta ve dış politika konularının ulusal yetki alanı içinde korunmasını ortaya çıkarmaktadır (Çelik ve Aydın, 2016, s. 287). Dolayısıyla ikinci sütunun, yani dış politika ve güvenlik politikasını içeren Avrupalılaşma sürecinin, üye devletleri bağlayıcı yasal düzenlemelerle sınırladığı ve bu anlamda uzun bir süre AB düzeyinde ulusüstü kurumsallaşmanın oluşturulmasının üye ülkeler tarafından engellendiği görülmektedir.

Avrupa bütünleşme sürecinin derinleşmesi ve genişlemesiyle birçok politikanın AB düzeyinde oluşması ve son olarak üye ülkelerin ulusal para birimlerini kullanmaktan vazgeçmeleri - istisnası olan ülkeler de mevcuttur-, dış ve güvenlik politikalarını ulusal egemenliğin geriye kalan son temel göstergesi haline getirmiştir (Major, 2005, s. 183). Bununla birlikte geleneksel yaklaşımlarda dış politika ve güvenlik konularının doğrudan ve tartışmasız bir şekilde ulusal egemenliğin korunması ile ilişkilendirilmesi ve son derece sembolik olarak ulusal yönetimlerin yetkisi dâhilinde görülmesi, bu alandaki bütünleşme hareketlerini oldukça güçleştirmiştir. Çünkü

² Üye ülkelerin dış politikalarını Avrupa dış politikası çerçevesinde analiz eden ilk çalışmalar konusunda Bkz: Chirstopher Hill, *National Foreign Policies and European Political Cooperation*, London, GeorGE Allan & Unwin, 1983; Chirstopher Hill, *The Actors in Europe's Foreign Policy*, London, , Routledge, 1996; Ian Manner ve Richard Whitman, *The Foreign Policies of European Union Member States*, Manchester, Manchester University Press, 2000; Ben Tonra, *The Europeanisation of National Foreign Policy: Dutch, Danish and Irish Foreign Policy in the European Union*, Hamshire, Ashgate Publishing, 2001.

uluslararası ilişkilerde dış ilişkilerin planlanması, yönetimi ve kontrolü konusunda ulus devletler kendilerini temel aktör olarak görmektedir. Bunların, “egemenliklerine aykırı buldukları için kendilerinin rızası dışında hiçbir zorlayıcı gücü ve herhangi bir otoriteyi kabul etmedikleri varsayılmaktadır” (Ari, 2011, s. 64). Başlangıçta Avrupa düzeyindeki dış ve güvenlik politikası oluşturma girişimlerinin, üye ülkelerin özellikle kendi güvenlik ve savunmayla ilgili dış politika konularında egemenlik haklarından feragat etmek istememelerinden dolayı ulusüstü bir kurumsal yapıya dönüşmesi arzulanmamıştır. ODP’nin kurumsallaşma sürecinde de aynı kaygılar söz konusudur ve “AB düzeyindeki dış politika süreçlerinin, üye ülkelerin kontrolünde olan veya bütün üye ülkelerin oybirliğine dayanan hükümetlerarası bir niteliğe göre oluşturulduğu görülmektedir” (Pomorska, 2008, s. 24).

Avrupa dış politika alanındaki siyasi işbirliğinin hükümetlerarası niteliğinin yanı sıra AB’nin ulusal düzeyde dış politika değişimini sağlayacak yeteneğe sahip olup olmadığı tartışması, sürecin temel aktörünün üye ülkeler mi, yoksa AB mi olduğu sorusunun sorulmasına yol açmıştır. Çünkü uluslararası sistemde AB’nin güvenlik ve savunma alanlarındaki imajı, ekonomik alandaki kadar güçlü değildir (Bull, 1982, s. 151; H. Smith, 2002, s. 1). Bu doğrultuda AB’nin üye ülkelerin dış politika süreçlerini etkileme kapasitesi, birinci sütunu kapsayan politika alanlarına göre zayıf kalmaktadır. Bu durum, ulusal düzeyde meydana gelen değişikliklerin açıklanmasında AB etkilerinin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Ulusal dış politikaların Avrupalılaşmasında bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ayrımın yapılmasının oldukça zor olması nedeniyle değişimin nedenselliğinin saptanması güçleşmektedir. Buna karşın özellikle birinci sütundaki politika alanlarının zorlayıcı hiyerarşik dikey ilişkileri içermesi, hukuki açıdan bağlayıcı kuralların konması ve AB kurumlarının zorlayıcı yetkiye sahip olması, Avrupalılaşmanın üye ülkeler üzerindeki etkisinin tespit edilmesini kolaylaştırılmaktadır. Çünkü ulusal değişimler, AB hukukunun zorunlu olarak uygulanmasının bir sonucudur. Bu da Avrupa ve ulusal düzey arasındaki uyum veya uyumsuzluk derecesi çerçevesinde ele alınmakta ve ulusal düzeydeki değişimin kapsamı ve mekanizmaları buna göre belirlenmektedir. Ancak ulusal dış politikaların Avrupalılaşmasında bu tür bir zorlayıcı hukuki durum olmadığından iki düzey arasında uyum veya uyumsuzluğun ortaya çıkması söz konusu değildir. Böylece uyum derecesinin dış politika alanında uygulanması çok sınırlı kalmakta ve bu da bağımsız değişkenin Avrupa bütünleşmesi mi, yoksa üye ülkeler mi olduğunun tespitini oldukça zorlaştırmaktadır (Pomorska, 2008, s. 24-25).

Bu tür bir metodolojik çıkmaza saplanmak yerine üye ülkelerin Avrupa düzeyinde oluşturulacak yeni yapılar ve politikalar üzerinde etkili birer aktör olabileceğini ve AB düzeyinde meydana gelen gelişmeler karşısında üye ülkelerin kendi ulusal politikalarını AB’ye uyumlu hale getirdikleri bir süreç olarak görmek daha doğru olacaktır. Bundan dolayı süreç, kaçınılmaz olarak devam eden ama tek yönlü gerçekleşmeyen bir şekle bürünür. Ancak böyle bir sürecin başlatılabilmesi öncelikli olarak üye ülkelerin Avrupa düzeyinde dış ve güvenlik politikasının oluşturulması konusunda gönüllü olmalarına bağlıdır. Nitekim Avrupa düzeyindeki dış politika işbirliğinin üye ülkelerin kontrolünde bulunduğunu belirten hükümetlerarası yaklaşım, dış politika konusunda “AB’den bağımsız olarak ulusal çıkarlarını tanımlayan ulusal hükümetlerin ayrıcalıklı bir rolünün olduğunu ve hükümetlerin bu çıkarları AB düzeyindeki müzakere masasına getirdiklerini vurgulamaktadır” (Wong ve Hill, 2011, s. 5). Liberal hükümetlerarası yaklaşımın en önemli temsilcilerinden olan Moravcsik’in (1993) de belirttiği gibi, Avrupa bütünleşmesinin en temel kaynağı, devletlerin kendi çıkarları ile bağlantılıdır ve bu çıkarlar doğrultusunda her üye ülke, “AB’yi kendi ulusal çıkarlarını diğer üye ülkelere kabul ettirmeye çalıştıkları bir platform olarak görmektedir” (Gross, 2009, s. 17).

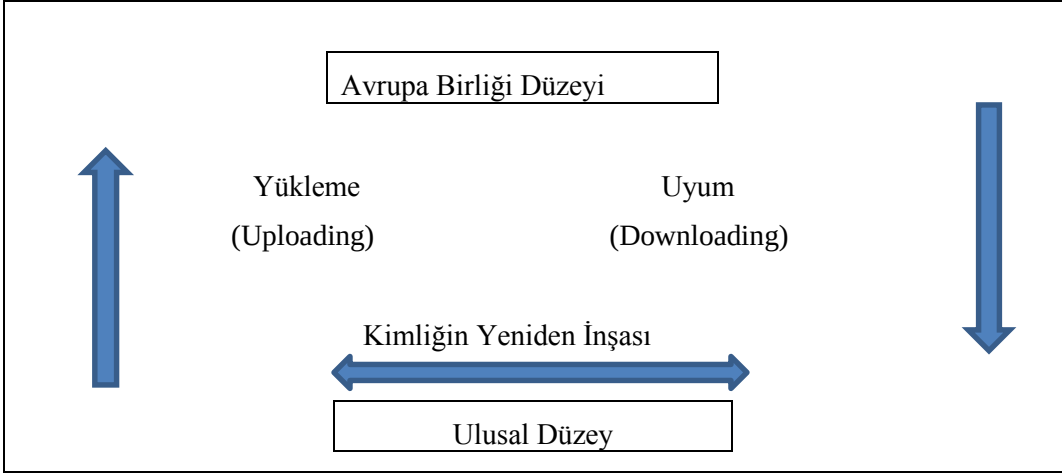
Bu yaklaşıma göre dış politikanın temel aktörleri hala üye ülkelerdir ama bunların ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için başlattıkları girişimler, AB düzeyinde yeni politik ve kurumsal

yapıların ortaya çıkmasını da beraberinde getirmektedir. İşte tam da bu noktada üye ülkelerin başlatmış olduğu süreç tersine dönmekte ve üye ülkelerin dış politikalarının AB dış politikasına adapte olmasını sağlayacak sürecin başlamasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda yeni işlevselcilik, ulusal dış politikadaki temel aktörlerin dış politika elitlerinin olduğunu ve bu aktörlerin, Avrupa düzeyindeki siyasal bütünleşmeyi Avrupa Siyasi İşbirliği (1970) ile başlayan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası –ODGP (1992) ve Avrupa Savunma ve Güvenlik Politikası - ASGP (2000) ile devam eden bir işbirliği süreci kanalıyla hayata geçirdiklerini iddia etmektedir. Buna göre, ulusal diplomatların ve Brüksel’de görevlendirilen hükümet yetkililerinin Komisyon, Konsey ve diğer üye ülkelerin diplomat ve yetkilileri ile bir etkileşime girmeleri, Topluluk refleksini istisna olmaktan çıkarak üye ülkeler arasında bir norm haline getirmektedir. Bu normların oluşmasında uluslararası AB kurumlarının önemli bir rolü vardır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, ulusal dış politikaların Avrupalılaşmasının çoğunlukla gönüllülük esasına dayanması ve AB’nin koşulluluk politikasının kullanıldığı katılım öncesi süreçler dışında herhangi bir uyum baskısına yol açmaması, üye ülkelerin temel aktör olmayı sürdürmesine ve dolayısıyla her üye ülkede ulusal dış politikanın Avrupalılaşmasının farklı düzeylerde gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Son olarak belirtilmesi gereken nokta ise yapılan araştırmalarda Avrupalılaşmanın ulusal dış politikaların değişimini açıklayan temel faktör olarak benimsenmesinin diğer iç ve dış faktörlerin göz ardı edilme tehlikesini ortaya çıkarabilmesidir (Major, 2005, s. 183; Pomorska, 2008, s. 25). Ulusal düzeyde ortaya çıkan değişimleri diğer değişkenleri AB etkisinden izole ederek açıklamak, üye ülkelerin AB’nin istediği benzer bir şeyi yapması durumunda bunun AB’nin taleplerinden kaynaklandığı varsayımını kuvvetlendirecektir (Radaelli ve Pasquier, 2008, s. 41). Ancak çoğu zaman ulusal dış politikalar iç ve dış faktörlerden etkilenebilir. Örneğin, ulusal düzeyde hükümetin değişmesi, iktidar partisinin gücünü kaybetmesi ya da darbe gibi iç faktörler ile diğer uluslararası örgütlerin mevcudiyeti veya 11 Eylül gibi uluslararası siyasi gelişmeler sonucunda bir değişim yaşanabilmektedir (Major, 2005, s. 183). Bu doğrultuda Avrupalılaşmanın yukarıda belirtilen değişkenlere koşut olarak ortaya çıkan bir süreç şeklinde algılanması, ulusal dış politikadaki değişimlerin daha sağlıklı açıklanmasına da olanak sağlayacaktır.

Dış Politikanın Avrupalılaşmasının Boyutları

Avrupalılaşma, AB düzeyi ile ulusal düzeyin birbirini etkiledikleri bir süreç olarak görülmektedir (Juncos ve Pomorska, 2006; Major, 2005; Wong ve Hill, 2011).. Bu bağlamda, “ulusal dış politikaların Avrupalılaşması, hem politik yakınlaşmaya hem de üye ülkelerin politikalarının Avrupa politikası haline geldiği bir değişim sürecine gönderme yapmaktadır” (Wong ve Hill, 2011, s. 4). Bu nedenle ulusal dış politikaların Avrupalılaşmasının değerlendirilmesinde top-down (yukarıdan aşağı) ve bottom-up (aşağıdan yukarı) yaklaşımları birlikte kullanılır. Nitekim Avrupa düzeyi ve ulusal düzeyler arasındaki etkileşimlerin ulusal dış politika tercihlerinin AB’ye taşınması ve AB dış politikasının ulusal düzeylere yüklenmesi temelinde gerçekleştiği varsayılmaktadır. Böylece ulusal dış politikanın Avrupalılaşmasının, diğer politika alanlarındakinden farklı olarak iki yönlü bir etkileşimin sonucu olduğu söylenebilir.

Şekil 1. 1. Ulusal Dış Politikaların Avrupalılaşmasının Boyutları

Kaynak: Gross, Eva (2009) *The Europeanization of National Foreign Policy: Continuity and Change in European Crises Management*, s. 16.

Avrupalılaşmanın Yukarıdan Aşağı Boyutu

Avrupa düzeyindeki siyasal yapıların ve politikaların ulusal düzeye taşınması olarak nitelendirilen yukarıdan aşağı yaklaşımı, üye ülkelerin AB standartlarına, normlarına ve kurumlarına uyum sağlama sürecini ifade eder (Börzel ve Risse, 2003; Radaelli, 2003; Wong ve Hill, 2011; Cowles v.d. 2001). Bu yaklaşım çerçevesinde AB bütünleşme süreci ve AB düzeyindeki gelişmeler, üye ülkelerin politikaları üzerinde bir uyum baskısı oluşturarak AB politikalarına uyum yönünde bir değişimin yaşanmasına önayak olmaktadır. Fakat dış politika alanında Avrupalılaşmanın bu boyutu, sert uyum mekanizmalarına sahip hiyerarşik Topluluk politikalarının aksine ulusal uyum için daha yumuşak mekanizmalar öngörmektedir. Bunun temel nedeni ise üye ülkelerin, AB düzeyinde dış politikanın oluşturulmasında ve uygulanmasında hala temel aktör olarak görülmesidir (K. Smith, 2014, s. 8). Bundan dolayı dış politikanın Avrupalılaşması sürecinde, Avrupa düzeyi ile ulusal düzey arasındaki uyum derecesinin, üye ülkeler üzerinde her durumda diğer AB politika alanları kadar etkili olması beklenmez.

1990’larda AB’nin kurumsal dış politika kapasitesinde ve politika alanında hızlı bir büyüme gerçekleşmiş ve üye ülkeler dış politika konularında ‘tek sesliliğin’ sağlanması için egemenlik haklarının bir kısmını belirli şartlar altında AB kurumlarına devretmiştir. Bu gelişme, “üye ülkelerin kendi tercihlerinden çok uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişimler -Soğuk Savaşın sona ermesi, Balkanlardaki istikrarsızlıklar ve genişleme sürecinin getirdiği güvenlik sorunları-sonucunda ortaya çıkmış” ” (Tonra ve Christiansen, 2004, s. 2) ve üye ülkelerin, AB düzeyindeki dış politika inşa sürecinden daha fazla etkilenmesine neden olmuştur. Bu gelişme ekseninde 1992 yılında AB düzeyindeki dış politika koordinasyonunun ODGP rejimi altında kurumsallaşması, üye ülkelerin, üyelik gereksinimlerini karşılama noktasında ulusal dış politikalarını Avrupa düzeyinde oluşan politikalar ile uyumlaştırmasına da zemin hazırlamıştır (Wong ve Hill, 2011, s. 7). Böylece bir yandan AB düzeyinde dış politika sürecinin kurumsallaşması, diğer yandan AB düzeyinde dış politika yapımı sürecine üye ülkelerin katılımı, zamanla üye ülkeler ve AB kurumları arasında ortak normların oluşmasını ve bu anlamda bir yakınlaşmanın (*convergence*) ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır (Wong, 2006, s. 12).

AB üyesi ülkeler, ODGP'ye katılım yoluyla asimetrik bir şekilde AB'den etkilenebilmektedir (Miskimmon, 2007, s. 5). Özellikle AB düzeyinde oluşan normlar çerçevesinde üye ülkeler, dış politika tercihlerini AB düzeyine göre gözden geçirmek ve AB'ye uyumlu hale getirmek zorunda kalmaktadır. Örneğin, AB dış politikası uzun bir süre boyunca üye ülkeler tarafından 'sivil güç' değerleri üzerinden inşa edilmiş (Manners, 2002) ve bu sayede uluslararası politikada sivil güç enstrümanlarını kullanan Japonya gibi ülkeler ile iyi ilişkiler kurulmuştur. Ancak "Fransa'nın Japonya'ya karşı 1991 yılına kadar takındığı düşmanca tutum, diğer üye ülkelerin ve Avrupa Komisyonunun baskıları neticesinde değişmek zorunda kalmış ve Fransa, Japonya'yı değerli bir ortak olarak gören AB'nin politikaları ile benzer çizgiye gelmiştir" (Wong, 2006, s. 19). Buna karşın dış politika adaptasyonunun her üye ülkede farklı şekilde ortaya çıktığı ve bunun üye ülkeler arasında genel bir homojenleşmeye neden olmadığı da belirtilmelidir. "Üye ülkelerin AB dış politika sürecine katılmaları, onların AB dış politikasından bir şekilde etkilenebilmelerini" (Miskimmon, 2007, s. 5) sağlar. Bu etki, üye ülkelerin dış politika süreç ve tercihlerini her durumda AB dış politika süreç ve tercihlerine yakınlıktır (Wong ve Hill, 2011, s. 11-12). Bu bağlamda Manners ve Whitman'ı vurguladığı gibi, üye ülkeler Avrupa dış politika süreci içerisinde yer alıyor olsalar bile bu ülkelerin birçoğu AB düzeyindeki dış politika hedeflerine sınırlı şekilde katılmaktadırlar (Manners ve Whitman, 2000, s. 243).

Avrupalılaşmanın yukarıdan aşağı boyutu, üye ülkelerin büyüklüğü, dış ilişkiler ağına kapsamı ve ulusal kimliği gibi faktörler tarafından yönlendirilir ve bu anlamda ulusal dış politikalarının Avrupalılaşması daha kolay ya da zor olabilir. AB'nin büyük üye ülkeleri -Britanya, Fransa ve Almanya-, genellikle AB dış politikasından etkilenen değil, daha çok AB dış politikasını şekillendiren ülkeler olarak görülmektedir (Gross, 2009, s. 4). Küçük üye ülkelerin ise AB dış politikasından daha şiddetli etkilendiği düşünülmektedir. Çünkü bu ülkelerin AB düzeyinde oluşmuş dış politika hedeflerine adapte olmaları, büyük üye ülkelere göre daha kolay gerçekleşir. Ancak bu, büyük üye ülkelerin AB dış politikasından etkilenebilmemesi veya AB'nin uyum baskısına cevap olarak ulusal dış politikalarını AB ile uyumlaştırdığı anlamına gelmemektedir. Her ne kadar ulusal elitler, kendi ulusal çıkarlarını ön planda tutmaya devam etseler de-uluslararası sistemdeki değişimin belirginleşmesi ve Brüksel merkezli karar alma süreçlerinin işlerlik kazanması, aşamalı olarak Avrupa'nın ve ulusların çıkarlarını neyin oluşturduğu ve kimin temsil ettiği sorularını farklılaştırmaktadır (Wong, 2008, s. 327). Bu değişim, AB'nin dış ticaret ilişkilerinde çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de üye ülkeler -büyük üye ülkeler de dâhil- dünya pazarlarına erişimlerini iyileştirmek/pekiştirmek konusunda ulusal çıkardan çok ortak çıkarları öne sürmekte ve doğal olarak Dünya Ticaret Örgütündeki (DTÖ) çok taraflı müzakerelerde Japonya, ABD ve Çin gibi güçlü ekonomiler karşısındaki konumlarını güçlendirebilmek için AB Komisyonunun belirlemiş olduğu politikalara uyumlu hareket etmektedir (Wong ve Hill, 2011, s. 8; Wong, 2011, s. 165).

Anlaşılabileceği üzere büyük üye ülkelerin de AB düzeyinde oluşan dış politika hedefleri ile aynı çizgiye geldikleri durumlar söz konusudur. Yukarıdan aşağı doğru işleyen bir süreç olarak Avrupalılaşma, bütün üye ülkeleri etkileme potansiyeline sahip olabilmektedir. Öyle ki Wong'un (2006) Uzakdoğu Asya'ya yönelik Fransız dış politikası üzerine yapmış olduğu çalışma da AB kurumlarının ve ODGP'nin Fransız dış politikası üzerinde beklenenden fazla etkili olduğunu göstermiştir (Wong, 2006, s. 51). Bu durum oldukça şaşırtıcıdır çünkü Fransız dış politika aktörlerinin ulusal egemenliği öne çıkarıp ortak dış politika oluşturulmasının ulusal egemenliği sınırlandıracağını düşündüğünden dolayı AB düzeyindeki dış politika kurumsallaşmasına karşı muhalif ve güvensiz olduğu bilinmektedir (Charillon ve Wong, 2011, s. 20). Fransa ulusal dış politikasının Avrupalılaşmasının temel faktörü ise Uzakdoğu Asya örneğinde olduğu gibi, Fransız ulusal kapasitesinin yetersiz olduğu ve bu yetersizliğin AB'nin kapasitesi ile giderilebileceği düşüncesidir.

Bilindiği üzere AB'nin üye ülkelerin ulusal dış politikalarını etkilemesi daha çok üyelik sürecinde yaşanmaktadır (Irondelle, 2003, s. 223). AB'ye tam üyelik sürecinde aday ülke ve üye ülkenin Avrupalılaşması arasında önemli farklılıklar vardır. AB ile üye ülkeler arasında çift yönlü bir etkileşim mevcutken aday ülkeler arasında asimetrik güç dengesine dayanan tek yönlü bir Avrupalılaşma süreci söz konusudur. Buradaki "tam üyelik beklentisi, aday ülkenin siyasal, ekonomik ve sosyal politikalarını AB'ye uyumlu hale getirmesi için itici gücü oluşturur" (Pomorska, 2008, s. 27). Bundan dolayı yeni üye ülkelerin ulusal dış politikaları, daha önceden oluşturulan Avrupa dış politikasına bağlı tercih ve çıkarlar doğrultusunda AB düzeyindeki siyasal yapıların ulusal düzeye taşınmasını, yani yukarıdan aşağı yönde oluşan bir uyum sürecini içerir. Örneğin, "Yunanistan ve İspanya, AB'ye üyelik sürecinde dış politikalarını AB dış politikası ile uyumlu hale getirebilmek için geleneksel dış politika tercihlerinde önemli değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır" (Tsardanidis ve Stavridis, 2005, s. 222). İspanya, AB üyeliği ile Arap-İsrail çatışmasındaki tutumunu değiştirmiş ve AB'ye üye olduğu gün İsrail'i resmen tanımıştır. İsrail'e karşı geleneksel dış politikasından vazgeçen İspanya, AB ile aynı doğrultuda politikalar izlemeye başlamıştır. Aynı şekilde Yunanistan, Ortadoğu politikası konusunda 1989'da İsrail'i hukuki olarak tanıyarak geçte olsa bu konudaki politikasını Avrupalılaştırmıştır. Öte yandan, AB üyeliğinin süresi de üye ülkelerin AB dış politikasının inşasında önemli rol oynamaktadır. Nitekim eski üye ülkelerin aksine Birliğe yeni katılan üye ülkelerin Avrupa dış politika işbirliği sürecini ve AB dış politika müktesebatını yeniden şekillendirme konusunda etkili olduklarını söylemek oldukça zordur.

Avrupalılaşmanın Aşağıdan Yukarı Boyutu

AB, üye ülkelerin ulusal dış politikalarını, Avrupalılaşmanın başlıca faktörü olan ODGP çerçevesinde yeniden ele almaktadır. Ulusal dış politikaların Avrupalılaşması, ODGP ile ivme kazanmış olmasına rağmen üye ülkelerin ulusal dış politikaları ve ODGP arasındaki ilişkinin niteliği konusunda şüpheler vardır. Hix ve Goetz'e (2000) göre, AB dış politikasının hükümetlerarası niteliği ve ODGP'nin zayıf kurumsal yapısı, ulusal politikalar üzerinde sınırlı bir etki yaratır. Özellikle AB üyesi ulus devletlerin dış politika alanını son derece hassas bir alan olarak görmeleri, Avrupalılaşmanın üye ülkelere olan etkisini sınırlandırmaktadır (Gross, 2007, s. 7). Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, üye ülkelerin AB dış politika sürecine katılmaları, bu ülkelerin dış politika tercihlerini AB düzeyine taşımalarını da zorunlu kılmaktadır. Çünkü siyasal bütünleşmenin sağlanması için dış politikaya ve güvenliğe ilişkin hususlar, Maastricht Antlaşması'nda geniş kapsamlı bir şekilde hukuki bir boyut kazanmıştır. Bundan dolayı üye ülkeler ve AB arasında özellikle dış politika alanında daha yüksek uyumsuzluğun ortaya çıkması ve bu çerçevede üye ülkelerin bir uyum baskısı ile karşı karşıya kalması muhtemeldir. Héritier'in (2001) de belirttiği gibi, üye ülkeler uyum baskısı ve uyum maliyetini en aza indirmek için kendi ulusal (dış) politika tercihlerini ve çıkarlarını Brüksel'e taşımaya çalıştıkları görülmektedir (Héritier, 2001, s. 45-46).

Avrupalılaşmanın aşağıdan yukarı boyutu, bir üye ülkenin ulusal dış politikasının, AB'nin ortak dış politikasının gelişimine katkısı ve etkisinin derecesi ile ilişkilendirilir (Tsardanidis ve Stavridis, 2005; Gross, 2009; Flers ve Müller, 2012). Bu yaklaşıma göre "Avrupalılaşma, sadece AB birleşme sürecine ya da üye ülkelere olan etkileri değil -ulusal düzeyde AB'nin içselleştirilmesi-, aynı zamanda ulusal dış politika pozisyonlarının AB düzeyinde nasıl Avrupalılaşmış veya AB'leştiğini içermektedir" (Tsardanidis ve Stavridis, 2005, s. 221). Sürecin temel aktörleri olan üye ülkeler, kendi ulusal tercihlerini proaktif olarak ulusal düzeyden AB düzeyine taşımayı amaçlamaktadırlar. Bir üye ülke için bunun potansiyel faydaları, uluslararası sistemde kendi ulusal etkinliğini artırmak, tartışmalı uluslararası problemler karşısında risk maliyetlerini azaltmak ve AB'nin uluslararası arenadaki güçlü varlığından kaynaklanan fırsatları kullanmaktır (Ginsberg, 2001, s. 27).

Böylece üye ülkelerin kendi politikalarını AB düzeyine taşıyarak ulusal kaynaklarını bir havuzda birleştirmesi, üye ülkenin uluslararası politikada tek başına üstesinden gelemeyeceği konular üzerindeki etkinliğini ve kapasitesini artıracaktır. Kolektif AB eylemlerinin faydasının tek taraflı ulusal eylemlere göre daha fazla olması, “üye ülkelerin dış politika tercihlerini ve önceliklerini AB düzeyine taşımalarını kolaylaştıracak ve ulusal dış politikanın Avrupalılaşmasını teşvik edecektir” (Flers ve Müller, 2012, s. 22). Ancak özellikle küçük üye ülkelerin, kendi ulusal tercihlerini AB düzeyine taşımada yetersiz olduğu ve genellikle büyük ülkelerin kendi ulusal tercihlerini AB düzeyine taşıyarak bunları birer AB politikası haline dönüştürme başarısını gösterdiğini iddia edilebilmektedir. Fakat ODGP’nin temel amacı, yalnızca ulusal çıkarların müzakere edildiği bir forum görevi üstlenmek değildir. ODGP, bütün üye ülkeler ve AB kurumları için bir ulusüstü kimliğin oluşmasına öncülük ederek ortak Avrupa çıkarlarının tesisine imkân tanır (Tonra, 2001, s. 12). Bu nedenle Avrupalılaşmanın aşağıdan yukarı boyutuna göre AB üyesi ülkeler, AB düzeyinde ortaya çıkan uyum baskısı karşısında pasif alıcılar olarak değil, AB düzeyine kendi ulusal tercihlerini taşımaya çalışan aktif aktörler olarak kabul edilmektedir (Tsardanidis ve Stavridis, 2005, s. 221). Gene de bu sürecin salt büyük ülkeler lehine işlediğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Çünkü ODGP’nin hükümetlerarası karar alma süreçlerini içermesi, her üye ülkenin -küçük veya büyük, güçlü veya görece daha az güçlü- kendi ulusal tercihlerini AB düzeyine taşımasına olanak sağlamaktadır.

Üye ülkelerin kendi ulusal tercihlerini AB düzeyine taşıyarak Avrupalılaşması, üye ülkelerin ulusal hedeflerini gerçekleştirmede daha düşük maliyet ve daha az risk ile karşılaştığı durumlarda mümkün olacaktır (Ginsberg, 2001, s. 26; Gross, 2009, s. 18). Nitekim üye ülkeler, Avrupa dış politika işbirliğinin sunmuş olduğu fırsatlar çerçevesinde uluslararası arenada üçüncü ülkelere karşı uygulanacak siyasi ve ekonomik yaptırımlar sonucu oluşacak maliyetin azaltılması noktasında kendi dış politika tercihlerini AB düzeyine taşıyıp ulusal dış politikalarının Avrupalılaşmasını gerçekleştireceklerdir. AB’nin kurucu ülkelerinden biri olarak Fransa, birçok alanda ulusal dış politika tercihlerini AB düzeyine taşımış ve AB’nin prestijini ve kaynaklarını kullanarak daha düşük maliyet ve daha az risk altında kendi dış politika hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır/çalışmaktadır (Wong, 2006; Wong ve Hill, 2011; Flers ve Müller, 2009). Örneğin, 2006 yılındaki Lübnan Savaşı sırasında üye ülkeler, İsrail’in askeri operasyonu karşısında farklı pozisyona sahip olmalarına rağmen Fransa’nın AB düzeyindeki girişimleri sonucunda çatışmanın yatıştırılması ve diplomatik çözüm üretilmesi için AB’nin aktif rol alması gerektiği konusunda uzlaşmışlardır (Gross, 2009, s. 49). Böylece Fransa, Lübnan ile olan tarihsel dış politika tercihlerini AB üzerinden ama ABD ile karşı karşıya gelmeden gerçekleştirme imkânına kavuşmuştur.

Bununla birlikte üye devletler, diğer ülkeler ile olan dış politika sorunlarını AB düzeyine taşıma noktasında daha istekli olacak ve sorunun çözümü konusunda ellerini güçlendirmeyi tercih edecektir (Tsardanidis ve Stavridis, 2005). Bunlar, kendi dış politika alanında başka bir ülkeyle yaşamış olduğu sorun karşısında diğer üyelerin desteğini sağlamak isteyeceklerdir. Bu durum, ulusal dış politikanın Avrupalılaşmasının, üye ülke için araçsallaştığı anlamını taşır. Yunanistan’ın, Türkiye ile olan anlaşmazlıklarını AB düzeyine taşıması bunun en iyi örneklerinden biridir. Yunanistan’ın Türkiye karşısındaki dış politika kabiliyeti ve kapasitesi, AB’ye üye olduktan sonra güç kazanmıştır. Nitekim 1986’da Türkiye, AB ile olan ilişkilerini geliştirmeye karar verdiğinde Atina, AB üyeliğinin Türkiye ile yapacağı müzakerelerde kendisine üstünlük sağladığını fark etmiş -AB üyeliği konusunda veto tehdidi- ve uzun bir süre bu durumu Türkiye’ye karşı kullanmıştır (Ioakimidis, 2003, s. 545). Böylece Yunanistan ve Türkiye arasındaki gerilimler -özellikle Kıbrıs ve Ege sorunları konusunda- NATO kapsamı dışında AB düzeyinde tartışılmaya başlamış ve iki ülke arasındaki sorunların normalleştirilmesi konusunda üye ülkeler ve AB kurumları sürece dâhil olmuştur.

Görüldüğü üzere aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir süreç olarak Avrupalılaşıma, özellikle 1970’li yıllarda üye ülkelerin uluslararası sorunları tartışmak için başlattıkları bir süreçtir. 1990’lı yıllarla birlikte AB düzeyinde bir dış politikanın inşasına zemin hazırlayan Avrupalılaşıma, üye ülkelerin -özellikle büyük üye ülkeler- bu süreçte etkili aktörler olmak istemesini de beraberinde getirmiştir. Böylece üye ülkeler, kendi ulusal tercih ve hedeflerinin, farklı şekillerde ve farklı nedenlerle AB dış politika alanındaki işbirliğinin bir parçası olması için çaba göstermeye başlamıştır. AB düzeyinde dış politika oluşturmaya yönelik bu çaba, üye ülkelerin kendi ulusal tercihlerini AB düzeyine taşıdıkları ya da yansıttıkları bir konuma ulaşmıştır.

Dış Politikada Avrupalılaşımanın Mekanizmaları

Yasal uyum baskısının ve üye ülkeler üzerinde herhangi bir zorlamanın olmadığı durumlarda -ki dış politika alanı böyle bir alandır- sosyalleşme ve öğrenme, ulusal politikaların Avrupalılaşımasının en temel mekanizmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupalılaşımanın boyutları açıklanırken işaret edildiği gibi, elitlerin sosyalleşme süreci ve AB dış politika normlarının ortaya çıkması, hem üye ülkelerin kendi ulusal tercihlerini Avrupa düzeyine taşımalarını hem de Avrupa düzeyinde oluşan siyasal yapıların ulusal düzeye taşınmasını tetiklemektedir. Öğrenme süreci, yani inançların, algıların ve siyasi elitlerin tutumlarındaki değişikliklerin kavranması, ulusal dış politikada bir dönüşüme ve ulusal dış politikaların Avrupa düzeyi ile uyumlu hale gelmesine olanak sağlayabilmektedir.

Tablo 1.1. Ulusal Dış Politikaların Avrupalılaşımasının Boyutları, Mekanizmaları, Görünüşü ve Göstergeleri

Boyutları	Mekanizmaları	Görünüş	Göstergeleri
Aşağıdan Yukarı/Taşıma (Uploading)	Sosyalizasyon ve Öğrenme	Ulusal politika tercihlerinin, modellerinin ve fikirlerinin AB düzeyine yansıtılması (projection)	- Üye ülke, uluslararası politikada ulusal etkinliğini artırmaya çalışır.
Üye devletler, AB dış politikasını ve diğer üye devletlerin dış politikalarını etkilemeye çalışırlar.			- Diğer üye ülkelerin dış politikasını etkilemeye çalışır. - AB’yi koruyucu bir şemsiye olarak kullanır.
Yukarıdan Aşağı/İndirme (Downloading)	Sosyalizasyon ve Öğrenme	Politika uyumu, ulusal kurumların, tercihlerin, fikirlerin ve politikaların AB düzeyinde kabul edilen norm ve değerlere uyum sağlaması	- AB’nin politik gündeminin öneminin artması
Üye ülkeler, AB ve diğer üye ülkelerin etkilerine ve uyarılarına maruz kalırlar.			- Ortak amaca olan bağımlılığın artması - Ortak politika zorunluluklarının ulusal tercihlerin önünde yer almaya başlaması - AB üyeliğinin içselleştirilmesi ve onunla bütünleşme süreci

Kaynak: Wong, Reuben & Hill, Christopher (2011) *National and European Foreign Policies: Towards Europeanization*, s. 7.

Öğrenme

Öğrenme, Avrupalılaşmanın kullandığı ve ulusal dış politikaların AB dış politikası ile uyumlaştırılmasına yol açabilecek bir mekanizmadır (Wong, 2006; Flers ve Müller, 2009). Bu mekanizma, genellikle üye ülkeler arasındaki politika ve fikir değişimlerini vurgular. Nitekim öğrenme ile ilgili teorik perspektif, AB dış politika inşası ve ulusal çıkarların çatışması gibi geleneksel yaklaşımlarından farklı olarak belirsizliklere karşı birlikte hareket edilmesi, bilginin toplanması ve kullanılması ile yeni yapıların inşasını kapsar. Ulusal politikaların Avrupalılaşması sürecinde öğrenmenin önemi, AB dış politikasının yapılandırılması konusunda sıklıkla vurgulanır. Örneğin, Soğuk Savaşı takiben Balkanlarda ortaya çıkan çatışmalar, Irak Savaşı'nda AB'nin başarısızlığı ve bu başarısızlıklardan öğrenilen deneyimler, dış politika alanında AB düzeyinde daha fazla kurumsallaşmanın ve dış politika işbirliğinin genişletilmesini gündeme getirmiştir (Müller ve Flers, 2012, s. 28).

Levy (1994) öğrenme sürecini, “gözlem ve deneyimlerin yorumlanması sonucunda inançlardaki bir değişim veya yeni inanç, beceri ve prosedürlerin gelişmesi (ve yerleşmesi) olarak tanımlanmaktadır” (Levy, 1994, s. 283). Aktörlerin inanç ve değerlerindeki bir değişim, onların ulusal dış politika tercihlerini de önemli farklılaştıracaktır. Çünkü bu değişim, iç veya dış etkilere değil, mevcut inançların değişmesinden kaynaklanır. Bu bağlamda öğrenmenin Avrupalılaşmanın bir mekanizması olarak kabul görmesi, AB dış politikasının danışma, uzlaşma ve bilgi paylaşımına dayalı bir özelliğe sahip olması ve üye ülkelerin AB düzeyinde dış politika geliştirilme sürecini öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir arena şeklinde benimsemesi ile bağlantılıdır.

Alec de Flers ve Müller (2012), ulusal dış politikaların Avrupalılaşmasında üç temel öğrenme türü tespit etmişlerdir. Bu üç tür sırasıyla ‘örgütsel öğrenme’, ‘politik öğrenme’ ve ‘ders çıkarma/politika transferi’dir (Flers ve Müller, 2012, s. 28). Bu öğrenme süreçleri ile AB üyesi ülkelerin ulusal dış politikalarındaki değişimin kapsamı ve derecesi gösterilmeye çalışılmıştır. Örgütsel öğrenme, adından da anlaşılacağı gibi, örgütsel değişim ile sonuçlanan davranış değişikliğini içerir. Bu öğrenme sürecine göre, “ulusal aktörlerin kendi çıkarlarını daha etkili sürdürülebilmeleri için kendi kurumlarını, idari süreçlerini ve prosedürlerini diğer örgütlerle uyumlu hale getirmeleri gerekir” (Baun ve Marek, 2013, s. 9). Avrupa dış politikası kapsamında örgütsel öğrenme ise iki düzeyde ortaya çıkabilir. Bu süreç sonunda hem AB düzeyinde hem de ulusal düzeydeki idari süreçlerin, kurumların ve prosedürlerin değişmesi mümkündür.

AB düzeyinde öğrenme süreci, birçok üye ülkenin temsilcisine yeni beceriler kazandıracaktır. Bu beceriler, özellikle AB düzeyindeki politika yapma süreçlerinde Birliğe yeni katılmış üye ülkelerin temsilcileri için oldukça önemlidir. Çünkü bu ülkelerin temsilcileri “kendi ulusal çıkarlarını ve tercihlerini en etkili şekilde nasıl AB politikalarının bir parçası haline getirebileceklerini, AB düzeyinde katıldıkları örgütsel etkileşimler sonucunda öğrenir” (Juncos ve Pomorska, 2006, s. 6). Bununla birlikte “AB düzeyinde öğrenme deneyimlerinin üye ülkelerde kurumsallaşması, ulusal kurum içi iletişim, örgütsel ve siyasal kültür, insan ve mali kaynaklar gibi birçok faktöre bağlı olarak değişebilmektedir” (Flers ve Müller, 2012, s. 29). Bu faktörlerin eksikliği durumunda bir üye ülke temsilcisinin AB düzeyindeki öğrenme deneyimi dikkate alınarak ulusal düzeyde değişim yaşanması, mümkün olmayacaktır.

Öğrenmenin diğer önemli bileşeni, bilgi paylaşımı, ortak dış politika deneyimleri ve müşterek bilginin oluşturulması sürecindeki ‘politik öğrenme’dir (Baun ve Marek, 2013, s. 10-11). AB üyesi ulusal aktörler, bu öğrenme süreci ile kendi tercihlerini -etkileşim sürecine katılmadan önceki tercihler- yeniden gözden geçirerek ve değerlendirerek AB düzeyinde oluşan politika duruma göre şekillendirir. Ancak burada belirtilmesi gereken konu, AB düzeyindeki politik öğrenme sürecinin, hükümet başkanları ve bakanlar konseyi gibi üst düzey politize ortamlar yerine Juncos ve

Pomorska'nın (2006) belirttiği üzere, ODP çalışmaları gruplarındaki uzman toplantıları gibi daha az politize olan ortamlarda daha kolay olacaktır. Bunun temel nedeni, üye ülke temsilcilerinin AB düzeyindeki toplantılarda hassas siyasi konular yerine daha teknik konuları ele almalarından kaynaklanmaktadır.

Öğrenmenin üçüncü kavramlaştırması 'ders çıkarma (lesson drawing)/politika transferi'dir. Bu öğrenme sürecinde üye ülkeler, diğer üye ülkelerin başarılı deneyimlerini ve uygulamalarını, gönüllü öykünme ya da politika transferi yoluyla anlamaya çalışır. Ders çıkarma/politika transferi, "AB üyesi ülkelerin diğer üye ülkelerin deneyimlerini kullanarak ya da kendi deneyimlerini diğer üye ülkelere öğretmek idari düzenlemelerin, kurumların ve politikaların gelişmesine olanak sağladıkları dinamik bir süreçtir" (Flers ve Müller, 2012, s. 29). Bu bağlamda Howell, bu tür bir etkileşimin ortaya çıkabilmesi için üye ülkeler arasındaki politika transferlerinin AB kurumları aracılığıyla olabileceğini belirtmektedir. Nitekim "AB, üye ülkelerin birbirlerinin uygulamaları, politikaları ve yöntemleri hakkında fikir alışverişi yapabildikleri bir arena olarak görülmekte olup politika transferleri için uygun ortamı oluşturur" (Flers ve Müller, 2012, s. 30). AB, üye ülkeler arasındaki politika transferi/ders çıkarmayı teşvik eden bir platform olarak 'Açık Koordinasyon Yöntemi' kurmuştur. Açık Koordinasyon Yöntemi ile dış politika alanında ulusal politika yapıcılar, diğer üye ülkelerin tecrübelerinden ve politik başarılarından ders çıkarır, gönüllü öykünme veya politika transferlerini gerçekleştirerek dış politikalarını şekillendirir (Flers ve Müller, 2009, s. 19).

Politika transferleri, bir üye ülkenin özellikle dış politika alanında yaşamış olduğu başarısızlık karşısında AB düzeyinde etkileşime girdiği diğer üye ülkenin başarısını kendine örnek alarak kendi ulusal sistemine uygulamasıdır (Bomberg ve Peterson, 2000). Bu süreç, diğer aktörler tarafından zorla kabul ettirilen bir süreç olarak değildir ve ulusal aktörlerin kendi isteği sonucu ortaya çıkabilmektedir. Buna ilişkin olarak Wong (2006), Fransa'nın Çin ile olan ticaret ve yatırım ilişkilerini örnek göstermektedir. Buna göre Almanya'nın Çin'e karşı uygulamış olduğu dış politika modelini, Fransa politika transferi yoluyla kendi dış politikası haline getirmiştir (Wong, 2006, s. 66). Fransa'nın Çin ile olan ilişkileri 'Tek Çin Tek Tayvan' politikası nedeniyle uzun süre inişli çıkışlı bir seyir izlemiş ve bu nedenle Fransa'nın Çin ile olan ekonomik ilişkileri de olumsuz yönde etkilenmiştir. Fransa ve Çin arasında uzun süre düşük seviyede devam eden ekonomik ilişkiler, Fransız hükümetinin başlatmış olduğu tüm girişimlere rağmen başarısız olmuş ya da sınırlı düzeyde kalmıştır. Bunun aksine "Almanya'nın Çin ile olan ilişkilerinde ekonomik konularının ön planda olduğu ve siyasi konuların ikincil önemde tutulduğu bir düzey hâkimdir" (Daehnhardt, 2011, s. 51). Fransa, Çin ile olan ilişkilerini -özellikle ekonomik konularda- normalleştirmek ve Almanya'yı yakalayabilmek için Almanya'nın yapmış olduğu gibi siyasi konulardaki -Tayvan konusundaki- tutumunu yumuşatarak ekonomik ilişkileri ön planda tutmaya başlamıştır.

AB düzeyinde öğrenme süreci, değişik düzeylerde ortaya çıkabilmektedir. AB üyesi ülkelerin siyasal aktörlerinin, önceden var olan inançlarının öğrenme yoluyla değişmesi, yüksek maliyetli politik hataların sürekli hale gelmesi sonucunda meydana gelebilmektedir (Flers ve Müller, 2012, s. 30). Ulusal aktörlerin bu süreçte dâhil olmaları, yaşamış oldukları başarısızlık ve krizlere karşı doğru müdahalede bulanamadıklarından dolayıdır. Bununla birlikte üye ülkelerin, ulusal düzeydeki politikaların yetersizlikleri karşısında ve bunların çözümü konusunda teknik ve karmaşık konularda destek alabilmek için AB düzeyinde diğer üye ülkeler ile etkileşime girerek öğrenme sürecini başlatması muhtemeldir.

Dış Politika Elitlerinin Sosyalleştirilmesi

Ulusal politikaların Avrupalılaştırmanın mekanizmalarından bir diğeri üye ülkelerin dış politika yapıcı elitlerinin sosyalleşmesidir (Wong, 2006; Wong ve Hill, 2011; Pomorska, 2008). Sosyalleşme, aktörlerin toplumun normlarını ve politika paradigmalarını benimsediği ve bu sayede

ulusüstü tutumlar kazandıkları bir süreç olarak anlaşılmalıdır. Aktörlerin ulusüstü normları ve değerleri öğrenmeleri, kendi ulusal tercihlerini göz ardı ettikleri veya yok saydıkları anlamına gelmemektedir. Aktörler, kendi ulusal tercihlerini, ulusüstü düzeyde oluşmuş ortak tercihlerle birleştirerek bunların gerçekleştirmesini güçlendirebilir.

AB dış politikası açısından sosyalleşmeye bakıldığında sürecin genellikle ODGP kapsamındaki komitelerin ve çalışma gruplarının ulusal temsilcilerinin sosyalleşmeni içerdiği görülmektedir (Juncos ve Pomorska, 2006; Müller ve Flers, 2009; Juncos ve Reynads, 2007). Çünkü birçok dış politika konusu, Konseye sunulmadan önce ODGP komiteleri ve çalışma grupları düzeyinde tartışılmakla kalmaz aynı zamanda konuların içeriği ve kapsamı da bu düzeyde hazırlanır. Böylece ulusal politikaların Avrupalılaşmasının bir boyutu, Brüksel'deki üye ülkelerin temsilcilerinin etkilenmesi aracılığıyla ortaya çıkabilmektedir. Ulusal politikaların Avrupalılaşması üzerine çalışmalar yapan siyaset bilimciler de AB düzeyindeki kurumların, üye ülkelerin Brüksel'deki temsilcilerini sosyalleştirme yeteneğinin olduğunu vurgulamaktadır Wong, 2006; Tonra, 2003; Flers ve Müller, 2012; Juncos ve Pomorska, 2006). Özellikle AB düzeyinde bilgi paylaşımı uygulaması ve eşgüdüm refleksi gibi ortak prosedürel normların ortaya çıkması ve bunlara adapte olunması, ODGP kurumlarının üye ülkelerin temsilcileri üzerindeki sosyalleşme etkisinin göstergeleridir.

Checkel (2005), normların içselleştirilmesinin iki türlü olduğunu belirtir. Bunlar, birinci tür içselleştirme ya da stratejik sosyalleşme ve ikinci tür içselleştirme şeklindedir (Checkel, 2005). Birinci tür içselleştirme veya stratejik sosyalleşmede ulusal aktörler, kendi tercih ve çıkarlarını AB dış politikasının normatif değerlerini göz önüne alarak değiştirir. Bu bağlamda Juncos ve Pomorska (2006), Avrupa düzeyindeki ulusal temsilcilerin ODGP kapsamındaki çalışmalarda komite ve çalışma gruplarının usul ve kurallarına uyum sağladıklarını iddia etmektedirler (Juncos ve Pomorska, 2006, s. 9). Juncos ve Pomorska'ya (2006) göre bu eşgüdüm, ulusal düzeyde belirlenmiş hedeflere etkin bir şekilde ulaşılmasını sağlar. Eğer ulusal hedefler AB düzeyi ile uyumlu değilse ulusal temsilciler salt normatif değerleri dikkate alacak ve sınırlı bir uyum sağlayarak kendi ulusal tercih ve çıkarlarını gerçekleştirmeye devam edecektir.

Checkel'in (2005) belirttiği ikinci tür içselleştirme ise AB kurumlarının ulusal temsilcilerinin ve dış politika yapıcı elitlerin kimlik ve tercihlerini değiştirmeyi başardığı durumlarda üye ülkelerin kendi çıkar ve tercihlerini gerçekleştirmek yerine ulusüstü hedefler çerçevesinde hareket edeceği anlamına gelmektedir. 1970 yılından bu yana AB dış politika konularının genişlemesi ve buna bağlı olarak kurumsallaşması, üye ülkeler arasında ortak bir kimlik inşasının başladığı ve devam ettiği yönündeki tespitleri güçlendirmiştir (Tonra, 2003). AB üyesi ülkelerin ortak Avrupa hedefleri, norm ve değerlerinin desteklenmesi açısından uygun olduğunu düşündükleri durumlarda AB politika ve tercihlerini benimsemeleri daha kolay olacaktır. Özellikle barış koruma misyonları, demokrasi ve insan hakları gibi konular, üye ülkeler arasında ortak bir değer olarak görülmektedir (Flers ve Müller, 2012, s. 26). Bu da üye ülkeleri, stratejik ortaklık için değil, bizatihi bir birlik oluşturma amacıyla AB şemsiyesi altında bir araya getirir. Checkel'in (2005) bahsettiği ikinci tip içselleştirmeye bağlı olan sosyalleşme, üye ülkelerin hedefleri ile örtüşmesinden ziyade AB normlarının içselleştirilmesi sonucu ulusal aktörlerin tercih ve kimliklerinde yaşanan değişimle ortaya çıkmaktadır.

AB normlarının içselleştirilmesi ise üye ülkelerin Brüksel'deki temsilcilerinin daha sık AB kurumları ile etkileşime girmeleri ve süreçlere katılmaları, bu katılımlarının daha uzun süreli olması ve etkileşimin yoğunluğunun ulusal temsilcilerin düşüncelerini değiştirmesi gibi faktörlere bağlıdır. AB kurumlarının ulusal temsilcilerin gözündeki itibarı ve bu kurumların seçkin bir üyesi olma yönündeki talep de sosyalleşmenin pekiştirilmesine olanak sağlar (Flers ve Müller, 2012, s. 26).

Bunun yanında üye ülkelerin temsilcileri AB düzeyini sosyalleşme bağlamında diğer üye ülkelerin aktörlerinin davranışlarını etkilemeye çalıştıkları bir arena olarak kullanılmaktadırlar. Bu temsilciler, müzakere ve ikna yoluyla diğer aktörleri yönlendirerek kendi ulusal hedeflerini Avrupa düzeyinde oluşacak dış politika çıktılarına eklemeye çalışmaktadırlar (Schimmelfenning ve Thomas, 2009; Tonra, 2001). İkna ve müzakere stratejisi, AB dış politika sonuçları üzerinde küçük ve pazarlık gücü daha az olan ülkelerin etkili olduğunu açıklamaya yardımcı olur. Örneğin, Finlandiya ve İsveç bu stratejilerle Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliğinin, sivil boyutları içeren araçlara göre oluşturulması gerektiğini diğer üye ülkelere kabul ettirmeyi başarmışlardır (Flers ve Müller, 2012, s. 27). Sonuç olarak ulusal çıkar ve politik tercihler statik olmadığı için bu değişimler, zaman içinde üye ülkelerin birbirine yaklaşması ve savundukları değerlerin diğer aktörler tarafından uygun görülmesi sonucu gerçekleşecektir.

Sonuç: Avrupalılaşma Yakınlaşma Mı, Farklılaşma Mı?

Bu bağlamda, ulusal dış politikaların Avrupalılaşmasında iki farklı görüş ön plana çıkmaktadır. Bu görüşlerden birincisi, üye ülkelerin temel aktör olduğunu ve sürecin üye ülkelerin kontrolünde gerçekleştiğini belirtmektedir. İkinci görüş ise özellikle son yıllarda AB düzeyinde oluşan kurumsallaşmaya atıfta bulunarak Avrupa kimliğinin yapılanmasına, üye ülkeler arasındaki tek sesliliğin giderek artmasına ve savunma alanında daha fazla işbirliği yapılmasına dikkat çekmektedir. Ancak her iki görüş de dış politika alanındaki siyasi işbirliği girişimine tutarlı bir açıklama getirememektedir. Çünkü her ikisi de AB'nin dünya politikasındaki rolünün ne olduğundan çok ne olması gerektiğine yoğunlaşmıştır. Buna karşın ulusal dış politikaların Avrupalılaşması, tek yönlü bir süreç değildir. Üye ülkeler, AB'nin dış politikasına uyum sağlarlarken AB düzeyindeki dış politikanın oluşmasında ve şekillenmesinde önemli rol oynamaya devam ederler. Böyle bir sürecin bütün üye ülkelerde aynı sonucu doğurması ya da üye ülkeler arasındaki politik yakınlaşmayı pekiştirmesi beklenemez.

Üye ülkeler, AB dış politika işbirliği sürecinde hem dış politikanın inşasında etkin olur hem de bu süreçten etkilenererek kendi dış politikalarını yeniden şekillendirir (Wong, 2008, s. 325). Yukarıdan aşağı yönlü işleyen Avrupalılaşma, üye ülkeleri birbirlerine yakınlştırır. Sjursen'in (2001) de belirttiği gibi, bu tür bir etkileşim kümülatif olarak artan norm ve değerlerin oluşmasına imkân sağlar (Sjursen, 2001, s. 199). Aşağıdan yukarı yönlü bir süreç olarak Avrupalılaşma ise ulusal tercihlerin, fikirlerin ve politika modellerinin ulusal düzeyden Avrupa düzeyine taşınmasını ifade eder. Avrupalılaşma sayesinde ulusal düzey ile Avrupa düzeyi arasında politik hedefler, tercihler ve hatta kimlik açısından bir müzakere ortamı oluşur ve yakınsamaya dayalı iki yönlü bir süreç yaşanır. Ancak ne hükümetler arası yaklaşım ne de ulusüstü yaklaşım tek başına ulusal düzeydeki ve Avrupa düzeyindeki değişimleri açıklamada yeterli gözükmemektedir. Örneğin, Britanya ve Fransa, geleneksel olarak Avrupa düzeyindeki ulusüstü bütünleşmeye karşı olmalarına ve hükümetler arası karar alma süreçlerini desteklemelerine rağmen son yıllarda Avrupa düzeyinde oluşan dış politika süreçlerini önemsemekte ve ulusüstü kurumsal yapıların oluşması için birlikte hareket etmektedir. Böyle bir değişim her iki yaklaşımın iddialarını da zayıflatmakta ve ortaya çıkan durumu açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren üye ülkeler arasında dış politikadaki siyasi işbirliği yolunda önemli bir mesafe kat edildiğinin ve bu anlamda üye ülkelerin ulusal dış politikalarında önemli ölçüde bir yakınlaşma gerçekleştiğinin altı çizilmelidir. Böyle bir yakınlaşmanın temel nedeni AB'nin üye ülkelere sağlamış olduğu fırsatlardır. Her ne kadar bazı siyaset bilimciler AB'nin sağlamış olduğu fırsatların daha çok küçük üye ülkeler için faydalı olduğu iddiasında bulunsalar da yapılan ampirik çalışmaların sonuçları bunlardan büyük üye ülkelerin de faydalandığını göstermektedir. Örneğin, Britanya, Fransa ve Almanya gibi büyük üye ülkelerin, eski kolonileri ile ilişkilerini yeniden geliştirmesi, AB'nin bu ülkelerle veya bölgelerle başlatmış olduğu düzenli

toplantılar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bunun en belirgin örneği, Wong'un da bahsetmiş olduğu gibi, 1996'da AB'nin girişimleri ile başlatılan Asya-Avrupa toplantıları aracılığıyla Fransa'nın Uzakdoğu'daki eski kolonileri ile olan ilişkilerini canlandırmasıdır (Wong, 2011, s. 164).

Bu açıklamalar çerçevesinde üye ülkeler arasında bir yakınlaşmanın varlığından söz edilebilir. Ancak üye ülkeler, ortak kimlik ve çıkarlar konusunda ulusal politikaların Avrupalılaşması sürecini tıkamaya devam etmektedirler. Çünkü ulusal çıkarlar, üye ülkelerin dış politikasının oluşmasında önemli bir konuma sahiptir. Üye ülkeler arasında yakınlaşmanın tersine farklılaşmanın ortaya çıkması, aslında dış ve güvenlik politikalarının ikinci sütunda yer almasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere bu sütun, Avrupa Topluluklarının politikalarındaki gibi zorlayıcı hukuki bir politika alanını içermez. Bunun yerine AB, dış politika işbirliği açısından üye ülkelere geniş esneklik alanı oluşturur. Aslında böyle bir esnekliğin ortaya çıkması, bizzatihi bu sütunun hükümetler arası karar alma sürecini içermesi ve herhangi bir bağlayıcı hukuki altyapısının olmamasından dolayıdır. Her üye ülke, kendi ulusal dış politikasını AB'nin dış politikası kapsamında değiştirmek veya yeniden şekillendirmek durumunda kalmamaktadır.

Üye ülkelerin AB dış politikasına katılımı gönüllülük esasına bağlı olsa da AB'nin uluslararası sistemde savunduğu değerler, ülkeler üzerinde bir değişim baskısına yol açabilir. Bunun en tipik örneği, özellikle insan hakları ve demokrasi konularında ortaya çıkmaktadır. Buna göre üye ülkeler, diğer ülkelerle olan ilişkilerinde kendi ulusal dış politika hedefleri ekseninde hareket etme noktasında herhangi bir sınırlandırmaya tabi tutulmazlar ancak insan hakları ve demokrasi konusunda sorun yaşanan ülkelerle ilişkilerde AB'nin belirlemiş olduğu kriterler ön plana çıkmaktadır. Örneğin, geliştirme yardımları, ticaret ve işbirliği anlaşmaları, genişleme ve göçmenlik gibi konularda AB, üye ülkelerin dış politikalarının AB dış politikası ile uyumlu olmasını isteyebilir. Çünkü bu politikalar, AB'nin ilk sütununda yer alan Avrupa Toplulukları politikalarını içerir ve bunların hukuki bağlayıcılığı vardır. Bu durumda üye ülkeler, kendi ulusal dış politikasını AB standartlarına göre kurgulamak zorunda kalacaklardır.

Bu doğrultuda ulusal dış politikaların Avrupalılaşmasının, her üye ülkede aynı sonucu ortaya çıkarmayacağı belirginleşir. Bazı üye ülkelerde ulusal dış politikanın Avrupalılaşması, AB düzeyindeki siyasal yapıların ulusal düzeye taşınmasını sağlar. Ancak böyle bir süreç, o ülkenin/ülkelerin dış politikasını AB ile aynı yöne sevk etmez. Nitekim dış ve güvenlik politikaları, hala üye ülkelerin kontrolünde olan hükümetler arası karar alma niteliğini korumaktadır. Her üye ülkenin farklı siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yapılara sahip olmasından dolayı ulusal dış politikalarının Avrupalılaşması da farklı derecelerde gerçekleşecektir.

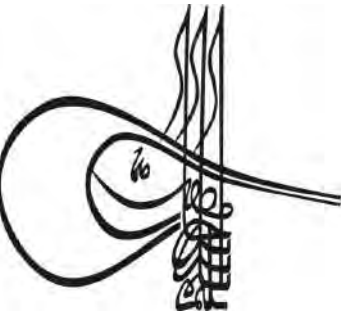
KAYNAKÇA

- Arı, Tayyar (2011), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa, MKM Yayıncılık.
- Baun, Michael & Marek, Dan (2013), *The New Member States and The European Union: Foreign Policy and Europeanization*, Oxon: Routledge.
- Bomberg, Elizabeth & Peterson, John (2000), Policy Transfer and Europeanization: Passing the Heineken Test?, 2000, <http://ftp.infoeuropa.euroid.pt/database/000046001-000047000/000046482.pdf>, (03.05.2014).
- Börzel, Tanya (1999), "Towards Convergence in Europe? Institutional Adaption on Europeanization in Germany and Spain", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 37, No 4: 573-596.
- Bretherton, Charlotte & Vogler, John (2006). *The European Union as a Global Actor*. Oxon: Routledge.

- Bull, Hedley (1982), “Civilian power Europe: a contradiction in terms?”, *Journal of Common Market Studies*, Cilt 21, No 2: 149-170.
- Bulmer, Simon & Radaelli, Claudio M. (2004), The Europeanization of National Policy?, 2004, <https://pdfs.semanticscholar.org/ee48/adab045df97c3f36dabc09c798896cb392ca.pdf>, (10.10.2016).
- Charillon, Frederic & Wong, Reuben (2011). France: Europeanization by default. İçinde, R. Wong & C. Hill (Eds). *National and European foreign policies: towards Europeanization* (ss. 19-34). London: Routledge.
- Checkel, Jeffrey (2005), “International Institutions and Socialisation in Europe: Introduction and Framework”, *International Organization*, Cilt 59, Sayı 4: 801-826.
- Çelik, Soner & Aydın, Aydın, (2016), Türk Dış Politikasının Avrupalılaşması Irak Örneği, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11/2 Winter 2016, p. 281-306.
- Daehnhardt, Patricia (2011), “Germany in the European Union”. İçinde Reuben Wong ve Christopher Hill (der.), *National and European Foreign Policy: Towards Europeanization*, Oxon: Routledge.
- Featherstone, Kevin & Radaelli, Claudio M. (2003), *The Politics of Europeanization*, Oxford: Oxford University Press.
- Flers, Nicole Aluce de & Müller, Patrick (2009), “Applying the concept of Europeanization to the Study of Foreign Policy: Dimensions and Mechanisms”, Kasım 2009, <https://eif.univie.ac.at/downloads/workingpapers/wp2009-05.pdf>, (13.11.2016).
- Flers, Nicole Aluce de & Müller, Patrick (2012), “Dimensions and mechanisms of the Europeanization of Member State Foreign Policy: State of the Art and New Research Avenues”, *Journal of European Integration*, Cilt 34, Sayı 1: 19-35.
- Flockhart, Trine (2010), “Europeanization or EU-zation? The Transfer of EU Norms Across Time and Space”, *Journal of Common Market Studies*, Cilt 48, Sayı 4: 787-810.
- Ginsberg, Roy (2001), *The European Union in International Politics: Baptism by Fire*, Oxford: Rowman & Littlefield.
- Graziano, Paolo & Vink, Maarten (2008), *Europeanization: New Research Agenda*, New York: Palgrave Macmillan.
- Gross, Eva (2009), *The Europeanization of National Foreign Policy. Continuity and Change in European Crisis Management*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Héritier, Adrienne (2001), “Differential Europe: National Administrative Responses to Community Policy”, içinde Maria G. Cowles, James Caporaso ve Thomas Risse (der.), *Europeanization and Domestic Change: Transforming Europe*, Ithaca NY: Cornell University Press.
- Hill, Christopher (1983), *National Foreign Policies and European Political Cooperation*, London: George Allan & Unwin.
- Hill, Christopher (1996), *The Actors in Europe's Foreign Policy*, London: Routledge.
- Hix, Simon & Goetz, Klaus H. (2000). Introduction: European integration and national political systems. *West European Politics*, 23(4), 1-26.

- Irondelle, Bastien (2003), "Europeanisation without the European Union? French Military Reforms 1991-96", *Journal of European Public Policy*, Cilt 10, Sayı 2: 208-226.
- Juncos, Ana E. & Reynolds, Chirstopher (2007). The Political and Security Committee: Governing in the Shadow. *European Foreign Affairs Review*, 12(2), 123-147.
- Juncos, Ana E. & Pomorska, Karolina (2006), "Playing the Brussels Game: Strategic Socialisation in the CFSP Council Working Groups", *European Integration online Papers*, Cilt 10, Sayı 11, <http://www.unc.edu/euce/eusa2007/papers/juncos-a-11b.pdf> , (23.05.2016).
- Kassim, Hussein (2000), "Conclusion. The National Coordination of EU Policy: Confronting the Challenge", içinde Hussein Kassim, Guy Peters ve Vincent Wright (der.), *The National Coordination of EU Policy. The Domestic Level*, Oxford: Oxford University Press.
- Lanrech, Robert (1994), "The Europeanization of Politics and Institutions: The Case of France", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 32, Sayı 1: 69-88.
- Lanrech, Robert (2010), *The Europeanization and National Politics*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Levy, Jack (1994), "Learning and Foreign Policy: Sweeping a Conceptual Minefield", *International Organization*, Cilt 48, Sayı 2: 279-312.
- Major, Claudio (2005), "Europeanization and Foreign and Security Policy: Undermining or Rescuing the Nation State?", *Politics*, Cilt 25, No 3: 175-190.
- Manner, Ian & Whitman, Richard (2000), *The Foreign Policies of European Union Member States*, Manchester: Manchester University Press.
- Manners, Ian (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?, *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258.
- Miskimmon, Alister (2007), *Germany and the Common Foreign and Security Policy of the European Union: Between Europeanisation and National Adaptation*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Moravcsik, Andrew (1993). Preferences and power in the European Community: a liberal intergovernmentalist approach. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 31(4), 473-524.
- Morlino, Luis (1999). Europeanisation and Representation in Two Europes. EUI Working Paper. Florence: European University Institute.
- Pomorska, Karolina (2008), Poland and the Common Foreign and Security Policy of the European Union: From Adaptation to Europeanization?, Unpublished PhD Thesis, Loughborough: Loughborough University.
- Radaelli, Claudio M. & Pasquier, Romain (2008), Conceptual Issues. İçinde Paolo Graziani ve Maarten Vink (der.), *Europeanization: New Research Agendas*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Radaelli, Claudio M. (2003), The Europeanization of Public Policy, içinde Kevin Featherstone ve Claudio M. Radaelli (der.), *The Politics of Europeanization*, Oxford: Oxford University Press.
- Risse, Thomas, Cowles, Maria & Caporaso, James (2001), Europeanization and Domestic Change: Introduction, içinde Maria G. Cowles, James Caporaso ve Thomas Risse (der.),

- Europeanization and Domestic Change: Transforming Europe, Ithaca NY: Cornell University Press.
- Schimmelfennig, Frank & Thomas, Daniel C. (2009). Normative Institutionalism and EU Foreign Policy in comparative perspective. *International Politics*, 46(4), 491-504.
- Sjursen, Helene (2001), *The Common Foreign and Security Policy: Limits of Intergovernmentalism and Search for a Global Role*, içinde Svein Andersen ve Kjell Eliassen (der.), *Making Policy in Europe*, London: Sage Publication.
- Tonra, Ben (2003). Constructing the Common Foreign and Security Policy: The utility of a cognitive approach. *Journal of Common Market Studies*, 41(4): 731-756.
- Tonra, Ben & Christiansen, Thomas (2004), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester: Manchester University Press.
- Tonra, Ben (2001), *The Europeanisation of National Foreign Policy: Dutch, Danish and Irish Foreign Policy in the European Union*, Hamshire: Ashgate Publishing.
- Tsardanidi, Charalambos & Stavridis, Stelios (2005), "The Europeanisation of Greek Foreign Policy: A Critical Appraisal", *Journal of European Integration*, Cilt 27, Sayı 2: 217-239.
- Vink, Maarten (2002). What is Europeanization and Other Questions on a New Research Agenda, *Paper for the Second YEN Research Meeting on Europeanisation*, 22-23 November, Milano: University of Bocconi. www.essex.ac.uk/ecpr/standinggroups/yen/paper.../vink2002.pdf adresinden 18/02/2015 tarihinde alındı
- Vink, Maarten P. 2003 'What is Europeanisation? and other questions on a new research agenda', *European Political Science* 3(1): 63-74.
- Wessels, Wolfgang, Lippert, Barbara & Umbach, Gabby (2011). Europeanization of the CEE Executives: EU membership Negotiation as a Shaping Power. *Journal of European Public Policy*, 8(6), 988- 1012.
- White, Brian (2001), *Understanding European Foreign Policy*, Houndmills: Palgrave.
- Wong, R. (2006). *The Europeanization of French foreign policy: France and the EU in East Asia*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wong, Reuben & Hill, Chirstopher (2011), *National and European Foreign Policy: Towards Europeanization*, Oxon: Routledge.
- Wong, Reuben (2008), "Towards a Common European Policy on China? Economic, Diplomatic and Human Rights Trends since 1985", *Current Politics and Economics of Asia*, Cilt 17, Sayı, 1, 155-182.
- Wong, Reuben (2008), *The Europeanization of French Foreign Policy: France and the EU in East Asia*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wong, Reuben (2011), "The Europeanization of Foreign Policy", içinde Chirstofher Hill ve Michael Smith (der.), *International Relations and the European Union*, Oxford: Oxford Press.

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN –
Yrd. Doç. Dr. Mustafa GERÇEKER

This article was checked by iThenticate.

GÖÇMEN GÖNDERİLERİ VE REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE HOLLANDA HASTALIĞI ETKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ

Gülbahar ÜÇLER* - Şerife ÖZŞAHİN**

ÖZET

Çalışmak amacıyla gittiği ülkede bir yıldan daha fazla süreyle kalan göçmenlerin ailelerine gönderdikleri para olarak tanımlanan göçmen havaleleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerin önemli sermaye kaynaklarından biridir. Literatürde göçmen gönderilerinin giriş yaptığı ülkede yoksulluğu azaltarak refah seviyesini yükselteceği, büyüme performansını iyileştireceği, üretim hacmindeki dalgalanmaları gidereceği, dış finansman kaynaklarına duyulan ihtiyacı azaltacağı ve daha yüksek yatırım potansiyeli yaratacağı yönünde pek çok kazanımından bahsedilmektedir. Ancak göçmen gönderilerinin reel döviz kurunda değerlendirilmeye yol açarak ülkenin dış ticarete rekabetçi üstünlüğünü zedelediği ve üretim faktörlerini ticarete konu olan sektörlerden konu olmayan sektörlerle doğru harekete geçirebileceğine yönelik olumsuz etkilerine de dikkat çekilmektedir. Göçmen gönderilerinin reel döviz kurunun değerlendirilmesiyle ortaya çıkardığı bu durum Hollanda hastalığı olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmanın amacı en fazla göçmen gönderisi alan sekiz gelişmekte olan ülkede Hollanda hastalığının varlığını araştırmaktır. Bu doğrultuda 1982-2015 dönemi verileri kullanılarak ikinci nesil panel veri yöntemleri ile ekonometrik analiz yapılmıştır. AMG tahmincisi kullanılarak elde edilen sonuçlara göre göçmen gönderilerinin Çin ve Nijerya'da reel döviz kurunun değerlendirilmesine yol açtığı ancak göçmen gönderileri ticarete konu olan sektörlerle kanalizasyon edildiği için Hollanda hastalığı etkisi yaratmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göçmen Gönderileri, Reel Efektif Döviz Kuru, Hollanda Hastalığı, Panel Veri Analizi, AMG Tahmincisi.

JEL Kodları: F24, F31, F41, C33.

* Yrd.Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, İktisat Bölümü, El-mek: gulbahar.ucler@ahievran.edu.tr

** Yrd.Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İktisat Bölümü, El-mek:sozsahin@konya.edu.tr

THE NEXUS BETWEEN REMITTANCES AND THE REAL EFFECTIVE EXCHANGE RATE: AN EMPIRICAL ANALYSIS ON DUTCH DISEASE EFFECT IN DEVELOPING COUNTRIES

ABSTRACT

Remittances, which are defined as the capital transfer of migrants to their families in their home countries, are one of the important foreign capital sources particularly in the developing countries. In the literature, it is emphasized that remittances increase welfare in the receiving countries by decreasing poverty, lead to higher growth performance and eliminate the fluctuations in production, ease external financing constraints and create higher investment potential. However, it is also highlighted that remittances may harm the competitive advantage of the country in foreign trade by leading to appreciation in the real exchange rate and may shift the production factors from traded sectors to non-traded sectors. This situation caused by remittances through the appreciation of real exchange rate is called Dutch Disease effect. This study aims to examine the existence of Dutch Disease in eight developing countries which receive the highest amount of remittances. To this end, using the data for the 1982-2015 period and the second generation panel data methods, the econometric analysis was conducted. The results of the AMG estimator suggest that remittances lead to the appreciation of real exchange rate in China and Nigeria; however, this has not created Dutch Disease effect, because of the shifting of resources to traded sectors in these two countries.

STRUCTURED ABSTRACT

Remittances are defined in IMF Balance of Payments and International Investment Position Statistics Guide (BPM6) as the capital transfer of migrants to their families in their home countries. They include two main components, which are compensation for the workers and personal savings. According to the World Bank 2015 data, 441 billion \$ of the remittances which exceed 600 billion \$ worldwide are the transfers made to the developing countries. This amount corresponds to approximately 75% of remittances sent worldwide. While 75% of remittances flow to the developing countries, flowing amount to the countries with high income constitutes about 25% of the total amount. According to 2015 official data, the countries receiving the highest amount of remittances are India, China, the Philippines, Mexico, and France. However, when the remittances as a percent of GDP are considered, it can be said that Tajikistan, Kyrgyzstan, Nepal, and Moldavia exceed 20% of the GDP of these countries. The most distinctive characteristic of remittances compared to other financial resources is that they resist economic and financial crisis better and even in the periods of global crisis, they do not experience severe fluctuations. Remittances have started to be considered as a new financial source by many countries in economic growth and development as they are a stable foreign exchange source and a significant increase has been observed in their volume recently.

As the literature on remittances is examined, it is observed that these remittances accelerate economic growth and development, decrease inequalities in income distribution and offset the chronic deficits in the balance of payments. However, there are many studies in the literature proposing that these remittances may have a negative impact on the traded sectors in the long term. The literature on these negative effects particularly focuses on “Dutch Disease”. This concept was first used on December 26, 1977 to express the negative impact of the abundance of resources in the Netherlands upon the discovery of natural gas on the manufacturing sector. This effect, which is also called Extremely Hot Money Syndrome, basically defines the appreciation of national currency due to excessive foreign exchange flow. The inflow of foreign exchange increases the household income that could be spent and triggers the demand for nontradable goods (construction, health, education, and service sector) (spending effect). This increase in demand may cause a shift in the existing production factors in the economy from traded sectors (agriculture, manufacturing) to nontraded sectors, which leads to a decrease in production in the long term. Shifting the resources of the country to non-tradable sectors causes de-industrialization in tradable sectors. This cycle continues with the increase in prices in the national economy and as a result, profit margin and production gradually decrease in tradable sectors. On the other hand, due to the abundance in foreign exchange, national currency experiences excessive appreciation, which reduces both the cost of import and the competitive power of the country abroad.

The study aims to examine the existence of Dutch Disease effect in the first eight developing countries among the top-ten remittances receiving countries according to the World Bank Migration and Remittance (2016) report in 2014. To this end, an empirical analysis was conducted with the data of eight countries involving Bangladesh, China, India, the Philippines, Mexico, Egypt, Nigeria, and Pakistan for the period between 1982 and 2015. Two different models, spending effect equation and resource movement regression, were used to test the validity of the Dutch Disease effect. These two models were estimated with second generation panel data methods. The findings of the AMG estimator developed by Eberhardt and Bond (2009) and Eberhardt and Teal (2010) for spending regression indicate that there is a positive relationship between remittances and real effective exchange rate in China and Nigeria, remittances lead to the appreciation of real exchange rates. Since spending regression yielded results showing the existence of Dutch Disease in China and Nigeria, resource movement regression was estimated. Long-term coefficients of this regression suggest that remittances do not cause Dutch Disease effect because of the shifting of resources to traded sectors in these two countries.

Keywords: Remittances, Real Effective Exchange Rate, Dutch Disease, Panel Data Analysis, AMG Parameter.

JEL Codes: F24, F31, F41, C33.

Giriş

Çalışmak amacıyla gittiği yabancı ülkede bir yıldan daha fazla süreyle kalan göçmenlerin ailelerine gönderdikleri para olarak tanımlanan göçmen havaleleri (remittances), gelişmekte olan ülkeler için önemli sermaye kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. IMF Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Kılavuzu'nda (BPM6) “*çalışanlara tazminat*” ve *kişisel tasarruflar*” olmak üzere iki ana bileşenden oluşan göçmen havalelerinin toplam değeri, son dönemlerde ciddi boyutlara ulaşmıştır. Dünya Bankası 2015 yılı verilerine göre, dünya genelinde 600 milyar doları aşan göçmen gönderilerinin 441 milyar doları gelişmekte olan ülkelere göçmenlerin ailelerine gönderdikleri miktardır. Bu tutar toplam göçmen gönderilerinin yaklaşık %75'ine karşılık gelmektedir. Göçmen gönderilerinin yaklaşık %75'i gelişmekte olan ülkelere doğru akarken yüksek gelirli ülkelere giden göçmen havalesi miktarı, toplam havalelerin yaklaşık %25'idir.¹ 2014 yılı verilerine göre, Hindistan 72,2 milyar \$, Çin 63,9 milyar \$, Filipinler 29,7 milyar \$, Meksika 25,7 milyar \$, Fransa 24,6 milyar \$, Nijerya 20,8 milyar \$, Mısır 20,4 milyar \$ ve Pakistan 20,1 milyar \$ göçmen havalesi almıştır.² 2015 yılında resmi olarak en fazla göçmen gönderisi alan ülkeler Hindistan, Çin, Filipinler, Meksika ve Fransa'dır.

Bu nakit girişi aynı zamanda gelişmekte olan 25 ülkenin toplam milli gelirinin %10'undan daha fazlasına eşittir. Hindistan, Çin ve Meksika gibi ülkeler yüksek oranda göçmen gönderisi almalarına rağmen bu gönderilerin GSYİH içindeki payı dikkate alındığında Tacikistan, Kırgızistan, Nepal ve Moldova gibi daha küçük ve yoksul ülkeler, ilk sıralara yerleşmektedirler. Tacikistan'ın 2014 yılında aldığı toplam göçmen havalesi GSYİH'sının yaklaşık %42'sine eşittir. Kırgızistan'da ise aynı yıl göçmen havaleleri ülkenin GSYH'nın %30'una karşılık gelmektedir.³ Bu oranlar, göçmen havalelerinin bu ülkeler için ne kadar önemli olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Düşük ve orta gelir grubunda yer alan ülkeler için göçmen havaleleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından (FDI) sonra ikinci döviz kaynağı konumundadır. Gelişmekte olan ülkelere yapılan göçmen havalelerinin hacmi incelendiğinde, 2014 yılı rakamlarına göre resmi kalkınma yardımlarından (Official Development Assistance) yaklaşık üç kat daha fazla olduğu görülmektedir. Öte yandan göçmen gönderilerini diğer finansal kaynaklardan ayıran en önemli özelliği ekonomik ve finansal krizlere karşı daha dirençli olması ve küresel kriz dönemlerinde dahi istikrarlı yapısını sürdürmesidir. Göçmen gönderilerinin çoğunlukla altüstistik nedenlerle yapıyor olmasından dolayı sahip olduğu bu istikrarlı yapısı, göçmen gönderilerini özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli döviz kaynaklarından biri yapmaktadır.

Göçmen gönderileri ile ilgili literatür incelendiğinde gönderilerin ekonomi üzerine yarattığı etkiye dair görüş birliğinin olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Göçmen havalelerinin olumlu etkilerinden bahseden literatür, havalelerin gelir dağılımı eşitsizliğini azalttığına (Ahlburg, 1996; Rosser, 2008; Taylor ve Wyatt, 1996), özellikle gelişmekte olan ülkelere ekonomiyi canlandırarak büyüme oranlarını yükselttiğine (Acosta vd., 2009; Adams ve Page, 2005; Giuliano ve Ruiz-Arranz, 2005; Nsiah ve Fayissa, 2013) ve alıcı ülkede döviz kıtlığını azaltarak kronik ödemeler dengesi açıklarını dengelediğine (Bouhga-Hagbe, 2004) vurgu yapmaktadır. Diğer yandan literatürde göçmen havalelerinin alıcı ülke ekonomileri için uzun vadede negatif etkileri olacağını savunan çalışma sayısı da azımsanmayacak boyutlardadır. Göçmen havalelerinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilerine değinen literatürün üzerinde en çok durduğu argüman ise “*Hollanda Hastalığı*”dır. İlk olarak 26 Kasım 1977 tarihinde “The Economist” dergisi tarafından kullanılan bu terim, 1960'lı yıllarda Hollanda'da doğal gazın keşfi ile ortaya çıkan kaynak bolluğunun imalat

¹ World Bank, Migration and Remittances Factbook 2016.

² World Bank, Migration and Remittances Unit, DECMR.

³ World Bank, Migration and Remittances Factbook 2016.

sektörü üzerinde oluşturduğu olumsuz etkileri ifade etmektedir. Hollanda Hastalığı temelde doğal kaynak keşfi ile bağlantılı olsa da doğal kaynak fiyatlarında, dış yardım hacminde veya doğrudan yabancı yatırımlarda keskin bir artışın veya büyük miktarda döviz girişinin de bu hastalığa neden olabileceği belirtilmektedir. *Aşırı Sıcak Para Sendromu* olarak da adlandırılan bu hastalığın temel nedeni, alıcı ülke ekonomisinde yaşanan döviz bolluğundan dolayı ulusal paranın aşırı değerli hale gelmesidir. Ülkeye giren döviz miktarındaki artış, hane halkının harcanabilir gelirini artıracak ve ticarete konu olmayan mallara (inşaat, sağlık, eğitim ve hizmetler sektörü) yönelik talebi tetikleyecektir (harcama etkisi). Bu talep artışı, ülke ekonomisinde mevcut üretim faktörlerinin ticarete konu olan sektörlerden (tarım, imalat) ticarete konu olmayan sektörlerle kaymasına ve uzun dönemde toplam çıktı hacminin azalmasına neden olacaktır. Ülkedeki mevcut kaynakların ticarete konu olmayan sektörlerle yönlendirilmesi sonucu diğer sektörlerde de-endüstrilizasyon etkisi ortaya çıkmaktadır. Bu sarmal ulusal ekonomide ücretlerin yükselmesi ile devam etmekte ve ticarete konu olan sektörlerde kâr marjının giderek azalması ve üretim düşüşü ile sonuçlanmaktadır. Diğer yandan yaşanan döviz bolluğu nedeniyle ulusal paranın aşırı değerlendirilmesi ile ithalatın maliyetinde azalma ve ülkenin yurt dışında rekabet gücünü yitirmesi, tüm sektörlerde ithalatın artmasına ve yerli üreticinin bu durumdan zarar görmesine neden olacaktır.

Bu çalışmanın amacı en çok göçmen havalesi alan ilk on ülke içindeki sekiz gelişmekte olan ülkede Hollanda Hastalığı'nın varlığını test etmektir. Bu doğrultuda giriş bölümünün ardından birinci bölümde Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkmasında göçmen havalelerinin rolü, teorik tartışmalar çerçevesinde incelenecektir. Konuyla ilgili literatürün derlendiği ikinci bölümü takiben üçüncü bölümde veri seti ve ekonometrik model açıklanacaktır. Ampirik metodolojinin tanıtıldığı ve elde edilen bulguların yorumlandığı dördüncü bölümün ardından sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmaktadır.

1. Hollanda Hastalığında Göçmen Havalelerinin Rolü

Hollanda Hastalığı temelde iki mekanizma yoluyla ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki **harcama etkisi** iken diğeri **kaynak dağılımı etkisidir**. Harcanabilir geliri yükselen hane halkının ticarete konu olmayan sektör mal ve hizmetlerine yönelik talebi artacağı için bu sektörde işgücü talebi ve ücretler yükseliş gösterecektir. Bu durumda, artan talebi karşılayabilmek için mevcut üretim faktörleri ticarete konu olmayan sektörlerle doğru hareket edecektir. Bu süreçte kaynak dağılımı etkisinden bahsedilir. Harcama etkisi ise kaynak girişinin harcanabilir geliri artırması ve tüketim harcamalarına olan talebin yükselmesi yoluyla gerçekleşir. Talebi artan sektör, mevcut talebi karşılayabilmek için diğer sektörde üretiminin düşmesi pahasına daha fazla işgücü ve kaynağı bu sektörde kullanacaktır. Gerek harcama etkisi gerekse de kaynak dağılımı etkisi ticarete konu olmayan sektörde daha fazla işgücü ve daha fazla çıktıya yol açarken, ticarete konu olan sektörde daha az işgücü kullanımı ve üretim hacminin daralmasına neden olacaktır (Eromenko, 2016: 3).

Hollanda hastalığı; reel döviz kurunun değerlendirilmesi, ticarete konu olan sektörlerde çıktı ve işgücü miktarı düşüş gösterirken ticarete konu olmayan sektörlerin yüksek büyüme hızı yakalaması ve bu sektörlerde ücret düzeyinin artması şeklinde sıralanacak belirtiler ile ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde göçmen gönderilerinin reel döviz kuru ile ticarete konu olan ve olmayan sektör çıktıları üzerine etkisi, hem teorik olarak hem de ülkelere ait verilerin zaman içindeki seyri dikkate alınarak incelenecektir.

Göçmen havaleleri potansiyel olarak reel döviz kurunu üç farklı kanalla etkileyebilir. Bu kanallardan birincisi, göçmen gönderilerinin ülkenin net dış varlık pozisyonunu yükseltmek suretiyle dış dengeyi etkilemesidir. Frenkel ve Mussa (1985), Alberola ve Lopez (2001) ve Alberola vd. (1999) cari hesap dengesizliğinin sürdürülebilir bir uluslararası sermaye akışıyla telafi edildiği durumda ekonominin dış dengeye ulaşabileceğini söylemektedirler. O halde, sürdürülebilir sermaye

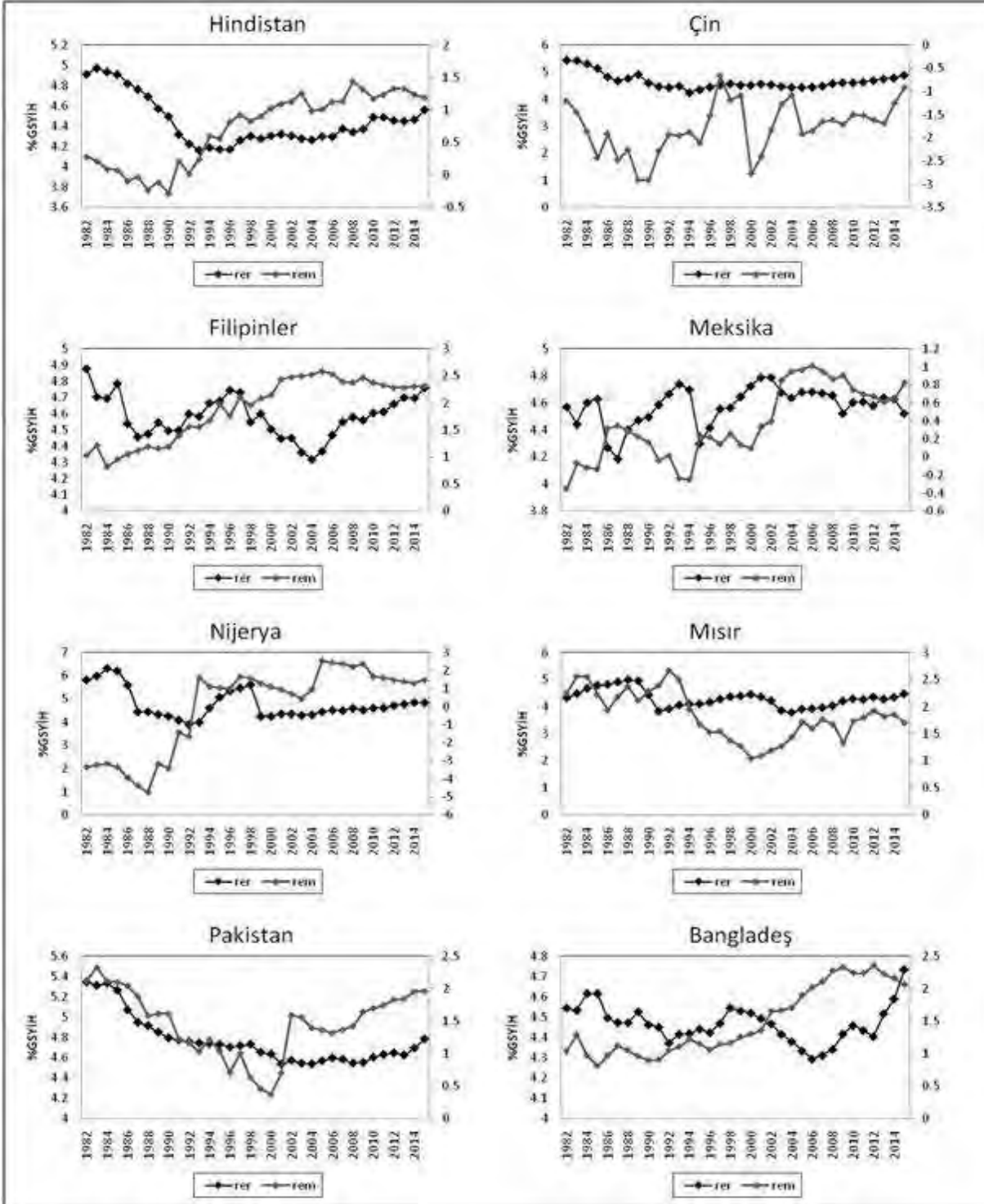
akımlarının oranı, hem dış varlıkların hem de borç stokunun bir fonksiyonu olacak ve böylece net yabancı varlık pozisyonundaki değişiklikler alıcı ülkenin denge döviz kurunda değişikliğe neden olacaktır. Göçmen havaleleri, diğer uluslararası sermaye türlerinden farklı olarak herhangi bir yükümlülüğe bağlı olmayan döviz transferleri olduğu için, uluslararası para birimleri karşısında ülkenin net finansal pozisyonu üzerinde doğrudan etki yaratacaktır (Lopez vd., 2008: 222) Bu bağlamda, göçmen gönderilerinin net dış varlık stoku üzerindeki etkisi krediler veya doğrudan yabancı yatırımlar gibi sermaye akımlarının yarattığı etkiden farklılık gösterecektir.

İkinci olarak, göçmen havaleleri ekonominin iç dengesi üzerinde de etki yaratabilecektir. Eğer göçmen havaleleri hizmet talebini artırırca ticarete açık olmayan sektörlerde enflasyon daha yüksek olma eğilimi gösterecek ve reel döviz kurunun yükselmesine neden olacaktır (Balassa-Samuelson etkisi). Ülkenin ticarete konu olmayan sektörlerinde emek verimliliğinin farklı olmasından kaynaklanan göreceli fiyat farkları, uzun dönemde reel döviz kurunda değişime neden olacaktır. Dahası söz konusu sermaye akışının hane halkı tarafından yatırım yerine tüketim amaçlı kullanılması halinde reel döviz kuru üzerinde daha belirgin etkiden bahsedilebilecektir.

Göçmen gönderilerinin reel döviz kurunu etkileyebileceği üçüncü kanal ise ekonomik büyüme aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ekonomik büyüme hızında artış, net dış varlık stokunun GSYİH içindeki payını düşürecek ve neticede reel döviz kuru azalış gösterecektir. Ülkenin net dış varlık pozisyonu, dünyanın geri kalanına göre olumsuz ise büyüme oranlarındaki artış, borçların GSYİH'ya oranını düşürecek ve dolayısıyla reel döviz kuru değer kazanacaktır. Öte yandan hızlı bir ekonomik büyüme iç talebin artmasına neden olacak ve yukarıda açıklanan mekanizma işleyecektir (Balassa-Samuelson etkisi) (Lopez vd., 2008: 223).

Teorik yaklaşımların yanı sıra değişkenlerin zaman içindeki performansı değerlendirilerek reel döviz kuru ve göçmen gönderileri arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde ortaya koymak mümkündür. Bu amaçla analize dahil edilen sekiz gelişmekte olan ülkeye ait reel döviz kuru ve göçmen gönderilerine ait veriler kullanılarak Şekil 1 oluşturulmuştur. Şekil 1 incelendiğinde panelde yer alan ülkelerin genelinde göçmen gönderileri ve reel döviz kuru arasında pozitif bir korelasyon olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Şekil 1: Reel Döviz Kuru ve Göçmen Gönderilerinin Zaman İçindeki Seyri

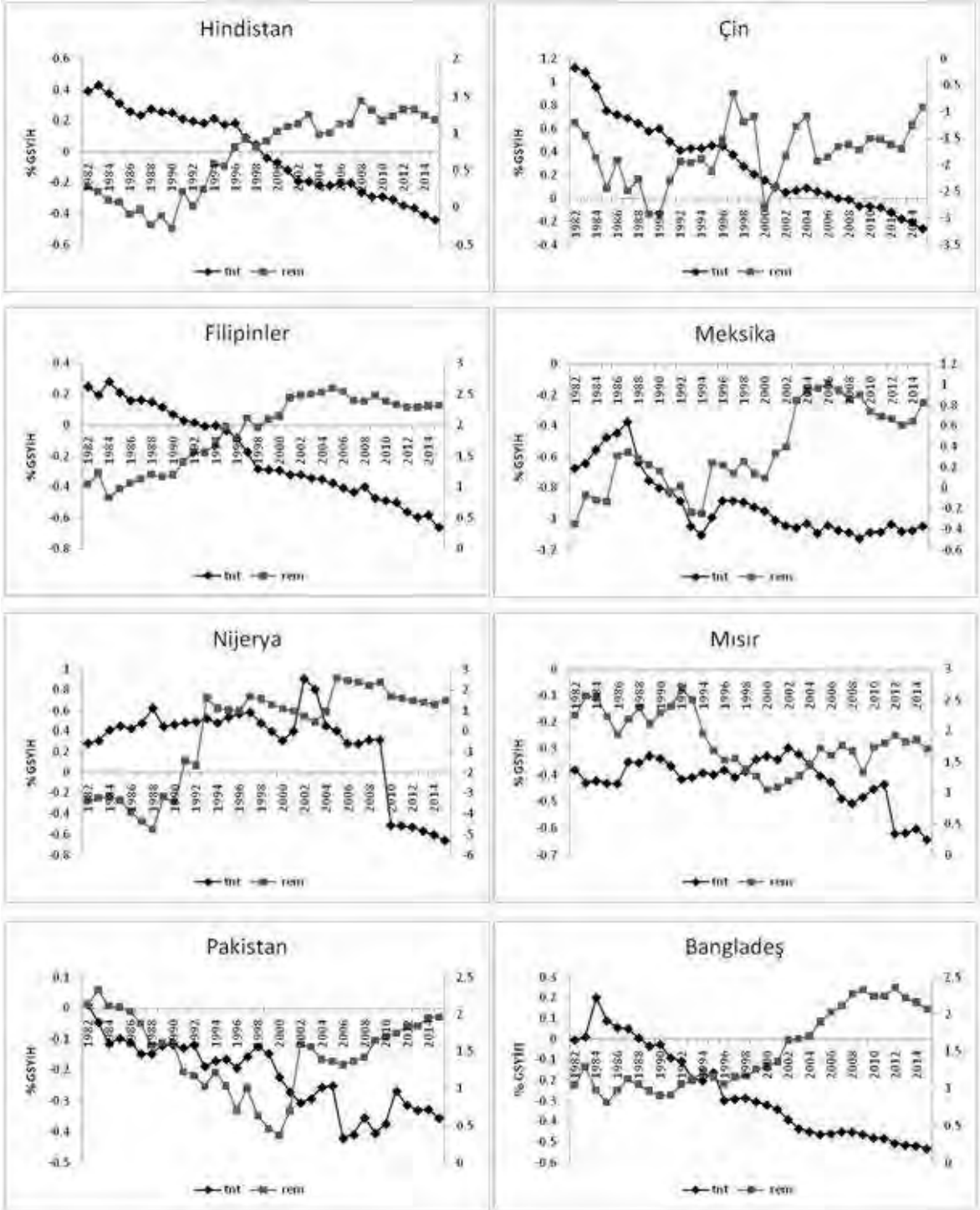

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur. *RER* reel efektif döviz kurunu, *REM* ise göçmen gönderilerinin GSYİH içindeki payını temsil etmektedir.

Hollanda Hastalığının diğer bir önemli belirtisi imalat ve tarım gibi ticarete konu olan sektörlerin çıktı düzeyi üzerinde yarattığı etkidir. Ekonomiye yüksek miktarda döviz girişi, ulusal paranın değerini artırmaktadır. Ulusal paranın değer kazanması, ülkenin dış ticarete rekabet gücünü, ihracat hacmini ve ihracatçının kazancını düşürürken, bu durumda ithalat miktarı artış gösterir. Öte yandan iç talepteki artış nedeniyle üretim faktörleri imalat ve tarım gibi ticarete konu olan sektörleri terk ederek daha karlı olan inşaat, eğitim, sağlık gibi ticarete konu olmayan mal ve hizmet sektörüne yönelir. Böylece imalat sektörü hem uluslararası rekabet gücünü hem de mevcut üretim kaynaklarını kaybetmiş olur. Bu sarmalın sonunda ülke üretim gücünü tamamen yitirerek bir tüketim toplumu haline gelir. Bu noktada ulusal paranın değer kazanma sürecinde olumsuz etkilenecek sektörleri destekleyen politikaların hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır. Yüksek sermaye girişinden elde edilen gelirin rekabet gücünü kaybeden sektörleri desteklemek amacıyla kullanılması halinde ülkenin uzun dönemde Hollanda Hastalığına yakalanma ihtimali ortadan kaldırılmış olacaktır.

Şekil 2’de analize dahil edilen sekiz gelişmekte olan ülkeye ait ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin toplam çıktı miktarları arasındaki oran (*TNT*) ile göçmen havalelerinin seyri (*REM*) görülmektedir. Şekiller incelendiğinde özellikle Hindistan, Çin, Filipinler, Meksika ve Bangladeş’te göçmen gönderilerinin miktarı arttıkça üretim faktörlerinin ticarete konu olmayan sektörlerle doğru yöneldiği oldukça net bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla Şekil 2’ye göre bu ülkelerde Hollanda hastalığının belirtilerinden bahsetmek mümkündür. Ancak iki değişkenin zaman içindeki seyrine bakılarak bu ülkelerde göçmen gönderilerinin Hollanda hastalığına yol açtığına yönelik kesin bir karara ulaşmanın yanıltıcı olabileceği hatırla tutulmalıdır. Bu nedenle çalışma kapsamında yalnızca göçmen gönderileri, reel döviz kuru, ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin çıktı miktarlarının seyri incelenmekle yetinilmemiş, tahmin edilecek regresyonlara reel döviz kurunun belirleyicisi olan açıklayıcı değişkenler ilave edilerek Hollanda hastalığının varlığı kapsamlı modeller ile araştırılmıştır.

Şekil 2: Göçmen Gönderileri ile Ticarete Konu Olan ve Olmayan Sektörlerin Çıktıları Arasındaki Oranın Zaman İçindeki Seyri

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur. REM göçmen gönderilerinin GSYİH içindeki payını; TNT ise ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin çıktı hacimleri arasındaki oranı ifade etmektedir.

2. Literatür Taraması

Göçmen gönderilerinin ekonomik büyüme üzerinde yol açtığı olumsuz etkiyi inceleyen literatürün temeli, kaynak bolluğunun uzun dönemde ekonomik büyüme performansını olumsuz etkilediğini belirten çalışmalara dayanmaktadır (Auty, 1999; Gelb, 1988; Gylfason vd., 1999; Karl, 1997; Sachs ve Warner, 1995, 1997). Bu çalışmaların büyük bir kısmı, kaynak bolluğunun uzun dönemde ticarete konu olan malların üretimini azaltarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini ifade etmektedir. Van Wijnbergen'in (1984) iki dönemli modelinde, ikinci dönemde ticarete konu olan sektör verimliliğinin kaynak bolluğunun yaşandığı ilk dönemdeki üretime bağlı olduğu savunulmaktadır. Kaynak zenginliğinin optimal bir şekilde nasıl yönetileceği konusunda herhangi bir öneri olmamasına rağmen kaynakların verimli alanlara yönlendirilmemesi durumunda ikinci dönemde ekonomik büyümenin azalacağı ifade edilmektedir. Amuedo-Dorantes ve Pozo (2004), 1979-1998 döneminde 13 Latin Amerika ve Karayip ülkesinde göçmen havalelerinin reel döviz kuru üzerine etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda analize dahil edilen ülkelerde göçmen havalelerinde iki kat artışın reel döviz kurunu yaklaşık %22 oranında değerlendireceği yönünde bulgular elde edilmiştir. Benzer şekilde Fuentes ve Herrera (2007), Lopez vd. (2008), Vargas-Silva (2009), El Salvador, Guatemala, Meksika ve Latin Amerika'da göçmen havalesi girişlerinin döviz kurunu pozitif yönde etkilediği ve ticarete konu olmayan sektörden ticarete konu olan sektöre doğru bir kaynak hareketi yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. Cape Verde (Yeşilburun adaları) için göçmen gönderilerinin reel döviz kuru üzerine etkisini inceledikleri çalışmalarında Bourdet ve Falck (2006), Hollanda hastalığının belirtilerine yönelik bulgular elde etmişlerdir. Ancak ülkede resmi yardımların büyüme odaklı yatırım alanlarına yönlendirilmesi ve ihracat odaklı bir iç politika izlenmesi sonucu göçmen havalelerinin reel döviz kuru üzerindeki olumsuz etkilerinin sınırlı düzeyde kaldığı vurgulanmaktadır. Hyder ve Mahboob (2005), Pakistan için 1978-2005 dönemi, Saasi-Sedik ve Petri (2006) ise Ürdün için 1964-2005 dönemi üzerine yaptıkları çalışmalarında benzer sonuçlar elde etmişlerdir.

Acosta vd. (2009) geliştirmekte olan altı ülkede Hollanda Hastalığı'nın geçerliliğini inceledikleri çalışmalarında, göçmen havalelerinin işgücü arzını azalttığı ve ticarete konu olmayan mal talebini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlar, yüksek talep nedeniyle ticarete konu olmayan sektör mal ve hizmet fiyat artışının mevcut üretim kaynaklarının yeniden tahsisine neden olduğunu ve inceledikleri ülkelerde göçmen havalelerinin Hollanda Hastalığı etkisi yarattığını savunmaktadırlar. Rabbi vd. (2013), Bangladeş için 1971-2011 döneminde göçmen havalelerinin makroekonomik etkilerini ve Hollanda hastalığının varlığını incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, ülkeye giren göçmen havaleleri uzun dönemde Bangladeş'in dış ticarete rekabet gücünü düşürmekte ve ekonomik çıktı üzerinde olumsuz etkiler oluşturarak Hollanda Hastalığına neden olmaktadır. Benzer şekilde Owusu-Sekyere vd. (2014), 34 Sahra Altı Afrika ülkesinin 1980-2008 dönemine ait verilerini kullanarak göçmen gönderilerinin reel döviz kuru üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda ülkelerin geneli için Hollanda hastalığı teorisi ile uyumlu bulgular elde edilmiştir. Göçmen havalelerinin alıcı ekonomilerde döviz kurunu etkilediğini ifade eden yazarlar, para politikası ile kur üzerinde oluşan etkinin hafifletilebildiğini savunmaktadırlar.

Lartey vd. (2012) GMM yöntemi ile 1990-2003 dönemi verilerini kullanarak 109 geliştirmekte olan ülkede göçmen havalelerinin Hollanda hastalığına neden olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir. Hassan ve Holmes (2013), yüksek göçmen geliri elde eden 24 az gelişmiş ülkede göçmen havalelerinin kısa dönemde reel döviz kuruna neden olduğunu, uzun dönemde ise Hollanda hastalığının belirtilerine yönelik bir bulgunun bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Eromenko (2016), göçmen gönderilerinin GSYİH'ya oranının en yüksek değer aldığı Kırgızistan ve Tacikistan'da Hollanda hastalığının belirtilerini, 1992-2013 dönemi verileri ile araştırmıştır. Kırgızistan ve Tacikistan'da sanayi sektörünün dışlandığını, hizmet sektörünün

GSYİH'daki payının ve sektördeki ücretlerin arttığını belirterek bu ülkelerde Hollanda hastalığının var olduğunu ifade etmiştir. Çalışmadan elde edilen diğer bir sonuç ise göçmen havalelerinin reel döviz kurunu artırmadığı yönündedir. Ülkede reel döviz kurunun artmasının temel nedeni göçmen gönderileri değil, yükselen petrol fiyatları olarak gösterilmektedir. Roy ve Dixon (2016), Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka için göçmen gönderilerinin Hollanda hastalığına neden olup olmadığını inceledikleri çalışmalarında, göçmen havalelerinin reel kur üzerinde pozitif yönde etkisi olduğunu savunmaktadırlar. Ito (2017) Moldova için ihracat, reel döviz kuru ve göçmen gönderileri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, göçmen gönderilerinin reel döviz kurunun değerlendirilmesine ve ihracatın gerilemesine yol açtığını ancak bu etkinin çok küçük olduğunu ifade etmektedir. Çalışmadan elde edilen diğer bir bulgu ise göçmen havalelerinin ilk üç çeyrekte reel döviz kuru artışına neden olmadığına yöneliktir.

Bu görüşlerin yanısıra göçmen gönderilerinin reel döviz kuru üzerinde etkisinin olmadığını ya da bu etkinin göz ardı edilebilecek kadar düşük düzeyde olduğunu belirten çalışmalar da mevcuttur. Brajas vd. (2010), göçmen gönderilerinin denge reel döviz kuru üzerindeki etkilerini çok geniş bir ülke grubu için incelemişlerdir. Edinilen bulgular, göçmen gönderilerin denge reel döviz kuru üzerine etkisinin yönü ve ağırlığı her bir ülke için farklılık arz etse de panelin geneli için oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Rajan ve Subramanian (2005), gelişmekte olan ülkelerde göçmen gönderilerinin reel döviz kurunun aşırı değerlendirilmesine yol açmadığını ifade etmişlerdir. Bakardzhieva vd. (2010) Latin Amerika, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden oluşan 57 gelişmekte olan ülkenin 1980-2007 dönemini inceledikleri çalışmalarında Hollanda hastalığını destekleyen bir bulguya ulaşamamışlardır.

Nikas ve Blouchoutzi (2014), Arnavutluk ve Moldova'da göçmen gönderilerinin Hollanda Hastalığına neden olup olmadığını inceledikleri çalışmalarında her iki ülke için farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Çalışmanın ampirik bulgularına göre Arnavutluk, Hollanda Hastalığının tüm belirtilerini gösterirken, Moldova'da göçmen gönderileri reel döviz kurunu negatif yönde etkilemektedir. Benzer şekilde Ratha (2013), en çok göçmen gönderisi alan ülkelere Çin, Hindistan, Meksika, Filipinler ve Lesotho'da son otuz yıllık süreçte göçmen havalelerinin reel döviz kuru üzerine etkilerini incelemiş ve her ülke için farklı sonuçlar elde etmiştir. Örneğin Filipinlerde kısa dönemde Hollanda hastalığının varlığına yönelik bulgulara ulaşırken Çin ve Lesotho'da bu hastalığın belirtileri uzun dönemde ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Hindistan ve Meksika'da ise Hollanda hastalığına dair bulgular yoktur. Taguchi ve Lama (2016), Bangladeş ve Nepal üzerine yaptıkları çalışmada, Nepal'de göçmen havalelerinin Hollanda hastalığına yol açtığına ilişkin bulgular elde ederken, Bangladeş için göçmen gönderilerinin sektörler arası kaynak transferine yol açtığına dair bir bilgiye rastlamamışlardır. Ulaşılan bu tezat sonuçların nedeni olarak ise ülkeler arası talep yapısının ve uygulanan politikadaki farklılığın etkili olduğu belirtilmiştir.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Model

Bu çalışma, Dünya Bankası Migration ve Remittance (2016) raporuna göre 2014 yılında en yüksek göçmen gönderisi alan ilk 10 ülke sıralamasındaki 8 gelişmekte olan ülkede Hollanda hastalığının varlığını araştırmaktadır. Panel Bangladeş, Çin, Hindistan, Filipinler, Meksika, Mısır, Nijerya, Pakistan'ın kesintisiz verisine ulaşılan 1982-2015 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin logaritmik dönüşümü yapılmış ve Stata 14, Gauss 10, Eviews 9 yazılımları yardımıyla ekonometrik analiz gerçekleştirilmiştir.

Teorik kısımda da belirtildiği üzere göçmen gönderisi girişleri nedeniyle değer kazanan reel döviz kuru, biri harcama diğeri kaynakların yeniden tahsisi olmak üzere iki sonuç doğurmaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında en fazla göçmen gönderisi alan 8 gelişmekte olan ülkede Hollanda hastalığının geçerliliğini test etmek üzere harcama denklemi (Eşitlik 1) ve kaynakların

yeniden dağılımı denklemi (Eşitlik 2) olmak üzere iki farklı model tahmin edilecektir. İlk modelde göçmen gönderisi girişleri ve reel efektif döviz kuru arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılırken ikinci modelde toplam üretimin ticarete konu olan ve olmayan sektörler arasında dağılımı gözlenmiştir.

Acosta vd. (2009), Amuedo-Dorantes ve Pozo (2004), Bourdet ve Falck (2006), Chowdhury ve Rabbi (2014), Lartey vd. (2012), Lopez vd. (2008), Martins (2013), Uddin ve Murshed (2017) çalışmalarından hareketle tahmin edilecek uzun dönem eşitlikleri aşağıda yer almaktadır.

$$RER_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 REM_{i,t} + \beta_2 GDPPC_{i,t} + \beta_3 FDI_{i,t} + \beta_4 GOV_{i,t} + \beta_5 TOT_{i,t} + \beta_6 M2_{i,t} + e_{i,t} \quad (1)$$

$$TNT_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 REM_{i,t} + \alpha_2 GDPPC_{i,t} + \alpha_3 FDI_{i,t} + \alpha_4 GOV_{i,t} + \alpha_5 TOT_{i,t} + \alpha_6 M2_{i,t} + e_{i,t} \quad (2)$$

Eşitliklerde i yatay kesit birimi, t zaman, e ise hata terimi olmak üzere RER reel efektif döviz kurunu temsil etmektedir. Tahmin edilecek her iki modelde yer alan REM göçmen gönderilerinin GSYİH içindeki yüzdelik payını, $GDPPC$ 2010 yılı fiyatlarıyla dolar cinsinden kişi başı GSYİH değerini; FDI net doğrudan yabancı yatırım girişlerinin GSYİH'ya oranını, GOV kamu nihai tüketim harcamalarını, $M2$ ise para ve para benzerlerinin GSYİH içindeki payını göstermektedir. Bu değişkenlerin yanı sıra TOT ihracat birim endeksinin ithalat birim endeksine oranlanması ile elde edilen ticaret haddi değişkenini, Eşitlik 2'nin bağımlı değişkeni TNT ise ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin çıktı hacimleri arasındaki oranı ifade etmektedir. Ampirik analizde kullanılan değişkenlere ilişkin açıklamalar, kısaltmalar ve veri kaynakları Tablo 1'de raporlanmıştır.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Tanımlamalar, Kısaltmalar ve Veri Kaynakları

Değişken	Değişkenin Tanımı	Veri Kaynağı
<i>RER</i>	Reel efektif döviz kuru endeksi	Bruegel Database
<i>REM</i>	Göçmen gönderisi girişinin GSYİH içindeki payı	World Bank, WDI
<i>GDPPC</i>	Kişi Başı GSYİH (2010 yılı sabit fiyatlarıyla)	World Bank, WDI
<i>FDI</i>	Net doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinin GSYİH'ya oranı	World Bank, WDI.
<i>GOV</i>	Kamu nihai tüketim harcamalarının GSYİH'ya oranı	World Bank, WDI.
<i>TOT</i>	Ticaret hadleri (İhracat birim endeksi/ithalat birim endeksi)	World Bank, WDI
<i>M2</i>	Para ve para benzerlerinin GSYİH içindeki payı	World Bank, WDI
<i>TNT</i>	Ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin çıktı hacimleri arasındaki oran: Tarım ve imalat sanayi sektörlerindeki toplam katma değer hizmet sektörü toplam katma değerine oranı (GSYİH içindeki pay)	World Bank, WDI

Reel efektif döviz kuru, IMF International Financial Statistics veri setinde iki ülke para birimi arasındaki değişim oranını temsil eden nominal döviz kurunun ilgili ülkelerdeki yurtiçi fiyat düzeyi ile düzeltilmiş şekli olarak tanımlanmaktadır. Bu endeks, ülkeler arası fiyat farklılığını dikkate almasından dolayı ülkenin dış ticarete rekabet üstünlüğünü gösteren önemli bir parametre olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada reel efektif döviz kuruna ilişkin endeks değerleri, Darvas (2012) Bruegel veri tabanından derlenmiştir. Reel efektif döviz kurundaki yükselişler ulusal paranın yabancı ülke para birimi karşısında değer kazanması (currency appreciation) ve dış ticarete rekabet gücünün

azalması; reel efektif döviz kurundaki düşüşler ise ulusal paranın değer kaybına uğraması (currency depreciation) ve dış ticarete rekabet gücünün artması şeklinde yorumlanmaktadır.

Göçmen gönderilerinin reel döviz kuru üzerinde yaratacağı etki, gönderilerin kullanım alanlarına göre farklılaşacağı için reel döviz kuru ve göçmen gönderileri arasındaki ilişkinin yönü hakkında kesin bir öngöründe bulunmak mümkün değildir. β_1 'in pozitif işarete sahip olması incelenen ülkede göçmen gönderilerinin reel döviz kurunda değerlenmeye yol açarak Hollanda hastalığı etkisi yarattığı anlamına gelecektir. Ancak göçmen gönderilerinin yurtiçi üretim kapasitesini artırmak için kullanılması halinde ise yurtiçi fiyatlar üzerinde aşağı yönlü bir baskı oluşacak ve bu durumda $\beta_1 < 0$ olacaktır.

Göçmen gönderilerinin reel döviz kurunda değerlenmeye yol açması Hollanda hastalığı yarattığına yönelik önemli bir gösterge olsa da teorik olarak harcama etkisi ve kaynakların yeniden tahsisi etkilerinin ayrıştırılması farklı bir regresyonun tahminini gerekli kılar. Göçmen gönderilerinin ülke içinde kaynakların yeniden tahsisi ve sektörel çıktı hacmi üzerinde yarattığı etkiyi tespit etmek üzere Lartey vd. (2012), Uddin ve Murshed (2017) izlenmiş ve ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin toplam üretim miktarları kullanılarak *TNT* değişkeni oluşturulmuştur. Eşitlik 2'nin bağımlı değişkeni olan *TNT* elde edilirken tarım ve sanayi sektörlerinde yaratılan katma değer toplamının GSYİH'ya oranı, ticarete konu sektörlerin toplam çıktı hacmi olarak kullanılmıştır. Ticarete konu olmayan sektörel çıktı hacmi ise hizmet sektöründe yaratılan toplam katma değer GSYİH içindeki payıdır. Eşitlik 2'de *REM* değişkeninin alacağı negatif ve anlamlı bir katsayı ($\alpha_1 < 0$) göçmen gönderilerindeki artışın ülke içi kaynakları ticaret konu olmayan sektörlerle doğru hareket ettirdiğini ifade edecektir.

Reel döviz kurunun bir diğer önemli belirleyici parametrelerinden olan kişi başı çıktı hacmi, ülkeler arasında verimlilik farklılığını açıklamak üzere yaygın kullanılan değişkenlerden biridir. Literatürde Balassa-Samuelson etkisi olarak da isimlendirilen bu iki değişken arasındaki etkileşime göre ticarete konu olan sektörlerin sahip olduğu verimlilik farklılıkları, ticarete konu olmayan malların nisbi fiyatının yükselmesine ve sonuçta reel döviz kurunun değer kazanmasına yol açacaktır. Bu doğrultuda yüksek kişi başı gelire sahip ülkelerin ulusal parası değer kazanacağı için parametre tahmincilerinden elde edilen sonuçlara göre β_2 katsayısının pozitif değer alması beklenmektedir ($\beta_2 > 0$).

Doğrudan yabancı yatırımların reel döviz kuru üzerine etkisini ölçen β_3 katsayısının işareti ülkeye gelen yabancı yatırımın yapısına bağlı olarak değişiklik gösterecektir. Doğrudan yabancı yatırım, ev sahibi ülkede fiziki ve beşeri sermaye yatırıma, teknolojik ilerlemeye, teknik bilginin yayılımına ve daha yüksek verimliliğine yol açarak ülkenin daha rekabetçi bir yapıya ulaşmasına yardımcı oluyorsa bu durumda reel döviz kuru değer kazanacak ve $\beta_3 > 0$ olacaktır (Makhlouf ve Mughal, 2013: 79). Ancak kamu harcamalarının reel döviz kuru üzerinde yaratacağı etki hakkında kesin bir önermede bulunmak mümkün değildir. Kamu harcamalarının reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisini ölçen β_4 katsayısının alacağı işaret, bu harcamaların sektörel bileşimine bağlı olarak farklılık gösterecektir. Kamu harcamalarının büyük oranda toplam çıktı hacmindeki düşüşü telafi etmek üzere ticarete konu olmayan sektörlerle yönelmesi, bu sektörlerde fiyatların yükselmesine ve reel döviz kurunun değer kazanmasına yol açacak ve böylesi bir durumda β_4 pozitif işaret alacaktır. Ancak kamu harcamalarının çoğunlukla ticarete konu mallara tahsis edilmesi durumunda ise reel değer kaybı gözlenecek ve $\beta_4 < 0$ olacaktır (Amuedo-Dorantes ve Pozo, 2004: 1410; Lartey vd., 2012: 386).

Bir ülkenin ticaret hadlerini temsil eden *TOT* değişkeni, ihracat ve ithalat değer endekslerinin oranlanması ile elde edilmektedir. İhraç ürünlerin fiyatlarında yükseliş veya ithal ürünlerin değerinde bir düşüş, ticaret haddinde iyileşme yaratacaktır. Ancak ticaret hadlerindeki

değişimin *RER* üzerinde yaratacağı etki, gelir ve ikame etkilerine göre farklılaşacaktır (Bourdet ve Falck, 2006: 275-276). Ticaret hadlerinde iyileşme daha yüksek yurtiçi gelir ve daha fazla harcama anlamına gelecektir. Ancak artan talep karşısında ticarete konu malların fiyatı değişmezken ticarete konu olmayan malların fiyatında yükseliş gözlenecek ve reel döviz kuru değerleneceği için $\beta_5 > 0$ olacaktır. Bu durumda pozitif gelir etkisinin varlığından bahsedilecektir. Ancak ticarete konu olmayan yurtiçi mallara kıyasla ithalatın ucuzlaması, ithal malların tüketimini artırarak ikame etkisini ortaya çıkaracak ve $\beta_5 < 0$ olacaktır (Chowdhury ve Rabbi, 2014: 461; Fayad, 2010: 16; Hassan ve Holmes, 2013: 4963-4964; Lartey vd., 2012: 385; Makhoul ve Mughal, 2013: 80). Kaynak dağılımı regresyonunda ticaret hadlerinin katsayısı α_5 pozitif değer alması ise ticaret hadlerindeki iyileşmenin üretimi ticarete konu sektörlere doğru kaydıracağı şeklinde yorumlanacaktır. Aksi durumda $\alpha_5 < 0$ iken ticaret hadlerinde iyileşme neticesinde ikame etkisi baskın olacak ve üretim daha çok ticarete konu olmayan alanlarda yapılacaktır.

Para politikasının etkisini kontrol etmek üzere Eşitlik 1 ve 2'de yer alan *M2* değişkeninin harcama ve kaynak dağılımı regresyonlarında farklı işaret alacakları tahmin edilmektedir. Artan para arzının ticarete konu olmayan mallar üzerinde yarattığı yukarı yönlü fiyat baskısı, enflasyonist bir süreç oluşturacak ve para arzı artışı reel döviz kurunda değerlenmeye yol açacaktır (Lartey vd., 2012: 385). Bu nedenle harcama regresyonunda β_6 'nın pozitif işaret alması beklenmektedir. Fakat enflasyonist beklentiler sonucu ticarete konu olmayan malların fiyatındaki yükseliş, üretimin bu sektöre kaymasına yol açacağı için *TNT* oranı düşecek ve Eşitlik 2'de *M2* değişkeni negatif işaret alacaktır ($\alpha_6 < 0$).

4. Metodoloji ve Ampirik Bulgular

Küreselleşmenin finansal ve ekonomik açıdan daha entegre bir yapıyı beraberinde getirmesi, yatay kesit birimleri olan ülkeler, kurumlar ve ekonomik birlikler arasında güçlü bir bağımlılık ilişkisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda herhangi bir yatay kesit biriminde ortaya çıkacak bir şokun diğer birimleri de etkisi altına alabilmesi, birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (De Horos ve Sarafidis, 2006: 482). Bu gelişmeler neticesinde gerek yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı test etmek üzere gerekse de birim kök, eş-bütünleşme ve katsayı tahmini için pek çok panel veri modelinin ortaya çıktığından bahsetmek mümkündür.

Literatürde hata terimlerinin her bir yatay kesit birimi için birbirinden bağımsız olarak belirlenip belirlenmediğini test etmek amacıyla geliştirilen yatay kesit bağımlılığı yöntemleri, yatay kesit birimi ve zaman boyutuna göre farklılaşmaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen yöntemler olarak Breusch ve Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testi, Pesaran (2004) *CD* ve *CD_{LM}* testi ile Pesaran vd. (2008) sapması düzeltilmiş *CD* testi sayılabilecektir.

Breusch ve Pagan (1980) yatay kesit birimlerinin zaman boyutuna göre nispeten küçük kaldığı modellerde kullanılmak üzere (sabit *N* ve *T*→∞) LM (Lagrange Çarpanı) istatistiğini geliştirmiştir. Paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı yönünde kurulan boş hipoteze karşı alternatif hipotezde ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı iddia edilmektedir. $\hat{\rho}_{ij}^2$ en küçük kareler tahmincisi ile elde edilen kalıntılar arasındaki korelasyon katsayısını göstermek üzere Breusch ve Pagan (1980) LM istatistiğine Eşitlik 3 yardımıyla ulaşılmaktadır (Pesaran, 2004: 1-4)

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (3)$$

Pesaran (2004), Breusch ve Pagan (1980) LM testinin küçük yatay kesitlerde kullanılması noktasındaki eksikliğini gidermek üzere zaman boyutunun yanı sıra geniş panellerde kullanılacak farklı bir yöntem geliştirmiştir. LM istatistiğinin ölçeklenmiş bir versiyonu olan bu yöntemde yatay kesit bağımlılığının varlığı Eşitlik 4 ile test edilmektedir (Pesaran, 2004: 5).

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (4)$$

Yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu örneklerde kullanmak için Pesaran (2004) tarafından alternatif bir yöntem olarak geliştirilen CD_{LM} testi Eşitlik 5'te ifade edilen denklem üzerinden yapılmaktadır (Pesaran, 2004: 5-6).

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (5)$$

Yatay kesit bağımlılığını test etmeye yönelik geliştirilen bu üç istatistiğe ilave olarak Pesaran vd. (2008) zaman boyutu ve yatay kesit boyutunun yüksek değerler aldığı büyük paneller için Eşitlik 6'daki denklem üzerinden elde edilen sapması düzeltilmiş (bias-adjusted) LM istatistiği geliştirmiştir (Pesaran vd., 2008: 108).

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\vartheta_{Tij}} \quad (6)$$

Panel veri analizlerinde eş-bütünleşme ve katsayı tahmin aşamalarına geçilmeden önce yapılması gereken bir diğer ön sınama, değişkenlere ait eğim katsayılarının homojenliğini belirlemeye yöneliktir. Bu amaçla Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından Delta testi geliştirilmiştir. Delta testi, boş hipotezde eğim katsayısının homojenliğini, alternatif hipotezde ise heterojen yapıda olduğunu büyük paneller için $\tilde{\Delta}$ (Eşitlik 7); küçük paneller için $\tilde{\Delta}_{adj}$ istatistiği (Eşitlik 8) yardımıyla sınamaktadır. $\tilde{\Delta}$ veya $\tilde{\Delta}_{adj}$ olasılık değerinin %5 önem düzeyinde 0.05'ten daha büyük olması, boş hipotezin reddedileceği ve panele ait eğim katsayısının homojen yapıda olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (7)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{Z}_{iT})}{\sqrt{\text{var} \tilde{Z}_{iT}}} \right) \quad (8)$$

8 gelişmekte olan ülkede Hollanda hastalığının varlığını araştırmak için tahmin edilecek olan iki uzun dönem denklemi ve bu eşitliklerde yer alan değişkenlere ilişkin yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik test sonuçları Tablo 2'de raporlanmıştır. Elde edilen olasılık değerleri dikkate alındığında yatay kesit birimleri arasında bağımsızlığın olduğunu belirten boş hipotezin hem uzun dönem eşitlikleri hem de tüm değişkenler için reddedildiği görülmektedir. Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testi bulguları ise eğim katsayılarının homojenliğini test eden boş hipotezin her iki model için reddedildiğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda bundan sonraki aşamalarda elde edilecek sonuçların güvenilirliği için ampirik analizde kullanılacak yöntemlerin yatay kesit bağımlılığını dikkate alan heterojen yöntemler olmasına dikkate edilmiş ve ikinci nesil panel veri yöntemleri ile analize devam edilmiştir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi Sonuçları

Değişken	Yatay Kesit Bağımlılığı Testi				Homojenlik Testi	
	LM	CD_{LM}	CD	$LM_{adj.}$	$\tilde{A}$	$\tilde{A}_{adj.}$
<i>RER</i>	301.5*	35.48*	11.32*	35.36*		
<i>REM</i>	337.6*	40.31*	7.107*	40.19*		
<i>GDPPC</i>	802.3*	102.4*	28.25*	102.2*		
<i>FDI</i>	221.9*	24.84*	11.68*	24.72*		
<i>TOT</i>	137.0*	13.50*	1.843*	13.38*		
<i>TNT</i>	526.1*	65.49*	21.94*	65.37*		
<i>GOV</i>	136.4*	13.42*	-1.080	13.30*		
<i>M2</i>	353.4*	42.42*	10.50*	42.29*		
<i>Eşitlik 1</i>	105.69*	10.382*	2.380*	3.769*	9.618**	10.951**
<i>Eşitlik 2</i>	61.91*	4.532*	2.659*	3.817*	5.957**	6.782**

Not: *, yatay kesit bağımlılığının olmadığını belirten boş hipotezin; ** ise eğim katsayılarının homojen olduğunu belirten boş hipotezin %99 önem düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Serilerin durağanlık mertebelerinin belirlenmesi amacıyla yaygın olarak kullanılan Breitung (2000), Choi (2001), Hadri (2000), Im vd. (2003), Levin vd. (2002), Maddala ve Wu (1999) birinci nesil birim kök yöntemleri, paneli oluşturan her bir zaman serisinin birbirinden bağımsız olduğunu varsaymaktadır. Serilerde yatay kesit bağımlılığının varlığını dikkate alarak birim kök sınaması yapan Bai ve Ng (2004), Hadri ve Kurozumi (2012), Moon ve Perron (2004), Pesaran (2007) ise ikinci nesil panel birim kök yöntemleri olarak bilinmektedir. Bu çalışmada uzun dönem denkleminde yer alan değişkenlerin durağanlık analizi Pesaran (2007) CIPS (cross-sectionally augmented IPS) birim kök testi ile gerçekleştirilmiştir.

Pesaran (2007) standard ADF (augmented Dickey-Fuller) regresyonunu yatay kesit ortalamasının gecikmeli değeri ve her bir yatay kesit biriminin birinci farkı ile genişletmiş ve CADF (cross-sectionally augmented Dickey-Fuller) istatistiğini elde etmiştir. CADF istatistiği paneli oluşturan her bir yatay kesit biriminde serinin durağanlığını test etmesine rağmen CADF istatistiklerinin basit ortalaması alınarak elde edilen CIPS istatistiği ise panelin bütünü için değişkeninin durağanlığını araştırmaktadır (Pesaran, 2007: 265-267). CADF regresyonu (Eşitlik 9) ve CIPS istatistiği (Eşitlik 10) aşağıda gösterilmiştir (Pesaran, 2007: 267, 283).

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^p d_{ij} \Delta \bar{y}_{t-j} + \sum_{j=1}^p \delta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + e_{it} \quad (9)$$

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (10)$$

Bu yöntemle göre panel veri setinin bir bütün olarak birim kök içerdiğini belirten boş hipotezin kabulü veya reddine elde edilen CIPS istatistiği ile Pesaran (2007) kritik tablo değerinin mukayesesi ile karar verilecektir. CIPS istatistiğinin Pesaran (2007) tablo değerinden büyük olması durumunda boş hipotez kabul edilecek ve serinin birim kök içerdiği ve durağan olmadığı sonucuna ulaşılabacaktır.

Tablo 3. Pesaran (2007) CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Düzyey	Sabit	Sabit ve trend	Birinci Fark	Sabit	Sabit ve trend
<i>RER</i>	-1.691	-1.761	ΔRER	-3.314***	-3.500***
<i>REM</i>	-1.726	-1.888	ΔREM	-3.845***	-3.994***
<i>GDPPC</i>	-2.309*	-3.203***	$\Delta GDPPC$	-3.430***	-3.834***
<i>FDI</i>	-1.665	-2.033	ΔFDI	-4.506***	-4.762***
<i>TOT</i>	-1.908	-1.849	ΔTOT	-3.582***	-3.718***
<i>TNT</i>	-2.016	-2.853*	ΔTNT	-4.780***	-4.835***
<i>GOV</i>	-2.056	-2.067	ΔGOV	-3.583***	-3.616***
<i>M2</i>	-2.287*	-2.594	$\Delta M2$	-3.728***	-3.779***

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, 5 ve 10 anlamlılık düzeyinde birim kökün varlığını ifade eden boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Maksimum gecikme uzunluğu olarak 4 alınmıştır. %1, 5 ve 10 önem düzeyinde Pesaran (2007: 280-281) kritik tablo değerleri sabitli model için -2.57; -2.33; -2.21 iken sabitli ve trendli model için -3.10; -2.86; -2.73'tür.

Ekonometrik analizde kullanılacak değişkenlerin sabitli ve sabitli-trendli model formlarına göre elde edilen birim kök test sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Pesaran (2007) CIPS istatistiklerine göre *GDPPC* ve *M2* değişkeninin sabit terimli formu %10 önem düzeyinde durağanlık göstermektedir. Ancak sabitli-trendli modele ilişkin istatistikler *GDPPC* değişkeninin %1; *TNT* değişkeninin ise %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuca göre birim kökün varlığını iddia eden boş hipotez uzun dönem denkleminde yer alan diğer değişkenler için reddedilememektedir. Seviye değerinde birim kök içerdiği tespit edilen değişkenlerin birinci farkı alınarak yeniden durağanlık sınamasına tabi tutulduğunda ise birim kökten arındığı görülmüştür. Bu doğrultuda *GDPPC* değişkeni seviye değerinde; *RER*, *REM*, *FDI*, *GOV*, *TOT*, *TNT*, *M2* değişkenleri ise birinci farkında durağanlaşmaktadır.

Birim kök analizinde olduğu gibi değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığını araştırmak üzere geliştirilen eş-bütünleşme yöntemleri de yatay kesit bağımlılığını dikkate alıp almamaları yönüyle birinci ve ikinci nesil yöntemler olarak sınıflandırılmaktadır. Pedroni (1999, 2004), Kao (1999), Westerlund (2005) yatay kesit bağımsızlığı altında; Westerlund (2007, 2008), Westerlund ve Edgerton (2007) ise yatay kesit bağımlılığı altında anlamlı sonuçlar verecek eş-bütünleşme yöntemleridir.

Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-H panel eş-bütünleşme testi bağımlı değişkenin birinci farkında durağan olması koşuluyla farklı seviyede durağanlığa sahip seriler arasında uzun dönem ilişkinin varlığını araştırmaktadır. Bu yöntemde DH_p istatistiği panelin genelinde; DH_g istatistiği ise bazı ülke gruplarında eşbütünleşme ilişkisini test eder (Westerlund, 2008: 205). Eşbütünleşmenin olmadığı şeklinde kurulan boş hipotezin kabulü veya reddine ise DH_g ve DH_p istatistiklerinin normal dağılım kritik tablo değeri ile mukayesesi sonucunda karar verilecektir.

Grup istatistiği DH_g ve panel istatistiği DH_p 'ye ait hesaplamalar Eşitlik 11 ve 12 yardımıyla yapılmaktadır.

$$DH_g = \sum_{i=1}^n \hat{S}_i (\tilde{\theta}_i - \hat{\theta}_i)^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (11)$$

$$DH_p = \hat{S}_n (\tilde{\theta} - \hat{\theta})^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (12)$$

Uzun dönem denkleminde yer alan değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olmadığını belirten boş hipotezin DH_g istatistiğine göre reddedilmesi bazı ülkelerde uzun dönem ilişkinin var olduğu, DH_p sonucuna göre boş hipotezin reddedilmesi ise panelin genelinde eş-bütünleşme ilişkisinin olduğu anlamına gelecektir (Westerlund, 2008: 204).

Eşitlik 1'deki harcama regresyonu ve Eşitlik 2'deki kaynakların yeniden dağılımı regresyonunda yer alan değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı Westerlund (2008) Durbin-H eş-bütünleşme testi ile kontrol edilmiş ve Tablo 4'te sunulan bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 4. Westerlund (2008) Durbin-H Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

	Sabit		Sabit ve Trend	
	DH_g	DH_p	DH_g	DH_p
$RER = f(REM, GDPPC, FDI, GOV, TOT, M2)$	2.213**	2.158**	16.30***	2.720***
$TNT = f(REM, GDPPC, FDI, GOV, TOT, M2)$	2.379***	1.310*	1.293*	1.865**
Kritik değer				
%1	2.33	2.33	2.33	2.33
%5	1.645	1.645	1.645	1.645
%10	1.28	1.28	1.28	1.28

Not: ***, ** ve * değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olmadığını belirten boş hipotezin sırasıyla %1, 5 ve 10 önem düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Göçmen gönderileri ve reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkiyi gösteren harcama regresyonuna ait DH_g ve DH_p istatistikleri sabit terimli model formuna göre %95; sabit ve trendli model formuna göre ise %99 önem düzeyinde boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Bu sonuç harcama regresyonunda yer alan değişkenler arasında uzun dönem eş-bütünleşme ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. TNT değişkeninin bağımlı değişken olduğu kaynak dağılımı regresyonuna ilişkin DH_g ve DH_p istatistikleri incelendiğinde ise eş-bütünleşme ilişkisi olmadığını belirten boş hipotez, sabitli modelde sırasıyla %99 ve %90; sabitli trendli modelde ise %90 ve %95 önem düzeyinde reddedilmektedir. Bu doğrultuda kaynakların yeniden dağılımı regresyonunda yer alan değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini bulgusuna ulaşılmıştır. Aralarında eş-bütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilen değişkenlerin uzun dönem denkleminde alacakları katsayılarla ulaşmak için parametre tahminci yöntemlerinden faydalanılmaktadır.

Panel veri analizlerinde değişkenlerin uzun dönem heterojen eğim katsayılarına ulaşmak için Pesaran ve Smith (1995) MG (mean group estimator); Pesaran (2006) CCEMG (common correlated effects mean group estimator) ve Eberhardt ve Teal (2010) AMG tahmincileri yaygın olarak kullanılmaktadır (Eberhardt, 2012: 61). Pesaran ve Smith(1995) MG (mean group) tahmincisi, aralarında eş-bütünleşme ilişkisi tespit edilen değişkenlerin uzun dönem katsayılarının hesaplanmasında heterojenliği dikkate almasına rağmen yatay kesit bağımlılığını göz ardı etmesi yönüyle eleştirilmektedir. MG tahmincisinin bu noktadaki eksikliğini gidermek üzere Eberhardt ve Bond (2009) ile Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG tahmincisi (Augmented Mean Group estimator), regresyon denkleminde f_t ile ifade edilen ortak dinamik etkiyi yerleştirerek yatay kesit bağımlılığını dikkate almıştır (Eberhardt ve Bond, 2009: 2).

$$y_{it} = \beta'_i x_{it} + u_{it} \quad (13)$$

$$u_{it} = \alpha_i + \lambda'_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (14)$$

$$x_{mit} = \pi_{mi} + \delta'_{mi} g_{mt} + \rho_{1mi} f_{1mt} + \dots + \rho_{nmi} f_{nmt} + \vartheta_{mit} \quad (15)$$

$$f_t = 6' f_{t-1} + \epsilon_t \quad (16) \quad g_t = \kappa' g_{t-1} + \epsilon_t \quad (17)$$

AMG tahmindisi, f_t gözlenemeyen ortak dinamik etkilere ulaşmak için iki aşamanın takibini gerekli kılmaktadır. Birinci aşamada zaman kuklası ile genişletilen uzun dönem denklemi, birinci farkları alınarak OLS ile tahminlenir. Yapılan tahmin sonucunda zaman kuklasına ait katsayılara ($\hat{\mu}_t$) ulaşılır (Eşitlik 18). İkinci aşamada bu değişken, her bir ülkeye ait lineer trend terimi içeren regresyonlara yerleştirilir (Eşitlik 19) ve her bir ülkeye ait tahminlerin ortalaması alınarak AMG istatistiği elde edilir.

$$\Delta y_{it} = b' \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + \varepsilon_{it} \gg \gg \hat{c}_t = \hat{\mu}_t \quad (18)$$

$$y_{it} = a_i + \beta'_i x_{it} + c_{it} + d_i \hat{\mu}_t + \varepsilon_{it} \quad (19)$$

$$\hat{b}_{AMG} = N^{-1} \sum_{i=1} \hat{b}_i \quad (20)$$

Bu çalışmada 8 ülkeden oluşan panelde Hollanda hastalığının varlığını araştırmak için Eşitlik 1 ve 2'de gösterilen harcama regresyonu ve kaynakların yeniden dağılımı regresyonları AMG yöntemi ile tahmin edilmiştir. Reel döviz kuru ve göçmen gönderileri arasındaki ilişkiyi modelleyen harcama regresyonuna ait AMG yöntemi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. AMG Tahmindisinin Harcama Regresyonuna İlişkin Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

	<i>REM</i>	<i>GDPPC</i>	<i>FDI</i>	<i>GOV</i>	<i>TOT</i>	<i>M2</i>
Bangladeş	-0.281***	0.692***	-0.011*	0.181	0.036	-0.015
Çin	0.054*	0.504***	-0.148***	0.702**	0.112	-0.799***
Filipinler	-0.271***	0.265***	-0.051***	0.212*	-0.227***	0.520***
Hindistan	-0.110**	0.146	-0.046***	0.137	-0.486***	0.418**
Meksika	-0.195**	1.511***	0.053	-0.318	-0.379**	-0.022
Mısır	-0.023	0.103	0.125**	0.709	-0.373*	-1.348*
Nijerya	0.079***	0.606***	-0.103	0.806***	-0.043	-0.734***
Pakistan	-0.020	-0.644***	-0.078***	0.083**	-0.341***	0.378***
<i>PANEL</i>	-0.096**	0.398*	-0.032	0.314**	-0.212***	-0.200***

Not: ***, ** ve * sırasıyla %99, 95 ve 90 önem düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te harcama regresyonuna ait bulgular göçmen gönderileri girişi ve reel döviz kuru arasında 4 ülkede negatif yönlü, 2 ülkede ise pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda göçmen gönderileri girişi Çin'de %90, Nijerya'da ise %99 önem düzeyinde reel döviz kurunda değerlendirilmeye yol açmakta ve bu sonuç Hollanda hastalığının varlığına işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Balassa-Samuelson etkisini gözlemllemek amacıyla harcama regresyonuna yerleştirilen *GDPPC* değişkeninin paneldeki sekiz ülkeden beşinde (Çin, Filipinler, Meksika, Nijerya, Bangladeş) pozitif işaretli ve anlamlı bir değişken olması, verimlilik farklarının reel efektif döviz kurunda değerlendirilmeye yol açtığı ve Balassa-Samuelson etkisinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Harcama regresyonuna göre *FDI* değişkenindeki artış, beş ülkede reel döviz kurunun değer kaybetmesine neden olmaktadır. Bu sonuç ilgili ülkelerde yabancı yatırımların, ev sahibi ülkenin fiziki ve beşeri sermayesine katkı yapan ve verimliliği artıran alanlardan ziyade yurtiçi varlıkların yabancılara özelleştirme yoluyla satılması veya yabancıların bir girişime ortak olması şeklinde yapıldığını göstermektedir. Ticaret hadlerini temsil eden *TOT* değişkeni paneli oluşturan sekiz ülkenin beşinde negatif işaretli anlamlı katsayılar almaktadır. Bu beş ülkede iyileşen ticaret hadleri dolayısıyla ithalatın ucuzlaması, ticarete konu olmayan malların talebini azaltırken ithal ürün talebi

ve tüketiminin artmasına yol açacaktır. Negatif ikame etkisinin pozitif gelir etkisine kıyasla daha baskın olduğu Hindistan, Filipinler, Meksika, Mısır ve Pakistan'da ticaret hadlerinin iyileşmesi, reel döviz kurunun değer kaybetmesine neden olmaktadır.

Çin, Filipinler, Nijerya ve Pakistan'da *GOV* değişkeninin aldığı pozitif ve anlamlı katsayılar, bu dört ülkede kamu harcamalarının büyük oranda ticarete konu olmayan sektörlerle yönlendirildiği ve bundan dolayı reel efektif döviz kurunda değerlenmeye yol açtığını ortaya koymaktadır. Ülkede geçerli para politikasını temsil eden *M2* değişkenine göre para arzındaki artış Çin, Nijerya ve Mısır'da reel döviz kurunun değer kaybetmesine; Hindistan, Filipinler ve Pakistan'da ise reel kurun değerlenmesine yol açmaktadır.

Harcama regresyonuna ilişkin bulgular, Çin ve Nijerya'da göçmen gönderileri ve reel efektif döviz kuru arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu ve Hollanda hastalığının varlığına yönelik sonuçlar vermiştir. Bu iki ülkede Hollanda hastalığının olduğuna dair kesin bir yargıya ulaşabilmek için harcama regresyonunun yanı sıra kaynak dağılımı regresyonunun da tahmini gerekmektedir. Ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin çıktı hacimleri oranlanarak oluşturulan *TNT* değişkeninin bağımlı değişken olduğu kaynakların yeniden dağılımı regresyonuna ait AMG tahmincisinin verdiği sonuçlar Tablo 6'da raporlanmıştır.

Tablo 6. AMG Tahmincisinin Kaynak Dağılımı Regresyonuna Ait Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

	<i>REM</i>	<i>GDPPC</i>	<i>FDI</i>	<i>GOV</i>	<i>TOT</i>	<i>M2</i>
Bangladeş	-0.131**	-0.058	0.012**	-0.536***	-0.334***	0.032
Çin	0.048***	-0.104	0.024	-0.004	0.162**	-0.694***
Filipinler	-0.112***	-0.388***	-0.008	-0.161***	-0.191***	-0.026
Hindistan	-0.048	-0.126	0.003	-0.299**	-0.014	-0.546***
Meksika	-0.035	-0.626	-0.039	-0.430**	0.305***	0.062
Mısır	-0.119***	-0.209	-0.019	-0.196***	0.074	0.223
Nijerya	0.124***	-0.891***	0.001	-0.254*	0.264*	0.469***
Pakistan	-0.049*	-0.119	-0.049**	0.025	-0.002	0.004
<i>PANEL</i>	-0.040	-0.315***	-0.009	-0.232***	0.033	-0.059

Not: ***, ** ve * sırasıyla %99, 95 ve 90 önem düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.

Harcama regresyonu ve kaynakların yeniden dağılımı regresyonlarında bağımlı değişkenler farklı olmak üzere aynı açıklayıcı değişkenler ile ekonometrik analiz yapılmıştır. Harcama regresyonunda göçmen gönderilerinin negatif değer aldığı ve reel efektif döviz kurunda değerlenmeye yol açtığına yönelik bulgulara ulaşılan Çin ve Nijerya'da Hollanda hastalığının varlığına yönelik kesin bir çıkarım yapabilmek için kaynakların dağılımı regresyonunda *REM* değişkeninin aldığı katsayıyı incelemek gerekmektedir. Tablo 6'da yer alan kaynak dağılımı regresyonu sonuçlarına göre paneldeki sekiz ülkenin dördünde *REM* değişkeni *TNT* üzerinde negatif ve anlamlı etkiye sahipken Çin ve Nijerya'da %99 önem düzeyinde anlamlı pozitif etkisi mevcuttur. Bu sonuca dayanarak harcama regresyonunda reel efektif döviz kurunun değerlenmesine yol açan göçmen gönderilerinin Çin ve Nijerya'da Hollanda hastalığı yaratmadığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Çin ve Nijerya'da göçmen gönderilerinin ticarete konu olan sektörlerle kanalize edildiği ve ülkenin tarım ve sanayi sektörü çıktı hacmini artırdığı yorumu yapılabilecektir. Çünkü Çin, Hindistan, Meksika, Filipinler gibi emek arz fazlası olan ülkelerde ticarete konu olmayan sektörlerin emek talebi karşılanacağı için kaynak hareketi etkisi ortaya çıkmayacaktır. Ancak reel döviz kurunun değerlenmesi ve ihracatta rekabetçiliğin azaldığı harcama etkisi varlığını sürdürmeye devam edecektir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde ticarete konu olan ve olmayan sektörler arasında emek faktörünün hareketliliği her bir sektörün gerekli kıldığı yetenek farklılıklarından dolayı sınırlı kalacaktır. Böylece ticarete konu olmayan malların fiyatı yükselecek ve reel döviz kuru değer kazanacaktır (Ratha, 2013: 2).

FDI değişkenin Pakistan'da negatif, Bangladeş'te ise pozitif yönlü anlamlı katsayılarına dayanarak *TNT* üzerinde yarattığı etkiye dair bir çıkarım yapmak mümkün olmayacaktır. Benzer şekilde para arzındaki artışı temsil eden *M2* değişkeni de Hindistan ve Çin'de negatif, Nijerya'da pozitif anlamlı katsayıya sahiptir. *M2* değişkeninin aldığı negatif katsayı, para arzındaki artışın ticarete konu olmayan malların fiyatı üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturduğu ve üretim faktörlerinin bu malları üreten sektörlerle yönelmesine neden olduğu anlamına gelmektedir. *GOV* değişkeninin negatif ve anlamlı katsayı aldığı Bangladeş, Hindistan, Filipinler, Meksika, Mısır, Nijerya'da kamu harcamalarının çoğunlukla ticarete konu olmayan sektörler için yapıldığı görülmektedir.

TOT değişkenine ait uzun dönem katsayılar, ticaret hadlerinde iyileşmenin Çin, Meksika ve Nijerya'da ticarete konu sektörlerin performansını artırıcı etkileri beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır. *GDPPC* değişkeninin katsayıları ise Filipinler ve Nijerya'da kişi başı gelir artışının ticarete konu olmayan sektörlerin çıktı hacmini artırdığına işaret etmektedir.

SONUÇ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından sonra ikinci büyük sermaye kaynağı olan göçmen havaleleri, 2015 yılında dünya geneli toplam rakamlarına göre yaklaşık 600 milyar dolara ulaşmıştır. Bu havalelerin yaklaşık %75'ine tekabül eden 441 milyar dolar ise gelişmekte olan ülkelere gitmektedir. Dahası göçmen havaleleri diğer sermaye girişleri ile kıyaslandığında çok daha istikrarlı bir yapı sergilemektedir. Son yıllarda göçmen havalelerinin hacminde yaşanan artış ve gönderilerin küresel krizlere karşı sergiledikleri istikrarlı yapısı, bu sermaye transferinin önemini, özellikle gelişmekte olan ülkeler için daha da artırmaktadır. Göçmen gönderileri üzerine odaklanan mevcut literatürde yoksulluğu azaltması, beşerî ve fiziki sermayenin gelişimine katkıda bulunması, ekonomik büyüme ve kalkınmayı hızlandırması gibi pozitif etkilerinin yanında bir dizi olumsuz etkiye de yol açabileceği dile getirilmektedir. Bu olumsuz etkiler arasında en fazla dikkat çeken husus ise göçmen havalelerinin Hollanda Hastalığı yaratabileceğine yöneliktir. Hollanda Hastalığına ilişkin literatür, kaynak bolluğunun ekonomik büyümeyi hangi kanallar ile düşürebileceğini anlamaya yönelik çok sayıda ampirik ve teorik kanıt sunmaktadır.

Hollanda hastalığı, göçmen gönderileri neticesinde ortaya çıkan negatif etkileri tanımlamak üzere kullanılan bir kavramdır. Göçmen gönderilerinin giriş yaptığı ülkede hane halkının harcanabilir gelirini yükselterek inşaat, sağlık, eğitim ve hizmet gibi ticarete konu olmayan sektörlerin talebini artırması, harcama etkisi olarak isimlendirilmektedir. Ticarete konu olmayan sektörlerin talebindeki bu artış neticesinde mevcut üretim faktörleri tarım ve imalat gibi ticarete konu olan sektörlerden çekilecek ve bu süreç uzun dönemde toplam çıktı hacminin azalmasıyla sonuçlanacaktır. Ülkedeki mevcut kaynakların ticarete konu olmayan sektörlerle yönlendirilmesi ise göçmen gönderilerinin kaynak hareketi etkisi olarak tanımlanır. Göçmen gönderilerinin Hollanda Hastalığı'na yol açıp açmadığı, harcama ve kaynak dağılımı etkilerinin birlikte değerlendirilmesi ile tespit edilebilecektir.

Doğal kaynak zenginliği veya bol miktarda para girişinin ülkede Hollanda Hastalığı'na dönüşmemesi için söz konusu kaynak girişlerinin nasıl kullanılacağı en kritik noktalardan biridir. Göçmen gönderilerinin ekonomi üzerinde bahsedilen negatif etkileri doğurmaması için reel döviz kurunun ani yükselişini engelleyen para politikalarının ve ticarete konu sektörün zarar görmesini önleyen destekleyici yatırım politikalarının uygulanması temel çözüm önerileri arasında sayılabilecektir.

Dünya genelinde göçmen gönderilerinin büyük kısmı gelişmekte olan ülkelere yöneldiği için bu çalışmada en fazla gönderi alan ilk on ülke içindeki 8 gelişmekte olan ülke analiz edilmiştir. Göçmen gönderilerinin sekiz gelişmekte olan ülkede Hollanda Hastalığına neden olup olmadığını tespit etmek üzere 1982-2015 dönemi verilerinden yararlanılmıştır. Göçmen gönderileri neticesinde

ortaya çıkan harcama etkisi ve kaynak hareketi etkisini belirlemek üzere, birçok açıklayıcı değişkenin yer aldığı regresyonlar ikinci nesil analiz yöntemleri ile modellenmiştir. Eberhardt ve Bond (2009) ve Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG tahmincisinin harcama regresyonuna ilişkin bulguları, Çin ve Nijerya'da göçmen gönderileri ve reel efektif döviz kuru arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu ve bu iki ülkede göçmen gönderilerinin reel döviz kurunun değerlendirilmesine yol açtığını göstermiştir. Harcama regresyonunun Çin ve Nijerya'da Hollanda hastalığının varlığına yönelik sonuçlar vermesi üzerine kaynak dağılımı regresyonu tahmin edilmiştir. Bu regresyona ait uzun dönem katsayılar, göçmen gönderilerinin Çin ve Nijerya'da ticarete konu olan sektörlerin çıktı hacmini artırdığını ve bu doğrultuda Hollanda Hastalığı etkisi yaratmadığını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Acosta, P., Fajnzylber, P. ve Lopez, J.H. (2009). "The Impact of Remittances on Poverty and Human Capital: Evidence from Latin American Household Surveys". *World Bank Policy Research Working Paper*, WPS4247.
- Adams, R. ve Page, J. (2005). "Do International Migration and Remittances Rreduce Poverty in Developing Countries?", *World Development*, 33, 1645-1669.
- Ahlburg, D.A. (1996). "Remittances and the Income Distribution in Tonga", *Population Research and Policy Review*, 15(4), 391-400.
- Alberola, E., Cervero, S.G., Lopez, H. ve Ubide, A. (1999). "Global Equilibrium Exchange Rates: Euro, Dollar, 'Ins,' 'Outs' and Other Major Currencies in a Panel Cointegration Framework." Working Paper No. 175, International Monetary Fund, Washington, DC.
- Alberola, E., ve Lopez, H. (2001). "Internal and External Exchange Rate Equilibrium in a Cointegration Framework. An Application to the Spanish Peseta," *Spanish Economic Review* 3 (1): 23-40.
- Amuedo-Dorantez, C. ve Pozo, S. (2004). "Workers' Remittances and the Real Exchange Rate: A Paradox of Gifts", *World Development*, 32(8), 1407-1417.
- Auty, R.M. (1999). The Transition from Rent-Driven Growth to Skill-Driven Growth: Recent Experience of Five Mineral Economies. In: Maier, J., Chambers, B., Farooq, A. (Eds.), *Development Policies in Natural Resource Economies*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Bai, J. ve Ng, S. (2004). "A PANIC Attack on Unit Roots and Cointegration". *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Bakardzhieva, D., Naceur, S. B., ve Kamar, B. (2010). The Impact of Capital and Foreign Exchange Flows on the Competitiveness of Developing Countries, *IMF Working Paper*, WP/10/15
- Bouhga-Hagbe, J. (2004). A Theory of Workers' Remittances with an Application to Morocco. *IMF Working Paper*, WP/04/194.
- Bourdet, Y. ve Falck, H. (2006). "Emigrants' Remittances and Dutch Disease in Cape Verde", *International Economic Journal*, 20(3), 267-284.
- Brajas, A., Chami, R., Hakura, A.D.S. ve Montiel, P. (2010). Workers' Remittances and the Equilibrium Real Exchange Rate: Theory and Evidence, *IMF Working Paper*, WP/10/287.
- Breitung, j. (2000). The Local Power of Some Unit Root Tests For Panel Data, in: B. Baltagi (ed.), *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels, Advances in Econometrics*, Vol. 15, JAI: Amsterdam, ss. 161-178.

- Breusch, T.S. ve Pagan, A.R. (1980). "The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics", *Review of Econometric Studies*, 47 (1), 239-253.
- Choi, I. (2001). "Unit root tests for panel data", *Journal of International Money and Finance*, 20, 249-272.
- Chowdhury, M.B. ve Rabbi, F. (2014). "Workers' Remittances and Dutch Disease in Bangladesh", *The Journal of International Trade & Economic Development*, 23(4), 455-475.
- Darvas, Zsolt (2012). Real effective exchange rates for 178 countries: A new database, Working Paper 2012/06, Bruegel, 15 March 2012.
- De Hoyos, R. E. ve Sarafidis, V. (2006). "Testing for cross-sectional dependence in panel-data models". *Stata Journal*, 6(4), 482-496.
- Eberhardt, M. ve Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. Discussion Paper 515, Department of Economics, University of Oxford. <http://www.economics.ox.ac.uk/research/WP/pdf/paper515.pdf>.
- Eberhardt, M. ve Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator. MPRA Paper 17692, University Library of Munich. http://mpra.ub.uni-muenchen.de/17692/1/MPRA_paper_17692.pdf.
- Eberhardt, Markus (2012). "Estimating panel time-series models with heterogeneous slopes". *The Stata Journal*, 12(1), 61-71.
- Eromenko, I. (2016). "Do Remittances Cause Dutch Disease in Resource Poor Countries of Central Asia?", *Central Asia Economic Papers*, No: 18.
- Fayad, G. (2010). Remittances and Dutch Disease: A Dynamic Heterogeneous Panel Analysis on the Middle East and North Africa Region. Centre for the Study of African Economies (CSAE), Department of Economics, University of Oxford. <https://www.csae.ox.ac.uk/conferences/2010-EdiA/papers/470-Fayad.pdf>
- Frenkel, J. ve Mussa, M. (1985). "Asset Markets, Exchange Rates, and the Balance of Payments." In *Handbook of International Economics*, Vol. 2, ed. R.W. Jones and P.B. Kenen. Amsterdam: North-Holland.
- Fuentes, J., ve Herrera, J.C. (2007). Emigrant Remittances and the Real Exchange Rate in Guatemala: An Adjustment-Costs Story. Guatemala: Bank of Guatemala.
- Gelb, A. (1988). *Windfall Gains: Blessing or Curse?* Oxford University Press, Oxford.
- Giuliano, P. ve Ruiz-Arranz, M. (2005). Remittances, Financial Development and Growth. *IMF Working Paper* Research Department, WP/05/234.
- Gylfason, T., Herbertsson, T.T. ve Zoega, G. (1999). "A Mixed Blessing: Natural Resources and Economic Growth," *Macroeconomic Dynamics*, 3, 204– 225.
- Hadri, K. (2000). "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panel Data", *Econometrics Journal*, 3, 148-161.
- Hadri, K. ve Kurozumi, E., (2012). "A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor", *Economics Letters* 115, 31-34.
- Hassan, G.M. ve Holmes, M.J. (2013). "Remittances and the Real Effective Exchange Rate", *Applied Economics*, 45(35), 4959-4970.

- Hyder, Z. ve Mahboob, A. (2005). "Equilibrium Real Effective Exchange Rate and Real Exchange Rate Misalignment in Pakistan," State Bank of Pakistan.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). "Testing for unit roots in heterogeneous panels", *Journal of Econometrics*, 115, 53-74.
- Ito, K. (2017). "Remittances and Dutch Disease: Evidence from the Republic of Moldova", *International Economic Journal*, <http://dx.doi.org/10.1080/10168737.2017.1326514>
- Karl, T.L. (1997). *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro States*. University of California Press, Berkeley.
- Kao, C. (1999). "Spurious Regression and Residual Based Tests for Cointegration in Panel Data", *Journal of Econometrics*, 90, 1-44.
- Lartey, E. K. K., Mandelman, F. S. ve Acosta, P. A. (2012). "Remittances, Exchange Rate Regimes and the Dutch Disease: A panel Data Analysis". *Review of International Economics*, 20(2), 377-395.
- Levin, A., Lin, C. F. ve Chu, C. S. J. (2002). "Unit root test in panel data: asymptotic and finite sample properties", *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.
- Lopez, H., Molina, L. ve Bussolo, M. (2008). Remittances, the Real Exchange Rate, and the Dutch Disease Phenomenon. (Edt. Pablo Fajnzylber ve J. Humberto López). *Remittances and Development: Lessons from Latin America*. The World Bank: Washington, 217-252
- Maddala, G. S. ve Wu, S. (1999). "A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, special issue, 631-652.
- Makhlouf, F. ve Mughal, M. (2013). "Remittances, Dutch Disease, and Competitiveness: A Bayesian Analysis". *Journal of Economic Development*, 38(2), 67-97.
- Martins, Pedro M. G. (2013). "Do large capital inflows hinder competitiveness? The Dutch disease in Ethiopia", *Applied Economics*, 45(8), 1075-1088.
- Moon, H. R. ve Perron, B. (2004). "Testing for a Unit Root in Panels with Dynamic Factors". *Journal of Econometrics*, 122, 81-126.
- Nikas, C. ve Blouchoutzi, A., (2014). "Emigrants' Remittances and the "Dutch Disease" in Small Transition Economies: The Case of Albania and Moldova", *Romanian Statistical Review*, 1, 45-65.
- Nsiah, C. ve Fayissa, S. (2013). "Remittances and Economic Growth in Africa, Asia and Latin American-Caribbean Countries: A Panel Unit Root and Panel Cointegration Analysis," *Journal of Economics and Finance*, 37(3), 424-441.
- Owusu-Sekyere, E., Van Eyden, R. ve Kemegue, F.M. (2014). "Remittances and the Dutch Disease in Sub-Saharan Africa: A Dynamic Panel Approach", *Contemporary Economics*, 8(3), 289-298.
- Pedroni, P. (1999). "Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61, 653-670.
- Pedroni, P. (2004). "Panel cointegration: asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis: new results". *Econometric Theory* 20, 597-627.

- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels, *CESifo Working Paper Series*, 1229.
- Pesaran, M. H. (2006). “Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure”. *Econometrica*, 74: 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). “A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence”. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2): 265-312.
- Pesaran, M. H. ve R. P. Smith. (1995). “Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels”. *Journal of Econometrics*, 68: 79-113.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence, *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). “Testing slope homogeneity in large panels”, *Journal of Econometrics*, 142(1), pp. 50-93.
- Rabbi, F., Chowdhury, M.B. ve Hassan, M.Z. (2013). Macroeconomic Impact of Remittances and the Dutch Disease in a Developing Country, *American Journal of Economics*, 3(5C): 156-160.
- Rajan, R. G. ve Subramanian, A. (2005). What Undermines Aid’s Impact on Growth, *IMF Working Paper*, WP/ 05/126.
- Ratha, A. (2013). Remittances and the Dutch Disease: Evidence from Cointegration and Error-Correction Modeling, St. Cloud State University, Economic Faculty Working Papers, Paper 26. http://repository.stcloudstate.edu/econ_wps
- Rosser, E. (2008). “Immigrant Remittances”, *Connecticut Law Review*, 41(1), 1-61.
- Roy, R. ve Dixon, R. (2016). “Workers’ Remittances and the Dutch Disease in South Asian Countries”, *Applied Economics Letters*, 23(6), 407-410.
- Saasi-Sedik, T. ve Martin, P. (2006). To Smooth or Not to Smooth: The Impact of Grants and Remittances on the Equilibrium Real Exchange Rate in Jordan, *IMF Working Paper No.* 06/257
- Sachs, J.D. ve Warner, A.M. (1995). Natural Resource Abundance and Economic Growth. NBER Working Paper 5398.
- Sachs, J.D. ve Warner, A.M. (1997). “Sources of Slow Growth in African Economies”, *Journal of African Economies*, 6, 335–376.
- Taguchi, H. ve Lama, B. (2016). “Do Emigrant’s Remittances Cause “Dutch Disease”? The Case of Nepal and Bangladesh”, *Research in Applied Economics*, 8(4), 1-15.
- Taylor, J. E. ve Wyatt, T.J. (1996). “The Shadow Value of Migrant Remittances, Income and Inequality in a Household-Farm Economy”, *Journal of Development Studies*, 32(6), 899-912.
- Uddin, Md. B. ve Murshed, S.M. (2017). “International transfers and Dutch Disease: evidence from South Asian countries”, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 22(3), 486-509.
- Van Wijnbergen, S. (1984). “The Dutch Disease: A Disease after All?”, *Economic Journal*, 94, 41–55.

-
- Vargas-Silva, C. (2009). "Crime and Remittance Transfers", *Eastern Economic Journal* 35 (2): 232-247.
- Westerlund, J. (2005). "A Panel CUSUM Test of the Null of Cointegration", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67, 231-262.
- Westerlund, J. (2007). "Testing for Error Correction in Panel Data", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69, 709-748.
- Westerlund, J. (2008). "Panel Cointegration Tests of the Fisher Effect", *Journal of Applied Econometrics*, 23, 193-223
- Westerlund, J. ve Edgerton, D. L. (2007). "A Panel Bootstrap Cointegration Test". *Economics Letters* 97, 185-190.